ANKARA ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ YAYINLARINDAN No. 180

Dr. Ahmet MUMCU
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Hukuk Tarihi Asistanı

OSMANLI DEVLETİNDE
SİYASETEN KATL

Ajans - Türk
Matbaası
Ankara, 1963

TEZ JÜRİSİ

Başkan : **Prof. Dr. Coşkun ÜÇOK**

Üye : **Prof. Dr. Tahsin Bekir BALTA**

Üye : **Prof. Dr. Faruk EREM**

SAVUNMA TARİHİ

26 Kasım 1962 - saat 15

BU TEZDE İZAH VE MÜDAFAA EDİLEN FİKİRLERDEN DOLAYI FAKÜLTE MESULİYET KABUL ETMEZ.

ÖNSÖZ

Osmanlı hukukunun pek çok kurumları ve meseleleri şimdiye kadar hemen hemen hiç incelenmediği için araştırıcı ekseriya büyük zorluklarla karşı karşıyadır. Hem bu sebepten, hem de yeni neslin ilim hayatının başlangıcında Osmanlı kaynaklarına inebilmesinin güçlüğü yüzünden, bugüne değin hiç incelenmemiş bir konuyu ihtiva eden tezimizde eksik ve hataların bulunması gayet tabiîdir. Bu arada bilhassa siyaset - ta'zir işbirliğinin lehinde ve aleyhinde tenkitlerin ileri sürülmesi mümkündür. İleride toplanacak zengin belgelerle bu konu şüphesiz daha mükemmel bir şekilde incelenebilir. Amacımız, Osmanlı kamu hukukunun bu çok önemli meselesine ilim gözü ile bakabilmek ve ileride yapılacak daha tatmin edici çalışmalara öncü olabilmektir.

Özel adlarla Osmanlı hukukuna ait terimlerin yazılmasında transkripsiyon usulü kullanılmamış ve kelimelerin aslına uygun şekilleri bugünkü imlâmızla belirtilmeğe çalışılmıştır. Bu durumda, tezimizin konusunu teşkil eden «siyaseten katl» ibaresindeki «katl» kelimesinin «katil» şeklinde yazılması gerekirdi. Fakat bugünkü imlâmızda «öldüren» anlamına gelen «kaatil» kelimesinin de çoğunlukla «katil» olarak yazılması ve «siyaseten katl» ibaresinin bir teknik terim belirtmesi yüzünden, kendi alanlarında en yeni eserler olan, M. Nihat Özön ile Fethi Devellioğlu'nun Osmanlıca - Türkçe sözlüklerindeki yazış tarzına bağlı kaldık.

Tezimizin hazırlanması sırasında değerli fikir ve görüşlerinden faydalandığım aziz hocalarım Prof. Dr. Coşkun Üçok ile Prof. Dr. Halil İnalcık'a, jüri üyeleri Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta ile Prof Dr. Faruk Erem'e, tercüme işlerinde yardımlarını esirgememek lûtfunda bulunan ve ki-

tabın baskısı esnasında içten ilgilerini gösteren Fakülte Dekanı, hocam Prof. Dr. Hicri Fişek ile arkadaşlarım Asistan Dr. Ergun Özbudun ve Asistan Tuncer Karamustafaoğlu'na, Başbakanlık ve Topkapı Sarayı Müzesi arşivlerinde büyük himmetlerini gördüğüm sayın Ziya Eşrefoğlu'na ve bu kurumların aziz mensuplarına en derin teşekkür ve minnetlerimi sunmak, borcumdur.

Ahmet MUMCU

15 NİSAN 1963 - CEBECİ

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASETEN KATLİN OSMANLI DEVLETİNDEKİ GELİŞİMİNİN İNCELENMESİ

(55 - 164)

Sayfa

Sayfa

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE SİYASETEN KATL SEBEPLERİNİN SINIRLANDIRILMASI VE BU KURUMUN HÜKÜMDARIN KEYFÎ YETKİSİNE BAĞLI OLMAKTAN ÇIKIP KANUN İÇİNDE DÜZENLENMESİ

(165 - 183)

Sayfa

BEŞİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE HANEDAN ÜYELERİNİN KATİLLERİ

(183 - 204)

S O N U Ç

(205 - 207)

KISALTMALAR

AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Ay	Aynı
BACVT A	Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Adliye Belgelerinden
BAFKT	Başbakanlık Arşivi Fekete Tasnifi Belgelerinden
BAHH	Başbakanlık Arşivi Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi Belgelerinden
BAMMD	Başbakanlık Arşivi Mühimme-i Mektum Defterlerinden
BAMÜD	Başbakanlık Arşivi Mühimme Defterlerinden
BELGE	Metnin Arkasında Tamamını Verdiğimiz Belgelerden
Bk	Bakınız
Çev	çeviren
İA	İslâm Ansiklopedisi (Türkiye Baskısı).
kşl	Karşılaştırınız
msl	Meselâ
N	Numara
s	Sayfa
SBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
TSA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Belgelerinden
TV	Tarih Vesikaları Dergisi
vd	Ve devamı
ZDMG	Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft
ZVR	Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft

Bir yazarın birden fazla eserine atıf yapmak gerektiği zaman, her esere bir kısaltma verilmiş ve yazarın soyadı ile birlikte zikredilmiştir. Bu kısaltmalar, Bibliografya listemizde, gösterilmiştir. Bir yazarın yalnız tek eserinden faydalanılmış ise, o zaman, yalnız soyadının zikri ile yetinilmiştir. Bir esere ilk defa atıf yapıldıktan sonra Arap Rakamları sayfa belirtir. Roma rakamları ise her zaman cilt numarasını göstermektedir.

BİBLİOĞRAFYA

I) KAYNAKLAR

A. BASILMAMIŞ KAYNAKLAR

a) Başbakanlık Arşivi :

Cevdet Tasnifi Adliye ve Saray Belgeleri
Fekete Tasnifi Belgeleri
Hatt-ı Hümayûn Tasnifi Belgeleri
2. Numaralı Mühimme Defteri (1555 - 1556)
1. Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri.
Bu belirtilen tasniflerdeki tamamından veya özetlerinden faydalandığımız belgeler metinde gösterilmiştir.

b) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Belgeleri :

Bu arşivdeki tamamından faydalandığımız belgeler metinde gösterilmiştir.

c) Sondan ikinci sayfasına Yeğen Osman Paşanın katli fermanı istinsah edilmiş, yazarı belli olmayan bir fetva mecmuası. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kitaplığı No. 45006.

B. BASILMIŞ KAYNAKLAR

a) Faydalanılan Kur'an Çevirileri :

DER heilige Qur-ân, (unter der Leitung von Hazrat Mırza Bashuriddin Mahmud Ahmad), Wiesbaden 1954, 640 s.

DER Koran. Das heilige Buch des Islam, (nach der übertragung von Ludwig Ullmann, neu bearbeitet und erläutert von Leo Winter) München 1959, 504 s.

KUR'ÂN-I Kerîm ve Meâli, (çev : GÖLPINARLI, Abdülbâkî), İstanbul 1955, I - 381 s; II - CXXXVIII + 381 - 740 s.

KUR'ÂN-I Kerimin Tercüme ve Tefsiri Tanrı Buyruğu, çev : DOĞRUL, Ömer Rıza), 2. Bası, İstanbul 1947, I - CCVIII + 400 s; II - 400 - 1000 s.

KUR'ÂN-I Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl), (çev : ATAY, Hüseyin - KUTLUAY, Yaşar : Nezaret edenler : ERDEM, H. Hüsnü - ERSAL ,Y. Ziyaeddin; redaksiyon : İz, Mahir - KESKİOĞLU, Osman - BİLGİN, M Ziya-ÖĞÜTÇÜ, Mahmud), Ankara 1961, I - XXXII + 270 s; II - 271 - 532 s; III - 533 - 817 s.

b) **Anakaynak Eserler :**

AŞIKPAŞAOĞLU (AŞIKPAŞAZADE) Ahmed Aşıkî : Tevârîh-i ÂLi Osman. (Düzenliyen : ÇİFTÇİOĞLU, N. Atsız), Osmanlı Tarihleri Serisi. İstanbul 1947, s 79-319.

BUSBECQ : Türk Mektupları 1555-1562, (Çev : YALÇIN, Hüseyin Cahit), İstanbul 1939, 318 s.

İBN Kemal : Tevârih-i ÂLi Osman, VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon, Düzenliyen; TURAN, Şerafettin), Ankara 1957, CX + 598 s.

KÄMPFER, Englebert : Am Hofe des persischen Grosskönigs 1684-1685, (Eingeleitet : HINZ, Walther), Leipzig 1940, 241 s.

KARAMANLI (KARAMANİ) Nişancı Mehmed Paşa : Osmanlı Sultanları Tarihi, (çev : KONYALI, İbrahim Hakkı), Osmanlı Tarihleri Serisi, İstanbul 1947, s 323-369.

MAWERDI, Aboûl'l- Hasan Ali : Les Status Gouvernementaux ou Regles de Droit Public et Administratif. (Traudits et Annotés, par FAGNAN, E.), Alger, 1915 XIII + 584 s.

MOĞOLLARIN Gizli Tarihi (Monghol-un niuça tobça'anj Yüan - ch'ao pishi), Yazılışı 1240, çev : TEMİR, Ahmet), Ankara 1948, LII + 299 s.

Kısaltması .... MGT

MEHMET Neşrî : Kitab-ı Cihan-nüma (Neşrî Tarihi), (Yayınlayanlar : UNAT, Faik Reşit - KÖYMEN, M Altay). I. Ankara 1949, XVI + 419 s; II. Ankara 1957, VIII + 420-843 s.

NIEBUHR, Karsten : Beschreibung von Arabien, Kopenhagen 1772, XLVIII + 432 s.

NİZAMÜLMÜLK : Siyasetnâme, (mütercimi : ÇAVDAROĞLU, Mehemmed Şerif), İstanbul 1954, VIII + 272 s.

REISEN des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427, (Herausgegeben; NEUMANN, Karl Friedrich), München 1859, XVI + 166 s.

ŞÜKRULLAH : Behcetüttevârih, (çev : ÇİFTÇİOĞLU, N. Atsız), Osmanlı Tarihleri Serisi, İstanbul 1947, s 39-76.

TABERÎ : Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, (çev : UGAN, Zâkir K. - TEMİR, Ahmet), II/1 Ankara 1955, 446 s.

TURSUN Beğ : Tarih-i Ebûl Feth : (Neşreden : M. Arif). Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası cüz 26-38 arasında tefrika edilmiştir.

c. Basılı Belgeler :

ARŞİV Kılavuzu (Kültür Bakanlığı Topkapı Sarayı Müzesi) I. İstanbul 1938, XI +96 s + XVI Tıpkıbasım; II - İstanbul 1940, 97-192 s + XV-XXVIII Tıpkıbasım.

İNALCIK, Halil - ANHEGGER, Robert : Kanunâme-i Sultan-i Ber Muceb-i Örf-i Osmanî. Ankara 1956, XXIII + 97 s + 38 Tıpkıbasım.

KARAL, Enver Ziya (Yayınlayan) : Nizam-ı Cedîd'e Dâir Lâyihalar (1792), TV I, sayı 6, Nisan 1942 s 414-425; TV II, sayı 8, Ağustos 1942, s 104-111; sayı 11, Şubat 1943; s 342-351; sayı 12, Nisan 1943, s 424-432.

KARAL, Enver Ziya : Selim III. ün Hatt-ı Hümayunları, I. Ankara 1942, XVI + 167 s; III - Ankara 1946, IV + 210 s.
K ı s a l t m a s ı .... **H. Hümayunlar**

KAYNAR, Reşat : Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara 1954, X + 656 s.
K ı s a l t m a s ı .... **Tanzimat**

KISSLING, Hans Joachim : Das Menaqynâme Scheich Bedreddin des Sohnes des Richters von Samavna, ZDMG C. 1950, s 112-172.

KRAELITZ - GREIFENHORST, Friedrich : Kanunnâme Sultan Mehmed des Eroberers, Mitteilungen zur osmanischen Geschichte, I. Wien 1922, s 13-48.

Öz, Tahsin (Yayınlayan) : Selim III, Mustafa IV ve Mahmud II. Zamanlarına Ait Birkaç Vesika, C - Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi No. E/2650, Mustafa IV'ün İdam Kararına ve İsyana Dair Bir Tarihçe, TV I, sayı 1, Haziran 1941, s 23-29.

II) İNCELEMELER

A. BİBLİOGRAFYA VE GENEL ESERLER

KORAY, Enver : Türkiye Tarih Yayınları Bibliografyası (1729-1955). 2. Basım, İstanbul 1959, XVI + 680 s.

MÜLLER, E : Orientalische Bibliographie, Berlin 1887, 69 s.

PEARSON, J. D. : Index Islamicus (1906-1955), Cambridge 1961, XXXVI + 897 s.

——————— : Index Islamicus Supplement (1956-1960), Cambridge 1962, XXVIII + 316 s.

PFANMÜLLER, Güstav : Handbuch der İslâm-Literatur, Berlin und Leipzig 1923, VIII + 436 s.

SERTOĞLU, Mithat : Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi, Ankara 1955, X + 90 s.

UNAT, Faik Reşit : Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, Genişletilmiş 3. Basım, Ankara 1959, XVI + 175 s.

B. GENEL OSMANLI TARİHLERİ

DANİŞMEND, İsmail Hami : İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I. İstanbul 1947, XIV + 533 s; II. İstanbul 1948, 566 s; III. İstanbul 1950, 770 s; IV. İstanbul 1955, 893 s.

HAMMER, Joseph von : Geschichte des osmanischen Reiches, zweite verbesserte Ausgabe, I. Pesth 1834, 820 + 4 s; II. Pesth 1834, 687 + 5 s; III. Pesth 1835, 952 + 8 s.

Kısaltması .... G O R

JORGA, Nicholas : Geschichte des osmanischen Reiches, I. Gotha 1909, 476 s; II. Gotha 1909, 477 s; III Gotha 1910, XIV + 479 s; V. (çev : BAYKAL, B. Sıtkı) Ankara 1948, XVI + 690 s.

KARAL, Enver Ziya : Osmanlı Tarihi V, Ankara 1947, XXII + 404 s.

Kısaltması .... O T

UZUNÇARŞILI, İsmil Hakkı : Osmanlı Tarihi, I. - 2. Baskı Ankara 1961, XXI + 639 s; II. Ankara 1949, XXVI + 760 s; III/1 - Ankara 1951, XXIV + 659 s; III/2 - Ankara 1954, XVIII + 656 s; IV/1 - Ankara 1956, XXIII + 687 s; IV/2 - Ankara 1959, XIV + 681 s. (Bu eser, içindeki bazı belge baskıları dolayısı ile, o bahislerde kaynakkitap ödevi de görmüştür).

Kısaltması .... O T

ZINKEISEN, Johann Wilhelm : Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, I - Hamburg 1840, XXII + 867 s; III - Gotha 1855, XXIV + 884 s.

C. ORTA ASYA VE İSLÂM - OSMANLI HUKUKUNA AİT İNCELEMELER

ALINGE, Curt : Moğol Kanunları (Çev : ÜÇOK, Coşkun). Ank. Ün. Hukuk. Fak Derg. IX, sayı 3-4, 1952, s 235-262; X sayı 1-4 1953, s 688-704; XI, sayı 1-2, 1954 s 525-543; sayı 3-4, 1954, s 286-305; XII, sayı 1-2, 1955, s 285-297; XIII, sayı 1-2, 1956, s 194-220; sayı 3-4, 1956, s 103-120.

ANSAY, Sabri Şakir : Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, 3. Basıı, Ankara 1958, XIV + 323 s.

ARSAL, Sadri Maksudî : Türk Tarihi ve Hukuk. I - İslâmiyetten Evvelki Devir. İstanbul 1947, 5 + 416 s.

BARKAN, Ömer Lütfi : Kanûn-nâme. İA VI, s 185-196

BAYSUN, M. Cavid : Musâdere. İA VIII. 669-673.

BECKER, Carl Heinrich : Islamstudien, Leipzig 1924, 534 s.

———— : Ursprung und Wesen der islamischen Zivilization. Süddeutsche Monatshefte XV. Heft 10. 3 s.

BERKİ, Ali Hikmet : Büyük Türk Hükümdarı, İstanbul Fâtihi Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı, İstanbul 1953. 155 s.

BİLMEN, Ömer Nasuhî : Hukuku İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhıyye Kamusu, I - İstanbul 1949, X + 506 s: III - İstanbul 1951, 631 s.

FISCHER, A. : Musadara, ZDMG LXIV, 1910, s 481-484.

FRAENKEL, Siegmund : Miscelen zum Koran, ZDMG LVI 1902, s 71-74.

GIESE, Friedrich : Das Seniorat im osmanischen herrscherhause, Mitteilungen zur osmanischen Geschichte II/1-2, Wien 1922, s 248-256.

GOLDZIEHER, İgnaz : Muhammedanische Studien, 2. Cilt. Halle 1889, 1890 Baskısının Tıpkıbasımı, Hildesheim 1961, I - XII + 280 s; II - X + 420 s.

Kısaltması .... **Studien.**

———— : Muhammedanisches Recht in Theorie und Wirklichkeit, ZVR, sayı 8, 1889, s 406-432.

Kısaltması... **Staatsverfassung u. Staatsverwalltung.**

———— : Über eine Formel in der Judischen Responsen literatur und in den muhammedanischen Fetwas, ZDMG, LIII, 1893, s 645-652.

———— : Vorlesungen über den Islam, Heidelberg 1910, 341 s.

Kısaltması .... **Vorlesungen**

GRÄF, Erwin : Probleme der Todesstrafe im Islam, ZVR, sayı 59, 1957, s 83-122.

HAMMER - Purgstall, Baron Joseph von : Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung. II - Staatsverwaltung, Wien 1815, X + 531 s.

Kısaltması... **Staatsverfassung u. Staatsverwaltung.**

———— : Über die Rechtsmässige Thronfolge nach den Begriffen des moslimischen Staatsrechts besonders

in Bezug auf das osmanische Reich, vorgetragen in der öffentlichen Sitzung der Akademie den 25 August 1841.

HARTMAN, Martin : Des Islam.. Geschichte, Glaube, Recht, Leipzig 1909, XI + 187 s.

HARTMANN, Richard : Die Religon des Islam, Berlin 1944, IV + 168 s.

HELL, Joseph : Die Kultur der Araber, Leipzig 1909, 152 + 6 s.

HORSTER, Paul : Zur Anwendung des islamischen Rechts im 16. Jahrhundert, Bonner orientalische Studien, Heft 10, Stuttugart 1935, 109 s.

İNALCIK, Halil : 15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları, İst. Ün. İktisat Fak. Mecmuası, XV, sayı 1-4, Ekim 1953-Temmuz 1954, s 51-73.

————— : Osmanlı Hukukuna Giriş. SBFD XIII, sayı 2, 1958, s 102-126.

Kısaltması .... **Os Huk. Giriş**

————— : Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisi ile İlgisi, SBFD XIV, sayı 1, 1959, s 69-94.

Kısaltması .... **Os. Salt. Veraseti**

————— : Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu, Belleten XXIII sayı 92, Ekim 1959, s 575-610.

Kısaltması .... **Raiyyet Rüsumu**

————— : Osmanlı Padişahı; SBFD XIII, sayı 4, 1958, s 68-79.

Kısaltması .... **Os. Padişahı.**

JUYNBOLL, Th W. : Azab, İA I, s 8.

————— : Handbuch des islamischen Gesetzes, Leipzig-Leiden 1910, XVI + 384 s.

Kısaltması .... **Handbuch.**

KAYNAR, Reşat : Türkiyede Hukuk Devleti Kurma Yolundaki Hareketler, İstanbul 1960, XII + 196 s.

Kısaltması .... **Hukuk Devleti.**

KÖPRÜLÜ, Fuad : Âyân, İA II, s 40-41.

————— : Hanedan Âzasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti, Türk Hukuk Tarihi Dergisi I, Ankara 1944, s 1-9.

————— : Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri, Belleten II, sayı 5-6, s 39-72.

Kısaltması .... **Ortazaman.**

KOHLER, Joseph : Über das Vorislamitische Recht der Araber, ZVR IX, 1889 s 232-261.

KREMER, Alfred von : Culturgeschichte Orients unter den Chalifen, I. Wien 1875, XI + 548 s; II. Wien 1877, 3 + 517 s.

Kısaltması .... **Culturgeschichte.**

————— : Geschichte der herrschenden Ideen des Islams, 1868 Leipzig Baskısının Tıpkıbasımı, Hildesheim 1961, XXI + 472 s.

Kısaltması .... **Ideen.**

KRCSMARIK, Johann : Beiträge zur Beleuchtung des islamischen Strafrechts, ZDMG LVIII, 1904, s 69-113, 316-360, 539-581.

LÂSZLO, Frenç : Kağan ve Ailesi, Türk Hukuk Tar. Derg. I, 1944, s 37-49.

LEVY, R. : Musâdere, İA VIII, s 669.

MEZ, Adam : Die Renaissance des Islam, Heidelberg 1922, IV + 492 s.

NALLINO, Carlo A. : İslâm Hukuku, Çev : (ERGİNAY. Akıf), Ank. Ün. Hukuk Fak. Derg. XI, sayı 1-2, 1954, s 543-563.

OHSSON, Mouradgea d' : Tableau General de l'Empire Othoman, I - Paris 1788, XXXVIII + 435 s; IV - Paris 1791, 762 s; V - Paris 1824, 354 s; VI - Paris 1824, 354 s; VII - Paris 1824, 525 s.

OKANDAN, Recai Galip : Âmme Hukukumuzda İkinci Meşruiyet Devri, İstanbul 1947, 184 s.

ÖZÇELİK, Selçuk : İslâm Hukukuna Göre Hükümdarın Hukukî Durumu, Tahir Taner'e Armağan, İstanbul 1956, s 143-165.

PARET, Rudi : Mohammed und der Koran. Stuttgart 1957, 160 s.

SACHAU, Eduard : Muhammedanisches Recht nach schafiistischer Lehre, Lehrbuch des Seminars für oriantalische Sprachen, Band XVII, Berlin 1897, 879 + 27 s.

SAVA Paşa : İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında bir Etüd (çev : ARKAN, Baha), II - Ankara 1956, A - D + X + 376 + 4 s.

SCHACHT, Joseph : Shari'a, Handwörterbuch des Islam, Leiden 1941, s 673-678.

SNOUCK - HURGRONJE, C. : Muhammedanisches Recht nach schafiistischer Lehre von Sachau. ZDMG LIII, 1889, s 125-127.

TANER, Tahir : Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku, Tanzimat I, İstanbul 1940, s 221-232.

TORNAUW, Nicolaus : Das moslimische Recht, Leipzig 1855, XXV + 255 s.

TUNAYA, Tarık Zafer : Türkiyenin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul 1960, VIII+255 s.

ÜÇOK, Coşkun : Osmanlı Kanunnâmelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler, Ank. Ün. Hukuk. Fak. Derg III, sayı 1, 1946, s 125-142; sayı 2-3-4, s 365-383; IV, sayı 1-4, 1948, s 48-72.
Kısaltması .... **Os. Ceza. Hukuku.**

————— : Türk Hukuk Tarihi Dersleri, 3. Bası, Ankara 1960, VIII+243 s.
Kısaltması .... **T H T**

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı : Âyân, İA II, s 41-42.

————— :Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1948, XVI+632 s.
Kısaltması .... **Merkez Teşkilâtı**

————— : Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, Ankara 1945, XII+585 s.
Kısaltması .... **Saray Teşkilâtı.**

————— : Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I, Ankara 1943, XI+755 s.
Kısaltması .... **Kapıkulu Ocakları**
(Uzunçarşılının bu son üç eseri, içlerindeki bazı belge baskıları dolayısı ile, o bahislerde kaynakkitap ödevi de görmüştür).

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet : Fâtih Kanunnâmeleri, Siyasî İlimler Mecmuası XXII, sayı 257, s 209-213.

————— : Kanunlâştırma Hareketleri ve Tanzimat, Tanzimat I, İstanbul 140, s 139-239.

VERNADSKY, George : Cengiz Han Yasısı, Türk Hukuk Tarihi Dergisi I, 1944 s 107-132.

WELLHAUSEN, Julius : Arabisch - Israelitisch, Zum ältesten Strafrecht der Kulturvölker. Fragen zur Rechtsvergleichung. Gestellt von Theodor Mommsen. Leipzig 1905.

WESNITSCH, Milenko W, : Die Blutrache bei den Südslaven, ZVR, sayı 8, 1889, s 470.

WİTTEK, Paul : Dewşirme and Sheria, Bulletin of the School Of Oriental and African Studies, XVII/2, 1955, s 271-278.

Ç. DİĞER GENEL TARİHLER VE İNCELEMELER

BABINGER, Franz : Mehmed der Eroberer und seine Zeit, München 1953, XIV+592 s.
Kısaltması .... **Mehmed der Eroberer.**

————— :Schejch Bedr ed-dîn, der Sohn des Richters von Simaw, Ein Beitrag zur Geschichte des Sektenwesens im altosmanischen Reich. Der Islam, Band XI'den ayrı basım, Berlin-Leipzig 1921, 106 s.

BARTHOLD, Wilhelm : Zwölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken in Mittelasiens. Die Welt des Islam'da 14-17. sayılar (1932-1935) arasında çıkmış baskının tıpkıbasımı, Hildesheim 1962, 278 s.

BROCKELMANN, Carl : Geschichte der islamischen Völker und Staaten, München und Berlin 1939, 495 s.

DURANT, Will : Das Zeitalter des Glaubens, Kulturgeschichte Der Menschheit IV. (Çev : SCHNEIDER, Ernst). Zweite Auflage, Bern 1956, 1212 s.

HAUSSİG, Hans Wilhelm : Kulturgeschichte von Byzans, Stuttgart 1959 XV + 624 s.

HOTTİNGER, Arnold : Die Araber, Zurich 1960, 907 s.

HUART, Clement : Geschichte der Araber (çev : BECK, S. und FAERBER, M), I - Leipzig 1914, IV + 381 s; II - Leipzig 1915, 127 s.

İNALCIK, Halil : Fatih Devri Üzerinde Vesikalar ve Tetkikler I, Ankara 1954, XI + 245 s.

Kısaltması .... **Fatih Devri**

———————— : Mehmed II, İA VII, s 506-535.

———————— : Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Ankara 1943, X + 161 s.

Kısaltması .... **Bulgar Meselesi**

KOÇU, Reşat Ekrem : Bâbıhümayün, İstanbul Ansiklopedisi IV, İstanbul 1960, s 1769-1771 arasındaki bölüm.

KÖPRÜLÜ, Fuad : Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bâzı Mülâhazalar, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası I, İstanbul 1931, s 164-312.

Kısaltması .... **Bizans**

———————— : Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara 1959, XXXIX + 122 s.

Kısaltması .... **Os. Devl. Kuruluşu**

MEHMED Hüseyin Heykel: Hazret-i Muhammed Mustafa (çev : DOĞRUL, Ömer Rıza), 2. Bası, İstanbul 1948, 528 s.

MÜLLER, Adolf : Der Islam im Morgen - und Abendland, Berlin 1885, I - 646 s; II - 686 s.

OSTROGORSKY, Georg : Geschichte des byzantinischen Staates, 2. Auflage, München 1952, XXIII + 496 s.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet : Kaptan Paşa, İA VI, s 206-210.

SACHAU, Eduard : Vom Ursprung der ıslamishen Grossmächte, Sitzungsbericht die Preussische Akademie der Wissenschaft 1922, XXVI, Berlin 1922, 9 s.

SPULER, Berthold : İran Moğolları, (çev : Köprülü, Cemal), Ankara 1957, VII + 579 s.

ŞEHSUVAROĞLU, Halûk Y.: Türkiye Huzur, Cumhuriyet Gazetesi, 27 Ekim 1961, Sayı 13373, 2 ci sayfada.

TEKİNDAĞ, Şahabeddin : Mahmud Paşa, İA VII, s 183-188.

TURAN, Şerafettin : Kanunînin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası, Ankara 1961, VIII+237 s.

ULUÇAY, Çağatay M. : XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1955, XVI+310 s.

VACCA, V. : Kurayza, İA VI, s 1012-1013.

VASILIEV, A. A. : Bizans İmparatorluğu Tarihi, (çev : MANSEL, Arif Müfit) Ankara 1943, VIII+540 s.

VLOTEN, Van : Zur Abbasiedengeschichte, ZDMG LII, 1898, s 213-226.

YAKUBOVSKIY, A. Y : Altın Ordu ve İnhitatı, çev : EREN, Hasan), İstanbul 1955, XI+387 .

YİNANÇ, Mükrimin Halil : Ahmed Paşa (Gedik), İA I, s 193-199.

WEİL, Gustav : Geschichte der Chalifen, I-Mannheim 1846, 12+702 s; II-Mannheim 1848, 12+698 s; III-Mannheim 1851, 488+112 s; IV-Mannheim 1860, 24+157 s; V-Mannheim 1862, 18+512 s.

WELLHAUSEN, Julius : Das arabische Reich und sein Sturz, Berlin 1908 Baskısının Tıpkıbasımı, Berlin 1960, VII+352 s.

Kısaltması .... **Das ar. Reich**

———————— : Reste arabischen Heidentums, 2. Auflage, Berlin 1897, VIII+250 s.

Kısaltması .... **Rest. ar. Heid.**

G İ R İ Ş

Egemenliğin mutlak bir şekilde tek elde toplandığı devletlerde, hükümdarın kudretinin son sınırı, kendi takdir hakkını kullanarak ölüm cezası verebilmesidir. Gerçekten, insanlar için en ağır ceza, «ölüm»dür. Bu yüzden hükümdar, teb'asının hayatı üzerinde tasarruf edebildiği nisbette otoritesini kuvvetlendirmiş ve devlet rejiminin mutlak karakteri şiddetlenmiş olur. Eskiçağın bütün hükümdarları için bu yetki ayni derecede bahis konusu olmuşsa da, Ortaçağın sonlarından itibaren doğudaki bütün devletlerde, diğerlerinden daha fazla genişlediği görülmüştür. Bilhassa İslâm ve Türk - İslâm devletlerinde bu kurum gelişmiş ve İslâm kamu hukukunun önemli bir parçası hâline gelerek yaşamıştır. Türk - İslâm devlet nazariyesi, hükümdarın bu yetkisine bağlı olarak gelişen kuruma «siyaseten katl» adını vermiştir. Aşağıda daha geniş bir şekilde görüleceği gibi, İslâm hukuku birinci derecede Kur'ana dayanır. Bu yüzden, bir teokrat olan İslâm hükümdarının ilk plânda Kur'anı göz önüne alması ve bundan sonra sırasıyla sünnet, kıyas ve icma kaynaklarına göre ülkesini yönetmesi gerektir. Kur'an, belirttiği durumlar dışında ölüm cezası verilmesini yasak ettiği[1] halde, acaba hükümdarlar bu tanrısal emirleri nasıl bir şekilde yorumlayarak, mutlak yetkilerinin son sınırına ulaşmışlardır ? Diğer kaynaklarda buna dair bir dayanak bulabilmişler midir ? Yoksa İslâm hukuku dışında başka yollara mı gitmişlerdir ? An-

(1) Msl, şu âyetler dikkate değer; «Allahın izni olmadıkça hiç kimse ölmez..» III, 145 (G Ö L P I N A R L I , A b d ü l b a k i : *Kur'an-ı Kerim ve Meâli.* İstanbul 1955. s 77). «.. dirilten de Allahtır, öldüren de..» III, 156 (G Ö L P I N A R L I , 80). «Ey inananlar... biribirinizi öldürmeyin..» IV. 29 (G Ö L P I N A R L I , 94). «İnanan birisinin, bir inanmış kişiyi öldürmesi caiz değildir..» IV, 92 (G Ö L P I N A R L I , 105). «Ve öyle kişilerdir onlar ki... haklı olmadıkça Allahın haram ettği bir cana kıyıp kimseyi öldürmezler..» XXV, 68 (G Ö L P I N A R L I , 423). «... şüphe yok ki Allah, adaletle muamele edenleri sever.» XLIX, 9 ve LX, 8 (G Ö L P I N A R L I , 612, 659).

laşılıyor ki bu sorulara cevap verebilmek bir hayli müşküldür. Biz, incelememizin yeterliği içinde bunlara bir çözüm yolu aramağa çalışacağız.

Yaptığımız bu kısa açıklamaya dayanarak, siyaseten katli, sathî bir şekilde şöylece târif etmek mümkündür : «Siyaseten katl, İslâm hükümdarının mutlak otoritesine dayanarak verdiği en ağır cezadır». Biraz önce belirttiğimiz üzere, bu cezanın İslâm hukukuna dayandırılıp dayandırılmadığı ve dayandırılmışsa bunun ne dereceye kadar olduğu incelememizin başlıca amaçlarından birisini teşkil etmektedir.

Verdiğimiz târife dayanarak «siyaseten katl» ibaresini kelime anlamı itibarı ile tahlil edebiliriz. «Siyaset», sözlük anlamı bakımından «ülke idaresi» ve «politika» kavramlarını belirtir. «Siyaseten katletmek», böylece, hükümdarın «ülke-idaresi ve politika» zaruretleri ile verdiği ölüm cezasını göstermektedir. Bu ibarenin belirttiği kurum İslâm kamu hukukuna o derece yerleşmiştir ki, hele Osmanlı Devletinde «siyaset» kelimesinin sözlük anlamlarına bir de «ölüm cezası» kavramı eklenmiş ve «siyaset» kelimesi bir çok hallerde, yanında «katl» kelimesi olmaksızın bile «hükümdarın verdiği ölüm cezası» anlamında kullanılmıştır [2]. Bu şekilde târif ettiğimiz konumuzun ne derece önemli olduğu açıktır. İnsanın baş hakkı «yaşamak» tır. Bu en tabiî hakka hükümdar tarafından ne şekilde tasarruf edildiğini bilmek, bizi o hükümdarın devrinin idare mekanizması üzerinde en salim ve kesin hükümlere götürür. Hükümdarın bu yetkisi, bazı dış şartlar tarafından sınırlanmış mıdır ? Hükümdar verdiği cezanın hukuka uygun olup olmadığını ne dereceye kadar araştırmıştır ? Bu sorulara verilecek müspet veya menfi cevaplar, o devrin insanının mutluluk derecesini göstereceği gibi, hükümdarın bu husustaki icraatının, ilerideki devirler üzerine de etkisi hakkında bizi fikir sahibi yapacaktır.

(2) Msl; «.. *Mustafa hakkında siyaset icrası.*» BAMÜD, N. 2, s. 15, 20 Rebiullevvel 963 (2 Şubat 1555).«.. *iki reise siyaset icrasına dair.*» BAMÜD, N. 2, s 24 5 Rebiulâhir 963 (17 Şubat 1555). «... *Arap Ahmed hakkında siyaset icrasına dair.*» BAMÜD, N. 2, s 30, 20 Rebiulâhir 963 (4 Mart 1555). «.. *hırsızlara siyaset icrasına dair.*» BAMÜD, N. 2, s 44, 15 Cemaziyelevvel 963 (27 Mart 1555). «.. *Behram hakkında siyaset icrası..*» BAMÜD, N. 2, s 58, 9 Cemaziyelâhir 963 (20 Nisan 1555). «.. *Mahmud hakkında siyaset icrası..*» BAMÜD, N. 2, s 75, Gurre - Recep 963 (11 Mayıs 1555).«.. *Hüsrev'in.. hakkında ... siyaset icrasına*» BAMÜD, N. 2, s 161, 28 Zilkade 963 (3 Ekim 1555).

Abbasiler'den itibaren bütün İslâm devletlerinde mevcut olan siyaseten katl kurumunun, bütün bu devletlerdeki gelişimini incelemek, çok uzun sürer ve bir tez konusunu aşar. Bu yüzden konunun ilkönce zaman bakımından sınırlanması yapılmalıdır. Bu kurumun gelişimi, şüphesiz, her İslâm devleti için ayrı ayrı incelenebileceği gibi, o devletin belirli bir zamanındaki durumu da araştırma konusu yapılabilir. Biz, en son ve en ileri Türk - İslâm Devleti saydığımız Osmanlı İmparatorluğunda, siyaseten katlin gelişimini inceleme konusu olarak seçmiş bulunuyoruz. Bu tercihin sebepleri şöylece özetlenebilir : Osmanlı Devletinde bu kurum, diğer İslâm devletlerine nazaran daha ayrı cephelerden gelişmiştir. Bu da, Osmanlı Devletinin hem Abbasi, hem Bizans, hem Selçuk, hem eski Türk, kısmen de Moğol kültürlerine mirasçı olmasının ve *Avrupanın* da büyük bir bölümünde yayılmasının doğurduğu bir sonuçtur. Diğer yandan, Osmanlı Devleti en son Türk İmparatorluğudur ve çöker çökmez arkasından Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Şu halde bizim en yakın tarihimiz Osmanlı Devletinin tarihidir. Bu sebeplerden ötürü siyaseten katlin Osmanlı Devleti içindeki gelişimini inceliyeceğiz. Devletin kuruluşu anından başlayacak araştırmamız Tanzimat devri ile son bulacaktır.

Zaman itibarı ile yaptığımız bu sınırlamadan sonra, konunun muhtevasının sınırlandırılmasına geçebiliriz. Siyaseten katli dar ve geniş olarak iki anlamda kullanılabilmek mümkündür. Dar anlamı, sadece teb'aya münhasırdır. Bir de egemenlik anlayışı bakımından hanedan üyelerinin hükümdarca katledilmesi olayı vardır ki, hükümdarın yetkisine taallûk etmesi itibarı ile bu cins katiller de siyaseten katl kavramına sokulabilir. Dar anlamı ile siyaseten katl ilk plânda İslâm ceza hukuku ile ilgili olarak işlediği halde, hanedan üyelerinin katilleri birinci derecede egemenlik ve saltanat veraseti anlayışı ile ilgilidir. İşte biz konumuza bu çeşit katilleri de soktuğumuz için siyaseten katli geniş anlamı bakımından incelemiş oluyoruz.

Herhangi bir hukukî kurumun tarihin belirli bir zamanındaki gelişimini incelerken, sadece o devre bağlı kalmak araştırmayı tekyöncü yapar. Bu yüzden araştırmanın başında, o kurumun mümkünse en eski zamanlardaki durumunu tesbit

etmelidir. Sonra o andan başlayarak kurumun geçirdiği değişiklikleri gözlemek, üzerine etkileyen yabancı kurumlarla karşılaştırarak onun gerçek mahiyetini meydana çıkartmak gerektir. Türk hukukî kurumlarının incelenmesinde de durum böyle olmalıdır. Bir kurumu incelerken «İslâmdan önceki devirlerden başlayarak kronolojik bir surette, muhtelif Türk devletlerinde o müesseselerin ne gibi safhalardan geçtiğini anlamak ve her devirde ve her coğrafî sahada hariçten gelmesi muhtemel tesirleri de tespit»[3] ettikten sonra istenilen zamandaki teferruatını araştırmak gerektir.

İşte biz araştırmamızda bu metodu kullandık. Birinci bölüm, bu yüzden tamamen, Osmanlı Devletine gelinceye kadar kurumun İslâm ve Türk âleminde geçirdiği gelişimi göstermektedir. İlkönce kurumun İslâm kamu hukukuna nasıl girdiğini ve sonra geçirdiği gelişimi tesbit ettik. Daha sonra bu kurumun İslâm hukuku çerçevesine girinceye kadar Türk kamu hukukunda mevcut olup olmadığını araştırdık. Bu araştırmayı, daha sonra yapmamızın sebebi, siyaseten katli esas itibarı ile Abbasiler devrinde doğmuş addetmemiz ve bu yüzden kurumu İslâm hukuku yönünden daha önemli saymamızdır.

İkinci bölümde siyaseten katl kurumunun İslâm devlet ve ceza hukuku yönünden tahlilini yapmağa çalıştık. Bu genel tahlil yapılırken Osmanlı devlet ve ceza hukukunun da özellikleri daima göz önünde tutularak, siyaseten katlin Osmanlı Devletindeki nazarî esasları belirtilmeğe çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde siyaseten katlin bir hukukî kurum olarak Osmanlı Devletinde geçirdiği gelişim tesbit edilmiştir. Dördüncü bölümde ise bu kurumun ne şekilde ortadan kalktığı, daha doğrusu, hükümdarın keyfî yetkisine bağlı olmaktan çıkıp, ne şekilde kanunla düzenlendiği gösterilmeğe çalışılmıştır.

Beşinci bölümde ise, hanedan üyelerinin katillerini ayrı bir kategori hâlinde incelemiş bulunuyoruz. Saltanat veraseti usulü ile egemenlik anlayışının doğurduğu bu katilleri, ayrı ve nev'i şahsına münhasır bir siyaseten katı saymaktayız.

(3) KÖPRÜLÜ, Fuad: *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bâzı Mülâhazalar.* Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası I, 1931, s 181.

Bundan sonra, araştırmamızdan çıkan genel sonucu da yazarak, tezimizi bitirmiş bulunuyoruz.

Bir hukuk tarihi araştırması olan bu tez, pek tabiî kaynak çalışmasına dayanacaktır. Bunun önemi üzerinde fazla durmayı gereksiz buluyoruz. Tezimizde kaynakların değerlendirilmesini bir kat daha önemli kılan ve güçleştiren husus da, konunun ilk defa işlenmesidir. Geniş ölçüde yaptığımıza inandığımız bibliografya çalışmasında siyaseten katli ne hukukî ne de tarihî cepheden inceliyen en küçük bir monografiye bile rastlamadık. Hattâ *İslâm Ansiklopedisinde* bile, böylesine önemli konuya bir madde ayrılmış değildir.

Kullanılan birinci derecede kaynaklar, tabiî ki arşiv belgeleridir. Arşivlerimizde siyaseten katl ile ilgili yığınla belge vardır. Biz en büyük iki arşivimizde, *Başbakanlık Arşivi* ile *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde* çalıştık.

Başbakanlık Arşivindeki tasnif yetersizliği dolayısı ile bu paha biçilmez hazineden genç neslin faydalanması çok zor olmaktadır [4]. Mevcut tasniflerin sınırı içinde kalmak zarureti vardır. Buna rağmen bu tasniflerden elverişli malzeme çıkartmak ta mümkündür. Biz Cevdet-Adliye ve Saray, Fekete, Hatt-ı Hümayûn tasniflerini tarayarak bir hayli belge bulduk. Osmanlı Devletinin muamelâtının en önemli bölümünün kaydedildiği mühimme defterlerinde [5] ise mühim kişilerin katl fermanlarının suretlerine rastlanmamaktadır. Msl; «Emr ile siyaset olunan *Ziriki* Livası beyi Nâsır Beyden» açılan yere yapılacak tâyin hakkında 2. Numaralı Mühimme Defterinde bahis varsa da [6], bu deftere katl fermanı sureti işlenmemiştir. Gene msl; 1578 yılında katledilen *Budin* valisi Mustafa Paşa'nın, 1595 yılında katledilen sabık Vezir-i Âzam Ferhat Paşa'nın 1598 yılında katledilen Vezir-i Âzam Hadım Hasan Paşa'nın, 1603 yılında katledilen Vezir-i Âzam Yemişçi Hasan Paşa'nın, 1604 yılında katledilen Sadaret Kayma-

(4) Başbakanlık arşivi için bk; SERTOĞLU, Midhat: *Muhteva Bakımından Başbakanlık Arşivi.* Ankara 1955.

(5) Mühimme defterlerine bütün devlet işlerine dair sadır olan fermanlar kaydedilir. Bk; SERTOĞLU, 15. Mühimme defterleri hakkında geniş bilgi için bk; UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı.* Ankara 1948, s 79 vd.

(6) BAMÜD N. 2, s 134 ve 138, 17 Şevval 963 (24 Ağustos 1555).

kamı Kasım Paşa ile 1605 yılında katledilen Sadaret Kaymakamı Sarıkçı Mustafa Paşa'nın, 1606 yılında katledilen Vezir-i Âzam Derviş Paşa'nın katl fermanları, ait oldukları yılların mühimme defterlerine geçmemiştir. Devletin en önemli kayıt defterine bunların suretlerinin yazılmamasının sebebi siyaseten katl fermanlarının gizlice kaleme alınarak, gene son derece gizli bir şekilde gönderilmesidir. Mühimme defterine yazıldığı zaman bu gizlilik kaybolacak ve katledilecek zat bu haberi alarak, elbette korunma ve savunma çareleri arıyacaktır. Fakat fermandaki katl emri infaz edildikten sonra, o katle müteallik işlemler, artık gizliliğin bir değeri kalmadığı için deftere kaydolunmakta, ancak, arada asıl ferman ya gittiği yerde kaldığı için, veya unutkankanlıktan yahut kestiremediğimiz başka bir sebepten dolayı mühimme defterine işlenmemektedir. Bazı katiller ise zaten fermansız icra edilmektedir. Katl fermanlarının gizli tutulan başka bir deftere kaydedilmesi düşünülebilir. Gerçekten elimizde mühimme-i mektum defterleri vardır. Gizli işlere dair verilen fermanlar bu defterlere kaydedilmiştir ve bunların arasında bazı katl fermanları da bulunmaktadır [7]. Ancak bu defterler 1788 - 1877 (1203-1294) tarihlerini kapsıyan on adetten ibarettir [8]. XVIII. Yüzyıl sonlarında bazen mühimme defterlerine de katl fermanları işleniyordu. Ayrıca bu tarihler için Hatt-ı Hümayûn tasnifinde daha zengin malzeme bulmak kabildir. Nefi ve kısas defterleri ise daha çok «kısas» sureti ile infaz edilen cezaları havi olduğundan, bunların konumuz bakımından önemi olmadığı açıktır. Mamafih biz incelediğimizi bildirdiğimiz tasniflerden yeteri kadar malzeme çıkardığımız kanaatındayız. Başbakanlık Arşivinde incelediğimiz belgelerde katl fetvası bulamadığımızı da belirtmeliyiz. Bunun sebebi, katl için alınan fetvaların olduğu gibi sarayda veya fetvayı verenin yanında kalmış olması ihtimalidir. Ayrıca pek çok ta fetvasız katl infaz edilmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ise, konumuz bakımından daha zengin malzemeyi ihtiva etmektedir. Bunun da sebebi şudur : Buradaki belge sayısı, Başbakanlık Arşivine kıyasla

(7) Msl; BAMMD, N. I, s 98.
(8) SERTOĞLU, 24.

pek azdır, bu yüzden hatâlı da olsa bunlar, tamamen tasnif edilmiştir[9]. Diğer yandan pek çok katl belgesi ve müsadere evrakı da sarayda kalmış bulunmaktadır. Bu yüzden Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinden de faydalanılmağa çalışılmıştır.

Arşiv belgeleri şu şekilde kullanılmıştır: Gerekli gördüğümüz belgeler tezin arka tarafına aynen konulmuş ve metin içinde bunlara atıf yapılmıştır. Bazı belgelerin ise özetleri dipnotlarda zikredilmiştir.

İçlerinde belge suretleri taşıyan, bu bakımdan kaynak ödevini gören kitaplar bibliografyamızda zikredilmiştir. Bu bakımdan bilhassa Uzunçarşılı'nın eserleri, ihtiva ettiği pek çok belge yüzünden işimize yaramıştır.

İslâm hukuku konusunda belli başlı batı yazarlarının klâsik kitaplarından tezimizin sınırı içinde faydalanılmıştır. Bu arada, fıkıh kitapları arasında en son fıkıh bilginimiz Bilmen'in «Hukuk-u İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu» adlı değerli eseri ana kaynak olarak kabul edilmiştir.

Kur'an için Gölpınarlı'nın çevirisi esas olarak alınmış, ancak daima, zikrettiğimiz diğer çevirilerle karşılaştırılmıştır.

Osmanlı tarihine ait genel eserlerden, başta Hammer olmak üzere, Uzunçarşılı, Danişmend ve Zinkeisen'in kitaplarından faydalanılmıştır. Bilhassa örnek olaylar için Hammer ve Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiler geniş ölçüde işimize yeterli gelmiştir. Bu arada, bazı ana Osmanlı tarihlerinden de faydalanılmıştır. Bunların hepsi bibliografyamızda gösterilmiştir.

Osmanlı tarihi ve İslâm hukuku konusunda en son yayınlar izlenmeye çalışılmıştır. Tezimizin konusu ile ilgili olan diğer monografilere de yer verilmiştir.

Sadece birkaç noktasından faydalandığımız eserler, tezimizin bütününü etkilemediği için, bibliografyaya alınmamış ve yeri geldiğinde, dipnotta zikredilmişitr.

Kısaca belirttiğimiz bu kaynak çalışmasına dayanarak yazdığımız «Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl» adlı doktora tezimizi sunuyoruz.

(9) Bk, *Arşiv Kılavuzu I* ve *II* İstanbul 1938 ve 1940.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURUMUN KÖKLERİ

I — ISLÂM DEVLETİNDE SİYASETEN KATLE BASAMAK OLAN GELİŞMELER :

En son evrensel din olarak *Arap yarımadasın'da* doğan İslâmlığın peygamberi H. Muhammed, *Mekke*'de bu yeni sistemin esaslarını ortaya atarken, henüz toplumu geniş ölçüde düzenliyecek kuralları koymak düşüncesine erişmemişti. Yalnız yeni bir din kurmak amacı ona yetiyordu [1]. Fakat Hicret'ten sonra kendisine düzenleyici âyetler de gelmeğe başladı ve İslâm dini yavaş yavaş bir devlet sistemine doğru gelişti. Böylece İslâmlık siyasî bir din olma yoluna girdi [2]. Yeni dinin bu şekilde gelişmesinin sebepleri açıktır. Hicret olayından sonra H. Muhammed İslâmlığın istikbalinin teminatı için bütün Araplar arasında birlik kurulmasını zarurî görmüştür. Tamamen kabile hayatı yaşıyan Arapla-r'ın [3] bir düzene sokulabilmesi uzun mücadelelere yol açmış ve H. Muhammed ileri bir kültür seviyesine ulaşmış *Me-*

(1) KREMER, Alfred von: *Geshichte der herrschenden Ideen des İslams.* Hildesheim 1961. (1868 Leipzig baskısının tıpkı basımı). s 309.

(2) HARTMANN, Richard: *Die Religion des İslams.* Berlin 1944. s. 17; NALLİNO, Carlo, A: *İslâm Hukuku* (Çev; ERGİNAY, Akif, AÜHFD XI, 1954. sayı 1-2. s 544).

(3) İslâmdan önceki Arap toplumunun düzeni için bk; HUART, Clement: *Geschichte der Araber* I., Leipzig 1914 (Çev: BECK, Sebastian-FÄRBER, Moritz). s 4-44; HELL, Joseph: *Die Kultur der Araber.* Leipzig 1919. s 1-25; WELLHAUSEN, Julius: *Reste arabischen Heidentums,* 2. Bası Berlin 1957. Eserin pek çok bölümleri; DURANT, Will: *Kulturgeschichte der Menscheit IV.* (Çev.: SCHNEIDER, Ernest). 2. Bası, Bern 1956, s 179 vd, XVIII ci yüzyılda yazılmış olmasına rağmen NIEBUHR'un meşhur seyahatnamesi arapların kabile düzeni hakkında çok enteresan fikirler verebilmektedir. Bk; NIEBUHR, Carsten: *Beschreibung von Arabien.* Kopenhagen 1772. s 29 vd ve eserin tamamı.

dinelilerin[4] büyük yardımı ile amacına hızla yaklaşmıştı. Bu söylediğimiz gelişme din ile politikanın içiçe geçmesini gerektirmişti. H. Muhammed hem bir peygamber, hem de bir devlet başkanı olarak Arap âlemini birleştirmeğe çalışmıştır. Böylece İslâmlık gerçekte bir siyasî din olarak gelişmiştir. H. Muhammed'in devletinde din-siyaset ayrımı yoktu. İnsanın siyasî - sosyal bütün hayatı Tanrının emirleri ile düzenlenmişti[5].

Kabile hayatı yaşıyan ve o zamana kadar üstün bir otoriteye itaat etmemiş olan Arapları[6] bir devlet düzeni içine sokabilmenin güçlüğü açıktır. Büyük bir dinin kurucusu ve yepyeni bir devletin yaratıcısı olarak H. Huhammed pek çok müşküllere göğüs germek zorunda idi. Kendisine karşı olan çeşitli zümreleri ilk önce ikna suretiyle İslâmlık cephesine geçirmeğe uğraşıyor, bunda başarı gösteremezse tabiî bir yol olan kuvvet kullanma çaresine başvuruyordu. Kuvvet kullanmanın da çeşitleri vardı. Kalabalık düşmanlarla ekseriya savaşılıyor, bazen de ender olarak düşmanla anlaşmazlık hakem yoluyla çözülüyordu; hakem kararlarının infazı da o devrin usulüne uygun olarak, kuvvet kullanma yoluyla yerine getiriliyordu[7]. Dinin ve devletin düşmanı olan, ikna

(4) *Medinelilerin* H. Muhammed'e yardım etmelerinin sebebi şöylece özetlenebilir: «*Mekke* ileri bir ticarî gelişime, çok gelişmiş bir malî sisteme, iyi bir iktisadî duruma sahip olduğu halde, sosyal kurumları bedevi esaslarına ve göçebe prensiplerine göre organize idi. Klan bağları duruyordu. *Medinede* ise, para ekonomisi ve toprağa yerleşme yüzünden klan bağları zayıflamağa başlamıştı» WATT, W. Montgomery; *Muhammed at Mecca*, Oxfort 1958 ve *Muhammed at Medina*. Oxfort 1956. HOTTİNGER, Arnold: *Die Araber*. Zurich 1960. s 28 - 29 dan naklen. Ayrıca, *Medine*'deki musevilerin ve şehrin hristiyan âlemi ile daha yakından temas etmesinin etkileri ile halk tek tanrı fikrine daha iyi hazırlanmıştı ve Arabistanın bu olgunluktaki en ileri topluluğu idi. Bk. HARTMANN, R., 16.

(5) HARTMANN, R., 100.

(6) v. KREMER, *İdeen*, 309.

(7) Bu konuda örnek gösterilecek en önemli olay *Beni Kurayza* adlı Musevî kabilesi ile çıkan anlaşmazlığın çözümüdür. Bu kabile Peygamberle yaptığı yazılı anlaşmaya rağmen düşmanca hareketlere devam ettiğinden, üzerinde açılan savaşta mensupları kayıtsız-şartsız teslim olmuşlardır. Kabilenin akıbetinin tâyini için *Kurayza*'nın akrabası ve dostu Avs kabilesi, Sa'd bin Muaz'ın memur edilmesini istedi. Bu hakem bülûğa ermiş bütün erkeklerin öldürülmelerine, kadınlar ile çocukların da esir sayılmalarına karar verdi ve oldukça sert olan bu hüküm yerine getirildi. Bu konu için bk: MEHMET HÜSEYİN HEYKEL Paşa: *Hazreti Muhammed Mustafa*. (Çev: DOĞRUL, Ömer Rıza.) 2. ci bası. İstanbul 1948, s 222, 225 ve 298 vd., VACCA, V. *Kurayza* İA VI, 1012-1013; HUART I, 145. Hakem tâyin edilen İbni Muaz sonraları kararından bir hayli nedamet duymuşsa da Peygamber tarafından teselli edilmiştir. GÖLPINARLI, Açıklama s LXV. Bu tip katl olayları inceleme konumuza girmemektedir.

ve ihtar ile kötülükleri önlenemiyen münferit kişiler ise, eğer çok zararlı iseler, katledilmek suretiyle ortadan kaldırılmışlardır: Msl: *Bedir* gazasından sonra bir Musevî saz şairi olan Kab'bin Eşref, Peygamber aleyhine *Kureyşi* ve *Mekkeli*leri tahrik etmeğe, müslüman kadınları kötülemeğe başladı. Siyasî durum son derece gergindi ve Müslümanların durumu gayet kritikti. En küçük bir anarşi unsuruna tahammülü olmıyan bu ortam içinde Ka'b bin Eşref'in tahrikleri çok zararlıydı. Bu yüzden «Tanrı elçisi onu ortadan kaldırmağa karar verdi». Bu işe memur ettikleri ondan «gerekirse hile kullanıp yalan söylemek» iznini de aldılar[8]. Ka'b bin Eşref'in öldürülmesi musevilerin kalbine korku saldı[9] ve bu olay ile Peygamber, bir hayli ileri gitmeğe başlamış olan bu zümreyi sindirmeği ve tehdidi başardı (624/3)[10]. Örnekler çoğaltılabilir. Msl: Ka'b bin Eşref'in katlinden sonra *Hazrec* kabilesi mensupları Peygambere düşman olan İbni Ebû el-Hukayk'ı öldürmek için izin istediler. H. Muhammed bu izni verdi[11]. Gene, el-Üzeyr bin Rasim adlı bir Musevinin Peygambere karşı savaş hazırlıyacağı ihbarı yapılınca o da bir fedaî gurubunca öldürüldü[12]. Bu şekilde bertaraf edilen daha başkaları da vardır. Bilhassa Musevilere karşı uygulanan bu usul, semeresini vermiş ve Peygamberin işlerini geniş ölçüde aksatan bu unsurun sinmesi ve islâmların otoritesinin artması sonucunu doğurmuştur[13].

Peygamberin yeni bir din ve devlet kurarken büyük zaruretler sonunda başvurmak zorunda kaldığı bu usul, tam siyaseten katlin İslâm Devletine girmesi sayılamaz. Büyük bir devlet kurucusu olan H. Muhammed, varlığını koruyabilmek ve ülküsünü gerçekleştirmek için bu yola gitmeğe mecburdu. Batılı bazı yazarlar onu «katl işlerinin zeki bir

(8) TABERİ: *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi.* II/1. (Çev. UGAN, Zâkir K. ve TEMİR, Ahmet). Ankara 1955. s 368, 370.

(9) MEHMET HÜSEYİN HEYKEL, 279.

(10) Bu konu hakkında özlü ve iyi bilgi için bk: PARET, Rudi: *Mohammed und Koran.* Stutgart 1957. s 140 v.d. Toplu bilgi için ayrıca bk; HUART I, 132, 133.

(11) TABERİ II/1, 380-381; HUART I, 140.

(12) HUART I, 149; PARET, 141

(13) Bk: MÜLLER, August: *Der Islam im Morgen-und Abendland I.* Berlin 1885. s 120-121.

mucidi»[14] saymakla haksızlık etmişlerdir. Zira bu katl tarzı çok eskiden beri mevcut idi ve o devre göre de olağan sayılıyordu. Zamanın şartları Peygambere hak verdirir[15], çünkü o bu işleri yaparken bir ölüm-kalım mücadelesi içindeydi, İslâmın istikbali onun tutumuna bağlıydı. Bu yüzden, Msl, el-Hukayk ile Ka'b bin Eşref'i öldürenler İslâm âleminde minnetle anılmışlardır[16].

İşte, Peygamber bu usulü pek zarurî hallerde ve ender olarak kullandığı için, siyaseten katl kurumunun bu devrede tam anlamı ile gelişmesinden ve yerleşmesinden bahsetmek mümkün değildir. Ayrıca, İslâm devleti henüz bedevî esaslarından sıyrılmamıştır, bu yüzden daha tam devletleşememiştir de. Tam devlet düzenine kavuşamıyan bir toplumda bu kabil olayların konumuzun tam anlamıyla içine girmediği, ancak ileriki uygulamaya bir basamak olduğu söylenebilir.

Peygamberi takip eden dört halife zamanında devletin organizasyonu gelişmeye başladı. İlk iki halife Ebu Bekir ve Ömer, Peygamberin büyük bir hayranı ve takipçisi olarak din-siyaset arasındaki âhengi devam ettirdiler[17]. Yeni devletin teşkilâtı İslâm prensiplerine uygun olarak son derece sosyal bir şekilde gelişti. Hicretin ilk yüzyılında İslâm devleti saf askerî bir teşkilâttı; tıpkı eski *İsparta* gibi, ama bir farkla; *İsparta*'daki aristokrasi, İslâm'da yoktu. İslâm topluluğu savaşçılardan ibaretti[18]. Ebu Bekir'in (632-634/11-13) ilk devirlerinde başlıyan «ridde» olayı genç devleti bir hayli sarstı ise de[19] halife ustalıklı siyaseti ile bu tehlikeyi atlattı. *Suriye*'nin büyük bir bölümü fethedildi (tamamlanması 635/14), *İran*'ın fethine başlanıldı (633-651/12-13). Biraz ileride göreceğimiz gibi, İslâm devletinin gelişiminde bu fetihlerin büyük rolü olmuştur. Ömer (634-644/13-24) zamanında *Mısır* da alındı (639-641/18-21). Fetihler devam ederken, devlette geniş ölçüde de düzenlemelere girişildi. Ömer'in öldürülmesinden sonra (644/23) Osman'ın devrinde

(14) PARET, 141.
(15) Ay. yer.
(16) Hasan bin Sabit'in sözleri. Bk: TABERÎ II/1. 383.
(17) HOTTİNGER, 48.
(18) v. KREMER, *İdeen*, 328.
(19) «Ridde» olayı için bk: ÜÇOK Bahriye; *Ridde*, Ank. Ün. İlâhiyat Fak. Dergisi. VII, 1958-1959. s 97-113.

devletin şekli mutlak monarşi sistemine doğru gelişmeğe başladı[20]. Onun zamanında İslâm devletine entrikalar girdi ve Osman'ın öldürülmesi ile (636/35) İslâm devletinde siyasî mücadelelerin çok ateşli bir safhası başladı[21]. Başlangıcı Ömer'in öldürülmesine kadar uzanan bu devrede zaman zaman halifelerin bile katline yol açan cinayetlerden bahsetmek tabiî ki konumuzun dışındadır. Tarifimize dayanan siyaseten katl olayları ise yoktur. İlk iki halife, zaruretler gerekmedikçe İslâm esaslarına bağlı kalmışlardır. Devletin selâmetini tehlikeye düşüren ridde olayında Ebu Bekir'in takip ettiği sert siyaset bile İslâm esaslarına mümkün mertebe riayetle icra edilmiştir[22]. Diğer iki halife zamanında da bu esaslara bağlılık görüyoruz. Şu halde H. Muhammed devrinde kullanılan usul geçici bir safhanın gerektirdiği zaruret olarak kabul edilebilir.

Muaviye'nin kurduğu Emevî Sülâlesi ile Arap - İslâm Devletinin gelişimi yeni bir safhaya girmişti. *Suriye, Mısır* ve *İran*'ın fetihlerinin tamamlanması arapları medenî âlemle temasa geçirmişti. Devlet idaresi dünyevileşmiş[23] ve halifenin mutlak otoritesi kuvvetlenmeğe başlamıştır. Bu iki özellikten başka, Emevî Devletini vasıflandıran en büyük husus, bu devletin hükümdarlarının İslâm esaslarına fazla değer vermemeleridir. Çok önemli olan bu noktalara daha yakından temas etmek gerekmektedir.

Suriye, İran ve *Mısır*'ın fethinin arapları medenî âlemle tanıştırdığını söylemiştik. Buralarda dört halife devrindeki ilk İslâm fâtihleri sadece bir işgal ordusu mahiyetinde idiler, aralarında idare adamları olmadığı için mülkî teşkilât aynen eski halinde bırakıldı[24]. Msl; Emeviler devrinde de pek

(20) HARTMANN, Martin: *Der İslâm.* Leipzig 1909. s 108.
(21) HOTTİNGER, 51; SACHAU, Eduard: *Vom Ursprung der islamischen Grosmachte* Berlin 1922. s 268.
(22) Ridde olayını çeşitli yerlerde bastırmağa giden komutanlarına Ebu Bekir, Peygamberin vekili sıfatıyla bir mektup göndermişti. Halife, bu mektubunda, ridde olayını çıkaranların ve mürted sıfatıyla emirlerine karşı gelenlerin en ağır bir şekilde - ateşle yakılarak - cezalandırılmalarını bildirdikten sonra, «bu bildirime karşı gelmeyip zararsız olanlara birşey yapmayınız, zira Tanrı onların içlerini düzeltir» demiştir. WEİL, Gustav: *Geschichte der Chalifen I.* Mannheim 1846. s 17-18. Bu emrin büyük bir müsamaha eseri olduğu ve dine uygun bulunduğu şüphesizdir.
(23) v. KREMER, *Ideen,* 392.
(24) KÖPRÜLÜ, *Bizans,* 292, Ay, yazar: *Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri.* Belleten, sayı 5-6. 1938, s 54.

çok kayıtlar mahallî dillerle tutuluyordu [25]. Böylece, Emeviler başkentlerini *Suriye*'de *(Şam)* kurdular (660/40). *Suriye*, o zamana kadar **Bizans** kültürünün etkisi altında olduğundan Emevî Sarayına Bizans gelenekleri derhal girdi [26]. İlkönce Muaviye Bizansm teşrifat kurallarını benimseyerek sarayında tahtı için parlak ve karışık seramoniler tertipledi [27]. Halifenin bu yollara başvurması dünyevî egemenliğinin kuvvetlenmeğe başladığını gösterir.

Emeviler, bir taraftan Bizans saray usullerini benimserken, diğer yandan bedevî alışkanlıklarından da kurtulamıyorlar ve millî Arap karakterlerini saklıyorlardı. Dört halife devrinde sıkı sıkıya uygulanan İslâm esasları ile Emeviler kendilerini bağlı tutmuyorlardı [28]. Bunun sebebi şudur : Arap karakteri, Bizans saray gelenekleri içine girince, zaten henüz tam yerleşmemiş olan İslâmlık şuuru bir kenara itilmiştir. Emevi sülâlesi mensupları İslâmlıktan o kadar uzaklaşmışlardır ki, msl; II. Velid (743-744/125-126) bir sabah imamlık yapmak üzere güzel bir harem kadınını camiye yollamıştır [29]. Resim yasağına rağmen *Şam*'daki saraylarını Bizans freskleri, hattâ çıplak kadın resimleri ile süslemişlerdir [30]. Camide şarap masası dahi kurabilmişlerdir [31]. Hukuk uygulaması da tabiî böyle idi. Yargı organlarının icraatı için Kur'an ve sünnet esasları ile fazla uğraşmamışlardır [32]. Kendilerine göre sünnet uydurmuşlardır. Msl; I. Muaviye «Ömer'in sünneti» diyerek ölen bir yüksek memurun servetinin yarısını devlet hesabına zaptetmekte beis görmemişti [33]. Bu usulsüz uygulama halkı da etkilemiş ve o da İslâm Dini ile fazla ilgilenmemiştir [34]. Dinî esaslara karşı bu ilgisizlik, konumuz bakımından son derece önemlidir. Doğrudan doğru-

(25) Bu kayıtlar ancak 700/81 yılından itibaren arapçaya çevrilmeğe başlanmıştır, bk : ay, yer.
(26) KÖPRÜLÜ, *Bizans*. 290.
(27) DURANT IV, 219.
(28) Bu konu hakkında en iyi incelemelerden birisi için bk: GOLDZIEHER, Ignaz: *Muhammedanische Studien II*. Hildesheim 1961 (Halle 1890 basısının tıpkı basımı). s 28 v. d.
(29) v. KREMER: *Culturgeschichte Orients unter den Chalifen I*, Wien 1875. s. 138.
(30) HOTTİNGER, 54.
(31) GOLDZIEHER, *Studien II*, 58.
(32) v. KREMER, *Ideen*, 231. Emevi Devletini İslama tekrar yaklaştırmak isteyen I. Velidin (705-715/86-96) ve bilhassa II. Ömerin (717-720/101-105) faaliyetleri bu gidişe istisnâ teşkil eder, bk : ay. yer.
(33) GOLDZIEHER, *Studien* II, 29.
(34) Ay. eser, 31. Ayrıca bk; 28 v. d.

ya eski Arap geleneklerine dayanarak yönetilen devlette, İslâm hukukuna uygun olmıyan çeşitli cezalar, bu arada ölüm cezaları verilmiştir. Msl; Süleyman (715-717/96-99) çok gaddar bir halife idi, zevki için esirleri öldürtürdü [35]. II. Velid de çok zalimdi. Tahta çıkar çıkmaz, pek çok kimseyi sırf servetlerine konmak için öldürtmüştü [36]. Tahta geçinceye kadar Velid'in intikamcısı ve onun çocuklarının koruyucusu olan II. Mervan (744-750/127-132), halife olmak için pek çok kimselerle birlikte onları da öldürtmekten çekinmemişti [37]. Bu şekilde verilen ve İslâm hukukuna aykırı olan cezaların listesi çok uzatılabilir. Şu halde Emeviler devrinde doğrudan doğruya hükümdarın iradesiyle pek çok katl emri infaz edilmiştir. Ancak, bunları, tam anlamı ile «siyaseten katl» saymak mümkün değildir. Çünkü halifenin «mutlak» olması gerekli bu yetkisi henüz pek çok kimselerce kabul edilmiyordu [38]. Bu yüzden halifenin verdiği bu cezalar hukukî dayanaktan yoksun kalıyordu. Böylece, Emeviler devrinde fiilî olarak meydana çıkan siyaseten katl, henüz hukukî bir mahiyet göstermiyordu. Bununla bzeraber, kurumun esaslı olarak ortaya çıktığı Abbasiler devrini, bu fiili uygulamanın bir hayli etkilediği de açıktır.

II— KURUMUN YERLEŞMESİ VE GELİŞMESİ :

Son Emevi Halifesi II. Mervan'dan (744-750/127-132) sonra bu sülâleyi sona erdirerek kendisini hükümdar ilân eden Ebu Abbas (750-754/132-136) ile İslâm devletinin mutlak monarşi karakterinin şiddetlendiğini görmekteyiz. [39] Bu sülâle zamanında Arap devleti, doğunun egemenlik anla-

(35) WEİL I, 572.
(36) Ay. eser 659.
(37) Ay eser 683.
(38) Halifelerin İslâm Hukukuna aykırı olan bu tutumları dindar kişiler tarafından hazmedilemiyor ve bu yetkiler henüz tanınmıyordu. Pek çok şiddetli itiraz hareketleri görülmüş ve hattâ, halifelik için ilk seçim usulüne dönülmesini isteyenler dahi meydana çıkmıştır. Bu hareketleri de halifeler şiddetle bastırmayı arzulamışlardır. Bk; GOLDZIEHER, *Studien* II, 32 v. d; Ayrıca bk; WELLHAUSEN: *arabisch - israeletisch. Zum ältesten Strafrecht der Kulturvölker.* Leipzig 1905. s. 93.
(39) Emevî Devletinin sona ermesi hakkında en iyi araştırma WELLHAUSEN'in meşhur eseridir. Bk: WELLHAUSEN: *Das arabische Reich und sein Sturz.* Berlin 1960. (Berlin 1908 baskısının tıpkı basımı).

yışına uygun bir şekilde gelişmiş, tarihin büyük mutlak imparatorluklarından birisi meydana gelmiştir. Bütün imparatorluk kurumları sağlam bir şekilde oturmuş ve bu arada konumuz olan siyaseten katl de esaslı bir «iktidar aracı» haline gelerek yaşamıştır.

Emevilerin bazı hususlarda Bizans etkisi altında kaldığını, fakat devletin genel idaresinin Arap geleneklerine göre yürütüldüğünü söylemiştik. Bu yüzden Emevi Devleti tam bir millî Arap devletidir. Emeviler, kararlarını ekseriya serbest ölçüler içinde vermişler ve Arap «Seyyitliğinin» namus esaslarına bağlı kalmışlardır [40]. Fakat buna karşılık Abbasî Devleti her bakımdan tam bir teokrasi olmuştur. İslâm kamu hukuku bakımından son derece önemli olan bu gelişimin sebeblerini ve sonuçlarını kısa da olsa incelemek gerektir.

XIX. Yüzyılın ortalarına kadar doğudaki devletlerin hepsi teokratik mutlak monarşi sistemi ile yönetilmişlerdir. Devletlerin egemen oldukları coğrafî alanlara ve devletin millet unsurunun geleneklerine göre, bu sistemlerin mahiyetlerinde bazı farklar bulunmuşsa da [41], teokratik monarşinin ana karakteri aynı kalmıştır. Bütün doğu devletlerine de bu karakter eski *İran* monarşisinden geçmiştir [42] Bu olayın cereyan şekline kısaca bakmak gerektir.

İlkçağda Yakın-Doğu tarihinin en mühim olaylarından birisi *İran* ile *Yunan-Roma* medeniyetlerinin karşılıklı mücadeleleridir. Bu mücadele Sasaniler devrinde yeniden kuvvetlenmiş; hele *Roma, Küçükasya* ve *Elcezire*'yi de fethettikten sonra, daha çok *İran* etkisi altında kalmış, iktisaden ve mânen bitkin bir hale gelince de Sasanî Devletinin bu baskısını daha çok duymuştur. *Roma*'nın karşısında gitgide yükselen Sasanî Devleti, ona her bakımdan örnek olmuştur. Diokletian'ın (284-305) sarayı, Tanrı derecesine çıkarılan hükümdarın önünde secde etmek gibi gelenekleriyle, karışık teşrifat kurallarına bağlı memurları ve hadımlarıyla, bizzat o devir adamlarının da iddia ettiği gibi, Sasanî sarayının bir taklidi idi [43].

(40) HARTMANN, R., 34; ayrıca bk: GOLDZIEHER, *Studien II*, 28 vd.

(41) Msl: İslâm-Türk devletlerine Türk kamu hukukundan gelen etkiler gibi. Bu önemli mesele ileride bahis konusu edilecektir.

(42) HAMMER, Joseph von: *Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung II.* Wien 1855. s 3.

(43) KÖPRÜLÜ, *Bizans*, 287.

İmparatora müteallik ne varsa «kutsal» oldu. Batı Roma Devletinin yıkılışından sonra onun tabiî halefesi olan Bizansda bu Sasanî usullerinin devamı gayet normaldir. Bizans, ayrıca, selefinden daha çok Sasani etkisi altında kalmıştır, çünkü o da bir Yakın - Doğu devleti idi. İmparatorun yetkilerinin artması ve tam anlamı ile mutlak egemen haline gelmesi daha *Roma* devrinde Diokletian ve Konstantin (306-377) zamanında tam ve kâmil şeklini aldığından Bizans tamamen bir doğu devleti olmuştu [44]. Bizansm en büyük imparatorlarından Justinian (527-565), devletinde her şeyin imparatorun otoritesine bağlı olması gerektiği kanısındaydı [45]. Bizans tam anlamı ile mutlak bir monarşi haline gelmişti [46].

İşte VII. Yüzyılda ortaya çıkan İslâm Devleti böyle bir medeniyet âlemiyle çevrelenmişti. Henüz teşkilâtını kuramamış bir devletin bu ileri medeniyetlerin etkisi altında kalması gerektiği açıktı. Nitekim şeklen Bizansı benimsemekle beraber millî karakterlerini muhafaza eden Emeviler, artık son devirlerinde, bilhassa *İranlı* unsurların içlerine girmesi ile bu medeniyetin etkisini üzerlerinde duymağa başladılar [47]. Abbasiler zamanında *İran* artık İslâm Devletini doğrudan doğruya etkisi altına aldı. Daha sülâlenin ikinci hükümdarı Mansur (754-770/136-158) devrinde başkentleri olan *Bağdad'ı* eski *İran* toprakları üzerinde kurdular (763/146) ve böylece devletlerini oradan yönettiler.

Bizans ve bilhassa Sasanî devlet sistemlerinin geniş ölçüde etkisini taşıyan Abbasi İmparatorluğunu kamu hukuku bakımından kısaca incelemeden önce, bu iki sisteme daha kısa bir şekilde göz atmak, konumuz bakımından önemlidir.

Eski ve parlak *İran* devlet geleneğinin mirasçısı olan Sasanîler «yüksek ve incelmiş bir medeniyete, muntazam dev-

(44) Bu hususlar için bk: VASİLİEV, A. A: *Bizans İmparatorluğu Tarihi I.* (Çev: MANSEL, Arif Müfid) Ankara 1943. s 74 - 75.

(45) Ay. eser. 188.

(46) Bizansı *tamamen* Grek - Roma - Hristiyan kültürlerinin malı sayan yazarlar bile, doğuda Sasanilerin Bizans kamu hukukuna yaptığı etkileri inkâr etmezler. Bu etkileri «İkinci plânda» saymalarına rağmen, gene pek çok kurumun doğrudan doğruya Sasanilerden alındığını kabullenirler. Bk: OSTROGORSKY, Georg: *Geschichte des byzantinischen Staates.* 2. Bası. München 1952. s 22 ve 25. Ayrıca bk: s 25 not. 3.

(47) WELLHAUSEN, *Das ar. Reich,* 307 v. d., v. KREMER, *Culturgeschichte* I, 19, 148.

let teşkilâtına, muhteşem bir payidahta, en küçük teferruatına kadar tanzim edilmiş saray merasimine» sahiptirler. «Sasanî hükümdarları da kendilerine şahların şahı gibi unvanlar vermekte ve şahıslarım mabutlar sırasında addetmekte idiler» [48]. Bu yüzden *İran* devlet sisteminde din ile devlet kudreti biribirine karışmıştı [49]. *İranlıların,* hükümdarlarını Tanrı saymaları da, Tanrının insan şekli ile yeryüzünde tezahür ettiği veya varlığının bir kısmını tek insanda tecellî ettireceği şeklindeki eski bir *Asya* fikrine dayanır. Sonradan Şiî olan *İranlılar* da işte bu eski gelenekleri yüzünden Ali'yi tanrılaştırmak istemişlerdir [50].

Hükümdarın egemenliğini tanrısal bir kaynağa dayandıran bu görüş tarzının *Roma* ve Bizansa geçtiğini söylemiştik. Hele Bizans'da bu anlayış, *Roma*'dan da mutlak bir şekilde uygulanmıştır. Bizans'da imparator tanrısal bir kuvvete sahipti; parlak törenler ve sıkı teşrifat kuralları ile bu kuvvetini belirtiyordu [51]. İran anlayışının etkisi ile o yalnız ordunun başkomutanı, en yüksek yargıç ve tek kanun koyucu olmakla kalmayıp [52] ayni zamanda kilisenin ve müminlerin koruyucusuydu [53]. O, Tanrının seçtiği insandı ve yalnız hükümdar değil, Tanrı tarafından kendisine emanet edilmiş hristiyan âleminin de sembolüydü. Kendisi Tanrı ile doğrudan doğruya bir ilgiye sahipti ve böylece meydana gelen dinî-politik bir kültün baş unsuruydu [54]. Bu şekilde imparator, tanrılaştırılmağa başlandı [55], kendisi tanrının vekili addedildi [56]. Bu yüzden o, kilisenin de başıydı ve mutlak olarak patriği tâyin ve azil hakkına dahipti [57]. Bizansın bu durumu bize kuvvetli bir kültürün, o kültüre yabancı büyük bir dinin kurallarını bile perdeliyecek, hattâ değiştirebilecek kudrete sahip olduğunu gösterir. Gerçekten, Bizansın bu hâli, kül-

(48) CHRİSTENSEN, *l'Empire des Sassanides,* s. 88-89. KÖPRÜLÜ, *Bizans* 250'den naklen.
(49) GOLDZIEHER, *Vorlesungen über den Islam.* Heidelberg 1910. s 50.
(50) v. KREMER, *İdeen,* 12.
(51) HAUSSİG, Hans-Wilhelm: *Kulturgeschichte von Byzans.* Stutgart, 1959, s. 239.
(52) OSTROGORSKY, 25.
(53) HAUSSİG, 239 OSTROGORSKY, 25.
(54) OSTROGORSKY, 25.
(55) Ay. yer, bk: DIEHL, Charles: *Bizans İmparatorluğu Tarihi.* (Çev: YULARKIRAN, Cevdet R.). İstanbul 1939. s 96.
(56) HAUSSİG, 244, bk; DIEHL, 96.
(57) HAUSSİG, 239.

türünün temellerinden sayılan hristiyanlığa pek çok bakımlardan zıttı [58] ve batıdaki *Papalık* - Devletler münasebetinden ters bir yönde gelişmişti [59].

Emevilerin son zamanlarda *İran* etkisi altına girdiğini söylemiştik. Abbasilerin daha ilk devirlerinde *İran* unsurunun da devlete sızması yüzünden bu etkinin iyice arttığını görüyoruz. İslâmın kaynağındaki din - siyaset eşitliği de doğu sisteminin benimsenmesini çabuklaştırıcı önemli bir etken olmuştur. Böylece Abbasiler, birçok hususlarda Sasanî medeniyetinden iktibaslarda bulunmuşlardır [60]. «Abbasi hilâfetinde haraç, divan teşkilâtı, vezaret, kitabet ve daha birçok memuriyetler, idare an'aneleri, saray âdetleri ekseriyetle Sasanilerden alınmıştır [61]». Böylece «Abbasiler, bir yandan, kısmen Emeviler vasıtası ile gelen Bizans etkisi altında kalmakla beraber, devlet teşkilâtında daha çok Sasanilere bağlı oldular» [62].

Temeli bu şekilde atılan İslâm teokrasisinin ana hatları acaba ne şekilde gelişmişti ? İslâm kamu hukukunun esas ilkesi neydi ? Konumuzu çok yakından ilgilendirdiği için bu noktaya göz atmamız gerektir.

Komşu medeniyetlerin içine girince ve o medeniyetlerin insan unsuru ile karışınca, İslâm Devleti evrenselleşti. Zaten İslâm dini de millî bir din değildi, bütün insanlara sesleniyordu. Bu şekilde, yabancı unsurlar, devlet idaresine karışınca, varlıklarını koruyabilmek için dinî kuralları köklerindeki şekli ile aldılar ve devlete yerleştirdiler. Böylece, Emevî Devletinin tersine, temel, dünyevî değil, dinî idi. Halife hem dinî, hem de dünyevî kuvveti nefsinde topluyordu. Teokratik şan ve şöhret deyimlerini halifeler kendileri için kullandılar. Onların alnında parıldayan «Peygamberin ışığından» bahsedildi. Harun Reşid (786-809/170-193) yalnız Peygamberi övmek için kullanılan metih ve hitapları kabullendi [63]. Bunun sebebi şudur : Doğunun eski tanrısal

(58) Bk : OSTROGORSKY, 22 vd.
(59) HAUSSİG, 239.
(60) KÖPRÜLÜ, *Bizans*, 290.
(61) Ay. eser, 183, not 1.
(62) Ay. eser, 290.
(63) GOLDZIEHER, *Studien* II, 53-55.

egemenlik kavramına dönülmüştü; fakat, İslâm dini şahısları Tanrı yapmağı kabul etmediği için Abbasi halifeleri kendilerini, temsil ettikleri Peygamberin şerefi ve bütün vasıfları ile ihata ettirdiler [64]. Görülüyor ki din bütün devlet sistemine hâkim bir hale gelmiştir [65]. Bu yüzden halifeler de, (bazı hususlarda) kendilerini, teb'alarının bağlı olduğu dinî kanunla bağlı saymışlardır. «Tanrıdan korkan» unvanı ilk defa Abbasi halifelerince kullanılmıştır. Mansur, teb'asından birisi tarafından kendisine karşı açılan bir dâvayı dinî kanuna göre hükmeden bir yargıcın görmesine izin vermişti. Emevî Devletinde böyle bir halin olmasını düşünebilmek çok zordur [66].

Dinî kanuna gösterilen bu saygı yanında, Sasanî ve Bizans sistemlerinin etkisiyle, halifenin yetkilerinin son derece kuvvetlendiğini ve arttığını belirtmek gerekir. Halifeler, etkisi altında kaldıkları bu sistemlere uygun olarak, kendilerini yaklaşılmaz ve dokunulmaz saymışlardır. Geniş bir bürokrasi ile memleketi yönetmişler ve bu bürokrasinin üyelerini, herhangi bir ölçüye bakmadan rahatça tâyin ve azl etmişlerdir. Kudretlerinin büyüklüğü, kendilerine bu memurların hayatları üzerinde rahatça tasarruf imkânı vermiştir [67]. Devlet işlerinin görülmesinden kendilerini iyice çektikleri halde, hayat ve ölüm üzerindeki karar verme yetkilerini aracısız, bizzat kullandılar [68]. Arap kültürünün o zamana kadar tanımadığı bir varlık olan cellât [69], halifenin çevresinde devamlı olarak durmağa ve kurbanlarının kafalarını nüzerinde yuvarlandığı deri parçaşı tahtın yanında yer almağa başladı [70]. Devlet gelirlerini arttırmak için, gayri meşru servet yaptığı iddia edilen memurların mallarını zaptetmek yepyeni bir usul oldu ve bu yeni usul için yeni bir teknik terim bulundu; « müsadere» [71].

(64) HOTTINGER, 67; bk. HARTMANN, R., 24.
(65) GOLDZIEHER, *Vorlesungen*, 50.
(66) Ay. yazar, *Studien II*, 57.
(67) HOTTINGER, 67.
(68) BROCKELMAN, Carl *Geschichte der islamischen Völker und Staaten* München und Berlin 1939. s. 100.
(69) Ay. yer; HOTTINGER, 67.
(70) Ay. yer; WİTTEK, Paul: *İslam und Kalifat.* Archiv f. Sozialwissenschaft und Sozial politik. Tübingen 1925. sayı 2. s 396.
(71) BROCKELMANN, 105. Ayrıca bk; FİSCHER, A: *Musadara.*, ZDMG sayı 64, 1910.

Bu şekilde kökleşen ve yerleşen siyaseten katle ait örnekler son derece boldur. Abbasiler zamanında bir vezirin azlinden sonra mallarının müsaderesi ve ekseriya hayatına da son verilmesi gayet normal bir olay hâline gelmiştir [72]. Abbasî sülâlesinin ilk halifesi E b u - A b b a s , (750-754/132-136) kendisini «kan dökücü» (E l - S a f f a h) olarak vasıflandırmıştır ve pek çok kimseyi her bakımdan etkisi altında kaldığı *İran*'ın [73] usulleri mucibince katlettirmiştir [74]. M a n s u r pek çok ş i î 'yi açlığa bırakarak öldürtmüştür [75]. M e h d i (775-785/158-169) meşhur şair E b u l A t a b i y e 'yi şiir yazdırmak için ölümle tehdit etmiştir. Şair B a ş ş a r b i n B u r d' u ise öldürtmüştür [76]. En âdil halifelerden sayılan H a r u n R e ş i d (786-809/170-193) bile ilk icraatına katillerle başlamış, özel kinlerinden dolayı pek çok akrabalarını ortadan kaldırmıştır. Müsadere tam anlamı ile onun devrinde yerleşti. Nihayet B e r m e k ailesinin ortadan kaldırılması, devrinin en mühim olaylarından birisini teşkil eder [77]. Diğer halifeler de birbirlerinden hiç aşağı kalmamışlardır [78]. En âdil halifeler bile zaman zaman bu yola sapmışlardır [79]. Artık siyaseten katl ve onun tamamlayıcısı olan müsadere, İslâm devletlerinde hükümdarın normal ve tabiî yetkileri arasına girerek, İslâmda modern hukuk anlayışının uygulanmasına kadar yaşamışlardır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalara göre, İslâm teokrasisinde biribirine zıt iki gelişme yönü görmekteyiz : Bir yandan İslâm esaslarına sıkı sıkıya bağlanılmakta, en koyu ortodoksluk [80]. devlet idaresi için ana fikir alınmaktadır.

(72) v. K R E M E R , *Culturgeschichte I*, 188.
(73) D U R A N T IV, 223.
(74) M U L L E R I, 457. Bu yazara göre, E b u - A b b a s bu bakımdan *Fransa* kralı XI L o u i s 'e (1961-1483) benzetilebilir. Zira o da pek çok kişinin kanını dökerek *Fransız* Devletini kurmuştur. ay. yer.
(75) TABARİ; VLOTEN, van : zur Abbasidengeschichte, ZDMG. sayı 52, 1898, s 213 den naklen
(76) W E İ L II, *Mannheim 1848, s 117.*
(77) Bu olaylar için bk; ay. eser, 128-139.
(78) Bk; ay. eser, 272, 273, 296, 336, 346.
(79) Msl, bk; M E Z , A d a m : *Die Renaissance des Islams.* Heidelberg 1922. s. 12-13.
(80) H O T T I N G E R , 67.. En geniş düşünceli halifeler dahi liberal faaliyetlerini dinî ve doğmatik spekülâsyonların müsaadesine dayandırmışlardır. Ortodoks anlayışın *izin* verdiği liberal faaliyet bazen ortodoksluktan da aşırı bir fanatizme yol açmış ve pek çok kurban verdirmiştir. Bu konu için büyük İslâmiyat bilgini G O L D Z I H E R'in *Studien I*, 59 vd. nda çok güzel açıklamalar vardır: Anlaşılıyor ki İslâm teokrasisinde herşey doğma'ya bağlı kalmıştır.

Ancak, diğer yandan çok kuvvetli bir şekilde İslâm âlemini etkisi altına sokan eski doğu egemenlik anlayışı da halifeler tarafından benimsenmektedir. İşte siyaseten katl, bu şekilde gelişen egemenlik anlayışının doğurduğu bir kurum olarak Abbasî Devletinde yerleşmiş ve gelişmiştir [81]. Devletin teokratik karakterinin temsilcileri bu kuruma hukukî bir veçhe aşılayabilmek için ne dereceye kadar ve nasıl uğraşmışlardır ? Bu çetin meselenin cevabını, Abbasi Devleti için araştırmıyacağız. Fakat teokratik gelişim bakımından Abbasî Devletinin en büyük mirasçısı olan Osmanlı Devletini konumuz bakımından incelerken, meseleye bir çözüm yolu bulmağa uğraşacağız.

III — İSLÂMLIKTAN ÖNCEKİ TÜRK KAMU HUKUKUNUN KONUMUZ BAKIMINDAN İNCELENMESİ VE KURUMUN TÜRK - İSLÂM DEVLETLERİNDE GELİŞMESİ :

VIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, daha önce başlıyan çeşitli savaş ve temasların etkisi ile, Batı Türkleri kütle halinde İslâm olmağa başladılar. İslâm Devletine Türk unsurunun girmesi çok önemli bir olaydır. Abbasiler devrinin sonuna doğru kudret halifelerden, Türk komutanlara geçmeğe başlamıştır. İleride Türkler, İslâm medeniyetinin en büyük savunucusu [82] ve en hâkim unsuru haline gelmişlerdir. Buna rağmen, «kültür tarihi bakımından, Türklerin İslâm medeniyetinin teşekkülündeki rollerinin mahiyeti daha anlaşılamamış, yahut yeni yeni anlaşılmağa başlamıştır» [83]. Hukukî kurumlar tarihinde de aynı anlayış hâkim olmuş ve ilim âlemi, son zamanlara kadar, İslâm hukukundan ayrı bir Türk kamu hukukunun varlığını kabul etmemiştir [84]. Şurası muhakkatır ki Türkler, İslâm dinine geçmeden önce, kamu hukuku kurumlarına sahiptiler. Eski zamanlardan beri büyük siyasî topluluklar kurmuş bir millet için bu gayet ta-

(81) Bu görüşümüzü destekliyen bir açıklama için bk: WELLHAUSEN, *arabisch-Israelitisch*, 93.
(82) HARTMANN, R., 35.
(83) KÖPRÜLÜ, *Ortazaman*, 39.
(84) Durumun böyle olmadığı en açık ve kesin bir şekilde, Köprülü'nün, zikredilen *«Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri»* adlı makalesinde ispat edilmiştir. Bu konu için geniş bilgi zikredilen makalede bulunmaktadır.

biîdir. Yukarı Ortaçağda, *Asya* ve güneydoğu *Avrupa*'nın çeşitli yerlerindeki çeşitli Türk devletlerinde iyi düzenlenmiş ve muntazam işler kamu kurumları görmekteyiz. Bu devletlerin teşkilâtları incelenirse biribirlerine benzer ve hattâ ayní olan pek çok noktalar bulmak kabildir [85]. Teferruata inmeği gereksiz buluyoruz ve Türklerin İslâmlığı kabulden önce ileri bir kamu hukukuna sahip olmasını tabiî görüyoruz.

İşte, Türkler, İslâm medeniyeti çerçevesine girdikleri ve İslâm devletleri kurdukları zaman, dinlerinin prensiplerini esas olarak kabul etmekle beraber, hele kamu hukuku alanında İslâmdan önceki bazı kurum ve geleneklerini yaşattıklarını da kabul etmek gerektir [86]. Hattâ bazı yazarlara göre Selçuk ve Osmanlı hukuk anlayışının kökleri *Orta Asya* Türklerinin hukukuna bağlıdır [87]. Bu görüş bütün hukukî kurumlar için mübalâğalı olmakla beraber bilhassa egemenlik anlayışı bakımından tamamen doğru ve yerindedir. Bunu ileride, ikinci bölümde göreceğiz.

Bu genel mülâhazalardan sonra ise, Türklerin kamu hukukunda, hükümdarın serbest iradesiyle katl emri verme yetkisinin olup olmadığını araştırmak ve bu yetkinin Türk-İslâm devletlerine nasıl geçtiğini görmek zorundayız.

Eski Türk devletlerinin hukukî kurumları hakkında çok az malzemeye sahibiz. Bu yüzden Türk devletleri hakkında hüküm verirken, Moğollar hakkındaki kaynaklara da dayanmak zorundayız. Moğol - Türk ilgilerinin antropolojik yakınlığı henüz tam anlamı ile tesbit edilmiş değildir. Irkî kaynak itibarı ile Moğolların Türklerden ayrı olduğu ve Moğol kavminin Türklerden tamamiyle farklı sayılması gerektiği bazı yazarlarca iddia edilmekle [88] beraber, Moğolların Türklere, diğer kavimlerden daha yakın olduğunu kabul etmek gerektir. Zira *Orta Asya*'nın genel göçebe geleneği bu yakın-

(85) KÖPRÜLÜ, *Ortazaman*, 44 ve 46.

(86) Hunların teşkilâtındaki sağ-sol ayrımı, sonradan Oğuzların, Moğolların, Harezmşahların, Kölemenlerin, Akkoyunluların, Safevilerin teşkilâtında görüyoruz. Alfoldi'nin bulduğu gibi, çifte kırallık kurumu bu şekilde yayılmış, bir takım cülus gelenekleri de yüzyıllarca ara ile İslâm - Türk devletlerinde görülmüştür. ay. eser 46, 47.. Kuvvetli bazı deliller için bk; 48-51.

(87) ARSAL, Sadri Maksudî: *Türk Tarihi ve Hukuk I.* İstanbul 1947. s 17; kşl, KÖPRÜLÜ, *Ortazaman*, 61 vd.

(88) ARSAL, 167, 363 vd.

laşmayı gerekli kılmaktadır. Bununla beraber tamamen Moğol kaynaklarına dayanarak Türk kamu hukuku hakkında kesin hükümlere varmak ta çok tehlikelidir. Çünkü Moğollarla Türkler hiçbir zaman birlik olmadıkları gibi, böyle bir denemeye bile girişmiş değillerdir [89].

Bu mülâhazalardan sonra sözü geçen yetkinin Türk hanlarında bulunup bulunmadığını tesbit etmek gerektir. Orhon yazıtları'ndan anladığımıza göre, han'ın milletine karşı ödevleri vardı. Fakat bütün yetkileri de tam anlamı ile mutlaktı [90]. Hana herkes itaat etmekle mükelleftir. Yüksek memurları tâyin ve azl eden han'dır. O, yeni kanunlar da koyabilir ve kanunlara herkesin itaat etmesini sağlar. Hükümdarın kudretini bir dereceye kadar aristokrat sınıf sınırlıyabilirse de [91] kuvvetli bir han bütün otoriteyi eline alabilir. Bu şekilde, bütün işlerde bütün Türkler han'ın aracısız emir ve işaretlerine mutlak bir şekilde itaata mecburdur [92]. Böyle bir yetkinin içinde idam cezası verme hakkının bulunması gayet tâbiîdir. Moğol kaynakları bizi bu konuda desteklemektedir. Moğolların devleti, Cengiz Han (1167-1227) ile başlamıştır(1206'da *Nayman* kabilesinin yenilgisi Moğol Devletinin başlangıcı sayılabilir). Bu devre ait en önemli kaynaklardan birisi sayılan «Moğolların Gizli Tarihi»nde [93] han'ın idam cezası verme yetkisi en açık bir şekilde görülmektedir. Büyük askerî dehası ile mutlak bir hükümdar olan Cengiz, han seçildiği gün şu emri vermiştir: «Hainlerin boynunu koparınız, küstahların göğsünü parçalayınız» [94]. Kendisinin ceza verme yetkisi tamdı. Hal ve tavrından şüphelendiklerini derhal katlettirirdi [95]. Kendisine yaranmak için ona düşman beyleri ele veren düşman uyrukla-

(89) BARTHOLD, Wilhelm: *Zvölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens.* Hildesheim 1962. (Die Welt des İslams'da 14-17 ci sayılar-1932/35 da çıkmış baskısının tıpkı basımı). s. 161.

(90) Bk; ay. eser., 41 vd.

(91) ARSAL, 201-202.

(92) Ay. eser. 209.

(93) Bu eser HAENİSCH ve KOZİN tarafından yapılan iki çevirisi ile karşılaştırılarak moğolca aslından dilimize kazandırılmıştır. *Moğolların Gizli Tarihi.* (Çev. TEMİR, Ahmet). Ankara 1948. Moğol hukuku ve Teşkilâtı için geniş bibliografya: Bk; BARTHOLD, *Cengi- Han.* İA III, 98 ve bu yazıya KÖPRÜLÜ tarafından incelenen ek bibliografya: ay. yer.

(94) MGT, 59.

(95) Msl, bk; ay. eser., 84.

rmın da akıbeti buydu[96]. Meşhur yasasını hazırlamağa memur ettiği Şigi-hutuhu'ya «Bütün ulusun içinde hırsızları cezalandır , yalanı ortadan kaldır, ölüm cezasına müstahak olanları öldürt...»[97] diyerek, bu mutlak yetkisini göstermiş ve Şigi-hutuhu'ya bu yetkiyi kullanma hakkını vermiştir. Moğol Devletinde mahkeme vardı. Fakat sonunda bu mahkeme de han'ın emrine göre hükmederdi. Cengiz Han, kızdığı Cebe için, «onu mahkemeye vererek idam ettireceğim»[98] demiştir. Cengiz'in ölümünden sonra, onun bu yetkileri, egemenliği bölüşen oğullarına geçmiştir. Cengiz' in yerine büyük han olan Ügedey (1229-1241) kanuna aykırı hareketlerin doğrudan doğruya ona bildirilmesini, bu hareketi yaptıranların suçu eğer kafalarının kesilmesini gerektiriyorsa ise bunu emredeceğini[99] söylemişti. Ügedey, son günlerinde Kurultaya hesap verirken Doholhu'yu öldürtmekle kötü bir iş yaptığını itiraf etmiştir[100]. Böylece büyük han, bu yetkinin kötüye kullanılabildiğini bizzat belirtmiştir. Kuyuk Han'a (1248-1251) göre Moğolların ödevleri şunlardır : «İrademi yerine getirmek, ben çağırınca gelmek, emrettiğim yere gitme, kimin adını söylemişsem onu öldürmek» [101]. *Altınordu* hükümdarı Batu Han (? - 1248 ?) da, yasaya aykırı hareket eden herkesin başını kaybedeceğini[102] belirtmişti. İlhanlılar'ın meşhur hanı Gazan (1294)-1304, önüne engeller çıktıkça, üzere aldığı ödevi yerine getirmek için zulüm etmiştir. Bunların içinde zamanın icabı dolayısı ile haklı görülebilecek gibileri varsa da, infaz ettirdiği bütün idamların bu yüzden mazur görülmesi şüphelidir[103]. *İhanlılar*'da da Moğol geleneğine uygun olarak en yüksek yetki, en son karar, hükümdarın elinde toplanmıştı[104]. Han'ın ceza ve af yetkisi mutlaktı[105]. Yalnız, hanedana mensup bazı prenslerin ve bazı nüfuzlu kimselerin idamında han'ların diğer Mo-

(96) Msl. bk; ay. eser., 79, III, 130.
(97) Ay. eser. 136.
(98) Ay. eser. 182.
(99) Ay. eser. 201.
(100) Ay eser. 205.
(101) ALINGE, Curt: *Moğol Kanunları.* (Çev: ÜÇOK, Coşkun). AÜHFD X, sayı 1-4. s 693.
(102) Ay. yer.
(103) SPULER, Berthold, *İran Moğolları.* (Çev: KÖPRÜLÜ, Cemal). Ankara 1957. s 105.
(104) Ay. eser, 409.

ğol hanları ile istişare ettiği görülmüştür[106]. Moğol hanlarının bu mutlak yetkilerinin karşısında aristokrat sınıf imtiyazlı sayılırdı. Bir tarhan ancak dokuz defa suç işlerse sorumlu olurdu[107]. Cengiz Han'a göre esaslı bir sebep olmaksızın bir asilin hayatına son verilirse iyi olmaz[108]. Buna rağmen bazı zamanlarda prens idamlarının bile olağan olduğu görülmüştür[109].

Moğol Devleti, Türk devletlerinden daha aristokrat bir karaktere sahipti ve bunun sonucunda, han'ın karşısında halkın herhangi bir hakkı yoktu[110]. Buna karşılık Türk devletlerinde halkın durumu daha iyi idi[111]. Fakat gerek Moğol gerekse Türk devletlerinde han'ın ölüm cezası verme yetkisinin halk tarafından gayet tabiî karşılandığı düşünülebilir. Zira her iki kavim ayni ortamda, aynı yaşama şartları içinde gelişmişlerdir. Cengiz'in ordusunda Türk birlikleri de vardı[112]. En mühim makamları işgal edenlerin çoğu Türktü ve devlet idaresi gelenekleri, Türklerin idarî gelenekleriydi[113]. Bu yüzden Türk ve Moğol milletlerinin bu bakımdan ayni anlayışa sahip olduklarını belirtmek doğru olur. Gerçekten, Moğollarda han'ın bu yetkisi gayet tabiî karşılanıyordu[114]. En imtiyazlı sınıf olan subaylar bile, ne rütbede olurlarsa olsunlar kendilerine uygulanan cezayı, bu arada idamı itirazsız kabul etmek zorunda idiler[115]. Han'ın bu sınırsız yetkisi ile bazı idamların herhangi bir meşru esası dayandırılmaksızın[116] infaz edildiğini de kabul etmek gayet normaldir.

Şu hale göre Türk - Moğol devlet sisteminde hükümdar mutlak bir kudrete sahiptir ve onun ölüm cezası verebilme yetkisi vardır. Şimdi İslâm teokrasisindeki farklı bir duruma da dikkati çekmek gerektir. Yukarıda gördüğümüz gibi,

(105) Ay. eser, 416 vd, 418.
(106) MGT, 197; SPULER, 418.
(107) ARSAL, 372; SPULER, 301.
(108) MGT, 133.
(109) SPULER, 274: kşl, 117.
(110) Bk, ARSAL, 371.
(111) Ay. eser, 283 vd.
(112) BARTHOLD, 161.
(113) ARSAL, 369.
(114) Cengizi han seçmek istiyenlerin sözleri için bk; MGT, 57.
(115) VERNADSKY, George: *Cengiz Han Yasası.* Türk Hukuk Tarihi Derg. I. 1944 s 119.
(116) SPULER, 421.

İslâm devletine bu yetki başka sistemlerden geçmiştir ve İslâm hukukunun temel ilkelerine aykırı olarak gelişmiştir. Halbuki Türk - Moğol devlet anlayışında bu, hükümdarın temel haklarına uygun, tabiiî bir yetkidir. Demek ki Türkler İslâm medeniyeti çerçevesine girerlerken hükümdarın bu yetkisini tanıyorlardı. O sıralarda İslâm kamu hukukuna girmesi ve yerleşmesi tamamlanmış olan siyaseten katl kurumunu bu yüzden normal karşılamaları gerekir. Nitekim ileride kurulan Türk - İslâm devletlerinde, Abbasi İmparatorluğundan geçmiş bu kurum rahat ve gayet tabiî olarak uygulanmıştır. Bu uygulanmayı bütün Türk - İslâm devletlerinde görmek ve binlerce örnek göstermek kabildir. En ileri Türk - İslâm devletlerinden birisi sayılan *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'nun meşhur veziri Nizamülmülk (doğ: 1017-1092/408-485), devletinin kamu hukuku hakkında yazdığı meşhur eseri olan «Siyasetnâme»sinde [117], herkesin padişahın gazab ve cezasından korktuğunu, padişahın bir kimseye gazab etmesi hâlinde boynunun vurulmasını veya başka cezalar verilmesini emredeceğini anlatarak hükümdarın bu yetkisini gayet tabiiî bir şekilde kabul etmiştir. Eserde «Siyaset» kelimesinin, ölüm cezası şeklinde kullanıldığı görülmektedir [118]. Kendisi hükümdara, hele büyük memurlar için bu ceza yetkisini biraz merhametli bir şekilde kullanmasını, çünkü her insanın hata yapabileceğini, müsamahanın padişahın bir lûtfu olduğunu tavsiye etmekteyse de [119], o da sonunda siyaseten katledilmiştir [120].

Osmanlı İmparatorluğunun tam anlamı ile murisi olmuş [121] *Anadolu Selçuk devletinde* de siyaseten katlin mevcut bulunduğu anlaşılmaktadır. Alâüddin Keykubad (öl: 1237/634) gibi bu devletin her yönden en büyük hükümdarı bile değerli devlet adamlarını sık sık katlettirmiştir. Ondan önce başlıyan bu kötü usûl oğlu II. Gıyasüddin Kevhusrev zamanında da sürmüş, bu hükümdar, Seyfüddin Aybek, Zeynüddin Başara, Mübarizüd-

(117) NİZAMÜLMÜLK, *Siyasetnâme.* (Çev: ÇAVDAROĞLU, Mehemmet Şerif). *İstanbul* 1954.
(118) Ay. eser. 41, 154. vd.
(119) Ay. eser. 142.
(120) Bk; WEİL III, Mannheim 1851. s 53.
(121) Bk; KÖPRÜLÜ, *Bizans,* 282.

din Behramşah, Bahaüddin Kutluca, Tacüddin Pervane gibi tecrübeli, hizmet görmüş beylerini öldürtmüştür[122]. Anadolu Selçuklarında daha pek çok siyaseten katl örnekleri gösterilebilir.

Bu bölümü bitirirken, söylediklerimizden meydana gelen kanaatı belirtmemiz gerektir : Siyaseten katl bir hukukî kurum olarak Abbasiler zamanında ortaya çıkmıştır. Bu kurum çeşitli köklerden gelmiştir. İslâmdan önceki Arap gelenekleri[123] Emeviler devrinde kısmen uygulanmış, sonra doğunun hükümdara mutlak egemenlik tanıyan Sasanî ve Bizans gelenekleri ile Arap kültürünün birleşmesi, tarihî ve sosyal âmillerin de etkileri ile siyaseten katl kurumunu İslâm hukukuna sokmuştur. İslâm medeniyetine giren Türklerde de, zaten daha önce hükümdarın böyle bir yetkisi tanındığından kurum derhal benimsenmiş ve Osmanlı Devletine gelinceye kadar bütün Türk - İslâm devletlerinde yaşamıştır. Yoksa, siyaseten katlin yalnız Türk - Moğol sisteminden geldiğini de ortaya atmak[124] son derece tek taraflı bir hüküm olur.

Köklerini bu şekilde kısaca belirtmeğe çalıştığımız siyaseten katlin, Osmanlı Devleti içinde geçirdiği gelişimi artık incelemeğe geçebiliriz. Yukarıda sathî bir şekilde dokunduğumuz bazı meselelere, bu arada hükümdarın bu yetkisinin mahiyetinin incelenmesine ve çözüm yolu aradığımız diğer sorulara da cevap vermeğe uğraşacağız.

(122) UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: *Osmanlı Tarihi I.* 2 Bası. Ankara 1961. s 8, 9.
(123) Bu görüş için bk; WEİL II, 95 not 1.
(124) JORGA, N. *Histoire des Etats Balkaniques.* Paris 1925. s 25. KÖPRÜLÜ *Bizans*, 175'den naklen.

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

OSMANLI KAMU HUKUKUNDA PADİŞAHIN YETKİLERİNİN GELİŞMESİ VE BU GELİŞMENİN İSLÂM CEZA HUKUKUNDA ÖLÜM CEZASI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

I — GENEL OLARAK ŞERİAT VE ÖRFÎ HUKUK

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalarda siyaseten katlin, doğrudan doğruya İslâm hükümdarının yetkilerine bağlı olarak gelişen bir kurum olduğunu, İslâm ve Türk - İslâm devletlerindeki köklerini, belirttik. Fakat hükümdarın bu yetkisinin İslâm hukuku bakımından tahlilini yapmadık, İslâmın anlayışına aykırı olarak geliştiğini söylediğimiz bu kurum, tam anlamı ile bir teokrasi olan bu devletlerde, acaba niçin yerleşmiş ve yaşamıştır ? Kurumun bağlı olduğu hükümdarlık yetkisinin bu bakımdan mahiyeti nedir ? En önemlisi, siyaseten katl, uygulanmasının sonucu ölüm cezasına müncer olan bir hukuk kurumudur. Bu yüzden İslâm ceza hukukunun bir parçası sayılabilir mi, sayılamaz mı ? Bütün bu önemli meselelerin incelenmesi, tâbir caiz ise, tezimizin «nazarî» bölümünü teşkil etmektedir.

Tarihî gerçeklere dayanmıyarak yalnız idealler üzerinde düşünen yazarlar, İslâm hukukunun *Atlas* kıyılarından Çin sınırlarına kadar değişmez bir sistem olduğunu iddia etmektedirler. Bu iddia, tarihî zihniyet ile asla bağdaşamaz [1]. Bu görüşün belki şu şekli doğru olabilirdi : Kur'anın esasları hiçbir yerde değişmez. Fakat bu da bize İslâm hukukunun gelişimi bakımından bir anlam belirtmemektedir. Gerçi bu hukuk, kaynağını kitap ve sünnetten almakla beraber, ileride pek çok hukuk sistemlerinden müessir olmuş, içtihadın bu

(1) K Ö P R Ü L Ü , *Ortazaman*, 53-54.

sistemlerin kurallarını alması ile kitabın çizdiği çerçevenin çok dışına çıkmıştır. Bu yeni çerçeveyi vücude getiren unsurlar içinde kitap ve sünnetin payı, v. Kremer'in çok zaman önce söylediği gibi, ancak yüzde birdir [2].

Bu belirttiğimiz hâl, bilhassa kamu hukuku için çok doğrudur. Kur'anda kamu hukukuna ait hemen hemen belli bir nokta yok gibidir [3]. Peygamber zamanında uygulanan usuller, o devirde yeter gelmişse de, ilerisi için yetersiz ve ilkel bir şekil arzetmiştir [4].

Kanonik İslâm hukukuna «fıkıh» denir. Fıkıh ve Şeriat zaman zaman aynı anlamda kullanılmışlardır [5]. Buna rağmen şeriat geniş bir alanı kapsar. Günlük hayatın hemen bütün olayları ,bu arada hukukî münasebetler de, şeriatçe düzenlenir. Şeriatın kaynağı herşeyden önce, Allahtır [6]. Bundan sonra sünnet gelir. Peygamberin ölümünden sonra da şeriat, bu kaynaklardan saptırılmadan geliştirilmiştir [7]. Kaynaklarda değişiklik olmamakla beraber, şeriatin de zamana uygun bir hale geldiği şüphesizdir. Buna rağmen, nazarî bir sistem olarak, şeriat, dinî mahiyetini asla kaybetmemiştir [8].

Kitabın, dolayısı ile şeriatın kamu hukuku alanında esas prensipler koymadığını belirtmiştik. Şu hale göre ülkesini şeriat esaslarına göre yönetmek zorunda olan İslâm hükümdarının, bu konuda ne kadar büyük güçlükler çekeceğini söylemek gereksizdir. Daha ilk halifelerin, fethettikleri yerlerin idare sistemlerini benimsediklerini, yukarıda birinci bölümde belirtmiştik. Bu şekilde kabul edilen «pratik esaslar ilkönce dine mâl edilmiş, sonraları Dünya işlerine dair dinî esasları sistemleştirmekle meşgul hukuk uleması da, her sahada, daha ziyade tesiri altında kalmış oldukları bir memleketin şartlarına göre ayrı rey ve içtihatlarda bulunmak su-

(2) Bk; ay. yer.
(3) BARKAN, Ömer Lütfi: *Kanun-nâme* İA V, s 185; KRAELITZ-GREIFENHORST, Friedrich: *Kanûn-name Sultan Mehmed des Erore* S. Mitteilungen zur osmanischen Geschichte. Wien 1922. s 13.
(4) BARKAN, 685; ayrıca bk, HARTMANN, R., 62
(5) SCHACHT, Joseph; *Shari'a.* Handwörterbuch des Islam. Leiden 1941 s 673.
(6) Ay. yer; NALLINO, 545.
(7) SCHACHT, 674.
(8) KÖPRÜLÜ, *Ortazaman,* 54.

reti ile İslâmî usul ve idare kaidelerinin çeşitlenmesine sebep olmuşlardır»[9]. Böylece hükümdarlar, kamu zarureti ve iyi geleneklere uymak mülâhazası ile[10], şeriatın açıkça karşı gelmediği hususlarda herhangi bir kural ile bağlı kalmadan kanun çıkarma yetkisini kazanmışlardır[11]. Bu şekilde, yorumlanabilir[12], kodifiye edilebilir[13], fakat asla değiştirilemez ve eklenemez olan[14], şeriat'ın yanında, bizzat onun açık bıraktığı kapıların arkasında, ayrı bir örfî hukuk teşekkül etmiştir[15]. Bu örf kelimesi, âdet (gelenek) değil, «hükümdarın kendi yetkisine başvurularak çıkartılan kanun» anlamına gelmektedir.

Bu hukukun meydana gelişinde bizatihi şeriatın da bazı prensiplerinin körüklemesinin rolü olduğunu düşünmek mümkündür. İslâmda din ile siyasetin biribirinden ayrılmamak, bilâkis içiçe geçmek sureti ile geliştiğini belirtmiştik. Fakat buna karşılık, daha Peygamber zamanında İslâmda yargı ve idare kuvvetleri biribirinden ayrılmıştı. H. Muhammed, devletinin ilk ili olan *Yemen*'e damadı Ali'yi vali, *Medineli* eski arkadaşı Mu'ad bin Gebel'i yargıç olarak tâyin etmişti[16]. Bu şekilde hristiyanlığın ilk devirlerine tamamen zıt[17] olarak, İslâmda yargı ve idare biribirinden ayrılmıştı. Kanaatımıza göre bu, son derece önemli bir olaydır. Bu şekilde hükümdarlar yalnız dinî kurallara göre hükmeden kadı mahkemelerinin yanında daha serbest ölçüler içinde hükmeden dünyevî mahkemeler (en nazr-i fil mezalim) kurabilmişlerdir. Böylece, kadı'nın huzuruna gelmesi sakıncalı olan ve maslahat bakımından çabuk karar verebilecek bir kuvvetli hükûmet adamınca hükmedilmesi gerekli davalar bu mahkemelerin önüne gelmiştir. Bu durumda her iki çeşit yargılama tarzı bütün İslâm ülkelerinde yanyana yaşamışlardır. Şer'î hukukun, idarenin yargısı

(9) BARKAN, 185.
(10) Ay. eser, 186.
(11) HORSTER, Paul: *Zur Anwendung des Islamischen Rechts ım 16 Jahrhundert*. Stuttgart 1935. s 6.
(12) Ay. eser. 5.
(13) KRAELITZ-GREIFENNHORST, 13
(14) Ay. yer. HORSTER, 5.
(15) BARKAN, 185, NALLINO, 559; İNALCIK, Halil: *Osmanlı Hukukuna Giriş*. AÜSBFD XIII, sayı 2. 1958. s 102.
(16) SACHAU, 267-268.
(17) Ay. eser, 267.

üzerinde, şeriate uygun olarak sürdürmek istediği kontrol X. Yüzyılda iki defa başarısızlığa uğramıştı. Çünkü şeriatın bu kontrolü yüzünden devlet kudreti zayıflıyordu. İdarenin serbest ceza verme yetkisi o kadar verimli olmuştur ki, *Tulunoğulları* zamanında *Kahire* bir aralık yedi yıl kadısız kalmış ve onun işini dünyevî mahkemeler görmüştür [18]. Mezalim mahkemeleri böylece dinî yargı - idare ayrımından faydalanarak derhal gelişmiştir. Kelime anlamı ile mezalim, «kuvvete başvurularak yapılan adâletsizlik» [19] demektir. Böylece bu tarif, bu mahkemelerin prensibini belirtmektedir. Yargıçlarının yetkileri sınırsızdır ve mezalim mahkemeleri halifenin (hükümdarın) yargı kuvvetinin kendisidir, halifenin icra kudretinin meşrû bir parçasıdır [20]. Birinci bölümdeki açıklamalarımıza uygun olarak, Sasanî kurumlarından alınması muhtemel olan [21] bu mahkemeler ile hükümdarlar rahatça örfî hukuku geliştirmişlerdir.

İslâmdaki dinî yargı - idare ayrımı idarenin bu söylediğimiz serbestliğini sağlamakla, devlet yapısını önemli bir şekilde geliştirmiştir. Halifelerin artık yalnız bir sembol olup, kudretin emirlere geçtiği ve ondan «menşur» alınarak egemen olan ayrı ayrı birçok devletler kurulduğu vakit bu yargı - idare ayrımı bilhassa önemli olmuştur. Daha çok Türk - İslâm karakteri taşıyan bu devletlerde dinî merci halife olmuş, dünyevî yetki hükümdarda kalmıştır. Bu halife - hükümdarlar ayrılması ile sanki bir çeşit dinî yargı - idare ayrımı yapılmış, hükümdar dinî kuralların baskısından daha fazla kurtulmuş, böylece Türk egemenleri kendi eski idare geleneklerine daha iyi sarılmışlardır. Sonuç itibarı ile örfî hukukun daha elverişli şartlar altında geliştiği ileri sürülebilir. Nitekim XIV. Yüzyılda, şeriat hükümlerine riayetle meşhur olan, Türk aslından Melik Nuizzüddin Hüseyin Kert'in, *Herat*'ta birçok şer'î olmıyan kanunlar koyduğunu ve bunlardan bir bölümün XV. Yüzyıl sonunda bile halâ uygulandığını biliyoruz [22]. Türk geleneklerinden ka-

(18) *Bu hususlar için* bk; MEZ, 222-223.

(19) GRÄF, Erwin: *Probleme der Todestrafe im İslâm*, ZVR, sayı 59. 1957. s 113.

(20) Ay. yer.

(21) Ay. yer.

(22) Dawlatshah, *The Tadhkiratu Sh-Shu'ara* Editet by E. BROWNE, 1891. s. 269. KÖPRÜLÜ, *Ortazaman*, 66, not 61 den naklen.

mu hukuku alanında faydalanan [23] ve çok realist olan devlet kurucuları samimî müslümanlar olmakla beraber, kamu menfaatı bahis konusu olduğu zaman İslâm hukukçularının hayalî sistemlerine de değer vermemişler ve eski hukukî geleneklerine göre serbest imparatorluklarını kurmuşlardır [24]. Böyle din - siyaset içiçeliğine rağmen, şeriatin düzenlemediği kamu hukuku alanında örfî hukukun doğumu kolaylaşmıştır. Bu prensiplerin ışığı altında idare de kendisine göre cezalar verebilmiştir. Doğunun mutlak egemenlik anlayışının da etkisi ile, idarenin «pek çok hallerde hakiki veya mefruz suçlar için, indi bir surette zâlimâne ve barbarcasına» [25] cezalar verdiğini de söylemek mümkündür. Fakat siyaseten katl de dahil olmak üzere, örfî hukuka dayanılarak, normal hükümdarlarca verilen cezaların yukarıda açıklamağa çalıştığımız tarihî ve hukukî zaruretlerden çıktığı bellidir.

Örfî hukukun bu gelişmesine karşı, şeriat İslâm devletinin temeli olmakta devam ettiğinden, hukukçular tarafından her ikisini bağdaştırma gayretleri harcanmıştır. Herşeyden önce, halifenin (hükümdarın) genişleyen bu yetkilerinin karşısında halkı itaatle ödevli kılmak gerekiyordu. İtaatin temini ilkönce Kur'anın IV. Suresinin 62'ci âyetine dayandırılmıştır [26]. Surenin ilgili bölümü şudur: «Biz, her peygamberi ancak Allah izniyle ona itaat edilsin diye gönderdik». Peygambere, itaat edilince, onun vekili olan halifeye de itaat gerektir. Halifenin vasıfları ne olursa olsun mutlak itaati sağlamak için hadîs'e de başvurulmuştur. Hişam bin Orwa-Ebu Salih-Ebu Hureyra'dan nakledilen bir hadîs şudur: «Benden sonra başka şefler sizi idare edecek; onları dinleyiniz ve gerçeğe uygun herşeye itaat ediniz. İyilik yaparlarsa bu hem size hem de kendilerine hizmet olacaktır. Fenalık yaparlarsa, bu size hizmet edecek, lâkin onlara zarar verecektir» [27]. İşte bu hadîs ile, Kur'an'ın belirttiğimiz hükmü teyit edilerek, halifeye itaat tam bir zaruret haline getirilmiştir. Bu görüşler ileride tabiî daha da geliştirilmiş-

(23) BARKAN, 185.
(24) KÖPRÜLÜ, *Ortazaman*, 72.
(25) JUYNBOLL, Th., W: *Azab*. İA I, 81.
(26) MAWERDİ, Aboûl-Hasan Ali: *Les Statuts Gouvernementaux au Regles de Droit et Administratif* (Fransızcaya çev: FAGNAN E.). Alger 1915. s 6.
(27) MAWERDİ, 6.

tir. Her müslüman hükümdara mutlak itaat gerektiği, onun kabiliyetsiz veya günahkâr olup olmamasının önemli sayılmadığı, zıra böyle bir hükümdarın varlığının, onun hiç mevcut bulunmaması dolayısı ile çıkan anarşi halinden çok daha hayırlı sonuçlar vereceği hukukçular tarafından ileri sürülmüştür. Şeriat, bu prensibi öylesine benimsemiştir ki, Ortaçağda bazı din bilginleri, âdil olmıyan bir halifenin etkisi ile verilen kadı hükümlerini bile makbul saymışlar, hele ileride, dinî esaslara baştan aşağı aykırı olarak, bu bilginler halifenin dünyevî - siyasî kuvvetini tamamen kaldırmışlar ve onu sadece dinî başkan yapmışlardır [28]. Böylece şeriat artık, herhangi bir şekilde (seçim veya kuvvet yolu ile) İslâm toplumlarının başına geçen hükümdarların emretme kuvvetini tanımıştır [29]. Bu hükümdarların, kendi isteği olmadan azlinin asla caiz olmadığı da kabul edilerek [30], zalim bir hükümdara karşı nazarî olarak mevcut bulunan isyan hakkının [31], fiilen hiçbir değeri kalmamasını da sağlamışlardır. Çünkü hükümdarın zalim olup olmadığı ancak şeriat'ın temsil ci'lerinin, ulema'nın kanaati ile belirir. Kuvvetli bir hükümdarın da ulemadan istediği gibi bir «şeriata uygunluk» kararı alacağı açıktır. Bu önemli konu üzerinde ileride üçüncü bölümde duracağız.

Örfî hukuk hakkında ulema'nın kanaatı da tam anlamı ile teessüs etmiş değildir. İbni Haldun'un da dahil bulunduğu bir kısım ulema, dört mezhebin herşeyi çözümlediğine kanidirler. Bu ulema'nın dışında kalanlar ise şeriat'ın sınırını geçen meselelerde örfî hukukun caiz olduğunu belirtmekte, hattâ bazıları bunu dört fıkıh kaynağı yanında beşinci bir kaynak saymakta, bunlardan da bazılarına göre örfî hukuk, kıyas yolu ile konulan kanunlardan üstün tutulmaktadır. Bazı fakîhler ise örfî hukuku, icma ile eş tutmaktadırlar; bir kısmı ise sadece zarurî olanları kabul temayülündedirler. Genel olarak, fakihlerin, örfü gerekli gösterdiği esaslar «İslâm cemaatinin hayrı ve selâmeti ile adalet» prensibine dayandırılmaktadır [32]. Şu halde, şeriat'

(28) HARTMANN, R., 105-106.

(29) BİLMEN, Ömer Nasuhî: *Hukuku İslâmiye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kamusu III.* İstanbul 1951. s 439.

(30) Hanbeli Fıkhının görüşü, ay. yer'den naklen.

(31) Ay. yer.

(32) Bu hususlar için bk; İNALCIK, *Os. Huk. Giriş. 103-104.*

ın temsilcilerinin de örfî hukuku şeriata uydurduklarını söylemek mümkündür. Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalara dayanarak, diyebiliriz ki, bizzat şeriat ta hükümdarın örfî hukukunun gelişmesini sağlayan bir etken olmuştur. Hükümdarın bu yetkisinin içinde olan «siyaseten katl» cezasının da böylece hukukîleşmeğe başladığını söylemek kabildir. Bu hukukîleşmenin mahiyetini ise ayni bölümün III. paragrafında göreceğiz, zira daha önce Osmanlı padişahının bu yetkisinin gelişme tarzı üzerinde fikir sahibi olmak gerekiyor.

II — OSMANLI DEVLETİNDE ÖRFÎ HUKUKUN GELİŞİMİ :

1) Kuruluş Devresindeki Gelişim:

Anadolu Selçukluları Devletinin batı sınırlarında, bu devlete uyruk bir uç beyliği olarak gelişen Osmanlı Devleti'nin, kendisinin murisi olan *Selçuklular*'ın kamu hukuku geleneklerinden çok geniş ölçüde müessir olduğu şüphesizdir [33]. Gerek *Büyük Selçuk İmparatorluğu*'nun gerekse *Anadolu Selçukluları*'nın kamu hukuku kurumları, *Abbasî-Samanî, Gazneliler* ve*Karahanlılar* aracılığı ile gelen *Eftalit, Gök-Türk* ve *Uygur;* nihayet her iki devletin asıl kurucusu olan *Oğuz* Türklerinin kabile geleneklerinin etkisi ile meydana çıkmıştır [34]. Yukarıda, örfî hukukun doğumundan bahsederken de Türk-İslâm devletlerinde hükümdarın yetkilerinin şeriat dışı gelişmesinin nedenlerini belirtmiştik. İşte *Selçuk* kültürü aracılığı ile eski Türk ve *Oğuz* geleneklerine mirasçı olan Osmanlı Beyliğinde de hükümdar serbestçe hareket etmek imkânını bulmuştur. Orhan Gazi'nin (1324-1360/725-762) malî alanda serbest iradesine dayanarak kanunlar koyduğunu biliyoruz. Fakat bu ilk-kurulma devresinde kamu hukuku alanında henüz şeriat'e bir hayli riayet ediliyordu. İlk vezirlerin hep ule-

(33) Osmanlı Devletinin 400 çadırlık bir kabileden, kendi kendine doğduğu ve geliştiği, tarihî ve sosyolojik kültüre sahip olması gerekli pek çok ilim adamlarınca iddia edilmiştir. Durumun böyle olmadığını, Osmanlı Devletinin tamamen *Anadolu Selçuk* Medeniyetinin mirasçısı olarak geliştiğini, o devirlerin ileri İslâm *Anadolusunda* hâkim Türk gelenekleri ile ilerlediği, tarihî ve sosyolojik delillerle Köprülü tarafından ispat edilmiş ve bu ispattan sonra, Osmanlı Devletinin kuruluşu meselesi aydınlığa kavuşmuştur. Bk: KÖPRÜLÜ, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu.* Ankara 1959.

(34) KÖPRÜLÜ, *Ortazaman,* 61.

ma sınıfından gelmesi ve bazı vakıflar bu fikre hak verdirtir[35]. Ancak devlet teşkilâtının genişlemesi ile daha I. Murad (1360-1389/762-792) devrinde, bizzat ulema vezirler tarafından şeriat - dışı hukuk geliştirilmek yolu tutulmuş[36], I. Bayezid (1389-1402/792-805) zamanında artık pek çok örfî kanunlar konulmağa başlanmıştır. O kadar ki, bu yenilikler sonucu, şeriat'ın çiğnendiği iddiası genel bir şikâyet hâline geldi. I. Bayezid'i ulemadan meşhur Mehmed Fenarî'nin ikaz ettiği görülmüşse de,O, II. Mehmed devrinde tekrar edilen çeşitli hedefli (msl; askerî amaçlar; ulemaya yarıyan vakıfların devlet eline geçirilişi gibi) yenilik hareketleri yapmış, devletin yüksek menfaatları, askerî ihtiyaçlar bütün diğer endişelerin üstünde sayılmıştır[37].

I. Bayezid devrindeki bu yetki genişlemesi ile, gene o zaman başlıyan başka bir olay arasındaki paralellik son derece dikkate değer. Bu padişah zamanında Osmanlı hükümdarındaki egemenliğin kaynağı üzerinde düşünülmeğe başlanmış ve devletin kurucu Osman Bey'in, *Selçuk* sultanı tarafından halef seçildiğine dair telâkkîler meydana çıkmıştır[38]. Bu paralellik bize şu fikri vermektedir : Osmanlı hükümdarı otoritesini kuvvetlendirmek, devletin idaresinde kendisine ortak olan unsurların[39] üzerlerine çıkarak iradesini kayıtsız olarak kabul ettirmek, kanun koyucu şahsiyetini ortaya çıkartmak istemektedir. Bunu yapabilmek için de, kudretinin meşru bir temele dayandığını ispatlaması gerekti. Bu yüzden *Selçuk* sultanının tabiî bir halefi olduğu iddiası ortaya

(35) İNALCIK, *Os. Huk. Giriş*, 107-108.

(36) Msl, Devşirme Kurumunun meydana gelmesi bu konudaki en önemli meselelerdendir. Bu önemli meseleye, konumuzun müsaadesi oranında ileride temas edeceğiz.

(37) İNALCIK, *Os. Huk. Giriş*, 108-109.

(38) Bk; İNALCIK, *Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisi ile İlgisi*. AÜSBFD. XIV, 1959, sayı 1, s 77.

(39) Devletin kuruluş zamanında, feodal bir yapı idareye hâkimdi. Bey, kendi iradesini serbestçe ortaya koyamıyordu. Devlet idaresine bey kadar hâkim olan önemli bir unsur, «Ahî» lerdi. (Ahîlerin Osmanlı Devletindeki rolü için bk; KÖPRÜLÜ, *Os. Dvl. Kuruluşu*, 89 vd, bilhassa 91.). Ahî olan birçok beylerin hükümdar üzerinde doğrudan doğruya etkisi vardı. Bu beylerin isteği olmadan birşey yapılamazdı. Hükümdarın bu konudaki tek silâhı, beylerin arasındaki rekabetten faydalanmaktı. Bk. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*. Ankara 1945. s. 41, 43. Devlet idaresinde söz sahibi olan diğer unsurlar için bk; KÖPRÜLÜ, *Os. Dvl. Kuruluşu*. 73-110. Padişah, bu unsurlardan ancak II. Mehmed zamanında kurtulmuştur.

atılmıştı. Böylece Kapıkulu Ocağının kurulması ile I. Murad zamanında başlıyan merkezi kuvvetlendirme arzusu, I. Bayezid ile bu gelişme safhasına girmiştir. Bu hükümdar, daha sonra *Mısır*'daki Abbasî Halifesinden menşur isteyince, Osmanlı padişahları artık «Sultan» ve «Melik» unvanlarını da kullanmağa başlamışlardır [40].

Timur'un *Anadolu*'ya girmesi ile başlıyan fetret devri, bu gelişmeyi geçici olarak durdurmuştur. Timur, Osmanlı Devletini parçalayınca, devleti tekrar kurabilmek için kardeşler arasında süregelen mücadeleler, çeşitli zümrelere ve unsurlara tâvizler verilmesini gerektirmiştir. I. Mehmed (1413-1421/816-825) büyük güçlüklerle devletini tekrar kurduğu zaman, henüz I. Bayezid devrindeki görüşler tazelenmemişti. Onun oğlu II. Murad da (1421-1451/825-855) henüz bertaraf edemediği tehlikeler yüzünden [41] mutlak otoritesini kuvvetlendirememişti. Buna rağmen bu mühim hükümdar, iç durumu yoluna koyduktan sonra Timuroğlu Şahruh'un egemenliğini reddetmek, onunla eşit bir duruma çıkmak istemiştir [42]. Bu yüzden «*Selçuk* sultanının halefi» olmak iddiası terkedilerek, *Orta-Asya* geleneğine daha uygun bir yol izlenmiş ve Osman Gazi ile kabilesini doğrudan doğruya Oğuz Han'a bağlamak çabasına girişilmiştir [43]. Bu, hükümdarın yetkilerini arttırmak için de daha elverişli bir yoldu. Çünkü Türk-Moğol sisteminde hükümdarlık doğrudan doğruya Tanrıdan geliyor. VII.-IX Yüzyıllarda *Göktürkler, Proto-Bulgarlar, Uygurlar*'dan kalan belgeler, yazıtlar ve kağanların unvanları, yalnız hanlık egemenliğinin değil, han'ın şahsının da kutsal karakterini belirtir [44]. Hükümdarlar «*kut*» taşımaktadır. Bu telâkki milâttan önceki *Hunlar*'a kadar çıkarılabilir. Bilge Kağan ve Cengiz Han'da da bu anlayış izlenebilir [45]. Bu telâkki böylece şa-

(40) İNALCIK, *Os. Huk. Giriş.* 89.

(41) Fetret devrinin tehlikeli kalıntıları olan Büyük ve Küçük Mustafa olayları, Haçlı tehlikesi yüzünden *Rumeli*'nin durumu gibi çok hayatî meseleler.

(42) İNALCIK, *Os. Salt. Veraseti,* 79.

(43) Bk, ay. eser. 77-78, Gene, ay. yazar: *Os. Padişahı,* 68.

(44) İNALCIK, *Os. Salt. Veraseti.* 73.

(45) Ay. eser, 73-74. «Cengiz Han, kendisini semanın vekili olarak hissediyor ve şamanlık nokta-i nazarına göre, semayı mukadderatın âmiri olarak tanıyordu. O semanın emri ile Dünyanın hâkimi olmuştur», MGT, Haenisch'in önsöz'ünden XLVI. Ayrıca Bk; SPULER, 188.

manizm'e bağlanıyor[46]. Bu şekilde, II. Murad devrinden itibaren eski Türk egemenlik anlayışı Osmanlı Devletine hâkim olmuş ve bazı İslâmî motiflerle süslenmekle beraber halife tarafından verilen egemenlik nazariyesi hükümden düşmüştür[47]. O devir Osmanlı yazarlarında da bu tanrısal egemenlik nazariyesini kabul ettirme çabası görülüyor. Bilhassa Osmanlı tarihlerinde, baş tarafta Osmanlı Ailesinin kaynağını Oğuz Han'a dayandırmak usul olmuştu[48]. Herhangi bir hükümdar soyundan gelmedikleri muhakkak olan Osmanlı padişahları için yazılan bu silsilenâmeler, tabiî ki hayalîdirler[49]. Padişahın yetkilerini arttırmak için gösterilen bu gayretler ile varılan sonuçta, hiç şüphesiz Türk devlet geleneklerinin etkisi kabul edilmelidir. Böylece, Osmanlılarda egemenliğin doğrudan doğruya Tanrıdan geldiği nazariyesi benimsenmiştir[50]. Bu nazariyeyi sonradan II. Mehmed en mükemmel şekilde işleyerek mutlak Osmanlı monarşisini kuracaktır.

Kuruluş devresinde Osmanlı hükümdarlarının, yetkilerini arttırabilmek için yaptıkları çalışmayı, ve bu çalışmanın ana tema'sını gördük. Daha bu devirde örfî hukuk gelişmeğe başlamıştı. Nitekim Fatih Kanunâmesinin başındaki «Bu kanun atam ve dedem kanunudur» ibaresi II. Mehmed'den de önce örfî hukukun Osmanlı Devletinde mevcudiyetini göstermektedir.

Kuruluş devresinde, Türk - Moğol egemenlik anlayışına dayanarak hükümdarın yetkilerini genişletmesi pek tabiî ko-

(46) İNALCIK, *Os. Salt Veraseti*, 76. Cengiz Han, şemanı Teptengeri'nin etkisi altında idi. Bu şaman birgün Cengiz Hana şunları dedi: «Mengü Tanrı bana emrini bildirirken bazan, devleti Timuçin (Cengiz) idare etsin diyor, bazan da Hasar yapsın diyor». MGT, 163. Cengiz Han'in semanın bu emrinden ürktüğünü ve bir takım tedbirler aldığını aynı sayfalardan anlıyoruz.

(47) İNALCIK, *Os, Salt. Veraseti*, 80-81.

(48) Örnek olarak şu belirtilen yerlere bakınız: AHMEDÎ, *Da'stân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman.* (Düzenliyen; ÇİFTÇİOĞLU, N. Atsız). İstanbul 1947. s 8; ŞÜKRULLAH, *Behçetüttevarih.* (Çev: ÇİFTÇİOĞLU, N. Atsız), İstanbul 1947 s 51. Diğer İslâm Devletlerine bunu kabul ettirme çabası da bu sayfada görüyoruz. Osmanlı Ailesini Oğuz Hana bağlama gayreti Aşıkpaşazâdede de vardır. Bk; AŞIKPAŞAOĞLU (Aşıkpaşazade) Ahmet Aşıkî: *Tevarih-i Âl-i Osman.* (Düzenliyen ÇİFTÇİOĞLU, N. Atsız) İstanbul 1947. s 93. Sırf bu amaçla yazılmış eserler de vardır. Msl, bk; BAYATLI Mahmudoğlu Hasan: *Câm-ı Cem-Âyin.* (Sadeleştiren: KIRZIĞLU, Fahrettin). İstanbul 1947.

(49) KÖPRÜLÜ, *Os. Devl. Kuruşulu*, 23.

(50) İNALCIK, *Os. Salt. Veraseti* 81.

numuzu birinci derecede ilgilendirir. Yukarıda (Birinci Bölüm III), bu Türk - Moğol egemenlik anlayışının, hükümdara, mutlak otoritesi sebebiyle ölüm cezası verme hakkını tanıdığını belirtmiştik. Örfî hukuku doğuran şartlar ve bu anlayış biribiri ile mezcedilirse siyaseten katli kuruluş devresinde Osmanlı Devletinde mevcut olduğu görülür. Ancak, bu reaya içindir. Askerî sınıfın siyaseten katli İstanbul'un fethinden sonra genelleşmiştir. Bu hususları ileride göreceğiz.

2) *II. Mehmed ve Osmanlı Devletinde Padişahın Mutlak Yetkisinin Tam Olarak Tessüsü:*

İstanbul'un fethinden sonra, Osmanlı hukukunun köklü bir gelişim geçirdiği bütün yazarlar tarafından oybirliği ile belirtilmişse de, bunun mahiyetinin ne olduğu açık bir şekilde tesbit edilmemiştir [51]. Bu gelişmenin Bizans örnek alınarak meydana geldiği gerçekten uzaktır [52]. Hele çok hayalî, Türklerin İstanbul'un fethine kadar kamu hukukları olmadığı, ancak fetihle bunun ortaya çıktığı [53] kabilinden iddialar ise asla ciddiye alınamaz.

Fetihden sonra Osmanlı Devletinin geçirdiği gelişimde en büyük yapıcı, bizzat II. Mehmed'in (1451-1481/855-886) şahsiyetidir. Fetih ile Türk - İslâm âleminde kazandığı büyük otorite, ona örfî hukuku hâkim yere çıkartma imkânını vermiştir [54].

II. Mehmed'in ilk hükümdarlık devresi ve bundan sonra, asıl tahta çıkıncaya kadar olan safha, onun müstakbel

(51) İNALCIK, *Os. Huk. Giriş*, 110.

(52) Bu görüşü savunan en kuvvetli yazar, Jorga'dır. Hakkımızda verdiği pek çok objektif ve dürüst hükümlere rağmen, Osmanlı Devletini Bizansın bir kopyası sayması, görüş sakatlığından değil, eserlerini Türkçe bilmeden yazmasıdır. Bu kudretli tarihçi, eğer Türk kaynaklarından da faydalanabilse idi, şimdiye kadar çıkan en iyi Osmanlı tarihi yazılmış olurdu. Jorga'ya göre, Osmanlı Devleti her bakımdan Bizans'ın taklidi olmuştur. Hukuku, teşkilâtı, saray gelenekleri, her şeyleri Bizans'dan gelmiştir, hatta «kanun» kelimesi bile Rumca «Canon» dan alınmıştır (JORGA, N; *Essai de Synthèze de l'histoire de l'humanité II.* Paris 1927, s 560) dan naklen. KÖPRÜLÜ, *Bizans.* s. 174. Jorga'nın Osmanlı Devleti ile ilgili görüşleri için Köprülü'nün «*Bizans*» makalesindeki bibliografya ve yazarın «*Geschichte des Osmanischen Reiches. II.* Gotha 1909» eserine bakınız. Jorga'nın bu tezi Köprülü ve İnalcık tarafından tamamen çürültülmüştür.

(53) BİSOUKİDES'in görüşü: KÖPRÜLÜ, *Ortazaman*, 40 dan naklen

(54) İNALCIK, *Os. Huk. Giriş*, 110.

siyasetinin ana hatlarını çizmiştir. Bilhassa Çandarlı Ailesi ile olan anlaşmazlığı onda mutlak imparatorluk şuurunu ve bunu sağlamak için kulluk prensibinin uygulanması gereğini ilham etmiş olmalıdır[55]. Bu yüzden, II. Mehmed'in ilk işi iktidarını fiilen sınırlandıran Çandarlı ile savaşmak[56] bu kudretli veziri bertaraf ettikten sonra devlet idaresinde rolü olan eski ailelerin nüfuzunu sona erdirtmek olmuştur[57]. Çandarlı Halil Paşa olayını örnek bir siyaseten katl olarak ileride inceliyeceğiz. Şimdiden şunu söyliyelim ki siyaseten katledilen ilk vezir-i âzam, bu paşadır ve Osmanlı tarinin bu ilk vezir-i âzam katli için II. Mehmed pek çok tedbir ve tertibe ihtiyaç duymuştur. Fakat bu nüfuzlu vezirin katledilmesi, Fâtih'in otoritesini iyice arttırmıştır. II. Mehmed, bundan sonra kul sistemini geliştirmiş, vezir-i âzamlarım hep kul aslından seçmiş (sonucusunu Karamanî Mehmed Paşa hariç) ve bunlardan Rum Mehmed Paşa ile Mahmud Paşayı katlettirerek, Osmanlı hükümdarlarının artık kolaylıkla en büyük devlet adamını bile öldürtebileceğini göstermiştir. Kul sisteminin ihdası, siyaseten katilde pek büyük bir gelişmedir ve konumuzla ilgisi ileride incelenecektir.

Bu şekilde, kendisinin karşısında kuvvet bırakmıyan II. Mehmed diğer yandan vezir-i âzam'ın kudretini arttırarak [58] onu devletin tek âmiri haline getirmiş, ancak hükümdar karşısında rolünü hiçe indirerek devlet idaresindeki merkezciliği ve mutlaklığı daha da koyulaştırmıştır.

II.Mehmed, bu yetkisinin nazariyesini de kurmak istemiştir. Şimdiye kadar elimize geçen kaynaklardan anlaşıldığına göre, bu işi en iyi yapanlardan birisi Tursun Beğ-dir. Yazdığı «Tarih-i Ebûl Feth»[59] adlı eserinin giriş bölümünde örfî hukuku en iyi bir şekilde anlatmayı başarmıştır. Ona göre[60] «insanlar en akıllı yaratıklardır. Tabiatları gereğince toplum halinde yaşarlar. Bu hayatı sürdürebilmek

(55) Ay. yazar, *Mehmed II*, İA VII, s 507-511.
(56) Ay. yazar, *Fatih Devri Üzerinde Vesikalar ve Tetkikler.* Ankara 1954. s. 131-136.
(57) Ay. yazar. *Mehmed II.* 511.
(58) Ay. eser. 512; ay. yazar. *Osm. Padişahı.* 77.
(59) TURSUN BEĞ; *Tarih-i Ebûl Feth,* Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Cüz 26-38 arasında tefrika edilmiştir. M. Arif tarafından yayınlanmıştır.
(60) TURSUN BEĞ, XXVI, 11-13 den özetlenmiştir.

için karşılıklı yardıma ve bunu sağlıyacak tedbirlere ihtiyaç vardır. Bu tedbirler, düzenin esasıdır. İşte bu çeşit tedbirlere (siyaset) denir, siyaset iki çeşittir :

(i) Tedbir (hikmet) esasına göre olursa, ona (siyaset-i ilâhî) denir ki, şeriattan ibarettir.

(ii) Tedbir (akıl)esasına göre olursa, ona (siyaset-i sultanî) veya (yasag-ı padişahî) denir. Urefamızca bunun adı (örf) dür. Cengiz Han yasası buna örnektir.

Bu her iki siyâset'in varlığı, padişahın vücuduna bağlıdır. En önemli siyaset te ikincisidir. Çünkü; ilâhî kanunlar, kıyamete kadar âlemin maddî - manevî düzenini sağlamağa yeter. Fakat bunların dahi uygulanması padişahın varlığına tâbidir, zira o olmaz ise insanlar gereği gibi yaşıyamazlar, belki tüm mahvolurlar ve düzen kalmaz. Bu sebepten, Tanrı, padişaha itaati büyük - küçük herkese farz kılmıştır. Tanrının zatına mahsus sıfatlar onda tezahür eder.... v. s.».

Bu fikirlerin ana kaynağı Tursun Beğ değil, Farâbî ve Nasîrüddin Tûsî'dir. Fakat bilhassa örfî hukuk hukuk üzerinde durulması, II. Mehmed zamanında bu hukukun büyük ölçüde gelişmesine yol açmıştır [61]. Nitekim Osmanlı Devletinin bilinen ilk kanunnâmesini II. Mehmed çıkartmış ve bundan sonra bu çeşit yazılı hukuk belgeleri biribirini kovuşturmuştur. Son derece genişleyen örfî hukuk, ceza hukuku alanına da el atmıştır ki, bunu aşağıda, III. Paragrafta göreceğiz.

II. Mehmed, şahsında Osmanlı padişahı tipini yaratmış olan ilk hükümdardır [62]. Artık Padişah «hâkim-i mutlak» olmuş, kamu hukuku tamamen onun iradesine göre düzenlenmiştir. Şeriat ise, yalnız özel hukukta hâkim kalabilmiştir [63].

3) II. Mehmed'den Sonraki Gelişim:

II. Mehmed'in attığı kuvvetli temeller üzerinde mutlak imparatorluk yapısı hızla yükselmeğe başladı. Her yeni hareketin karşısında, eskiye bağlı olanların dikilmesi bir

(61) İNALCIK, *Os. Huk. Giriş*, 126.
(62) Ay. eser, 68.
(63) Ay. yazar. *Os. Huk. Giriş*, 126; BARKAN, 192.

sosyolojik kuraldır. Bu kural, II. Mehmed'in ölümünden sonra kendisini göstermiştir. Nitekim, onun ölümünden sonra yeniçeri'lerin korkunç isyanı (1481/886), Cem Sultan'a iki yıl karşı gelmeleri ve bu süre içinde devleti tahakküm altında tutmaları onun siyasetine kuvvetli bir tepki olarak kabul edilebilir [64]. Bu devrede II. Bayezid'in (1481-1512/886-918) tuttuğu yol, haklı olarak yumuşaktır. Padişahın mutlak otoritesini kuvvetlendirmek için elverişli haller kollıyan II. Bayezid, sonuçta, Devletin diktatörü kesilmiş Gedik Ahmet Paşayı bertaraf etmiş (1482/887), Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa (1498-1499/904-905) vezir-i âzam yapılarak, Osmanlı Devletinin ilk geleneklerinin tekrar ihyası yoluna gidilmişse de bu kere devşirmeler partisi ayaklanmış ve durumdan faydalanan I. Selim başa geçmiştir (1512-1520/918-927).

I. Selim devrinde, Padişahın yetkisini ve itibarını daha da arttıran en önemli olay, *Mısır*'ın fethiyle (1517/923), buranın sultanlarının Hadim'ül-harameyn-iş-şerifeyn ünvanının kullanılması ve eski halifelik alâmetlerinin tasarruf altına alınmasıdır. Fakat bu devre ait belgelerin hiç birinde, Osmanlı padişahının, Abbasî halifelerinin hukukî halefi olduğunu gösteren bir işaret yoktur [65]. Çünkü halifeliğin şartı olan «*Kureyş* kabilesinden olmak» Osmanlı padişahlarında bulunmaz. Bu yüzden ileride, I. Süleyman'dan sonra Osmanlı padişahları «Halife-i ruy-i zemin», «Halife-i müslimin» ünvanlarını kullanmışlarsa da [66], tam anlamı ile halife sayılamazlar [67].

Buna rağmen, Osmanlı sultanlarının kendilerini halife saymaları, hükümdarlık ve devlet anlayışının şeriate gittikçe daha uygun hâle getirilmesine yol açmış, bu hususta Kemalpaşazâde, Ebussuud gibi şeyhülislâmlar baş nazariyeci rolünü oynamışlardır. Osmanlı egemenlik anlayışı, artık gittikçe evrenselleşen imparatorluk içinde, eski Türk karakterini kaybetmiş ve daha mutlak, daha mücerret bir hale gelmiştir. Buna paralel olarak hükümdarın şahsı da in-

(64) İNALCIK, *Mehmed II*, 513.
(65) Ay. yazar, *Os. Padişahı*, 70; Bk. HARTMANN, R. 36, 106.
(66) İNALCIK, *Os. Padişahı*, 71.
(67) HARTMAN, R. 106.

san - üstü bir mahiyet kazanmağa başlamıştır[68]. Bu nokta Türk - Moğol sistemine uygun görülür, fakat, esasında, tıpkı birinci bölümde göstermeğe çalıştığımız, eski Doğu egemenlik kavramına doğru bir gidiştir[69].

Böylesine artan kuvvet karşısında padişahın kanun koyuculuk yetkisi de artık şeriat tarafından tamamen kabul edilmiştir. Ulema, şeriat - örfî hukuk ayrımım, şeriate uygun kabul ederek padişahı o alanda tek bırakmış ve bu hareket serbestliğini de bizatihî şeriat olarak desteklemiştir. Şeyhülislâm Pir Mehmed Efendi'nin (öl : 1620/1030) şu fetvası dikkate değer : Cilây-ı vatan (doğduğu yerden ayrılma) konusunda, «bu makulede ululemre müracaat olunur, nice memur ise öyle olur, nizam-ı memleket için olan emri âliye itaat vaciptir»[70] demiştir. Meşhur Kemalpaşazade de hükümdarın örfî yetkiye sahip olduğunu, bir esir meselesine dair verdiği fetvada belirtmiştir. Fetvada «şer'an caiz değildir ve hem men olunmuştur canib-i sultandan»[71] denmektedir. Şu hâle göre hükümdar, ulema tarafından örfî hukukun koyucusu olarak tanınmaktadır. Şeriat'ın tam anlamı ile hâkim olduğu özel hukuk alanına dahi, hükümdar iradesini kabul ettirmektedir[72].

İşte, II. Mehmed'den sonra yoluna giren bu gelişimde, Osmanlı padişahı, mutlak yetkilerini kazanmış ve bunu şeriata da tasdik ettirmiştir. Şeyhülislâmlık makamı «şer'i maslahat değildir, nasıl emredilmiş ise öyle hareket lâzım gelir» şeklindeki fetvaları vasıtasıyla hükümdarın örfü ile çözümlenen meseleleri yüksek bir devlet işi ve bir siyasî mesele sayarak onları herhangi bir tarzda cerh etmekten veya tartışmaktan kaçınmıştır. Öyle ise Osmanlı Devletinde kamu hukuku kuralları ve bunlar arasında bilhassa idareye ve teşkilâta ait olan nizamlar ile, bazı ceza işleri doğrudan doğruya padişahın iradesi ile düzenlenmiştir[73].

(68) İNALCIK, *Os Padişahı,* 71.
(69) Bk; HAMMER, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung II,* 3-4.
(70) İNALCIK-ANHEGGER, Robert: Kanunname-i *Sultan-i ber muceb-i örf-i Osmanî* 1956, s. X; Bk; İNALCIK, *Os. Huk. Giriş,* 104.
(71) İNALCIK-ANHEGGER, s X.
(72) Ay. Yer. not 11 de, şöyle bir fetva sureti daha bulunmaktadır : «Yirmi yıllık alım davası şer'an istima olunur mu ? El cevap : Olunur, men olunmadıysa canib-i şer'den» (Nuruosmaniye kütüphanesi No. 1967, s. 121 b). Burada, hükümdarın «canib-i şer» olarak vasıflandırılması dikkate değer.
(73) BARKAN, 192.

Kamu hukuku alanındaki bu sınırsız kuvvet, teb'anın canı ve malı üzerinde, padişaha doğrudan doğruya tasarruf yetkisi vermiştir. Padişahın ölüm cezası verme yetkisi tartışmasız bir şekilde kabul edilmiştir [74]. Ancak İslâm dininin ölüm cezası hakkında koyduğu sıkı sınırlamalar [75], padişahı bu konuda şeriatla işbirliği yapmağa zorlamıştır. Böylece, hükümdar katl emri verebilmek için ulemadan izin istemiş, ulema da bu sefer «şer'î maslahat değildir, nasıl emredildi ise öyle yapılsın» şeklinde cevap vermiyerek, bilâkis ekseriya bu katl isteğinin «şer'i» olduğunu belirtmiştir. Şu hale göre, hükümdarın örfî yetkisinin bu konuda, bir istisna olarak şeriatla birleştiği görülmektedir. İşte, acaba, bu yüzden «siyaseten katl» İslâm ceza hukukunun içine sokulabilmiş midir ? Hangi zaruretler, şeriat - örfî hukuk birliğini sağlamıştır ? Bu çok önemli konuya şimdi temas edeceğiz.

III — ÖLÜM CEZASI BAKIMINDAN ÖRFÎ HUKUK - CEZA HUKUKU İLGİLERİ :

Siyaseten katl, bir ölüm cezasıdır. Bu cezanın İslâm ceza hukuku içinde sayılıp sayılamıyacağını araştıracağız. Bu araştırmayı yapmak için, ilkönce, İslâm hukukunda ölüm cezalarının nasıl doğduğunu ve nasıl geliştiğini görmek ve ondan sonra hükümdarın örfî yetkileri ile bu cezanın nasıl bağdaştırıldığını tesbit etmek gerekecektir.

1) İslâm Ceza Hukukunda Ölüm Cezası:

Bilindiği gibi İslâm hukukunun baş kaynağı Kur'andır. Diğer kaynaklar ondan sonra gelirler. Biz de bu sıraya uyarak, ilkönce Kur'andaki ölüm cezalarını kökleri ile birlikte, kısaca araştıralım.

A — Kur'an'da Ölüm Cezası :

Kur'anda ölüm cezası kabul edilmiş, fakat sadece iki çeşitine cevaz verilmiştir : Yol kesmeden dolayı verilen ölüm

(74) UZUNÇARŞILI, OT I, 239-240; ay. yazar, *Saray Teşkilâtı*, 50; D'OHSSON, *Tableau General de l'empire Othoman VII*, Paris 1824, s 141-150.
(75) Bk : Giriş, not 1.

cezası ve kısas [76]. Şu halde, Kur'anda öngörülen diğer kurumlar gibi, ölüm cezası da İslâmın ayrılmaz bir parçasıdır. Tıpkı inanç gibi [77]. Kısas, Araplardaki eski kabile kanunu olan «özel hınç» [78] yerine devletin bu konuyu düzenlemesi esasını koymuş, eski gelenekte çok yüksek olan diyet miktarını [79] makul hadlere indirmiştir [80]. Yol kesmeden dolayı verilen ölüm cezası ise bazı şartların tahakkuku ile infaz edilir [81].

İşte Kur'anda doğrudan doğruya ölüm cezası ile ilgili emirler bunlardan ibarettir. Şu halde İslâm hukuku sistemi, esas olarak ölüm cezasını son derece az bir şekilde uygulamak istemektedir [82]. Fakat kitabın bu insanî isteği ile yetinmek mümkün olmamıştır ve kitaptan sonra gelen kaynaklara dayanılarak ölüm cezaları genişletilmiştir.

B — Kur'an Dışı Kabul Edilen Ölüm Cezaları :

Peygamberden sonra, iki ölüm cezası daha ortaya çıkmıştır. Z i n a d a bulunanlara ölüm cezası verilmiştir; bir de i r t i d a d ölümle cezalandırılmıştır.

(76) Kısasla ilgili âyetler : «Ey inananlar, öldürülenler hakkında size kısas farzedilmiştir. Hüre karşılıklı hür, kula karşılıklı kul, kadına karşı kadın. Fakat öldüren, kardeşinden azıcık bir affa nail olursa o zaman kısas kalkar... vd.» (II, 178. G Ö L P I N A R L I 31-32). «Ve o kitapta onlara hükmettik ki cana karşılık can.... kısas var. Fakat kim bağışlar ve hakkından vazgeçerese bu, suçların yarlıganmasına sebep olur» (V, 45. G Ö L P I N A R L I , 130).. Yol kesme ile ilgili âyet. «Allaha ve Rasulüne savaş açanlarla, yeryüzünde bozgunculuk etmiye kalkışanların cezaları ancak öldürülmektir, yahud asılmaktır...» (V, 33. G Ö L P I N A R L I, 128). Ölüm ile ilgili olarak şu âyetlere de bk; II 84, 217; III 145, 156; IV 29, 92; V 32; VI 140; IX 5; XVII 31, 33, XXIII 60.

(77) G R Ä F , 121.

(78) Bu önemli konu için bk : W E S T I S C H , Milenko W : *Die Blutracbe bei den Südlaven,* ZVR sayı 8, 1889. s 435, 440; K O H L E R , J o s e p : *Über das vorislamitische Recht der Araber.* ZVR ay. sayı. s 246, 247, 253 vd; H E L L , 19 vd; W E L L H A U S E N , *Rest. ar. Heid.* 228 vd; J U Y N B O L L , *Handbuch des İslamischen Gesetzes,* Leipzig 1910. s 284 vd.

(79) Bazen 100 deve bile çok az görülmüştür. H E L L , 19-20.

(80) «Öldürülenin velisinin, akla ve örfe uygun olarak iyiliğe uyması, öldürenin de öldürdüğü kişinin velisine güzellikle birşey vermesi kalır. Bu, rabbinizden hükmü hafifletmedir, rahmettir», (II 178) «Ey aklı erenler, özü temiz kimseler, korunmanız sakınmanız için kısasta size hayat var» (II 179) bk; G R Ä F , 91. Bu önemli hükümlere rağmen, özel hınç'a dayanan kan davası Araplar arasından tamamen kalkamamıştır. N I E B U H R , 32-34; K O H L E R , 253.

(81) Ü Ç O K , C o ş k u n : *Osmanlı Kanunnâmelerinde İslâm Ceza Hukukuna aykırı hükümler.* AÜHFD. III, 1946, sayı 1. s. 144 v. d.

(82) Ay. eser, sayı 2-4., s 51.

Kur'an, zina suçunu cezalandırmıştır [83]. Gayet açık bir şekilde konulmuş olan bu ceza [84] üzerinde tabiî ve mantikî olarak her çeşit tartışmanın sona ermesi gerekirdi. Zira zinanın cezası olan «100 değnek» gayet açık ve en küçük bir imadan uzak bir şekilde konulmuştu. Buna rağmen Ömer zamanında sünnete dayanılarak sopa cezası yalnız muhsen olmıyanlara hasredilmiş ve muhsenler recm ile öldürülme cezasına çarptırılmışlardır. Bu tip ölüm cezası Musevî hukukunun etkisi ile İslâma girmiştir [85]. Peygamberin recm cezası uygulamış olduğu hakkında nakledilen hadîslerin de doğru olduğu kesin olarak tesbit edilememiştir [86]. Zina suçu bir hadd cezasını gerektirir, yâni karşılığı kitapta tam olarak tesbit edilen beş suçtan birisidir. Buna rağmen, Kur'ana aykırı bir şekilde nasıl cezalandırıldığı dikkate değer. Sünnet'in, kitab'ın hükümlerini ilga etmesi düşünülemez.

Kitapta olmıyan ikinci ve son ölüm cezası, İslâmdan dönmedir (irtidad). İslâmdan dönenlere verilen ölüm cezası Ebu Bekir zamanında ortaya atılmıştır ve yeni İslâm Devleti için son derece zararlı olan «ridde» olayını önlemek için konulduğu şüphesizdir. Bu ceza da sünnete dayandırılmıştır, fakat en makbul olmıyan sünnete. Bu sünnet altıncı derecededir. Peygamberin bir arkadaşına veya çağdaşına kadar gider, fakat bu kimsenin bir iddiasından öteye geçemez [87]. Bu ceza Kur'an ile çatışıyor. Hattâ, bunun aleyhinde gösterilen bir âyet de vardır [88]. Fakat bu ibare, yalnız «ehli kitapları İslâma zorlamamak» anlamında [89] kullanılmıştır. İslâm ceza hukukuna sokulan bu ceza, Kur'ana aykırı olmakla beraber, Ebu Bekir gibi büyük ve âdil bir halife tarafından mecburen bir sünnete dayandırılarak, devletin yüksek menfaati için kabul edilmiştir [90]. Devletin menfaati için

(83) «Zina eden kadınla zina eden erkeğin her birine yüzer sopa vurun...» (XXIV. 2, GÖLPINARLI, 404). Sonraki ayette de cezalandırılmışların bazı haklarındaki kısıtlamalardan bahis vardır. Açıkça görülüyor ki kitapta zina için ölüm cezası hakkında bir îma bile yoktur.

(84) Zinanın cezalandırılması ile ilgili olay için bk, JUYNBOLL, *Handbuch,* 287-288.

(85) ÜÇOK, *Os. Ceza. Huk.* III/1, 133; GRÄF 84, JUNBOLL, *Handbuch,* 301-303.

(86) ÜÇOK, ay. yer.

(87) v. KREMER, *İdeen,* 141.

(88) GRÄF, 116. «Dinde zor yok» (II 256; GÖLPINARLI, 49).

(89) GRÄF, ay. yer.

(90) İrtidad için toplu bilgi, bk; KRCSMÄRIK, Johann: *Beiträge zur Beleuchtung des islamischen Strafrechts.* ZDMG LVIII, 1904. s 92 vd.

halife, bizatihi suç olmıyan fiiller, hattâ durumlar için, ceza vermeğe başlamıştır. Msl; Ömer, gayet yakışılık bir adamı, kadınları mücerred güzelliği dolayısı ile son derece tahrik ettiği için sürgün etmişti [91]. Zinaya da bu devirde ölüm cezası verildiğini biliyoruz. İşte örfî hukuka önemli bir giriş sayılan bu hareketler ile halife, ceza hukukuna el atmağa başlamıştı. Ömer'in bu hareketi, tabiî ki mutlak halifeler tarafından ilgiyle karşılanmış ve, «Ömer'in sünnetinden» bahsederek yetkilerini genişletmek yoluna gitmişlerdir [92].

Kur'an dışı ölüm cezaları, ileride daha da genişletilmiştir. Bu genişlemenin bizzat şeriatça yönetildiğini de kaydedelim. Şeriat msl, Kur'an'ın bir harfinden şüpheleneni inançsız saymış ve ölümle cezalandırmıştır [93]. Peygamber'i, küfür değil, fakat sadece biraz gündelik tâbirlerle anmanın da akıbeti bu idi. Hattâ H. Muhammed'in eşi Ayşe'yi anma da, ayni derecede genişletilmişti. Bu son ölüm cezası için bir hadîs uydurulmuştur : « Ayşe'ye hakaret eden, ölüm cezasına çarptırılır». Yalnız, Peygamberin başka bir karısına hakaretin ölüm ile mi yoksa dayakla mı cezalandırılacağı ulema arasında anlaşmazlığa sebep olmuştur [95].. Zina hakkındaki cezaya dayanılarak anormal cinsi temasların bazılarına da ölüm cezası verilmiştir [96].

Bu bahis üzerinde durmamızın sebebini, şimdi açıklamak yerinde olacaktır. Kur'anın açık hükümleri, yalnız iki tane ölüm cezası kabul etmişken, daha İslâmın ilk devirlerinde, iki ölüm cezası daha bunlara eklenmiştir. Zina hakkında Kur'anda yalnız sopa cezası hükmü vardır ve bu açık hüküm, sünnet ile değiştirilmiştir; öbürü, Kur'anla çatışmaktadır ve devlet menfaati zarureti ile konulmuştur. Şu halde anlaşılıyor ki örfî hukuk, ceza alanında derhal gelişmeğe başlamıştır. Ölüm cezası da hemen Peygamberden sonra, Kur'ana aykırı fakat şeriata uydurulmak suretiyle derhal konulmağa başlanmıştır. Şeriat'ın bu konudaki zaa-

(91) KRCSMARIK, 99.
(92) Bk; Birinci Bölüm, not 33'e atıf yapılan olay.
(93) v. KREMER, *Ideen*, 249.
(94) Ay. eser, 154.
(95) Ay. eser, 163.
(96) TOURNAUW, Nicolaus v.: *Das muslimische Recht.* Leipzig 1855. s 234 vd; kşl, MEZ, 337.

fından, hükümdarın örfî hukuk adına faydalanması muhakkaktır ve nitekim böyle olmuştur. Şimdi, örfî hukukla İslâm ceza hukukunun siyaseten katl bakımından ilgilerinin araştırılması gerektir.

2) Ta'zir-Siyaset İlgilerinin Konumuz Bakımından Tahlili:

İslâm ceza hukuku, bazı suçlara değişmez, belli cezalar tâyin etmekle beraber, suç sayılan bazı fiillerin cezasını belirtmemiş ve bazen de, cezalandırılması gerekli filleri suç olarak tesbit etmemiş, bu yüzden tabiî, cezalarını da koymamıştır [97]. İşte, «hakkında muayyen bir ukûbet, bir hadd-i şer-i mevcut olmıyan cürümlerden dolayı tatbik edilecek ted'ib ve ceza» ya ta'zir denir. Fiilin dahi bazı hallerde suç olup olamadığını yargıç takdir edebilir. Ta'zir'in önemini uzun uzadıya açıklamak gereksizdir. «Bunun sayesinde ceza-i şer'i olarak vasıflandırılamıyan bazı cezalar şer'ileştirilir. Böylece suçların cezaları daha iyi tesbit ve cezasız cürüm olmamak temin edilmiş» olur. İslâm ceza hukukunda başlı başına bir bahis olan ta'zir, büyük bir uzmanlık dalı şeklinde genişlemiştir [98].

Ta'zir hakkında yapılan şu kısa açıklama, bize İslâm hukukunun yargıca geniş bir takdir yetkisi verdiğini belirtmektedir. Şimdi bizim için meselemizin ilk safhası şudur : Tâ' zir olarak ölüm cezası verilebilir mi ? İlkönce bu safha üzerinde duralım.

Ta'zir cezaları arasında ölüm cezasının da yer alıp alamıyacağı meselesi fıkıhçılar arasında çözümlenmiş değildir. Lehde ve aleyhde fikirler göze çarpmaktadır [99]. Ta'zir olarak ölüm cezası verilemiyeceği fikrinde olanlar, şu prensipten hareket etmektedirler : «Ta'zir cezası, aynı cinsten olan h a d d cezalarını aşamaz» [100]. Hadd cezaları arasında ölüm de bulunduğundan, bu prensibin tabiî bir sonucu olarak hiçbir zaman ta'zir şeklinde ölüm cezası verilemiyecektir. Bu

(97) Ü Ç O K , *Os. Ceza Hukuku,* 1948, sayı 1-4, s 48; J U Y N B O L L , *Handbuch,* 308.

(98) B İ L M E N III, 325-326.

(99) Bk; Ü Ç O K , *Os. Ceza Hukuku,* IV, 51; A N S A Y , S a b r i Ş â k i r , *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku,* 3 Bası, Ankara 1958, s 292-293.

(100) Ü Ç O K , ay. yer; J U Y B O L L , *Handbuch,* 308.

fikirleri ikinci bir fikir ile de tamamlamak kabildir: İslâm hukuku ölüm cezasına mümkün olduğu kadar az yer vermiştir; bu yüzden ta'zir prensibi ile ölüm cezası verebilmek İslâmlığın bu insanî görüşüne aykırı olmaktadır [101].

Doğmatik İslâm hukuku prensipleri göz önünde tutulursa, ta'zir yoluyla verilen cezanın hiçbir zaman ölüme ulaşmıyacağını kabul eden bu görüşe hak vermek kabildir. O zaman pek tabiî, bu görüş sahipleri siyaseten katl'in klâsik İslâm ceza hukuku prensipleri ile bağdaşamıyacağını, yalnız hükümdarın yetkisi içinde olduğunu kabul ederek konumuz hakkında kesin hükme varacaktır [102].

Kanaatımıza göre bu şekilde hareket edilerek meseleye tatmin edici bir çözüm yolu bulunamaz. İlkönce, doğmatik prensiplere tamamen bağlı kalmamak, olayların doğurduğu zaruretleri izlemek, bunun sonucunda uygulamaya göz atmak gerektir. Eğer doğmatik prensiplere bağlı kalınsa idi, Kur'anın dışında kabul edilen ölüm cezalarını İslâm hukukuyla bağdaştırmak nasıl mümkün olabilirdi? Halbuki, gördüğümüz gibi, zaruretler sebebi ile Kur'anın açık hükümlerine rağmen bu iki ölüm cezası kabul edilmiş ve hiç itiraza uğramadan makbul ve hukukî ölüm cezaları olarak bütün fıkıhçılarca benimsenmiştir. Ta'zir ile ölüm cezası verilip verilemiyeceği meselesini incelerken bu şekilde hareket edersek daha salim hükümlere varılabilir. Bize kalırsa, tâ'zir'e dayanılarak ölüm cezası verilebilmiştir. Fakat «hadd cezalarını aşmamak» prensibi yüzünden bazı zorlamalar yapılmış ve diğer ta'zir cezalarından sapılmıştır. Bunu yakından görmek gerektir.

Ta'zir olarak ölüm cezası verilebileceğini kabul eden fıkıh kitapları mücerred ilâmdan başlıyarak tâ'zir çeşitlerini saymağa başlarlar; yavaş yavaş şiddetlenen ta'zir cezalarının onbeşincisi olarak «katli» gösterir ve şöyle tarif ederler: «Bu da fesadı itiyad edib başka surette müncezir olmıyan herhangi bir şeririn öldürülmesinden ibarettir.. ki memlekette fesada say' eden herhangi bir şahsın emr-i veliyülemr ile siyaseten katl edilmesi demektir» [103].

(101) ÜÇOK, ay. yer.
(102) Ay. eser, 52.
(103) BİLMEN III, 329. Ayrıca bk; TANER, Tahir: *Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku*. Tanzimat I. İstanbul 1940, s 221.

Bu açık tarif bizi ilkönce, ta'zir - siyaset kavramlarının ilgileri üzerinde durmağa götürmektedir. Tâ'ziri biraz önce tarif etmiştik. Siyaset kavramı üzerinde de çeşitli yerlerde durmuştuk, kısaca tekrar edelim : Konumuza göre siyaset, «kamu menfaati için alınan tedbirler» anlamına gelmektedir. Tarif itibarı ile «ta'zir» ve «siyasetin» biribirine son derecede yakın kavramlar olduğu anlaşılıyor. Gerçekten ta'zir, İslâm ceza hukukunda belirtilmemiş, fakat zamana göre suç teşkil eden fiillere karşı yargıç'ın takdir hakkını kullanarak ceza vermesi yâni, tedbirler almasıdır. Şu halde tâ' ziri, «ceza hukukunda yargıcın siyaseti» olarak tarif etmek kabildir. Bu bakımdan ta'zir ile siyaset biribirlerinin müteradifidirler [104]. Fakat, genel anlamı ile siyaset, daha geniş bir kavram belirtmektedir. Siyaset, hükümdarın kamu menfaati yararı ile alacağı tedbirlerdir. O halde, her tâ'zir cezası bir siyasettir, fakat *her siyasî tedbir ta'zir değildir* . Böylece ,siyaset, ta'zirden daha geniş bir kavramdır.

Burada örfî hukuk hakkında söylediklerimizi hatırlamak gerekiyor. Bu bölümün I. Paragrafında örfî hukukun nasıl doğduğunu ve şeriat tarafından nasıl İslâm hukukuna uygun bir hale getirildiğini görmüştük. Örfî hukuk, siyasetin ta kendisidir. Bu yüzden hükümdarın örfî yetkisine dayanarak ceza alanını düzenlemesi gayet gayet tabiîdir. Bunu da «siyaseti» ile yapacaktır.

İslâm ceza hukukunun bazı noktalarında eksik olduğu muhakkaktır. Nitekim bu yüzden yargıca ta'zir yetkisi verilmiştir. Ta'zire bırakılan bazı suçlar hafiftir. Bu yüzden cezaları da hafiftir. Yüz boyamak, birkaç değnek vurmak gibi. Fakat İslâm ceza hukuku bazı çok önemli suçları da cezasız bırakmıştır. Devletin selâmetini büyük ölçüde tehlikeye düşüren fiiller gibi. Msl. casusluk, memurluk ödevini reaya son derece zarar verecek kadar kötüye kullanmak ve benzeri suçların bugün bile cezası idamdır. O devirler için de bunların ölümle cezalandırılmasından tabiî ne olabilir ? Bizzat İslâm cemaatının menfaati için bu fiiller müstahak olduğu cezaya çarptırılmalıdırlar. Prensip itibarı ile bu tamamen ta'zirdir.

Ancak ölüm cezası üzerinde İslâmın hassaslıkla durduğu ve şeriat'ın da ta'zir için hadd cezalarını aşmamak pren-

sibini koyduğu düşünülürse, ta'zir olarak verilen ölüm cezasını, daha başka bir statüye alma zarureti anlaşılır. Bilindiği gibi ta'zir olarak verilecek cezayı kadı kararlaştırır ve o ceza, ayni cinsten hadd cezasını aşamaz. O halde kadıdan daha yetkili ve örfî hukuk yaratmak kuvveti mutlak olan hükümdar, kendi takdir hakkına, yani siyasetine dayanarak, ölüm hükmünü verir. Nitekim ta'zir yolu ile ölüm cezası vermenin usulü budur[105]. Hükümdarın, böylece şeriatın «hadd cezasını aşmamak» prensibi karşısında, örfî yetkisine dayanmak sureti ile bizzat ta'zir kavramını genişlettiğini düşünmek kabildir, zira ta'zir de şeriatın bir parçasıdır. Böyle bir genişletme sonucunda «bizzat hükümdarın hükmü» ile ölüm cezasının infaz edilmesi, gerek şeriatin «hadd'i aşmamak» gerekse «az ölüm cezası» vermek prensiplerine kısmen bağlanmak çabasından ibarettir.

Bu görüşümüzü uygulamanın desteklediğini söylemiştik. Nitekim, uygulamada, ta'zir kavramının bu şekilde anlaşılması, bilhassa ölüm cezalarını çeşitlendirmiştir[106]. Bu görüşten mülhem olarak; Osmanlı kanunnâmelerinde ölüm cezasının bulunduğunu görüyoruz. Ceza kanunnâmeleri İslâm hukukunun ana prensibine dayanılarak, bütün imparatorluğa ve her sınıfa şâmil yegâne genel kanun olarak konulmuşlardır[107]. İşte bu kanunnâmelerde şeriatın tesbit etmediği ta'zir cezalarında, sultanın örfî hukuk yaratma prensibine dayana-

(104) Bk, BİLMEN ay. eser.352.

(105) Uygulama da bu şekilde gelişmiştir. Herhangi bir yerde siyaseten katledilmesi gerekli bir kimse varsa, kadı bunu *İstanbula* bildirir; bu cezanın verilmesi uygun görülürse, kadıya infaz için buyrultu gönderilir. Mşl; *«Babaeski kazasında... beş kişi maktul olarak bulunmuş ve bunların... beş nefer İslâm tarafından katl olunarak emval ve eşyalarının gasb olunduğu... beyan olunduğundan ve... merkum.. ve arkadaşlarının sabıkalı güruhundan oldukları şuhudun şahadetleri ile teyid edildiğinden mucibi şer'isi emri veliyülemre, müfeyyez olduğuna dair Babaeski mahkemesi»*nden. BACVT A N 945. 20 Rebiulâhır 1177. (17 Eylül 1764) ve *«Müzevver hükümler yazan ve tuğra taklid eden Mustafa hakkında İstanbul Kadısının sicil sureti üzerine siyaset icrasına dair»* buyrultu. BAMÜD N. 2 s 15-20 Rebiulevvel 962 (2 Şubat 1555). *«Bursadan gönderilen mahbuslardan sirkat ve katl fiilini ikrar eden Ahmed hakkında siyaset icrası... kadıasker efendinin ilâmı üzerine»* BAMÜD N. 2 s 161; 28 Zilkade 963 (3 Ekim 1555), *«..İbrahim ile oğlu Mustafayı boğup gömdüğünü ikrar eden Ali bin Memduh hakkında İstanbul kadısının sicili üzerine siyaset icrasına dair»* buyrultu. BAMÜD N. 2. s 58; Gurre - Recep 963. (Nisan 1555).. Ayrıca bk, BELGE N. 1 (TSA N. D/6919), ve TANER, 221.

(106) GRÄF, 99.

(107) İNALCIK, *Os. Huk. Giriş,* 121.

rak bir takım açık kurallar[108], bu arada ölüm cezaları koyduğunu görmekteyiz[109].

İşte bu şekilde, siyaseten katli, hükümdarın ta'zir hakkına[110] dayanarak verdiği bir ceza olarak kabul ediyoruz. Bu yüzden, keyfiliğe kaçmadığı müddetçe, siyaseten katl, tıpkı Kur'ana aykırı olduğu halde şeriatça benimsenmiş zina ve irtidad dolayısı ile verilen ölüm cezaları gibi, İslâm ceza hukukunun meşrû bir parçası sayılmalıdır. Osmanlı uleması da bunu böyle kabul etmiştir[111].

Genel olarak İslâm teokrasisinde, bu arada tabiî Osmanlı Devletinde hükümdarın yetkilerinin mutlak olduğunu çeşitli bahisleri incelerken görmüştük. Bu mutlak yetki ile örf (siyaset - ta'zir)[112] hakkının kayıtsız şartsız tek elde toplanması şüphesiz, siyaseten katl cezasının kötüye kullanılmasına yol açmıştır. Zaten yuvarlak bir kavram olan «siyaset» in de bu konuda aşırı bir uygulamaya sebep olması tabiîdir. Bu mutlak haklarına dayanarak İslâm hükümdarları, suç işlemedikleri halde «suç işleme tehlikesi» gördükleri kişileri, çeşitli cezalara, bu arada ölüm cezasına çarptırmışlardır[113]. İşte İs-

(108) Ay. eser, 122.

(109) Msl; Kalp para basanların kadı hükmü alındıktan sonra idamı ve mallarının müsaderesi hakkında II. Mehmed devrindeki bir kanun. İNALCIK, *Os. Huk. Giriş,* 123, II. Mehmed devrindeki altın düzenlerinin aksayan taraflarını gidermek için II. Bayezid zamanında bazı tedbirler alınmış ve çıkartılan bir kanunla, «Altını dışarıya kaçırmanın ve ayarını bozmanın» cezasının ölüm olduğu belirtilmiştir. Bk, İNALCIK-ANHEGGER, s XXIII ve 83. Genel olarak kanunnâme ve II. Mehmed kanunnâmeleri hakkında bk; BARKAN, 186 vd; HAMMER, *Geschichte des osmanischen Reiches II.* 2. ci Bası. Pesth. 1834, 850 vd; İNALCIK, *Os. Huk. Giriş;* İNALCIK-ANHEGGER; KÖPRÜLÜ, *Bizans,* 187 vd, 281 vd; KRAELITZ - GREIFENHORST, 13 vd; ÜÇOK, *Os. Ceza Hukuku,* IV, 52 vd VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet: *Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat,* Tanzimat I, 154 vd ay. yazar: *Fatih Kanunnâmeleri.* Siyasî İlimler Mec. XXII, sayı 257, s 209-213.

(110) TANER, 221, Bk, KRCSMARIK, 557.

(111) Ulemanın, siyaseten katle ait verdikleri fetvalar, hükümdarın bu ta'zir yetkisini açıkça belirtmektedir. Msl; «*Zeydin, zulüm âdet-i müstemirresi olub, sayi bil-fesad olduğu şer'an sabit olursa emr-i veliyülemr ile katli meşru mudur? Elcevab: Meşrûdur* - Abdürahim», TSA. N. E/12078, «*Zeydin adet-i müstemirresi sain (sâi) bil-fesad olduğu şer'an sabit olub ve ibadullaha mazarratı icab eder mevadd-ı münkiratın dahi kendudan sudura tevatüren isbat olundukta Zeyd müfsid-i merkumun vech-i arzdan izalesiyçün katli meşru mudur? El cevab: meşrudur emr-i veliyülemr munzam ise* - Mehmed» TSA N. E/12079. (Bu fetvaların tarihi yoktur). Fetva dergilerinde bu mealde binlerce fetva vardır. Fetva - siyaseten katl ilgisini ise ileride göreceğiz.

(112) Örf kelimesi Siyaset yerine de kullanılmıştır. Msl: «*Edirnekapı mahallesinde maktul bulunan Dimitrinin katlinden maznun Hasan bin Ali hakkında* örf *icrası*». BAMÜD N. 2. s 20. 29 Rebiulevvel 963. (11 Ocak 1556).

(113) GRÄF, 99: Bk, BİLMEN III. 352.

lâm hukukuna aykırı olan nokta asıl budur. İslâm hukukunda temel «sadece bir şüphe üzerine kimsenin cezalandırılamıyacağı» [114] prensibidir. Mutlak iktidarın da sonunda bu çok ileri [115] temeli çiğneyeceği, ve bu konuda da bizzat hukukçuları kullanacağı açıktır [116].

3) *Genel Olarak Siyaseten Katli Gerektiren Haller:*

İslâm ceza hukukuna uygun olarak, hangi hallerde siyaseten katl cezasının verileceğini tamamiyle tesbit etmek, imkânsızdır. Biz şimdi, önemli gördüğümüz bazı siyaseten katl hallerini kısaca sayacağız:

— Veliyülemrin meşru emirlerine, tevcihlerine, İslâm hükümetinin kamu rahatı için çıkardığı kanun ve nizamlara aykırı cürümler, çok ağır ise [117],

— Muhik olan bir veliyülemrin aleyhinde çalışarak onun şeref ve şanını kıracak ve bu şekilde halkın rahatsız olmasına yol açacak cürümler [118],

— Resmî makamlara gerçeğe aykırı ihbar ve gammazlıkta bulunanlar çeşitli ta'zir cezalarından sonra uslanmazlar ise [119],

— Memurluk nüfuzunu kötüye kullanan ve yargıç tarafından çeşitli ihtarlara rağmen bu hallerine devam edenler [120],

— Kamunun selâmeti aleyhine çalışanlar (casuslar gibi)[121],

(114) v. KREMER, *Culturgeschichte I*, 459.
(115) Prensibin devrine göre ne kadar üstün olduğu için bk, ay. yer. not 2.
(116) Bk; GOLDZIEHER, *Muhammedanisches Recht in Theorie und Wirklichkeit.* ZVR VIII, 1889. s 406-432. Bilhassa; TANER, 222.
(117) BİLMEN III, 333, Abdullah'ın Fetvası «... *padişahın ve şeriatın yasak ettiği hareketleri mütemekkiren yapanların siyaseten katli meşrudur».* TSA. N. E/12079. Metni: BELGE N. 2.
(118) BİLMEN, ay. yer.
(119) Ay. eser. 334.
(120) Ay. eser, 334-335.
(121) Ay. eser, 335; Şu olay dikkate değer. «III. Mustafa (1757-1773/1171-1187) bir gün tebdil gezerken gördüğü sefaret tercümanlarından birisinin kimliğini incelemiş, bunun kibar konaklarına giderek devlet esrarını öğrenip sefarethanelere haber verdiğini anlayınca hemen boynunu vurdurmuştu» NURİUT-TEVARİH 1173 senesi vukuatı arasında. UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 61'den naklen.

— Halkın malını çalanlar, etrafta zulüm yapanlar (eşkiyalar gibi)[122],

— Gayri meşru nikâhlardan, mukarenetlerden ve şenî fiillerden münbais cürümlerde... eğer şenî fiilde cebir bulunursa, bu hareketi... yapanlar[123],

— Kalpazanlık, devlet evrakında sahtekârlık cürmünü işleyenler[124], siyaseten katledilebilirler.

— Bazı hallerde, haklarında kısas icra edilmesi gerekli failler henüz ölenin veresesi bir talepte bulunmadan, siyaseten katledilebilirler; zira suçlunun bekletilmesi daha başka önemli zararlara sebep olabilir[125].

Daha pek çok hâl saymak kabildir. Tam anlamı ile bir ölçü vermek imkânı yoksa da «s â i b i l f e s a d» kavramına uygun davranışları «şer'an belli olanlar» ın siyaseten katli mümkündür. Sâi bilfesad, fesad'ı, kötülüğü yapanlar demektir. Fetvalarda «sâî bilfesad», «devamlı olarak zulüm ve kötülük yapıp zarar ika eden» anlamında kullanılmıştır[126]. Fakat bu tam anlamı ile bir genel ölçü değildir.

Her iki bölümde şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan sonra konumuz hakkında şöyle bir genel kanaatın hasıl olması mümkündür. Siyaseten katl İslâm ceza hukukunun dışında bir kurum değildir. Doğuşu İslâma aykırı olmakla beraber, şeriat tarafından derhal hukukîleştirilmiştir. Hükümdarın mutlak yetkisini kullanırken keyfîliğe kaçması halinde,

(122) B İ L M E N III, 336-339; Bk, ayni konuda, «M e h m e d S a d ı k». TSA N. E/12079; «A b d ü r r a h i m» TSA N. E/12079; «A l i» TSA N. E/12079 fetvaları.

(123) *«Niğdede reayadan küçük bir kızı evine götürüp fiil-i şen'i icra ve istintakta itiraf ettiğinde.. katlettirilen E s s e y i d Ali'nin»* BACVT A N. 1067. 15 Şevval 1232. (28 Ağustos 1816); Tamamen ayni mealde; BACVT A. N. 4796, Rebiulevvel 1140 (Ekim 1727); Ayrıca bk; B İ L M E N III, 341.

(124) *«... Kalb-zendin katli hususunda kütüb-ü fetvada sarih mesele idel'an bulunmamıştır. Lâkin mezburların kalb-zendliği kendiler bil-fiil işledikle şer'an sabit olsa sâi bilfesad olmağla şerlerini def'i içün katilleri ferman buyrulmakda beis yoktur. Lâkin şer'an sabit olmazsa tâzir-i şedid ve haps-ı medid lâzımdır* - İ s m a i l» TSA N. E/12079. Ayrıca bk. yukarıda not 105'de BAMÜD s. 15.

(125) Bu konuda, A b d u l l a h imzalı enteresan bir fetvanın metni için bk; BELGE N. 3 (TSA N. E/12079).

(126) *«Sâi bilfesadın zuafaya zulüm etmek âdet-i müstemirresi olup* - A b d u l l a h» TSA N. E/12079; *«İkaz-ı fitne ve zulüm ve ezay-ı nâs madde-i müstemirresi olub sâi bilfesad olan Z e y d ' i n* - A l i» TSA N. E/12079. Tamamen ayni mealde fetvalar, bk; «A b d ü r r a h i m», «M e h m e d S a d ı k» fetvaları, BELGE N. 14 (TSA N. E/12079) ve BELGE N. 16 (TSA, ay. N).

yukarıda söylediğimiz gibi, belki bir «hukuk dışılık» düşünülebilir. Bu nokta, yapacağımız inceleme için mühim değildir. Zira bu «hukuk dışılık» bahis konusu olduğu zaman bile, aşağıda göreceğimiz gibi, şeriat temsilcileri, siyaseten katli hukukileştirmeğe çalışmışlardır. Bu hususun, kurumun teknik bakımdan incelenmesinde önemi yoktur, ancak genel bir değer hükmüne varılırken bahis konusu olabilir.

Bu noktayı da böylece belirttikten sonra üçüncü bölüme geçebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASETEN KATLİN OSMANLI DEVLETİNDEKİ GELİŞİMİNİN İNCELENMESİ

I — OSMANLI DEVLETİNDE TEB'ANIN DURUMUNA KONUMUZ YÖNÜNDEN BİR BAKIŞ :

1) Teb'anın Durumunun Konumumuz Bakımından Önemi:

Genel olarak bir «aristokrat sınıf», Osmanlı Devletinde yoktu. Fakat «imtiyazlı sınıf» mevcuttu. Bütün kamu hizmetlerini ifa eden «askerî sınıf», milletin çoğunluğunu teşkil eden «reaya» karşısında bazı imtiyazlarla donatılmıştı. Bunun sebeplerini incelemek konumuzun sınırlarının dışındadır. Ancak siyaseten katilde her iki sınıf teb'a, padişahın iradesi karşısında ayrı birer statüye sokulmuşlardır. Dikkati çeken nokta, siyaseten katl konusunda askerî sınıfın imtiyazlarının, teb'amn lehine daraltılmış olmasıdır. Bu önemli nokta, aşağıdaki açıklamalarımız ile belirecektir. Bunu şimdiden söylememizin sebebi, Osmanlı Devletinde teb'anın durumuna niçin temas ettiğimizi belirtmek içindir.

Acaba padişahın iradesi, siyaseten katl bakımından her iki sınıfı niçin ayrı statülere dahil etmiştir ? Bunu anlamak, ancak, ilkönce teb'amn durumuna genel olarak göz atmakla mümkün olacaktır.

2) Askerî Sınıf:

A — Mahiyeti ve Şumulünün Gelişimi :

Osmanlı Devletinde «askerî sınıf», yalnız asıl anlamı olan «savaşçı» ile kalmayıp bütün kamu hizmetlile-

rini içine alan çok geniş bir kavram çizmektedir[1]. Padişahtan «b e r a t» alarak herhangi bir devlet hizmetine tâyin edilenler «a s k e r î» olurlar[2]. Böylece teşekkül eden bu geniş sınıfın bilhassa vergi konusunda reayadan farklı bir çok imtiyazları vardır. İşte bu yüzden, çeşitli vergi kanunlarında bu askerî - reaya ayrımı üzerinde titizlikle durulduğu görülür[3] ve askerî sınıfı teşkil eden zümreler ayrı ayrı belirtilir. Msl, XVII. Yüzyıla ait bir resm-i kıymet kanunnâmesinde, *«berat-ı şerif»* ile *«hitabet, imâmet, kitâbet, cibayet, meşihât, nezâret, cüz, tesbih-han, vakf, mezrea, tekiye» ve benzerlerini* tasarruf edenler; *«yaya, müsellem, yürük, tatar, canbaz, voynuk; sâdat, mut'ak, kâtib, müdebber, doğancı, yuvacı, derbendci, köprücü, çeltikci, tuzcu, kadı, nâib, şehir kethüdaları, mülâzım»* külliyen askerî sınıftan oldukları gibi, *bunların evlâtları ve eşi öldükten sonra reayadan birisine nikâhlanmış olmamak şartı ile, zevceleri de* askerî sınıftan sayılırlar, bunların *diğer yakın akrabaları* ve *kulları* dahî askerîdir[4]. Askerî sınıfa girmiş olanlar, berât ve vazife almadıkları zaman da bu sıfatlarını saklarlar. Fakat mazuliyet hâli uzun bir süre devam eder ve bunlar iş ve kazanç hayatına atılırlarsa, «askerî» sıfatları kalkar[5].

Böylece tesbit edilen bu sınıfın çerçevesi zaman zaman daraltılmak istenmiştir. Sebebi ise, padişah beratı ile bir hizmet yüklenerek raiyyet rüsûmundan kurtulanların çoğalması ve devlet gelirlerinin azalmasıdır. Bu yüzden, msl, XVI. Yüzyılda voynuk, yaya, müsellem, tatar, canbaz gibi sınıflar rea-

(1) «A s k e r î» kelimesinin niçin bütün kamu hizmetlilerini kapsadığını araştırmak konumuzla ilgili değildir. Bu kelimenin kökü olduğu iddia edilen Farsça «L e ş g e r» (bk, İA I, 676, *Asker)* «Ç e r i» anlamına gelmektedir *(FERHENGÎ Ziya,* s 1745, *Leşger).* Gene bu kelimenin kökü olması muhtemel bulunan lâtince «E x e r c i t u s» (İA, ay. yer) da tamamen ordu ve savaşçı ile ilgili askerî anlamlar belirtiyor *Georges Ausführliches Wörterbuch I, Lateinisch* - Deutsch. 9. Bası, s 2549, 2550). Asıl köklerinde idarecilikle ilgili hiçbir anlam bulunmıyan «askerî» kelimesinin, Osmanlı Devletinde niçin bütün kamu hizmetlilerini içine aldığı, incelenmesi gerekli bir konudur. Kuruluş devresinde, devlet teşkilâtının askerî amaçlar ve menfaatlar üzerinde temelleştirilişinin sonucu oalrak, kelimenin bu geniş anlamı belirtmesi düşünülebilir.

(2) İ N A L C I K , *Osmanlılar'da Raiyyet Rüsumu.* Belleten XXIII, sayı 92, Ekim 1959. s 596.

(3) Bk, ay. eser. 594 vd.

(4) Ay. yazar. *XV. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları.* İst. Ün. İktısat Fak. Mec., XV, Ekim 1953-Temmuz 1954. No. 1-4, s 53 not 9; ayrıca bk, ay. yazar. *Raiyyet Rüsumu,* 595.

(5) Ay. yazar, *Raiyyet Rüsumu,* 595-596.

ya yapılmışlar ve padişaha mahsus özel hizmetler görenler de bu işleme tâbi tutulmuşlarsa da [6], yukarıda gördüğümüz, XVII. Yüzyıla ait bir kanunnâme voynuk, yaya, müsellem, tatar, çanbaz gibi sınıfları tekrar askerî saymıştır. O halde askerî sınıfın bütün kamu hizmetlerini içine alan geniş bir kavram belirttiğini söylemek konumuz için yeter.

B — Ulemanın Dışındaki Askerî Sınıf (icraî askerî sınıf).

a. Mahiyeti :

Osmanlı Mevzuatında askerî sınıf ulema-ulema olmıyan şeklinde bir ayrıma tâbi tutulmamıştır. Fakat biz konumuz bakımından ulemayı askerî sınıfın ayrı bir bölümü saymaktayız. Gerçekten ulema, icra mevkiinde olan diğer askerîlerden pek çok bakımlardan ayrılır ve bir üst-sınıf teşkil eder. Bunun nedenlerini daha ileride göreceğiz. Şimdilik yalnız böyle bir ayrım yaptığımızı belirtmekle yetinelim. Ulema dışındaki askerî sınıf, din adamları dışındaki bütün kamu hizmetlilerini kaplamaktadır.

b. Kul Sistemi, Ortaya Çıkması, Gelişmesi :

Osmanlı Devletine kul sisteminin girmesi pek çok bakımlardan, bu arada konumuz yönünden, son derece önemli bir olaydır. Konumuzu ilgilendiren noktaları üzerinde durarak bu olayı tahlile girişmek gerektir.

Osmanlıların Orhan Bey zamanında sınırlarını genişletmeleri, *Avrupaya* geçmeleri, bu yeni devletin askerî kuvvete olan ihtiyacını arttırmıştı [7]. Fetihçi ırkın azlığı ve gitgide artan savaşlar karşısında tükenme ihtimalinin bulunması [8], kuruluş devrinin basiretli devlet adamlarına savaşta esir düşen hristiyanlardan devletin hakkı olan 1/5 bölümünün islâmlaştırılarak ordu hizmetine alınması fikrini ilham etmiş olmalıdır. Bu şekilde, «Acemi Ocağı» XIV. Yüzyılın son yarısı için-

(6) Ay. eser, 596-597.
(7) UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I.* Ankara 1943. s 5.
(8) WİTTEK, Paul *Dewşirme and Shari'a.* Bulletin of the School of Oriental and Africa Studies, XVII/2. 1955. s 271 (24/8/1954'de Cambridge'deki Uluslararası XXIII. Şarkiyatçılar kongresinde verilen tebliğ).

de Çandarlı Kara Halil Paşa tarafından I. Murad'ın hükümdarlığı zamanında kurulmuştur [9]. Bu kuvvetin teşkil edilmesinin daha mühim bir sebebi ise I. Murad'ın merkezî otoriteyi kuvvetlendirmek ve emri altında düzenli ve tamamen kendisine bağlı bir askerî kudret aracılığı ile uc'larda feodal bir hayat yaşıyan beylere karşı mutlak egemenliğini sağlamak istemesidir [10]. Böylece, yeniçeri kuvvetine konan «kapı-kulu» adı I. Murad'ın bu amacını en açık bir şekilde göstermektedir [11].

Daha I. Murad zamanında bu asıldan gelen devlet adamlarını görüyoruz. Msl. Lala Şahin Paşa gibi doğrudan doğruya kendi emrinde bulunan kul devlet adamı ile I. Murad, uc'da yarı feodal bir hayat yaşıyan Evranuz'u otorite altına sokmuştur. I. Bayezid devrinde sarayda, idarede ve maliyede aynı asıldan gelme devlet adamlarının çoğaldığını görmekteyiz [12]. İkinci bölümde (II/1) gördüğümüz gibi bu devirler, Osmanlı padişahının yetkilerini arttırmak istediği bir zamandır. Bu iki olayın paralellik sebebi açıktır. Padişah, devletin önemli kuvveti olan tımarlı sipahilerin hâkimi olan uc'lardaki eski ailelerin karşısında kendi «kulu» olan yeniçeriler ve o asıldan gelme devlet adamları ile otoritesini kurmak istemektedir [13].

Kul sisteminin birdenbire genişlemesi, «Devşirme» usulünün kabulü ve bundan sonra II. Mehmed'in çalışmaları ile mümkün olmuştur. Savaştaki esirlerden ve satın alınmış kölelerden askerî kuvvet teşkili daha *Büyük Selçuklarda, Anadolu Selçuklarında ve Eyyubîler'de* biliniyordu [14]. Fakat Osmanlı Devletinde fetret devresini izliyen yıllarda fetihler durmuş ve savaş kölesi ortadan kalkmıştı. Diğer yandan devlet pek büyük dış tehlikeler ile karşı karşıya olduğundan acele askerî kuvvetlere ihtiyaç vardı. Bu yüzden, Osmanlılar, o zamana kadar bilinen usulü bir kenara bırakmışlar, Dünyada

(9) UZUNÇARŞILI, *Kapıkulu Ocakları*, 5.
(10) Bk, İNALCIK, *Os. Salt. Ver. Usulü*, 89.
(11) Kapı, burada, «devlet kapısı», asıl anlamı ile ise «Padişahın sarayı» kavramını belirtmektedir. Bk. BABİNGER, Franz: *Kapı*. İA VI, 200-201. Böylece yeniçeri kuvveti, «Padişahın kulu» anlamına geliyor.
(13) Ay. yer; bk; ay. yazar. *Mehmed II*, 512.
(14) UZUNÇARŞILI, *Kapıkulu Ocakları*, 139, Buradaki *«Memluklar'ın»*, *«Eyyubiler»* olması gerektir kanısındayız.

ilk defa yeni bir yola başvurarak devşirme sistemini bulmuşlardır [15]. Böylece belirli zamanlarda bazı zimmî teb'amn çocuklarından bir bölümü devlet hizmetine alınarak Kapıkulu Ocağı büyütüldü. Daha aşağıda bu metodun şeriat ile nasıl bağdaştırıldığını da göreceğiz.

Bu şekilde kabul edilen kapı - kulu sistemi II. Mehmed tarafından geliştirilmiş ve eskiden kul devlet adamlarının sayısı pek az iken o, vezir-i âzamları dahi dönmelerden yapmağa başlıyarak devletin idaresinde söz sahibi olan eski Türk ailelerinin nüfuzunu kırmıştır (Bk. İkinci Bölüm II/2). Onun zamanına gelinceye kadar askerî sınıfın ön-kademesi olan büyük devlet memurluklarına hemen tamamen Türkler getirilirken, şimdi tersine, hemen tamamen devşirme unsuru bu yerlere konulmağa başlanmıştır [16].

Bu şekilde askerî sınıfın ön-kademesinin kapı - kulu olanlardan tâyin edilmeğe başlanması, onların «padişahın kulu, kölesi» olmasını gerektirmişti. Padişah da şahsî köleleri üzerinde tasarrufda bulunuyor ve konuda kimseye karşı sorumlu olmuyordu. Onların servetlerinin müsaderesinden hayatlarının bir emirle sona erdirilmesine kadar herşeyleri ve canları efendileri olan padişahın emirlerine bağlı idi. Bu anlayışın şeriata aykırı olup olmadığını şimdi tartışacağız. Daha önce şunu söyliyelim ki, askerî sınıfın ön - kademesinin böyle bir statüye tâbi olması, zamanla bütün bu sınıfın ayni duruma getirilmesi sonucunu doğurmuştur. «Padişahın (kamunun) hizmetlisi olanlar onun köleleridir» [17]. Halbuki, reayanın durumu padişah karşısında böylesine mutlak değildi.

Kulluk prensibinin bu şekilde uygulanması acaba şeriata uygun mudur ? Herşeyden önce şunu belirtmek gerektir ki, zimmî tebanın çocuklarının devşirme yolu ile (gerek saf askerî gerekse idarî amaçlar için) devlet hizmetine alınması şüphesiz İslâmın zimmî teb'aya bahşettiği hürriyetin ve diğer teminatların ihlâlidir [18]. Şeriatın açık prensiplerinin çiğnenmemesi yasağı malûmdur. Ancak tıpkı yukarıda ta'zir - siyaset ilgile-

(15) Ay. yer; WİTTEK, 574.
(16) UZUNÇARŞILI, OT II, Ankara 1949, s 11; ay. yazar. *Saray Teşkilâtı*, 44; bk, İNALCIK, *Mehmed II*, 513.
(17) D'OHSSON VII, 149.
(18) WITTEK, 271; Zimmet akdi için bk, BİLMEN III, 451-473.

rinde gördüğümüz gibi, bu yasağı teyit etmiyen, bilâkis mubah gösterebilen ikinci bir şeriat kuralı bulunmalıdır ki, yapılan iş meşrulaştırılabilsin. Herşeyden önce şeriatın örfî hukuka tanıdığı hareket serbestliği göze alınmalı ve Osmanlılarm bu kurumu, yukarıda belirttiğimiz gibi son derece hayatî bir ihtiyaç halinde ihdas ettikleri düşünülmelidir [19]. Ancak örfî hukukun da şeriatın açık bir kuralığını çiğneyemiyeceği bilindiğine göre, ona bu hakkı veren bir başka şeriat kuralını araştırmak zarurîdir. Tıpkı ta'zir'in şeriatın bir parçası olması dolayısı ile, örfî hukuk koyucusunun yetkisine dayanarak ta'zir kavramını genişletmesi gibi.

Devşirme kurumunun şeriata nasıl uydurulduğu hususunda yapılan araştırmalar son derece kısırdır. Bu konuda belli başlı iki yeni görüş Palmer[20] ve Wittek'in nazariyeleridir.

Palmer'in pençik - ispence arasındaki zahirî benzerlikten çıkarttığı sonuçlar doğru değildir. Wittek bunu ispatlamıştır ve burada tekrar açıklanmasına lüzum yoktur [21].

Wittek'e göre, son derece önemli zaruretlerin meydana çıkardığı devşirme kurumunu meydana getirirken Osmanlılar daha başka bir kavramdan hareket etmişlerdir. Bu da *Şafiî okulu*'nun zimmî statüsünü tâyin ederken yaptığı bir ayrımdır [22]. Şafiiler ehl - i kitapları iki gruba ayırmaktadırlar. Dinlerine Peygamberden önceki zamanlarda iman edenlere zimmîlik statüsü tanınmakta, Peygamberden sonraki zamanlarda iman edenlerden ise bu statü esirgenmektedir. Onlar, ehl-i kitap olmıyanlar hakkında yapılan işleme tâbi kılınırlar. Eğer müslümanlar fethettikleri ülkenin halkının dini hakkında bilgi sahibi değillerse ve halk da Kur'anın inzalinden önceki zamanlardan beri ehl-i kitap olduğunu belirtirse, bu iddianın aksini, yâni Kur'anın inzalinden sonra dinlerine girdiklerini ispat edecek kimse de çıkmaz ise zimmîlik statüsü onlara bahşedilir. Aksi halde İslâm ve ölüm arasında seçme yapmak durumuna düşerler. Bu aksi iddiayı kimse ileri sürmediği takdirde, halk'

(19) WITTEK, ay. yer.
(20) PALMER, J. A. B.: Bulletin of the John Rylands Library, XXXV/2, Mart 1953, s 448-481. WITTEK, 271'den naklen.
(21) Tafsilât için bk, WITTEK 271-274.
(22) Ay. eser, 275; Bk: JUYNBOLL, *Handbuch*, 350.

ın asıl iddiası kabul edilir ve onlar hükümdarca bunun tersi «öğrenilmemek» üzere, zimmîlik statüsüne alınırlar. Eğer aksi «öğrenilirse» gene ölüm - İslâm seçmesi durumuna düşülür [23].

İşte Osmanlılarm bu içtihat ışığı altında hareket ettikleri kabul edilirse, durum şöyle olacaktır: *Balkan* nüfusunun en büyük bölümünü teşkil eden *Sırplar, Bulgarlar* ve *Arnavutlar* Kur'anın inzâlinden bir hayli zaman sonra hıristiyan olduklarından İslâm - ölüm arasında bir seçme yapmağa mecbur tutulacaklardı. Bu da yeni kurulan devlet için hoş bir olay değildi, hattâ uygulanması bile imkânsızdı. Bu sebeble Şafiî hukukunun bu prensibinde bir değişiklik yapmışlar, *Balkan* nüfusunun bu unsurlarının çocuklarının bir bölümünü İslâm yapıp devlet hizmetine sokmaları karşılığında onlara zimmîlik statüsünü tanımışlardır. Hiç şüphesiz bu, İslâm cemaatının hayrına, Şafiî prensibinin uygulanmasından daha çok elverişlidir. Böylece Osmanlılar Şafiî hukukunun prensibini devşirme usulünü şeriata uydurmak için benimsemişler, sonra da bu prensibi İslâm topluluğunun menfaati bahis konusu olduğu için değiştirmişler ve örfî hukuku bu meselede de hâkim kılmışlardır [24].

Bu görüşün yüzde yüz isabetli olduğu iddia edilemez. Fakat Wittek, bu fikirlerini isbat için şu olayları ileri sürmektedir: Devşirme usulü hemen hepsi *İslâvlar* ve *Arnavutlar*'dan mürekkep köy topluluklarını taramıştır. Gerçekten yeniçeriler arasında en çok İslavca konuşulurdu. Gene ilk devirlerden beri H. Muhammed'den önce dinlerine girdikleri apaçık olan, *yahudiler* devşirmeliğe kabul edilmemişlerdir. Diğer yandan *Rum* ve *Sırp* kiliseleri arasında XIV. Yüzyılın Ortasından itibaren başlıyan mücadelede Türklerin, eski bağlaşıkları olan *Rum* Cemaati tarafını tutmaları ve bu kilisenin *Sırpları* hep «yakın zamanda dönmüş, câhil, hattâ putperest» olmakla itham etmeleri ile Türklerin Şafiî hukukunun prensibini düşünmeleri ihtimali kayda değer [25]. Diğer yandan bu hukukun Osmanlılarca çok iyi bilinmesi, birçok ulemanın *Mısır* ve

(23) İmam Şafii'nin *KİTAB AL-UMM* adlı eserlerinden WITTEK, 275-276'da nakletmiştir.
(24) Bütün bu hususlar için bk. WİTTEK, 276 vd.
(25) Ay. eser, 277 ve 278.

Suriye asıllı olmaları,[26] Şafiî okulundan, hanefî kurallarının açık kapı bırakmadığı meselelerde faydalanıldığını bize gösterebilir. Hanefi mezhebine göre, dört makbul okuldan herhangi birisine başvurmakta sakınca yoktur. Yalnız, çözümlenen meselede, izlenen okulun prensibi, sonuna kadar uygulanmak gerektir[27]. Devşirme meselesinde de Osmanlılarm bu metodu böylece uyguladıkları düşünülebilir[28].

Temelinde şeriata bu şekilde uydurulmağa çalışılması muhtemel olan devşirme kurumu iyice yerleşince ve hükümdarın mutlak yetkileri de artınca, kuruluşundaki prensipten ayrılmak kolay olmuş ve ileride *Anadoluda,* Peygamberden çok önce dinlerini kabul etmiş olan reayaya dahi yaydırılmıştır; *Ermeniler, Rumlar* gibi[29]. Böylece bu meselede de ileride, şeriata rağmen örfî hukuk hâkim yere gelmiştir.

c. Kul Sisteminin Sonucu :

Uzun gibi gelen bu açıklamaların ne kadar zarurî olduğu şimdi anlaşılacaktır. Kul sisteminin, hükümdara kulları üzerinde tasarruf hakkı tanıdığını söylemiştik. Hükümdarın siyaseten katl yetkisinin de çok genişlemesi bu sistemin II. Mehmed tarafından benimsenmesi ile kabil olmuştur. Hükümdarın kulları olarak reaya karşısında birtakım imtiyazlarla donatılan bu sınıf, gene «kulluğu» sebebi ile hükümdarın kayıtsız şartsız iradesine tâbi olmuş ve msl; hukukî olarak suçluluğu tesbit edilmeden, hattâ suçlu olmadığı mutlak olsa bile padişahın bir emri ile kolaylıkla katledilebilmişlerdir. Acaba, padişahın, «kulları» üzerinde böyle bir tasarruf hakkı var mıydı ? Meseleyi devşirmenin temelini teşkil ettiğini ileri sürdüğümüz yukarıdaki açıklamalarımızı ve İslâmda kölelik hukukunu karşılaştırarak incelemek gerekmektedir.

Konumuz bakımından cevaplandırılması gerekli soru şudur : İslâm hukukuna göre kölenin sahibi, onu öldürebilir

(26) Bk; HORSTER, 35.
(27) WİTTEK, 276-277; bk. NALLINO, 555.
(28) WİTTEK bu görüşünün tam olarak ispatı için, Osmanlı Devletinde *Şafiî* hukukunun uygulanmasının, devşirme komisyonlarının çalışma tarzının, *Rum-Sırp* kiliseleri mücadelelerinin esaslı olarak incelenmesi gerektiğini ve bu araştırmalar sonunda belki de görüşünün doğru sayılamıyacağı sonucuna varılacağını belirtmektedir. Ay. eser, 278.
(29) Ay. yer.

mi ? Öldüremez ise padişah kendi kullarını öldürme hakkını nereden kazanmıştır ?

Kölelik hukuku üzerinde yapacağımız kısa bir araştırma İslâmda köle sahibinin, kölesini asla öldüremiyeceğini ortaya koyuyor.

İslâm hukukunda köle, ilk nazarda mal sayılan insandır [30]. Bilhassa alım satım ve miras işlerinde herhangi bir eşyadan farklı tutulmamaları, bazı yazarlarca onların tam bir mal sayılmalarına sebep olmuştur [31]. Gerçi, kölelerin hak kazanma ve kullanma ehliyetleri yoktur. Fakat bu onların tam anlamıyla mal sayılması demek değildir, zira efendi kulunun maliki değil, muhafızı sayılır. Bundan ötürü efendi, kulunu çocuğundan farklı tutamaz ve onu ancak çocuklarını dövmesi ve azarlaması caiz olan durumlarda dövebilir ve azarlıyabilir [32]. Diğer yandan onların kısas ve diyete uyruk tutulması [33], ıtk ve velâ hakkındaki hükümlerin mahiyeti [34] ve Kur'anın kölelere iyilik edilmesini emreden ayeti [35], malikinin onu bir eşyadan çok farklı bir şekilde muameleye tâbi tutması gerektiğini bize açıkça bildirmektedir. Bilhassa Kölenin kısasa uyruk olması sahibin hiçbir şekilde onu öldürme hakkının bulunmıyacağını göstermektedir.

Padişahın da kulları üzerindeki hakkının ancak bu sınırlar içinde bahis konusu olacağı düşünülebilir. O zaman, onun bu yetkisinin başka bir yönden araştırılması gerektir. Padişahın «kulları»nın hukukî durumu acaba diğer kölelerden farklı mıdır ?

Devşirme usulünün kaynağı hakkında söylediklerimiz hatırlanırsa farklılık ortaya çıkacaktır. Fethedilen yerlerde ehl-i kitap olmıyanlar ölüm - İslâm arasında seçme yaparlar. İslâmı kabul ederlerse hayatları bağışlanır; fakat bu, onların köle olamıyacağı anlamına gelmez. Şafiî hukukunun belirtilen

(30) ÜÇOK, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri.* 3. Bası. Ankara 1961. s 91.
(31) JUYNBOLL, *Handbuch,* 204; ay. yazar; *Abid.* İA I, III.
(32) Bk. ÜÇOK, THT, 91 - 92.
(33) Ay. yer; bk, Kur'an II, 178 «.. size kısas farzedilmiştir.. kula karşılık kul..» (GÖLPINARLI 32-32).
(34) Bu hükümlerin Kur'andaki yerleri için bk. JUYNBOLL, *Handbuch,* 205, not-2 ve 3.
(35) «İbadet edin Allaha ve... sahibi olduğunuz köle ve cariyelere iyilik edin...» IV, 36 (GÖLPINARLI, 95).

prensibinin Osmanlılarca benimsendiğini kabul edersek, Peygamberden sonra ehl-i kitap olanlara tanınan zimmîlik statüsünün ancak bir lûtf ve devlet menfaati sonucu olduğu düşünülebilir. O zaman, padişah hizmetine devşirme yolu ile alınanların «padişahın kölesi» sayılmasında bir mahzur yoktur. Bir lûtf ile hayatları bağışlanan bu teb'anın içinden bazı kimseler İslâm yapılarak padişahın kölesi olmuşlardır. Onların İslâm olması, hem kendi hayatlarını hem de diğer hemşerilerinin varlığını korumuştur. Şimdi madem ki devlet hizmetindedirler, alelâde kölelerden farklı bir statüye tâbi tutulmaları gerektir. Bulundukları hizmetin mahiyeti bunu zorunlu kılmaktadır. Onlar, devlet hizmeti için gerekli bütün yetkilerle donatılmışlardır. Bu bakımdan herhangi bir hür ile aralarında fark yoktur. Hattâ onlar da alelâde kölelere sahip olabilirler. Fakat padişah karşısında hiçbir hakları bulunmaz. Onlar, hayatları «lûtf» icabı bağışlanan kölelerdir, bu yüzden gerekince padişah onları öldürebilir.

Bu açıklama tarzının spekülâtif ve pek çok yönlerden tenkid edilebilir olduğunu ileri sürmek mümkündür. Fakat bugünkü malzememiz ile padişahın, «kul»u olan devlet adamlarını bir emir ile rahatça nasıl öldürtebildiğini hiç olmaz ise yarı - hukukî bir şekilde yorumlamak için başka çare de yoktur.

Padişahın, kul sisteminin devlet baş hizmetlerine sokulması ile kullarının hayatları üzerinde nasıl tasarruf hakkına sahip olduğunu şu iki örnekolay bize gösterecektir.

II. Mehmed'in otoritesini kuvvetlendirmek ve saltanatta kayıtsız şartsız yetkili olabilmek için eski ailelerin ve Türk devlet adamlarının nüfuzunu kırdığını belirtmiştik. II. Mehmed için yokedilmesi gerekli en büyük engel, Çandarlı Halil Paşa idi. Bu Veziri - Âzam o kadar kuvvetliydi ki II. Mehmed'i bir kere tahttan bile uzaklaştırmıştı (1446/850). Gerek orduda, gerek ulema arasında nüfuzu çok büyüktü. II. Mehmed gibi bir hükümdar, tahta kesin olarak geçtiği zaman bile (1451/855), bu kuvvetli devlet adamını yok edememişti. Onu makamında bıraktı. Ancak *İstanbul*'un fethi dolayısı ile kazandığı büyük nüfuz üzerine onu azl ve tevkif ettirdi, fakat hemen öldürtemedi. II. Mehmed bu büyük dev-

let adamının katlinden dolayı tepkiler bekliyordu. Halil Paşa ancak kırk gün sonra öldürüldü. II. Mehmed, Çandarlıyı öldürtmek için kuvvetli sebepler de uydurmak zorundaydı. Bu yüzden onun, *İstanbulun* fethedilmesini istemediği ve *Bizans*'dan rüşvet aldığı hakkında rivayetler çıkarıldı. Buna rağmen onun öldürülmesi ulema ve Kapıkulu Ocağı çevrelerinde büyük tessür uyandırmış, II. Mehmed kuvvetli tepkilerle karşılaşmış, bu yüzden kamuoyuna bir tâviz olmak üzere onun düşmanlarını iş başından uzaklaştırmış ve Osmanlı tarihinde devlet adamları için ilk defa görülen «müsadere» ile aldığı servetini de mirasçılarına geri vermiştir [36].

Bu olay «kul» olmıyan bir devlet adamının ne kadar zorluklarla bertaraf edildiğini bize gösteriyor. Buna karşılık, devletin en sorumlu makamına «kul» lar getirilmeğe başlanınca II. Mehmed kolaylıkla bunları bertaraf etmiştir. Msl; meşhur Mahmud Paşa'mn katli bize bunu açıkça gösterir.

Kul olan devlet adamlarından temiz, dürüst ve dirayetli bulunanlar pek enderdir. Şahsî kanaatımıza göre kul asıllı devlet adamları içinde en üstünlerinden birisi Mahmud Pa-

(36) Çandarlı Halil Paşa olayı için bk: Genel olarak; UZUNÇARŞILI, OT I, 219, 220, OT II, 9 vd; HAMMER, GOR I. 428 vd: DANİŞMEND, İsmail Hami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I,* İstanbul 1947, s 270; BABİNGER; *Mehmed der Eroberer und seine Zeit.* München 1953. s 68, 95, 108: NEŞRİ, Mehmed: *Kitab-ı Cihan-nüma II,* (yayınlayanlar: UNAT, Faik Reşit;KÖYMEN M. Altay) Ankara 1957 s 657, 707; İBN KEMAL: *Tevarih-i Âl-i Osman,* VII. defter. Tenkidli Transkripsiyon (yayınlıyan: TURAN, Şerafettin). Ankara 1957, s 90 vd; AŞIKPAŞAZÂDE, 184-185.
Çandarlı Hail Paşa'nın Bizansdan rüşvet aldığı iddiasında bulunanlar: HAMMER, GOR I, 429; AŞIKPAŞAZÂDE, 192; BABİNGER, 87, 103: Buna karşılık İBN Kemal, rüşvetin, aslında arkadaş olan iki kişi arasındaki normal hediyelerden sayılması gerektiğini, katlin sebebinin bu değil, II. Mehmed'in kini olduğunu belirtmektedir. Bk: s 90 vd, ayrıca; önsöz, s LXIX; Çandarlı Halil Paşa'nın Bizansdan rüşvet almadığı ve bunun tamamen II. Mehmed tarafından onu bertaraf edebilmek için uydurulduğu isbat edilmiştir: Bk, İNALCIK, *Mehmed II,* 511; ay. yazar. *Os. Huk. Giriş,* 110; Bilhassa bk; ay. yazar, *Fatih Devri,* 81, 82, 125; katilden sonraki teessür için bk, ay. eser. 135-136. İşin iç yüzünü bilen o devir yazarlarından bazıları ise ya II. Mehmed'i tasvip ettiklerinden veya çekindiklerinden hiç bir fikir ileri sürmüyorlar. Msl, bk; NEŞRÎ, 707; KARAMANLI (Karamanî) Nişancı Mehmed Paşa: *Osmanlı Sultanları Tarihi* (Çev: KONYALI, İbrahim Hakkı). *İstanbul* 1947, s 352 vd. Halil Paşa'nın Mezar taşında da katli ile uzaktan veya yakından ilgili hiçbir kayıt yoktur. Bk. TAESCHNER, Franz-WİTTEK: *Die Vezirfamilie Gandarlyzade 14/15 Jhdt und ihre Denkmaeler.* Der. İslam XVIII, 1929 (Bütün sayı).

ş a'dır. Milliyetinin kaynağı karışıktır. II. M u r a d'a takdim edilmiş kölelerdendir. Kısa zamanda temayüz etmiş ve *Belgrad* kusatmasındaki cesaretinden dolayı vezir-i âzam yapılmış 1458/ 863), pek büyük hizmetlerde bulunmuştur. *Karaman* olayındaki (1466/871), bir geçimsizlik yüzünden rakibi Rum M e h m e d P a ş a tarafından gammazlanınca II. M e h m e d çadırını başına yıktırarak [37] onu kolayca vezir-i âzamlıktan azlettirmiştir. Daha sonra kendisine gene hizmetler verilmiş ve sonunda tekrar devletin en yüksek yerine getirilmiştir (1472/876). U z u n H a s a n üzerine açılan savaşta bazı fikirlerini F â t i h beğenmemişti. Zaten birinci vezir-i âzamlığı sırasında *Bosna* kıralını aman vererek teslim alması [38] da hükümdarın gazabını çekmişti. Bu sebebe, U z u n H a s a n savaşındaki beğenmediği fikirleri eklenince F â t i h onu *İstanbul'a* gelince azl ve çiftliğinde ikamete memur etti (1474/879). Bu sıralarda ölen Ş e h z a d e M u s t a f a için tâziyette bulunmak vesilesiyle F a t i h'in ziyaretine giden paşadan, düşmanları tekrar vezir-i âzam olacak diye korktular. Paşa ile vefat eden Şehzadenin arası açık olduğundan Sultana, Paşanın evinde matem tutmayıp beyaz elbise giydiğini gammazladılar. Daha önceki sebeplerin de bunun üstüne gelmesi üzerine Padişah onu tevkif ve idam ettirdi (17 Ağustos 1474/2 Rebiulâhır 879) [39].

Her iki olayın biribiri ile karşılaştırılması, kul sisteminin devlet idaresine sokulmasında padişahın, yetkileri bakımından ne derece kuvvet kazandığını bize açıkça gösteriyor. Kudretli Ç a n d a r l ı H a l i l P a ş a y ı bertaraf edebilmek için

(37) Çadırın başa yıkılması doğuda ve bilhassa Moğollarla Türklerde azil ve nekbet alâmetidir. U Z U N Ç A R Ş I L I , OT III. not 2. Bu *Orta - Asya* usulünü ilk defa II. M e h m e d kullanmıştır. D'O H S S O N VII, 205.. Bu olay son derece önemlidir. II M e h m e d'in kudretini arttırabilmek için Türk - Moğol sisteminden de fikirler aldığını gösterir.

(38) Bu olaya ileride kısaca temas edilecektir.

(39) M a h m u d P a ş a'nın aslı için bk: T E K İ N D A Ğ, Ş e h a b e d d i n *Mahmud Paşa*. İA VII, 183-*184*. M a h m u d P a ş a'nın öldürülmesinde belirttiğimiz sebepler ve ölüm olayı için bk; U Z U N Ç A R Ş I L I , *OT II*, 90, 94, 98, 102 vd; H A M M E R , *GOR I*, 488 vd, 501, 511, 512 vd; D A N I Ş M E N D I, 323, 329-330; B A B İ N G E R , *Mehmed der Eroberer*, 327. 334. 355 vd; N E Ş R İ II, 765, 809, 821; İ B N K E M A L , 232, 277, 325, 141, 376 vd; T E K İ N D A Ğ , 184-188; İ N A L C I K , *Mehmed* II, 511-512; A Ş I K P A Ş A Z A D E , 216, 222 (katli hakkında kayıt yok).
Bütün kaynaklar, M a h m u d P a ş a'nın âlim ve fâzıl, iyiliksever bir zat olduğunu, suçunun katiyen idamı gerektirmiyeceğini belirtiler. «Veli» adıyla halk arasında büyük şöhreti olan M a h m u d P a ş a'nın katlinden sonra bir memnuniyetsizlik olmuşsa da, bu, H a l i l P a ş a'nın öülmünden sonraki tepkiyle kıyas edilemez.

II. Mehmed pek çok fırsatlar kollamış, aleyhinde söylentiler çıkartmış, kamuoyunu kazanmağa çalışmış, fakat Paşanın katlinden sonra gene de çok kuvvetli bir tepki ile karşılaşmıştır. Halbuki, «kul» Mahmud Paşa'yı, çok dirayetli ve kuvvetli bir devlet adamı olmasına rağmen rahatça katlettirebilmiştir. Fatih'ten sonra da devletin hâkim makamlarına «kul» lar getirilmiş ve bunların içinde msl, Gedik Ahmed Paşa, Makbul-Maktul İbrahim Paşa (öl: 1536/493) gibi bir hükümdar kadar kudret sahipleri bile bir emirle katledilmişlerdir. Bunların katledilmeleri, belirli - ve zaman zaman çok tehlikeli olan - menfaat gurupları dışında halkta bir tepki uyandırmıyordu. Zira onlar halktan değildiler. Bu, hükümdarın işini daha çok kolaylaştırmıştır.

İşte kul sisteminin devlet teşkilâtına hâkim kılınması siyaseten katl bakımından böylesine önemli sonuçlar doğurmuştur. İleride bu «kulluk» görüşü - yukarıda da belirttiğimiz gibi - bütün devlet hizmetlilerine yaydırıldığı zaman padişahın yetkileri kemaline erişmişti. Her kamu hizmetlisi, padişahın hizmetçisi - ve kulluk görüşünün benimsenmesi ile - kölesidir. Askerî sınıfın katillerinde Kanunî devrinden sonra Türk - devşirme ayrımı tamamen kaybolmuş ve bütün askerî sınıf padişahın mutlak yetkisinin kuvveti altına sokulmuştur.

Kulluk anlayışının devşirme olmıyan askerî sınıfa yaydırılmasmda, tarihî gelişimin gerektirdiği sebeplerden başka, devşirme - Türk guruplarının devamlı mücadelesi, bu mücadele sonunda Türk gurubunun zayıf düşerek devşirme tahakkümü altına girmesi ve bu durumdan hükümdarın yetkileri için faydalanmasının da çok büyük etkisi olduğu kanısındayız.

C — Ulema :

Yukarıda belirttiğimiz özellikler, ulema dışındaki askerî sınıf hakkında carîdir. Ulemanın askerî sınıf içinde ayrı bir yer kapladığını belirtmiştik. Bu gurup askerîler, her bakımdan diğerlerinden ayrılırlar ve devletin en imtiyazlı sınıfını teşkil ederler. Ulemanın bu durumda olmasının nedenleri üzerinde kısaca durmak zorunludur.

Gerektiği yerlerde belirttiğimiz gibi, İslâm devletinin temeli şeriattır. Ancak şeriatın içine almadığı hususlarda hü-

kümdar yetkilidir. Şeriat kuralları Kur'anda ve sünnetlerde bulunur. Gayet karışık olan bu kuralları derleyip toplamak ve yorumlamak zor bir iştir. Bu ayrı bir uzmanlık dalıdır. Böyle bir yorum kabiliyetine ancak özel öğrenim görmüş din bilginleri (ulema) sahiptir[40]. Bu yüzden ulemanın İslâm devletinde pek önemli ödevleri vardır.

(i) Özel hukuk alanında hemen yalnız şeriat hükümleri uygulandığından bu konuda şer'i kuralların her çeşit yorumu ulemaya aittir. Bu yorum yetkisi ile özel hukuk alanında ulema, devlet içinde tek kanun koyucudur[41]. Ulemanın çeşitli yollara başvurarak yaptığı yorumlarla meydana gelen kurallara uymak halife ve hükümdarlar için de zarurettir.[42]

(ii). Kamu hukuku alanında hangi hususların şeriatça boş bırakıldığını, ulemanın tesbit ettiğini ve hükümdarın örfî hukuk yetkisinin de bu şeriat temsilcileri tarafından hukukîleştirildiğini yukarıda ikinci bölümde göstermiştik.

(iii). Gene siyaset - ta'zir ilgilerini incelerken, örfî hukukun bu konuda ceza hukuku ile işbirliği yaptığını belirtmiştik. O halde, konumuz bakımından hükümdara ışık tutanlar, yâni hangi fiilin ölümle cezalandırılacağını bilenler veya bilmek zorunda olanlar[43] yalnız ulemaya mensupturlar.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, İslâm devletinin idaresinde ulema son derece mümtaz bir yere sahiptir. Ulema olmaz ise hükümdar pek çok bakımlardan hareket serbestliğini kaybetmiş demektir. Şeriata uydurulması mümkün olmayan pek çok işler ancak ulemanın zekâsı ile hukukîleştirilebilir[44]. Şu hale göre, ulema, sanki hükümdar ile beraber çalışıyor. Ulema bu yüksek yerini Hicrî Birinci Yüzyılda kazanmış ve İslâmda bir ruhanî sınıf olmamasına rağmen, adetâ buna benzer yeni bir gurup meydana getirmiştir[45]. Bu sınıf ileride kuvvetini ve hâkimiyetini iyice pekleştirdi. IX -

(40) Bk: v. KREMER, *İdeen*, 177.
(41) NALLINO, 545.
(42) Ay. eser, 559.
(43) BECKER Carl Heinrich; *Islamstudien I*, Leipzig 1924, s 357.
(44) SNOUCK-HURGRONJE, C: *Anzeige; Muhammedanisches Recht nach schafiistischer Lehre von E. Sachau.* ZDMG LIII, 1889. s. 125 - 127 : GOLDZIEHER, *Muh. Recht. in Theorie u. Wirklichkeit;* v. KREMER, *İdeen*, 178.
(45) v. KREMER, *İdeen*, 177; BECKER, 357.

XI. Yüzyıllarda bir ara «ulema enflâsyonu» oldu [46] ve bu devre zarfında halifeler onlarla fazla meşgûl olmamağa başladılar [47]. Ancak, devlet idaresi için onların zarurî bulunması ve halkın da ulemaya büyük hürmet göstermesi [48], şüpheli zamanlarda onlardan parola alması bu sınıfı kısa zamanda eskisinden de itibarlı yaptı. Varlığından emin olmak isteyen her hükümdar için, ulemanın hatırını hoş tutmak bir mecburiyet oldu [49].

Örfî hukukun son derece geliştiği Osmanlı Devletinde de ulemanın durumu böyle idi. Kuruluş devresindeki teşkilâtçılar hemen tamamiyle ulemadan idiler. Bunlar örfî hukukun temellerini atmışlardır. Bu meseleye ikinci bölümde değinmiştik. *İstanbul*'un fethinden sonra idarî mekanizmaya kul sistemi hâkim olunca artık ulemaya mensup devlet adamlarını görmüyoruz. Askerî sınıf içinde ulema derhal bir cepheye çekilmiş ve idarî işlerden elini çekerek yalnız ilim ve yargı alanında faaliyette bulunmuştur. Bu ayrılma o kadar kuvvetli olmuştur ki, Molla Güranî, vezirliğin saraydan yetişme kullara ait bulunduğunu söyliyerek bu ödevi reddetmiştir [50]. Böylece kul sistemi ulemaya bulaştırılmamış, dolayısı ile kulların padişah karşısındaki teminatsız durumu ulemadan uzak kalmıştır. Böylece II. Mehmed'e kadar ulemadan olma devlet adamlarına «dokunulamaz» iken, bu ayrım sonucu devlet adamının padişah iradesi karşısındaki rolü sıfıra inmiş fakat ulemanın dokunulmazlığı devam etmiştir.

Ulema, askerî sınıfın genel imtiyazlarından faydalandığı gibi, padişah tarafından ancak pek sınırlı hallerde cezalandırılabilmekteydi. Bunun mahiyetini aşağıda (II/2) göreceğiz.

(46) v. KREMER, ay. eser. 179; bu ulema enflâsyonundan Gazali (öl: 1111/505) şikâyet ederek, aydınların yalnız fıkh mesleğine intisabının hem bu meslek bakımından zararlı olduğunu, hem de tabiî - teknik ilimleri zayıflatarak İslâm devletini tehlikeye düşürdüğünü söylemiştir. ay. eser, 180-181.. IX-XI. yüzyıllar arasının İslâm dünyası için bir anarşi zamanı olduğu hatırlanırsa, diğer teb'aya nazaran pekçok imtiyazları olan ulema sınıfına girebilmenin avantajları anlaşılır.

(47) SNOUCK-HURGRONJE, 126.

(48) Pek çok hallerde halk ulemaya bağlı kalmış ve bazen bu sınıfın sebep olduğu ahlâksızlıklara karşı çıkan ayaklanmalarda bile gene onun tarafını tutmuştur. v. KREMER, *İdeen*, 179.

(49) SNOUCK-HUGRONJE, 128.

(50) MECDÎ; *Şakaik Tercümesi*, İstanbul 1269. s 104. İNALCIK, *Mehmed II*, 511'den naklen.

3) Reaya:

Sözlük anlamı ile reaya «Bir hükümdarın idaresi altında bulunan ve vergi veren» halk demektir. Bu sınıf, devletin asıl «millet» unsurunu teşkil eder. Bazan yalnız «hristiyan teb'a» anlamında kullanılırsa da geniş kavramını tercih etmek daha yerinde olur.

Bütün İslâm hukukçuları, yazarları, hükümdarın ilk ödevinin reayayı huzur ve refah içinde yaşatmak olduğunda birleşmişlerdir. Osmanlı yazarları da ayni kanıdadırlar. Aşıkpaşazâde'nin gözünde «padişahın en büyük hazinesi reayanın hayır duasıdır»[51]. Tursun Beğ'in Mahmud Paşa'dan naklettiğine göre padişahda adalet, fakirleri doyurmak, orta derecede sertlik[52] gibi reaya lehinde vasıflar aranmaktadır. Osmanlılarda reayayı ilgilendiren fermanlarda hep şu formül tekrarlanır: «Reaya taifesi ki Tanrının bir emânetidir, onları himaye etmek ve kimsenin zülüm yapmasına müsaade etmemek padişahın vazifesidir»[53].

Bu ortak görüşlerin ışığı altında, konumuz bakımından şöyle bir prensip ortaya atılabilir: Reaya, padişahın kullarından farklı bir statüdedir. O, halktır. Halkta refah ve huzur sağlamak için zulüm yapılmaması gerektir. O halde padişah, reaya üzerinde, kulları hakkında haiz olduğu hareket serbestliğine sahip değildir.. Gerçekten bu prensibe bir hayli uyulan zamanlar olmuştur. Padişah, eğer reayanın hakkına saygı duyar yaratılışta ise, onun mal ve hayatı üzerinde kayıtsız şartsız tasarruf edemezdi; bu hususlar hakkında mutlaka bir belge gerekti[54]. Ana prensip bu olmakla beraber, en âdil padişahların bile ta'zir yetkilerini kötüye kullanarak reayanın hayatı üzerinde tasarruf ettikleri görülmüştür. İstibdatlarına kayıt tanımıyan padişahlar ise bu konuda çok aşırı gitmişlerdir. Bu hususları aşağıda (III) göreceğiz.

Reayanın, normal siyaseten katl sebepleri şer'an belli olursa, idam edilmesinin, kuruluş devresinde de yürürlükte

(51) s 234.
(52) TURSUN BEĞ, 25.
(53) Msl, 1696 tarihli âdaletnâme. ULUÇAY, Çağatay: *XVII. Yüzyılda Saruhan'da Eşkiyatlk.* İstanbul 1944; s 164. İNALCIK, *Os. Padişahı*, 75'den naklen. Reayaya padişahça âdil muamele yapılması daha çok yazarlarca belirtilmiştir. Msl; bk; İBN KEMAL, SLV; Bu görüşler hakkında toplu bilgi için bk; İNALCIK, *Os. Padişahı.*
(54) UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı,* 50.

bulunduğunu kabul etmek yerinde olur. Bu konuda elimizde herhangi bir belge yoktur. Fakat kuruluş devresinde hukuka uygun olan bu katillerin infaz edildiğini kabul edebiliriz. Zira bu zaruret her İslâm devletinde ortaya çıkmıştır. Gene, bu devrede askerî sınıf mensuplarının da şer'an, ciddi bir şekilde beliren suçlarının cezası siyaseten katl ise idam edildikleri kanısındayız.

4) Reaya İle Askerî Sınıf Arasındaki Fark:

Yukarıdan beri anlattıklarımızla, bu bahsin başında söylediğimiz husus ispat edilmiş olmaktadır. Bunu biraz geniş bir şekilde şöyle ifade edebiliriz :

(i). Askerî sınıf, pek çok imtiyazlarla donatılmıştır. Msl, hemen hiç vergi ödemez [55], idarî yetkilerine dayanarak pek çok hususlarda reayadan farklı hareket edebilir,

(ii). Buna karşılık, ulema hariç olmak üzere, askerî sınıf padişahın kulları sayıldığından onun iradesi karşısında mallarının ve canlarının teminatı yoktur.

(iii). Reaya ise, askerî sınıfın hiçbir imtiyazına sahip olmamakla beraber, padişahın « k u l »u değil, « h a l k » sınıfı sayıldığından hükümdarın iradesi önünde, askerî sınıftan daha teminatlı durumdadır. Uygulamada bu teminat bazen kalkarsa da prensip budur.

(iv). Askerî sınıfın içinde ayrı bir zümre olan ulema ise hem askerî sınıfın bütün malî ve pek çok idarî imtiyazlarına, hem de hükümdar karşısında reayadan çok daha teminata sahiptirler.

Bu açıklamadan sonra siyaseten katl kurumunun her sınıf için ne şekilde işlediğini araştırmak gerekecektir.

(55) Toplu bilgi için bk; İ N A L C I K , *Raiyyet Rüsûmu.*

II. ASKERÎ SINIFIN SİYASETEN KATİLLERİ :

1) Ulema Dışındaki Askerî Sınıf (İcraî Askerî Sınıf) :

A — Münhasıran Padişahın Yetkisine Tâbi Siyaseten Katiller :

a. Genel Olarak :

İkinci bölümde yaptığımız açıklamalarla padişahın ta'zir hakkına dayanarak ölüm cezası verebileceğini belirtmiştik. İşte bu yetki doğumu ve mahiyeti icabı doğrudan doğruya padişaha bağlıdır, onun tarafından kullanılır. Genel kural bu olmakla beraber, padişahın, gerekli bütün hallerde ta'zir yetkisini bizzat kullanması mümkün değildir. Herşeyden önce mutlak vekili olan vezir-i âzam, hükümdarın bu yetkisini bazı sınırlamalarla kullanabilir. Gerek padişah, gerekse vezir-i âzam birtakım başka sınırlamalarla diğer devlet adamlarına bu yetkiyi kullandırabilirler. Bütün bu yetkilileri sırasıyla göreceğiz. Ancak, şurasını kesin olarak belirtmeli ki siyaseten katilde tek yetkili padişahtır. Yetkinin kaynağı o'dur. Ancak onun ve bazı hallerde mutlak vekilinin açık - zımnî bir izni ile diğer devlet adamları bu hakka, onun vekili olarak sahip bulunabilirler. Bu yüzden padişah tabiî ki bu hususta tam ve mutlak yetkilidir. Hem kulları, hem de şartlar mevcut oldukça reaya üzerinde istediği an bu hakkım doğrudan doğruya kullanabilir.

b. Vezir-i Âzam Katilleri :

Bütün devlet işlerinde hükümdarın mutlak vekili olan vezir-i âzam'ı katletmek yetkisi yalnız padişaha aittir. Bu da gayet tabiîdir, zira, devlette - hükümdar dışında - hukuken vezir-i azam kadar kudretli başka kimse yoktur. Vezir-i âzamlarm katillerinde bazen başka şahısların tahriki olursa da, onu katletmek emrinin bizzat padişah tarafından verilmesi gerektir.

Devlet idaresindeki büyük yetkilerine rağmen, II. Mehmed'den sonra vezir-i âzamlar padişah karşısında ekseriya

teminatsız kalmışlardır. I. Selim birgün vezir-i âzamı Pirî Paşa'ya (1518-1523/924-930) bir hatt-ı hümayûn yollıyarak «ahval-i umur cümle senden sual olunur; şöyle ki tehâvun ve tekâsül etmiş olasın, elimden hâlâs olmayı muhal bilesin»[56] demiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yerine vezir-i âzam tâyin edilen Kara İbrahim Paşa'ya (1683-1685/1095-1097) IV. Mehmed mührü verirken «ibadullahı sana, seni Allaha emanet ettim. Gözünü aç, sonra seni selefinden beter ederim»[57] diyerek vezir-i âzamın, sultanın iradesi karşısında herhangi bir teminatı olmadığını belirtmiştir. Orhan Bey'den Abdülmecid'e (1839-1861/1255-1261) kadar bu makama gelen 182 vezir-i âzamdan 23 tanesi azil edilmeden padişah emriyle katledilmişlerdir[58].

Fiilen ödev başında bulunan bir vezir-i âzamı katl yetkisi tamamen padişaha ait olduğu gibi, bu makamdan azledilenler de ekseriya padişah emri ile öldürülmektedirler. Zira vezir-i âzamlıktan ekseriya katledilmek kasdı ile azil işlemi yapılır. Öldürülmiyenlere de, eski bir vezir-i âzam olduğu için padişahın rızası alınmadan ilişildiği hemen hemen görülmemiştir. Yukarıda belirttiğimiz zaman sınırları içindeki 182 vezir-i âzamdan 20 tanesi de azledildikten sonra padişahın emri üzerine katledilmiştir[59].

(56) UZUNÇARŞILI, *Merkez Teşkilâtı*, 123 not 1.

(57) Ay. yazar *OT III/1*, Ankara 1951, s 469.

(58) Bu vezir-i âzamların ödevli oldukları padişahın zamanına göre adları şunlardır : II. MEHMED (1452-1481/856-886); Çandarlı Halil Paşa (1453/857), Rum Mehmed Paşa (1470/875). I. SELİM (1512-1520/918-927); Koca Mustafa Paşa (1512/918), Dukakin oğlu Ahmed Paşa (1515/921); Yunus Paşa (1517/923) I. SÜLEYMAN (1520-1566/927-974); İbrahim Paşa (1536/943), Kara Ahmed Paşa (1555/963). III. MEHMED (1595-1603/1004-1012); Hadım Hasan Paşa (1598/1007), Yemişçi Hasan Paşa (1603/1012) I. AHMED (1603-1617/1012-1026), Derviş Paşa (1606/1015), Nasûh Paşa (1614/1023). IV. MURAD (1623-1640/1033-1050); Kemankeş Ali Paşa (1624/1034), Topal Recep Paşa (1632/1042), İBRAHİM (1640-1648/1050-1058); Kemankeş Kara Mustafa Paşa (1644/1054), Salih Paşa (1647/1057), IV. MEHMED (1648-1687/1058-1099); Tarhoncu Ahmed Paşa (1653/1064). İbşir Paşa (1655/1066) Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1683/1095). II. MUSTAFA (1695 - 1703 / 1107 - 1115); Daltaban Mustafa Paşa (1713/1115). III. AHMED (1703-1730/1115-1143); Hoca İbrahim Paşa (1713/1125), Damat İbrahim Paşa (1730/1143) III. OSMAN (1754-1757/1168-1171); Silahdar Bıyıklı Ali Paşa (1755/1169). III. SELİM (1789-1807/1214-1222); Şerif Hasan Paşa (1791/1206). Bu 23 vezir-i âzamın büyük çoğunluğu devsirmedir.

(59) Bu sabık vezir-i âzamlar da şunlardır : II.MEHMED; Mahmud Paşa (1474/879). II. BAYEZİD (1481-1512/

c. Hükümdar Katilleri :

Normal şartlar altında bir hükümdarın, diğer bir hükümdarı siyaseten katledebilmesi mümkün değildir. Ancak savaş veya benzeri bir olay sonunda ele geçirilen hükümdarlar burada bahis konusudur. Savaştan önce veya savaş sırasında yapılan teslim olma teklifi kabul edilmez ise, yenilen tarafın ele geçiirilen bütün fertleri köle sayılır, bunların İslâm olması önemi haiz değildir [60]. Eğer savaş sonucunda karşı taraf zorla esir edilmiş ise, hükümdar bunların içinde zararlı gördüklerini öldürtmekte serbesttir [61]. İşte hükümdarların bu konuda verecekleri emirler, siyasete katl sayılamaz kanısındayız. Doğrudan doğruya İslâm savaş hukukunu ilgilendiren bu konu üzerinde durmadığımız için, Osmanlı Devletinde bu tarzda öldürülen ilk hükümdar Karamanoğlu Alâaddin Bey olayını da siyaseten katl saymıyoruz [62]

886-918); Gedik Ahmed Paşa (1482/887). III. MEHMED; Ferhad Paşa (1595/1004). IV. MURAD; Mere Hüseyin Paşa (1624/1034), Hadım Mehmed Paşa (1626/1036), Boşnak Husrev Paşa (1632/1042), Tabanıyassı Mehmed Paşa (1639/1049). IV. MEHMED; Sofu Mehmed Paşa (1649/1059), Kara İbrahim Paşa (1687/1099), Sarı Süleyman Paşa (1687/1099). II. SÜLEYMAN (1687-1691/1099-1103; İsmail Paşa (1690/1102). II. AHMED (1691-1695/1103-1107) Arabacı Ali Paşa (1693/1105). II. MUSTAFA; Sürmeli Ali Paşa (1695/1107). III. AHMED; Çorlulu Ali Paşa (1711/1123), Yusuf Paşa (1713/1125) Süleyman Paşa (1715/1127). I. MAHMUD (1730-1754/1143-1168); Kabakulak İbrahim Paşa (1743/1156). III. MUSTAFA (1757-1773/1171-1187); Bahir Mustafa Paşa (1765/1179), Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa (1769/1183). I. ABDÜLHAMİD (1773-1789/1187-1204); Halil Hâmid Paşa (1785/1200) II MAHMUD (1808-1839/1223-1255); Benderli Ali Paşa (1821/1237).
Bu vezirî âzamların da çoğunluğu devşirmedir.

(60) Bk; BİLMEN III, 427 vd; AHMED ŞEFİK: *El-rıkk fi'l-İslâm* (Çev. ikdam İdarehanesi) İstanbul 1314, s 52 vd.

(61) BİLMEN III, ay. yer.

(62) *Niğbolu* savaşı sırasında Karamanoğlu Alâaddin Bey Yıldırım Bayezid'e karşı fırsat bularak harekete geçmiştir. *Niğbolu* zaferinden sonra Alâaddin Bey'in anlaşma teklifini kabul etmiyen Yıldırım, *Karaman* üzerine yürümüş ve iki gün süren çarpışmadan sonra bey, esir edilmiştir (1397/800). Bayezid, eniştesi olan *Karaman* beyine niçin itaat etmediğini sormuş, o da «niçin sana itaat edeyim, ben de senin gibi bir hükümdarım» diye cevap vermiş,bu açık söze canı sıkılan Bayezid Karaman-oğlunun öldürülmesini emretmiştir. UZUNÇARŞILI, *OT I*, 296 not 2; *Reisen des Johannes* SCHILTBERGER *von* 1394 bis 1427, Herausgegeben NEUMANN, Carl Friedrich. München 1859, s 59.; Buna karşılık başka tarihler, Alâaddin beyin, Timurtaş Paşa tarafından, Yıldırımdan izin almaksızın, hıncı olduğu için öldürüldüğünü kaydederler. HAMMER *GOR I*. 188; NEŞRİ I, Ankara 1949, s 319; Bk, DANŞMEND I, 112-113: UZUNÇARŞILI, *OT I*, Birinci baskısında, Bu olayda Yıldırım'ın yanında bulunmuş Schiltberger'in mütalâasını tercih ediyorsa da (s 58 not 2), yeni

Fakat, gönül rızası ile teslim olduktan sonra padişahın emri altına giren hükümdarlar da vardır. İşte, padişahın emri altına girip onun «kulu» olan [63] bu hükümdarlar, artık askerî sınıfa dahil olmuş sayılabilirler. Bunların da, gerekli görüldüğü hallerde katilleri yalnız padişahın emri ile kabildir.

Bu tarz katiller mahiyetleri icabı pek azdır ve çoğu da II. Mehmed tarafından infaz ettirilmiştir. II. Mehmed'in, fethettiği yerlerde eski hanedanların üyelerini ortadan kaldırmağa çalışması, onun sınırsız ve evrensel egemenlik isteğinin bir zarurî tezahürüdür [64]. Bu yüzden *Midilli*'nin fethinden (1462/867) sonra, İslâm olan oranın beyi Niccolo Gattilusio ve yeğeni Luchine Gattilusio, aynı yılda, kendilerinden şüphelenildiği için Fatih'in emri ile katledilmişlerdir [65]. 1461/866 yılında *Trabzon* Rum İmparatoru II. David teslim oldu. Kendisine büyük itibar gösterildi, *Serez* civarında büyük bir has verildi. Fakat, Uzun Hasan'ın zevcesi ve David'in yeğeni olan Despina'nın sabık imparator ile mektuplaşması üzerine, David, dört oğlu ve bir yeğeni ile katledilmiştir. (1463/868) [66]. Teslim olmalarından iki yıl sonra öldürülmeleri, Fatih'in bu aileden ötürü kuşkulu olduğunu ve mektuplaşma olayı-

baskıda bu görüşü terkediyor. Biz Schiltberger'i tercih ediyoruz. Olay eğer, onun dediği gibi olduysa, zorla esir edilen ve devlet için tehlikeli olduğu sözleri ile anlaşılan Alâaddin Bey'in katli, siyaseten katl değildir, tamamen savaş hukukunu ilgilendirir. Bayezid'in bu İslâm hükümdarına savaş açması ise şer'idir, zira «bir din düşmanının taarruzunu def etmek için uğraşan bir İslâm hükümdarının mülküne, diğer bir İslâm hükümdarının taarruzu, İslâmlıkla bağdaştırılamaz». Böyle fetvaları II. Murad, ayni şekilde hareket eden Karamanoğlu için (1444/848) almıştır. Arapça olan bu fetvalar için bk, Saadettin, Bedreddin, Abdüsselâm fetvaları, TSA. N. E/6467. Ayrıca bk, UZUNÇARŞILI, *OT I*, 428, Selim'in *Mısır*'a savaş açmak için Ali Cemali Efendiden aldığı ayni mealde fetvalar için bk; HAMMER *GOR I*, 802.

(63) KARAMANÎ, teslim olup padişahın emrine giren *Trabzon* Rum İmparatorundan «Sultanın kullarından olmuştu» diye bahsetmektedir. s 354.

(64) İNALCIK, *Mehmed II, 513;* «urum sınıfında Tekvur adına bir adam» bırakmamağa çalıştı. İBN KEMAL, 186, 613; Bk, HAMMER, *GOR I*, 479-480.

(65) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 37 ve not 2; HAMMER, *GOR I*, 475; BABINGER, *Mehmed der Eroberer*, 227; İBN KEMAL 222 ve not 2; KARAMANÎ 355; AŞIKPAŞZADE ve NEŞRÎ ise olayı yazmıyor.

(66) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 55, 56 ve not 2, 57; HAMMER, *GOR I*, 467-468; BABİNGER, *Mehmed der Eroberer*, 231, 232; DANİŞMEND I, 295; KARAMANÎ, 354; NEŞRÎ, ve AŞIKPAŞAZADE de oay lanlatılmıyor. HAMMER'e göre David'in dört değil yedi oğlu ve kardeşi Alexios da öldürülmüştür.

nın da kuşkusunu desteklediğini ve devlet menfaati bakımından son derece haklı bulunduğunu gösteriyor.

Son *Kırım* Hanı Şahin Giray'ın (1777-1783/1191-1206 arasında üç defa hanlık makamına geçmiştir) *Türkiye*'ye sığındıktan sonra katledilmesi de yukarıda belirttiğimiz iki olayla benzerlik gösterir. Şahin Giray, *Kaynarca* andlaşmasından (1774/1188) sonra *Ruslar*'ın baskısı ile *Kırım* Han'ı olmuştur. Hanlığı süresince halkın nefretini celbetmiş ve *Kırım*'ın ilhakından sonra (1783/1198) *Türkiye*'ye gelmiştir. Kendisine ilkönce güleryüz gösterilmişse de kaçması ve devletin başına büyük dertler açması ihtimaline binaen I. Abdülhamid'in emri ile katledilmiştir (1787/1202)[67]. Sultan'ın aldığı fetvaya dayanarak bu katlin «şer'an ve örfen» meşrû olduğunu göstermesi[68]. İkinci bölümdeki açıklamalarımız (III/2) bakımından dikkate değer.

Askerî sayılabilen sabık hükümdarların katillerinin ancak padişah emri ile olabileceğini gördük. Şimdi bu konuda bir meseleye daha temas etmemiz gerekmektedir. O da aman verilerek teslim olduktan sonra, İslâmın açık şartına rağmen, bir hükümdarın padişah emri ile idamının siyaseten katl sayılıp sayılmıyacağı meselesidir. Bu mesele, Osmanlı Devletinde bir kere bahis konusu olmuşsa da tezimizi yakından ilgilendirmektedir.

II. Mehmed, devlet için önemli bir kazanç teşkil edecek *Bosna*'yı işgal etmeği kararlaştırmıştı. Vezir-i Âzam Mahmud Paşa önden giderek *Bosna* Kıralının oturduğu *Kliucs* (Kiloç) u kuşattı. Savaş başlamadan önce Kıral Stj:-

(67) Şahin Giray olayı belgelere dayanılarak UZUNÇARŞILI tarafından çok güzel tasvir edilmiştir. Bk, *OT IV/1*, Ankara 1956, s 495 vd; Ayrıca Bk, DANİŞMEND IV, İstanbul 1955, s 87; JORGA, *Osmanlı Tarihi* V, (Çev. BAYKAL, B. Sıtkı). Ankara 1948, s 35 ve 44'de Şahin Giray'ın bu şekilde öldürülmesinin, onu ortadan bizzat kaldırmaktan çekinen *Rusların* teşvik ve tavsiyeleri üzerine olması ihtimalinin çok kuvvetli bulunduğunu belirtiyor.

(68) Fetvanın sureti için bk, UZUNÇARŞILI, *OT IV/1*, 496 not 3. Fetvadaki suçluluk kavramı «*Kırım*'ı kâfire bıraktıktan sonra Osmanlı Devletine iltica etmesine rağmen, tâyin edilen memurluk yerine gitmeyip asker toplamağa başladığı, bu hareketin devlet düzenini ihlâl etmesinden dolayı mezkûr şahsın ve avenesinin sâi bilfesad» olmasıdır. Ayrıca, fetvadaki «memurluk yerine gitmemesi» ibaresi, sabık Han'ın askerî sayıldığına âlamettir. Bu fetva üzerine I. Abdülhamid, vezir-i âzam Koca Yusuf Paşaya yazdığı yazıda «..hemen katli babında ihtimam şer'an ve örfen meşrudur..» demiştir. UZUNÇARŞILI, *OT IV/1*, 497 not 3.

pon Tomasevic'e aman verildi ve o da bu teminata güvenerek teslim oldu (1463/868). Ancak arkadan gelen Fatih, bu haberi öğrenince fena halde kızdı, zira «padişahın muradı bu kaleleri zarb-ı destle alıp, kıralını öldürüp vilâyetini zapt etmekti. Şimdi bu kâfiri yine bunda kayup gidicek, fesat yine bakîdir» [69]. Bu yüzden verilen aman'ın bozulması yollarını aradı. Orduda bulunan ulemadan, meşhur Bayezid al-Bistamî (öl. 1369/874)nin soyundan Ali Bistamî (1400-1471/803-867) tarafından verilen bir fetva ile kralı, yanındaki üç beyi ile birlikte katlettirdi [70]. Fetvanın meali şudur: «Sultanın bir hizmetçisi (kölesi) tarafından verilmiş olan bu sözün hükmü yoktur; zira padişahın izni alınmamıştır» [71].

Aman, emin olmak, korkmamak demektir [72], Müslim, âkil, baliğ olmak şartı ile her müslüman, düşmana aman verebilir. Şurasını kaydetmeli ki, aman vermek için hürriyet şart değildir, savaşa izinli müslüman bir köle de düşmana aman verebilir [73]. Şu hale göre, vezir-i âzam olan ve padişahın da kulu bulunan Mahmud Paşa'nın aman verme yetkisi vardır.

Amanı bozmanın şartlarına gelince; hikmet ve maslahat itibarı ile devlet menfaatine aykırı olan bir aman padişahça bozulabileceği gibi, bazı fakihlerce «etrafta herhangi birisinin vereceği aman veliyülemrin iznine mevkuf» [74] bulunur, o yüzden izinsiz verilmiş bir aman bozulabilir .

Bu şer'i hükümlere göre II. Mehmed'in, vezir-i âzamı tarafından verilen amanı bozması doğrudur. Zira kendisi bu işlemi «hikmet ve maslahata» uygun görmemiştir. Fetvadaki «izinli olmama» gerekçesi de bu bozmayı daha çok destekliyebilir. Buraya kadar herşey İslâm savaş hukuku içindedir ve konumuzla ilgili değildir.

(69) NEŞRİ II, 765.
(70) Bu olay için; UZUNÇARŞILI, *OT II*, 82 ve not 2, 83; HAMMER, *GOR I*, 479 vd; BABİNGER, *Mehmed der Eroberer*, 238; NEŞRİ II, 465, 467; İBN KEMAL, 222, 223, 232, KARAMANİ, 355; AŞIKPAŞAZADE, 212, 213; İNALCIK, *Mehmed II*, 517.
(71) BABİNGER, *Mehmed der Eroberer*, 238.
(72) BİLMEN III, 358.
(73) Ay. eser. 406.
(74) Ay. eser, 407.

Ancak, İslâm savaş hukukunun hükümlere bağlı kalınsa idi, bozulan aman sonunda, gerekli İslâmı kabul veya himaye teklifleri yapılıp ta bunların reddi halinde, elde tutulan kimselerin geri yollanıp, savaşa devam edilmesi[75] gerekirdi. Halbuki bu yapılmamış ve kıral fetva gereğince idam edilerek savaş hukuku dışına çıkılmıştır. Artık bu, tamamen bir siyaseten katl sayılmalıdır, zira padişah örfî yetkisi ile savaş hukukunu bir tarafa bırakıp, şeriatın da desteği ile, ölüm cezası vermiştir. Buna benzer başka olay Osmanlı tarihinde yoktur. I. S e l i m 'in katlettirdiği *Mısır* Sultanı T o m a n b a y (1517/921) ise tıpkı K a r a m a n o ğ l u A l â a d d i n B e y gibi, İslâm savaş hukukuna göre öldürülmüştür[76].

ç. Diğer Katiller :

Askerî sınıf içinde, nazarî olarak yukarıda saydıklarımız dışında kalanlar, diğer yetkililerce, bu yetkilerinin derecesine göre, katledilebilirler. Fakat, Padişahın, hayatına dokunulmamasını emrettiği herhangi birisine, msl, onu katledebilmek vezir-i âzamın yetkisi içinde olsa bile, kimse el süremez. Böylece, onu da katledebilme hakkı, münhasıran padişaha aittir. Ancak, tabiî bu konuda bir sistem tesbit etme imkânı yoktur. Yalnız söylediğimiz genel kuralın varlığını bilmek yetişir.

B — Diğer Yetkililerin Emrine Bağlı Olarak ta İnfaz Edilebilen Siyaseten Katiller :

a. Az - Sınırlı Yetki (Vezir-i âzam) :

aa) Genel Olarak :

Osmanlı Devletinde, padişahdan sonra en yetkili kimse, vezir-i âzamdır. Pek çok hususlarda yetkisi sınırsız olmakla beraber, siyaseten katl gibi bazı işlerde yetkisinde birtakım sınırlamaların bulunduğu görülür. Buna rağmen vezir-i âzamın bu yetkisi, az-sınırlıdır.

Vezir-i âzamlık kurumunun kaynağını araştırmak konumuzu ilgilendirmemektedir. Fakat bunun eski doğunun dev-

(75) Ay. eser. 410-411.
(76) Ancak T o m a n b a y 'ın idamında hükümdarın gazabı değil, sırf savaş hukudan doğan zaruretler rol oynamıştır. Yoksa I. S e l i m 'in sabık hükümdara teveccühü vardı. Bu olay için bk; U Z U N Ç A R Ş I L I, *OT II*, 278; H A M M E R, GOR I, 780 vd. D A N I Ş M E N D II, 41.

let geleneklerinden olduğu [77] ve kudretinin zirvesine Osmanlı Devletinde eriştiği söylenebilir [78].

Vezir-i âzamlık makamına daha kuruluş devresinden itibaren büyük yetkiler bahşedilmişti. Bu olay, I. Murad'ın vezir-i âzamlarından Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'nın hem vezirlik hem de ordu komutanlığını üzerine almasıyla (1385/787) başlamış ve o zamana kadar *İlhanlı* Devleti teşkilâtını takliden yapılan asker - ulema ayrımı kaybolarak, vezir-i âzamın yetkileri son derece gelişmiştir [79]. II. Mehmed'e kadar padişah karşısında bazan sınırlayıcı bile olabilen ve kudretleri eski Türk ailelerine dayanan vezir-i âzamın yetkileri, onun tarafından daha da artırılmış ve daha önce gördüğümüz gibi, kul sisteminin ihdası ile padişah karşısında «sınırlayıcı» olmak vasfını kaybetmiştir. Fatih, vezir-i âzamı kendisinin mutlak vekili yapmış ve kanunnâmesinde bunu yazılı hukuk kuralı hâline sokmuştur. «Bilgil ki evvelâ vüzera ve ümeranın vezir-i âzam başıdır. Cümlenin ulu'sudur, cümle umurun vekil-i mutlakıdır ve malımın vekil-i mutlakıdır ve ol nazırdır ve durumda ve mertebede vezir-i âzam cümleden mukaddemdir». Bu şekilde vezir-i âzamın mutlak yetkisi, tartışma kabul edilmez bir tarzda devlete yerleşmiştir. Daha sonraki kanunnâmelerde, bu yetki çok fazla teferruatlı bir şekilde tarif edilmektedir. Msl, Abdurrahman Paşa ve Nimeti Efendi Kanunnâmesinde bunu açık bir şekilde görmek kabildir [80]. Padişahlar da vezir-i âzamlarını tâyin ederlerken bu yetkileri teyid ederlerdi. Msl, II. Ahmed, vezir-i âzamı Bozoklu Mustafa Paşa'ya (1693-1694 azil/1105-1106) «umur-u devlet-i âliyye senin rey ve tedbirine havale olunmuştur. Azli iktiza edeni azil ve nasba lâyık olanı da nasbedib badehû rikab-ı hümayûnuma arz eyle» [81] demiştir. Gene, msl, I. Abdülhamid de vezir-i âzamlarına sık sık hatt-ı hüma-

(77) HAMMER, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung II.* 79, 80; ZINKEISEN, *Johann Wilhelm:* Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa III, Gotha 1855, s 59.
(78) ZINKEISEN III, ay. yer.
(79) UZUNÇARŞILI, *OT I*, 245. vd.. İlk zamanlarda bir tane «vezir» vardı. Sonra sayıları artınca baş veziri, diğer vezirlerden ayırabilmek için vezir-i âzam denmiştir. ay. yazar, *Merkez Teşkilâtı*, III.
(80) UZUNÇARŞILI, *Merkez Teşkilâtı*, 113.
(81) Ay. eser, 116.

yunlar yollıyarak geniş yetkilerini teyid ederdi[82]. III. Selim, vezir-i âzamı Şerif Hasan Paşa'ya yolladığı bir hatt-ı hümayunda «Padişaha lâzım olan vekil-i mutlak olanlara ruhsat-ı kâmile ve istiklâl verüp yazdıklarını icra etmektir...»[83] demiştir. Sonraları bu padişah vezir-i âzamların yetkilerini bir hayli kısmışsa da[84], ileride sened-i ittifak ile bu mutlak vekillik hâli yeniden teyid olunmuş[85] ve vezir-i âzamların bu yetkileri - II. Mahmud'un bazı zamanları dışında - Tanzimata kadar sürmüştür. Sonraki gelişim ise bizi ilgilendirmemektedir.

Prensip olarak vezir-i âzamın yetkileri bu ise de, bazı hallerde padişah üzerinde pek nüfuzlu olan birtakım şahıslar tarafından işlerine fiilen müdahale ve bu yüzden yetkilerinin azaldığı olurdu. Msl, IV. Mehmed zamanında bir aralık dar-üs-saade ağası Süleyman, büyük nüfuz kazanmış ve Vezir-i Âzam Siyavuş Paşa'yı beğenmediği için azlettirmiş, hattâ öldürtmeğe de kalkışmıştı[86]. II. Mustafa, Bozoklu Mustafa Paşa (tâyini - azli 1703/1115) yı vezir-i âzam tâyin ederken, hemen her hususta hocası Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile müşavere etmesini emretmişti[87]. Gene 1737/1150 yılında kethüda Osman Halisa Efendi ayni şekilde nüfuz kazanmıştı[88]. I. Mahmud'un, dar-üs-saade ağaları Hacı Beşir ve sonra da Hafız Beşir ağaların nüfuzu altına girmesi meşhurdur. Hafız Beşir Ağa vezir-i âzamları «Çırağ-ı has» sı telâkkî ederdi[89]. Bu istisnaî durumlarda vezir-i âzamın yetkilerinin, hele katl yetkisinin çok azaldığı şüphesizdir. Fakat, genel olarak vezir-i âzam her hususta «vekil-i mutlak» tır.

ab) Vezir-i Âzam'ın Siyaseten Katl Bakımından Yetkisi :

«Siyaset - örf» yetkisini nefsinde toplamış padişahın mutlak vekilinin de bu yetkiyi kayıtsız şartsız kullanması düşü-

(82) Ay. yazar, *Saray Teşkilâtı*, 103.
(83) KARAL, Enver Ziya: *Selim III'ün Hatt-ı Hümayûnları I.* Ankara 1942. s 39.
(84) JORGA, V, 178 .
(85) KARAL, *Osmanlı Tarihi V*, Ankara 1947, s 96.
(86) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, Ankara1951, s 365, HAMMER GOR II, Petsh 1834 s. 392.
(87) UZUNÇARŞILI, *Merkez Teşkilâtı*, 116.
(88) Ay. yazar, *OT IV/1*, 262, 263 *ve IV/2*, Ankara 1959, s 341. Bu nüfuzlu şahıs devlete büyük zararlar verdiği için ayni yıl katledilmiştir. ay. yerler.
(89) Ay. yazar *OT IV/1*, 331 vd. Bu ağa da, rüşvet aldığı için katledilmiştir (1752/1166). ay. yerler.

nülebilir. Bu normal mantıkî kural uygulamaya da bazı kayıtlamalarla geçmiştir. Herşeyden önce, münhasıran padişahın yetkisine bağlı siyaseten katillerde, vezir-i âzam «vekillik hakkını», kullanamaz. Olsa olsa, kendisine padişahça verilen emri infaz ettirir.

Diğer hususlarda vezir-i âzamın siyaset yetkisini, kanunnâmeler teyid etmiştir. Vezir-i âzam «.. tenfiz-i had ve kısas ve hapis nefiy ve enva-ı ta'zir ve siyaset... ve cem'i kazayay-ı şer'iyye ve örfiyyenin istima ve icrası için bizzat cenab-ı padişahiden vekil-i mutlaktır»[90]. Şu halde vezir-i âzamın prensip olarak siyaset ve ta'zir yetkisi mutlaktır. Ancak uygulama onun bu yetkisini sefer dışı - sefer zamanı şeklinde bir ayrıma tâbi tutmuştur.

1° — Sefer - Dışı Zamanlar :

Sefer - dışı zamanlarda, vezir-i âzamın katl yetkisi sınırlıdır. Vezir, kazasker, şeyhülislâm gibi devletin baş hizmetlerinde bulunan şahısların idamı için vezir-i âzam padişahın iznini almağa mecburdur[91]. Bununla beraber kudretli bir vezir-i âzamın istediği vezir v. s. hakkında idam iznini padişahın ekseriya verdiği görülmüştür. Bunun pek çok örnekleri vardır[92]. Köprülü Mehmed Paşa gibi çok kudretli ve geniş yetkili vezir-i âzamlar bazen bu kurala da aldırmazlar idiyse de[93], genel olarak sefer dışı zamanlarda bu iznin alınması gerekti.

(90) ABDURAHMAN PAŞA ve NİMETİ EFENDİ Kanunnâmeleri, s 2. UZUNÇARŞILI ,*Merkez Teşkilâtı*, 113 ve not 2'den naklen.

(91) UZUNÇARŞILI, *Merkez Teşkilâtı* 115.

(92) İbşir Paşa'nın sadaretine engel olmak isteyen Moralı Mustafa Paşa, İbşir Paşa tarafından padişahın ve valide sultanın rızası hilâfına katledilmiş (1655/1066) ve katilden sonra Vezir-i âzam Mustafa Paşa'nın sakladığı altınları IV. Mehmed'e göstererek, katlin haklı olduğuna onu inandırmak için çalışmıştır. UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 283; HAMMER, *GOR III*, Pesth 1835, s 431-439; DANİŞMEND III, İstanbul 1950, s 585.. *Girit* Serdarı Deli Hüseyin Paşa, Köprülü Mehmed Paşa tarafından bin bir vesile uydurularak, sonunda IV. Mehmed'in izni ile -tamamen haksız olarak katledilmiştir (1658/1069), UZUNÇARŞILI, ay. eser 336 vd, 348 vd; HAMMER, ay. eser, 499 vd; DANIŞMEND, ay. eser, 425.. *Rumeli* Valisi Firari Hasan Paşa, vezir-i âzam Çorlulu Ali Paşa'nın vaktiyle efendisi olan Bayram Paşayı ödlürdüğü için, III. Ahmed'in razı olmamasına rağmen, vezir-i âzam padişahı adeta sıkboğaz ederek zorla izin almış ve Hasan Paşa katledilmiştir. UZUNÇARŞILI, *OT IV/2*, 289 not 2; DANİŞMEND IV, 601.. Gene, Dar-üs-saade Ağası Hafız Beşir Ağa'nın Vezir-i âzam Bahir Mustafa Paşa tarafından büyük kurnazlıkla katledimesi de bu tip bir olaydır. Bk, not 89.

Bu istisna dışında vezir-i âzamın askerî sınıf üzerinde katl yetkisi mutlaktı, o da sultan gibi hayat ve ölüm üzerinde karar verme yetkisini haizdi [94]. Yalnız vezir-i âzamlar saray içinde bu yetkilerini kullanamazlardı; saray kapısından çıkınca bu az-sınırlı yetkileri derhal yürürlüğe girerdi [95].

2° — Sefer Zamanları :

Sefer zamanları dışında yukarıda söylediğimiz şekilde sınırlanan yetki, sefer zamanı hemen tamamen sınırsızlaşır. Vezir-i âzamın, serdarı ekrem olarak bulunduğu sıralar yetkileri sonsuzdur. Bütün tevcihat, aziller, tâyinler, nefiy ve idamları padişaha sormadan icra ettirir; zira seferde onun emri ferman demekti [96]. Onun bu yetkisi seferden dönünceye kadar devam eder. Bu sınırsız yetki, sefer eğer *Avrupa*'da ise *Davutpaşa* [97], Asya'da ise *Üsküdar* mevkiinden [98] hareket edildiği zaman başlardı. En önemli komutanlar, vezirler bile serdar-ı ekrem tarafından derhal katledilebilirdi [99]. Bununla beraber padişahın sevdiği veya dokunulmamasını emrettiği kimselere vezir-i âzamlar ilişemezlerdi (bk, yukarıda 1/A ç) [100].

(93) Msl, Şecaati ile meşhur Seydi Ahmed Paşa'nın katli (1661/1072). UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 407 vd. HAMMER, *GOR III*, 521 DANİŞMEND III, 427, 556.

(94) Bk, HAMMER, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung II, 82*, ZINKEISEN III, 61.

(95) ŞEHSUVAROĞLU, Halûk Y: *Türkiyede Huzur.* Cumhuriyet Gazetesi. 27 Ekim 1961. sayı 13373, s 2.

(96) UZUNÇARŞLI, *Merkez Teşkilâtı*, 117, 183 not2.

(97) Ay. eser, 183 not 1

(98) Ne Uzunçarşılı'nın, ne de diğer yazarların eserlerinde bu hususa dair bir kayıt yoktur. Biz de bir belge bulamadık. Ancak, *Avrupa* tarafında *Davutpaşa* mevkiinin karşılığı *Asyada Üsküdar* olduğundan, vezir-i âzamın yetkilerinin oradan itibaren başladığını kabul etmek gerektir.

(99) Msl, 1683/1095 *Viyana* bozgunu sırasında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gazaba gelerek *Budin* Valisi Uzun İbrahim Paşayı katlettirmiştir. UZUNÇARŞILI *OT III/1*, 464, HAMMER, *GOR III*, 750; DANİŞMEND III, 456.

(100) Olağanüstü yetkilerle ve üstelik «serasker» ünvanı ile seferde bulunduğu hadle İbrahim Paşa Kanunî Süleyman'ın gözdelerinden olan Başdefterdar İskender Çelebiyi derhal öldürtememiş, çeşitli desiselerle onu padişahın gözünden düşürüp azlettikten sonra katlettirebilmiştir (1535/942). UZUNÇARŞILI, *OT II*, 341, 342, HAMMER, *GOR II*, 111, 120, 123, DANİŞMEND II, İstanbul 1948, s 164, 174.. Gene, devrinin adeta diktatörü olan Kuyucu Murat Paşa, Canbolatoğlu üzerine sefere gittiği zaman, kendisinin aleyhtarı olan Nasuh Paşayı öldürtmek istemişse de, padişah tarafından hayatına dokunulmaması emri verıldiğinden bunu yapamamıştır (1605-1606/1014-1010) UZUNÇARŞILI, *OT III/2*, 365 vd... I. Ahmed, vezir-i âzam Yavuz Ali Paşa'nın (1603-1604/1012-1013) kaymakamı Sofu Sinan Paşayı sevmediği için azlederek yerine vezir-i âzamın hoşlanmadığı Hadım Hafız Paşayı tâyin etmişti. Vezir-i âzam seferde oduğundan yeni kaymakam idamından korkmuş ve kendisine bir şey yapılmaması için, padişahtan ken-

b. Tam - Sınırlı Yetkililer :

Yukarıda (1/A.a) belirttiğimiz gibi Osmanlı Devletinde, siyaseten katl yetkisi tamamen padişaha ve biraz önce gördüğümüz gibi, bazı önemli istisnalarla onun mutlak vekili olan vezir-i âzama aittir. Diğer devlet adamları bu yüzden, takdir haklarını kullanarak «siyaset» emri veremezler. Bu konuda onlara padişah veya vezir-i âzam tarafından yetki verilmiş olması gerektir.

Vezir-i âzamlar sefere çıktıkları zaman yerlerine bir «kaymakam-ı rikab-ı hümayûn» bırakırlar. Bu kaymakam, devlet içinde vezir-i âzamdan sonra en kudretli şahıs olmak gerektir, zira yanında vekil-i mutlak'ın mühürünü taşır[101]. Ama buna rağmen kaymakam bile mutlak yetkili değildir, ancak devletin günlük işlerini yürütür. Eğer emirlerine karşı gelen olursa, bunların içinde gerekli gördüklerini, sultanın veya vezir-i âzamın o iş için verdiği yetkiye dayanarak katledebilir[102].

Devletin diğer yüksek memurlarından ve en yetkililerinden birisi olan Kaptan Paşa, tersane bölgesinin asayişini temin için gerekirse idam hükmü verir[103] ve sefer esnasında da siyaset yetkisine sahip bulunurdu[104].

Bir vezir, serdar tâyin edilirse hareketinden itibaren divan kurup dâva dinleyebilirdi[105]. Fakat yaptığı işlerin hesabını vermek zorunda olduğundan[106] ancak kendisine verilen sınırlar içinde siyaset yetkisini kullanabilir. Seferin amacına göre bu yetki az veya geniş olabilir.

di el yazısı ile bir hatt-ı hümayûn istemişti. Padişah bu hattı yazarak «kaymakam bir kazaya uğrarsa kendisinin de başının kesileceğini» vezir-i âzama bildirmiştir. ay. yazar. *Merkez Teşkilâtı*, 183, 184.

(101) UZUNÇARŞILI, *Merkez Teşkilâtı*, 180 vd.

(102) Bir zaman sadaret kaymakamı olan Lala Mustafa Paşaya III. Murad «..her kim itaat ve inkıyad etmez ise kapısı önünde salb idesün» emrini vermiştir. SELÂNİKİ, s 159, 160. UZUNÇARŞILI : *Merkez Teşkilâtı*, 183 not 2'den naklen.

(103) PARMAKSIZOĞLU, İsmet: *Kaptan Paşa*, İA VI, 208.. «*Donanma kaptanlarından Kara Ali Kaptan'ın donanmada nukud iddiasında olduğu Cihetle idam olunduğu*» na dair kaptan-ı sabık Mehmed Paşa'dan arz BAHH N. 25491, 23 Rebılulevvel 1238 (7 Aralık 1822).

(104) UZUNÇARŞILI, ay. eser, 417.

(105) Ay. eser 193 .

(106) Ay. yer.

Valiler de, padişah veya vezir-i âzamdan yetki almadan siyaset icrasında bulunamazlar. Valiler eğer siyaseten katl zaruretinde bulunuyorlarsa izin isterler [107]. Olağanüstü yetkilerle tâyin edilen valilerde tabiî bazen çok az sınırlı yetki de bulunabilir [108].

C — Siyaseten Katl Sebebleri :

a. Genel Olarak :

Askerî sınıfın siyaseten katledilme sebepleri pek çeşitlidir. Bunların hepsinin tesbiti belki binlerce çeşit sebep ortaya çıkarır. Biz, şimdi, incelediğimiz olay ve belgelere dayanarak bu katl sebeplerini onüç ana gurupta toplamak üzere açıklamağa çalışacağız. Ondördüncü gurupta da kısaca benzer (şibih) siyaseten katl halini inceliyeceğiz.

İkinci bölümde (III/3) siyaseten katli gerektiren halleri genel olarak belirtmiştik. Şurasını söylemek gerektir ki bu genel haller hem askerî sınıf, hem de reaya için muteberdir. Bu yüzden, o bahiste sayılan fiillerin bir veya bir kaçının askerî sınıf mensuplarınca ikaı halinde, bu fertler siyaseten katledilebilirler. Bu yüzden askerî smıfın katl sebeplerini sayarken, yukarıda belirttiğimiz bazı halleri tekrar yazacağız. Fakat bu bir «tekrar» değil, genel sebeplerin, askerî sınıf için nasıl uygulandığını gösteren zarurî br açıklamadan ibarettir.

b. Siyaseten Katl Sebepleri :

ba) Padişahın Mutlak Otoritesini Sınırlamak İstememesi :

II. Mehmed ile, Osmanlı İmparatorunun devlet içinde tek «hakim-i mutlak» olmağa başladığını ve bu gelişmenin büyük bir hızla ilerleyip kısa zamanda hedefine vardığını da-

(107) *«Bağdat Valisi Davud Paşa memleketin imarı ve aşairin itaati.. hakkında gece gündüz çalışmakta... sabık vali Sait Paşa zamanında yüz bulan müfsitlerden Şavîzade Casım Beyle Bağdat defterdarı Sait efendinin ve Tüccardan Numan Çelebinin ve Sait Paşanın kethüdası Derviş Ağanın idamlarına müsaade taleb»* ine dair *Bağdat* Valisi Davud Paşanın kapı kethüdası Mehmed Said mühriyle mektup. BAHH N. 25340 1231 (1815).

(108) 1737/1150 yılında *Avusturya* ile yapılmakta olan savaş sırasında *Bosna* Valisi olan Hekimoğlu Ali Paşa *Yenipazarı* Avusturyaya teslim edenleri... derhal idam ettirmiştir. UZUNÇARŞILI, *OT IV/2*, 270.

ha önceki bahislerde açıklamıştık. Devletin tek ve mutlak hâkimi durumuna gelen padişahın, kendi otoritesine karşı en küçük bir sınırlama teşebbüsünü derhal bertaraf etmesi varlığı için zarurettir. Bir mutlak egemen olarak otoritesinin karşısında başka bir otorite belirmesine tahammül etmesi asla düşünülemez. Kendisine karşı böyle bir teşebbüste bulunan devlet adamını da bertaraf etmenin tek ve en emin çaresi onu katlettirmektir.

II. Mehmed'e kadar hükümdarlar henüz mutlak otoritelerini tam olarak kuramadıklarından böyle zecrî tedbirlere derhal başvuramazlardı. Ancak Fatih, otoritesini sınırlayan Çandarlı Halil Paşa'yı büyük zorlukla bertaraf ettikten sonra [109], artık padişahlar bu zecrî tedbire sık sık başvurmuşlar ve bu hâlin bir siyaseten katl sebebi sayılması yolunu açmışlardır.

Bu konuda göstereceğimiz ikinci örnek Gedik Ahmet Paşa'nın katli olayıdır. Fatih'in vezir-i âzamlarından olan ve onun mutlak otoritesine bile karşı gelen (1472-1477/878-882) Bu Arnavut devşirmesi Fatih'den sonra çok büyük bir nüfuz kazanmıştı. O sıralarda kuvvetli bir hale gelen devşirme devlet adamları partisinin elebaşı olarak, devletin hazardaki tek intizamlı kuvveti Kapıkulu Ocağına dayanmış ve padişaha istediğini yaptırtmaya başlamıştı. Gerektiği zaman hükümdarı tehdit bile etmiş ve bu yolla msl; Sultanın çok sevdiği bir Türk devlet adamını, ikinci vezir Hamza-zâde Mustafa Paşayı istemiye istemiye ona öldürtmüştür (1481/886). O sıralarda Cem meselesi ile uğraştığı için Gedik Ahmed'in otorite-sınırlayıcı hareketlerine mecburen göz yuman II. Bayezid, bu işi yoluna koyar koymaz onu katlettirmiştir (1482/887) [110]. Böylece Fatih'in ihdas ettiği kul sisteminin bir geri tepmesi olarak ortaya çıkan devşirme diktatörlüğü kesin olarak sona ermiş ve artık «kul» lar padişahın mutlak otoritesine en küçük bir sınırlama tanı-

(109) Çandarlı Halil Paşa olayını yukarıda tahlil etmiştik. Bk, Bu bölüm I/2 B. C ve ayrıca not 36.

(110) Bu olay için bk: UZUNÇARŞILI, *OT II*, 158 not 1, 160 not 1, 171 not 1, 172; ay. yazar, *Bayezid II*, İA II, 393; HAMMER, *GOR I*, 626-627; DANİŞMEND I, 364, 376 vd; YİNANÇ, Mükrimin Halil: *(Gedik) Ahmed Paşa*, İA I, 193 vd; Gedik Ahmed Paşa'nın katlinin askere bildirilmiş olduğuna dair Mezid imzalı bir ariza. TSA N. E/5697; ayrıca bk, BELGE N. 4 (TSA N. E/11983).

madığını görerek, başka yollardan kendilerini kabul ettirme yoluna sapmışlardır. İftira, entrika gibi usullerle başa geçmek, gene bu yolla ortaklıkta hâkim olmak, fakat efendileri padişaha açıkça karşı gelmemek yolu. Buna rağmen devşirme partisinin, kendi organı Yeniçeri Ocağı ile hükûmet darbeleri yaptığı görülmüştür. Fakat esas prensip, hükümdarın mutlak otoritesine karşı bir sınırlama çabasının normal kudretli padişahlar zamanında artık bahis konusu olmamasıdır.

Bu katiller genel siyaseten katl sebeplerine dayanılarak infaz edilmemişlerdir. Padişahın egemenliğinin sınırlama kabul etmemesi dolayısı ile takdir hakkına dayanarak verdiği emre göre yerine getirilmişlerdir.

bb) Padişahın Tahtına Karşı Tehlike :

Bir devlet adamı, eğer, hükümdarı tahtından indirip yerine başka bir şehzadeyi padişah yapmak isterse, pek tabiî bu, doğrudan doğruya padişahın şahsına ve egemenlik haklarına aşırı bir tecavüz sayılır. Bu yüzden böyle bir hâl, hem genel bir siyaseten katl sebebidir, çünkü ikinci bölümde gördüğümüz katl sebeplerinden «muhik olan bir veliyülemr aleyhine» yapılan bir çalışmadır, hem de padişahın egemenliğinin sona erdirilmesi dolayısı ile yukarıdaki sebep ile bağlıdır. Şurasını belirtmelidir ki, padişahın «muhik» olup olmadığı isyan zamanlarında ekseriya bahis konusu edilmiştir ve ulema da isyancılar tarafını tutup artık bu saltanatın «haksız» olduğuna karar vermiş ise o takdirde hükümdar tahttan indirilir. Fakat bu hal tabiî ki bizim konumuzu teşkil etmez. Burada bahis konusu olan olay, bir devlet adamının padişahı devirmek için çalışmasının ortaya çıkarılmasıdır. Bu hazırlık henüz fiiliyata dökülüp, padişahın «muhik» olup olmadığı belli bulunmadığından devlet adamı, veliyülemr karşısında en ağır suçlu durumundadır. Bu ağır suçun cezasının da siyaseten katl olması tabiîdir. Nitekim uygulama tamamen bu yönde gelişmiş ve padişahlar tahtlarına karşı bir hareketlerinden şüphelendikleri devlet adamlarını derhal katlettirmişlerdir. Msl; I. Selim, Şehzâde Ahmed'le gizli muharebesi olan Vezir-i Âzam Koca Mustafa Paşa'yı (1512/918)[111], şeh-

(111) HAMMER, *GOR I*, 696-697; UZUNÇARŞILI, *OT II*, DANİŞMEND II, 3.

zadelerin hayatına kefil olduğu için IV. Murad, Boşnak Topal Recep Paşa'yı (1632/1042) [112], kendisini tahttan indireceği hakkında şüpheler uyandırılan İbrahim Vezir-i Âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı (1644/1054) [113], ayni şekilde, yerine Şehzade Süleyman'ın getirileceği şeklinde korkutularak tahrik edilen IV. Mehmed Vezir-i Âzam Tarhoncu Ahmed Paşa'yı (1653/1064) [114], II. Mustafa, kardeşi Şehzade Ahmed ile gizlice mektuplaşan İmrahor Kıbleli-zâde Ali bey'i [115], gene ayni Padişah, hocası Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin etkisi ile, *Kırım* Hanını ve askeri aleyhinde tahrik ettiği kuşkusu ile Vezir-i Âzam Daltaban Mustafa Paşa'yı (1703/1125) [116], III. Ahmed, aleyhinde askeri tahrik etmesinden şüphelendiği Vezir-i Âzam Hoca İbrahim Paşa'yı (1713/1125) [117], I. Abdülhamid, Şehzade Selim'i cülûs ettirmek istediği açıkça belli olan Vezir-i Âzam Halil Hâmid Paşa'yı (1785/1200) [118] derhal öldürtmüşlerdir.

Şurasını da belirtelim ki, padişah mutlak yetkisini arttırdıkça, tahtının selâmetini daha çok düşünmeğe başlamış ve en küçük bir şüphe duyduğu şahısları derhal öldürtmüştür. Halbuki ilk devirlerde şüphe tam ispat edilmedikçe katl infaz edilmezdi [119].

(112) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 186 vd, 189 vd HAMMER, *GOR II*, 100 vd, 105 vd; DANİŞMEND II, 351 vd, 354.

(113) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 217 vd; HAMMER, *GOR II*, 231 vd; DANİŞMEND III, 391 vd.

(114) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 267 vd, 272 vd; HAMMER *GOR II, 410 vd;* DANİŞMEND III, 418. Ahmed Paşa boğulurken padişah kendisine ağır sözler söylemiş, bunun üzerine vezir-i âzam «padişahım, sen beni şer' ile öldürmüyorsun, zulm ile öldürüyorsun, benim katli mucip suçum yoktur, iki elim ruz-i mahşerde yakandadır» demiştir. NAİMA, Mustafa: *Ravzat el-Hüseyin fi hulâsat et-ahbar el hafikin Tarih-i Naima*, 2. Bası. İstanbul 1280 cilt V, s 294.

(115) UZUNÇARŞILI, *OT IV/1*, 16.

(116) Ay. eser *IV/2*, 259 vd ve *IV/1*, 19 vd.

(117) Ay. eser *IV/2*, 298 vd; DANİŞMEND IV, İstanbul 1955, s 6.

(118) Ay. eser *IV/1*, 477, 484 ve *IV/2*, 433 vd.

(119) Msl, II, Murad, Çandarlı Halil Paşa'nın tahrikleri ile İkinci Vezir Hacı İvaz Paşa'dan şüphelenmiş ve bir gün, elbisesinin altına zırh giydiğini anlayınca, bu vezirin gözlerine mil çektirmekle yetinmiştir (1423/827), HAMMER, *GOR I*, 423-424; UZUNÇARŞILI, *OT I*, 297. Halbuki ileride sadece bir mücerred iftira ile pek çok devlet adamı katledilmiştir.

bc) Padişahın Hayatına Kasd :

Bunun da genel bir siyaseten katl sebebi olduğu şüphesizdir. Devlet başkanlarının hayatlarına yapılan kasitler bugün de ölüm ile cezalandırılıyor. Pek tabiî mutlak Osmanlı Devletinde sübût olmaksızın, padişahın hayatına kastedildiği hakkında bir itham, itham edilen devlet adamının hayatına mâl olmuştur. Msl; kendisine düşman olan bir musevî tarafından Vezir-i Âzam Derviş Paşa'nın saraya tünel kazdığı uydurulmuş ve aleyhtarları tarafından bu haber I. Ahmed'e duyurulunca o, hiçbir soruşturmaya lüzum görmeden Paşayı derhal huzurunda katlettirmiştir [120]. Gene II. Mahmud'un meşhur *Tuna* Gezisi esnasında *İstanbul*'da hükümdar aleyhine bir komplonun meydana çıkması üzerine bu işle ilgili birçok kimseler idam olunmuştur (1837/1253) [121].

bç) Padişahı Tahkir :

Padişah hakkında ileri geri ölçüsüzce konuşmak ve ona sövmek, yapanın rütbesi ne olursa olsun ölümle cezalandırılır. Nitekim devrinin nüfuzlu adamlarından meşhur Defterdar Hacı-Sarı Bakkalzâde Mehmed Paşa, *Peter-Varadin* savaşından (1716/1128) sonra vezir-i âzam olmayı beklerken, ümidi gerçekleşmeyince çok müteessir olarak Padişah III. Ahmed'e sövüp saymaya başlamış ve bu, yokolmasını isteyen düşmanlarına iyi bir fırsat vermiştir. Bu hareket padişaha duyurulunca katledilmesi fermanı çıkmıştır (1717/1130) [122].

bd) Devlete Karşı İsyana Girişilmesi :

Meşru otoriteye karşı isyan eden ve itaat tekliflerini reddeden kimselerin katli caizdir [123]. Ancak hükümdarlar şeriatın koyduğu bu şartı daha da hafifletmişler ve isyan şüphesi haline da yaydırmışlardır.

(120) HAMMER, *GOR II*, 697 vd; UZUNÇARŞILI, *OT III/2* 363.
(121) JORGA V, 389.
(122) NUSRETNÂME ve RÂŞİD Tarihi IV, 333 UZUNÇARŞILI, OT IV/2, 600, 601'den naklen. ayrıca bk, 597 vd.
(123) D'OHSSON V, Paris 1824, s 101; BİLMEN III, 438 vd.

Herşeyden önce sultan, «isyancı» sıfatını kendisi tâyin eder [124]. Bu yüzden padişah hangi hareketin isyan sayılacağını tesbit konusunda geniş bir takdir hakkına sahiptir. Böylece o, kendi ölçülerine göre, isyan çıkartması şüphesi olan devlet adamlarını katlettirebilir. Bu şekilde msl, I. Selim, Vezir-i Âzam Dukakinoğlu Ahmed Paşa'yı, *Çaldıran* savaşı dönüşünde *Amasya*'da yeniçerilerin isyanını tertip ve tahrik ettiğini anlayınca bizzat yaralamış ve sonra katlettirmiştir (1515/921) [125]. Gene bu Sultan, aynı seferde, askeri zaman zaman ayaklandırıp isyan çıkartmak istediklerine kani olduğu Cafer Çelebi, İskender Çelebi ve Balyemez Osman Ağa'yı katlettirmiştir. Sonradan Cafer Çelebi'nin suçsuz olduğu anlaşılmıştır (1515/921) [126]. I. Süleyman bağımsızlık istediği hususunda haksız yere iftiraya maruz bırakılan değerli Şehsuvaroğlu Ali Bey'i, Ferhat Paşa eliyle katlettirmiştir (1522/929) [127]. III. Mehmed oldukça değerli Vezir-i Âzamı Ferhat Paşa'yı, düşmanı Sinan Paşa tarafından uydurulan«*Eflâk* Voyvodası ile ittifakı vardır» iftirası ile azl ve katl ettirmiştir (1595/1004) [128]. IV. Mehmed'in liyakatsiz vezir-i âzamlarmdan Kara İbrahim Paşa, azledildikten sonra Hacca giderken, düşmanları «asker yazıp isyan edeceğini» padişaha bildirdiklerinden *Kıbrısa* sürgün edilmiş ve orada da askeri tahrik ettiği haberi gelince katlettirilmiştir (1687/1098) [129]. İleride «devlete ihanet» gerekçesi ile «isyan» sebebi birleşmiş ve «ihanet» eden askerîler de aynı akıbete uğramağa başlamışlardır. Devletin anarşiye sürüklendiği XVIII ve XIX. Yüzyıllarda isyan eden devlet memurları çok artmış ve idam hükümleri de o oranda çoğalmıştır [130].

(124) 1446/850 yılında II. Murad tekrar tahta çıktıktan sonra, yeniçeriler yeniden ayaklanmışlardı. «Bunun üzerine Sultan Murad bunları âsi ilân ederek nerede rastlanırlarsa katledilmelerine müsaade verdi». İNALCIK, *Fâtih Devri I*, 93.

(125) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 257; HAMMER, *GOR I*, 722; DANİŞMEND II, 16, 17.

(126) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 263; *OT II*, 264; HAMMER, *GOR I*, 726.

(127) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 297; HAMMER, *GOR II*, 42; DANİŞMEND II, 80, 81.

(128) UZUNÇARŞILI, *OT III/2*, 347 vd; HAMMER, *GOR II*, 602-603; DANİŞMEND III, 155-156.

(129) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 479 vd; HAMMER, *GOR III*, 782; DANİŞMEND III, 515.

(130) Msl; «*Van muhafızı Demirtaşzade Sadık Paşanın hıyanetine mebni idamı hakkında sadır olan iradenin infazı..*» hakkında arz. BAHH N. 4093. 1219 (1804).

be) Padişaha Yalan Söyleme :

Bir devlet adamının sultana kamu işleri hakkında yalan haberler vermesi de, padişahın şahsiyetinin kutsallığına karşı işlenmiş çok ağır bir suç sayılır ve cezası ekseriya ölüm olurdu. Msl, *İranlılar*'ın *Bağdat*'ı aldığı haberi *İstanbul*'a gelmişti. IV. Murad Vezir-i Âzam Kemankeş Ali Paşa'yı çağırarak bu haberin aslının olup olmadığını sordu. Hileci ve desas bir kimse olan Ali Paşa bunun doğru olmadığını söyledi. Fakat haberin doğruluğunun gerçekleşmesi üzerine, vezir-i âzam saraya dâvet edilip katledilmiştir (1624/1034) [131].

bf) Padişahın Derhal Katle Zaruret Gördüğü Haller (Hikmet-i Hükûmet) :

Bir kimsenin ta'ziren ölüm cezasına müstahak olup olmadığı bazen şer'an tesbit edilmeden, padişah devlet menfaati gerektiriyorsa, kendi örfî yetkisine dayanarak siyaseten katl edilmesi için emir verebilir. Bu, tam anlamıyla onun yetkisine kayıtsız şartsız tâbi olunarak infaz edilen bir ölüm cezasıdır.

Hikmet-i hükûmet kavramını hukuka bağlı modern devlette bile tam anlamı ile sınırlandırabilmek mümkün değilken [132] tamamen mutlak bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğunda tabiî ki her padişah kendi anlayışına göre bu kavramın, sonucu ölüm cezasına kadar götürülebilecek sınırlarını tesbit edecektir. Bu yüzden örnekler pek çeşitlidir. Msl, II. Mehmed, Mahmud Paşa'yı, yaşamasını devlet menfaatine uygun görmediği için katlettirmişti. Bu katli padişahın ta'zir hakkına dayanarak açıklamak, İslâm ceza hukuku bakımından âdeta imkânsızdır [133]. *İran* seferi sırasında devlet erkânı ordunun *Erzincan*'dan derhal hareketini çok sakıncalı gördü. Fakat kimse I. Selim'e bunu arzetmeğe cesaret edemiyordu. Nihayet Sultanın çocukluk arkadaşı ve

(131) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 156 ve *III/2* 379; HAMMER, GOR III, 26; DANİŞMEND III, 329.

(132) Modern hukukta «hükûmet tasarrufu» kavramının gelişimi ve bugünkü durumu için bk; ONAR, Sıddık Sami: *İdare Hukukunun Umumî esasları I.* İkinci Bası. İstanbul, s 333-306; ayrıca bk; ÖZBUDUN, Ergun: *İngiliz Hukukunda Hükûmet Tasarrufları.* AÜHFD XVIII, 1961, sayı 1-4 s 333-372 bilhassa 369 vd.

(133) Mahmud Paşa olayı için bk; yukarıda I/2-B-C ve not 46.

çok sevdiği sadık adamı *Karaman* Valisi Hemdem Paşa'yı bu işe memur ettiler. Hemdem Paşa devlet erkânının bu fikrini Sultana arz eder etmez o anda kafası kesildi (1515/921) [134]. Gene 1517/923 yılında, ordunun *Sina* çölünü geçmesinin imkânsız olduğunu söyleyen Vezir Hüseyin Paşa da derhal ayni akıbete uğramıştır [135]. *Mısır*'ı aldıktan sonra, geri dönerken Vezir-Âzam Yunus Paşa ile Yavuz Sultan Selim at üzerinde sohbet ederek gidiyorlardı. *Mısır* Beylerbeyliğinin kendisinden alınmasına üzülen vezir-i âzam, Sultan'a, «bu kadar zahmet ettik, *Mısır*'ı gene bir *çerkese* verdik. Çekilen emekler boşa gitti» demesi üzerine, atını durduran Yavuz Sultan Selim vezir-i âzamı derhal katlettirmiş ve gazabından başını üç gün de yanında taşımıştır (1517/923) [136]. Devrin, belki de Dünyadaki en kudretli devlet adamı meşhur İbrahim Paşa, Kanunî Süleyman tarafından zevcesi Hurrem Sultan'ın tahrikleri ile bir gece boğdurulmuştur (1536/943). İbrahim Paşa'nın katlinde daha başka sebepler varsa da, Kanunî'nin gözünden birdenbire düşüp derhal öldürülmesi ancak hikmet-i hükûmet ile açıklanabilir [137]. Gene Kanunî Sultan Süleyman, Şehzade Mustafa olayında (1553/960) doğan tepkiyi bastırmak için istemiyerek vezir-i âzam yaptığı Kara Ahmed Paşa'yı, iki yıl sonra, durum Rüstem Paşa lehine düzenlendiğinden sırf kendi takdir hakkına dayanarak katlettirmiştir (1555/962) [138]. Vezir-i âzamlıktan azledilen Mere Hüseyin Paşa, azlinden on-onbir ay sonra IV. Murad tahta çıktığı zaman varlığı devlet için zararlı görülerek katledilmiştir (1624/1034) [139]. Azlinden sonra (1692/1103) *Rodos*'ta tekrar vezir-i âzam olmak için çalışan Arabacı Ali Paşa orada, bir fitne çı-

(134) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 252; HAMMER, *GOR I*, 714; DANİŞMEND II, 9.

(135) DANİŞMEND II, 32.

(136) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 279 vd; HAMMER, *GOR I*, 793-794; DANİŞMEND II, 44. Kaynaklar, Yunus Paşa'nın *Mısır* Beylerbeyliğinde bulunduğu sırada bir hayli irtişa yaptığını da zikrediyorlar.

(137) Bk; UZUNÇARŞILI, *OT II*, 343 vd; HAMMER, *GOR II*, 122 vd; 246; DANİŞMEND II, 186 vd.

(138) UZUNÇARŞILI, *OT II, 396;* Kanunî Süleyman, Kara Ahmed Paşaya «kendisini azletmiyeceğine» yemin etmişti, onu öldürtmekle yeminini bozmamış oldu. KÂTİB ÇELEBİ DANİŞMEND II 298'den naklen. Bk. HAMMER, *GOR II*, 245 vd.

(139) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 150; HAMMER, *GOR II*, 834, idamı; *III*, 24; DANİŞMEND III, 503.

karması ihtimaline dayanılarak katledilmiştir (1693/1104)[140]. II. Mustafa'nın isteklerine bazen uymak istemiyen Vezir-i Âzam Sürmeli Ali Paşa, azil ve sürgünden sonra bile padişahın «sağ oldukça âteşin sönmez» şeklindeki hiddeti yüzünden katlettirilmiştir (1695/1106)[141]. Vezir-i âzamlığı sırasında bazı hatalar yaptığı için *Kefe* Eyaletine tâyin olunan Çorlulu Ali Paşa, kendisinden para istenip, bunu temin edemediği için III. Ahmed'in gazabı ile hikmet-i hükûmet kurbanı oldu (1123/1711)[142]. Padişahın arzu ve meşrebine uymayan hareketler yaptığı için azl olunan Vezir-i Âzam Bahir Mustafa Paşa da sürgünde iken padişahın gazabına kurban gitmiştir (1765-1178))[143]. Ancak dokuz gün fiilen vezir-i âzamlık yapabilen Benderli Ali Paşa II. Mahmud'un meşhur gözdesi Halet Efendi'nin tahriki ile azil ve bir ay sonra katledilmiştir (1821/1237). Katlinin sebebi, ispat edilmediği halde, «Yunan İsyanı dolayısı ile devlet aleyhine faaliyet» tir[144]. Fakat bir yıl sonra padişahın sevgili adamı Halet Efendi de «o zamana kadar devlet aleyhinde faaliyette bulunduğunu yen ianlaşılması» sebebi ile katledilmiştir[145]. En önemli devlet adamları için belirtilen bu sebepler tabiî ki küçük rütbeliler için daha da genişletilmiş ve pek çok vali, mutasarrıf vs. «rızaya muhalefet» gerekçesi ile katledilmişlerdir[146]. Şu halde, görüyoruz ki, hikmet-i hükûmet genel olarak iki anlayış şekline müncer olmaktadır : (i) .Padişahın gerekçe göstermeden ve siyaseten katlin şer'an caiz olup olmadığı henüz tesbit edilmeden, devlet menfaatı bakımından infaz edilmesini zarurî gördüğü idamlar; Yunus ve Hemdem Paşa'ların I. Selim tarafından katledilmeleri gibi. (ii). Şer'an devlete zararlı faaliyette bulundukları tesbit edilebilen fakat cezasının tamamen padişahın hikmet-i hükümet anlayışına bırakıldığı

(140) UZUNÇARŞILI, *OT III/2*, 345 vd; HAMMER, *GOR III*, 858; DANİŞMEND, *III*, 518.

(141) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 570 vd; ve *III/2* 442, HAMMER, *GOR III*, 875; DANİŞMEND III, 478, 520.

(142) UZUNÇARŞILI, *OT IV/2*, 286 vd; DANİŞMEND *III*, 472. Katl Fermanının sureti için bk; UZUNÇARŞILI, ay. esei 289 not 2.

(143) UZUNÇARŞILI, *OT IV/2*. 372 vd; DANİŞMEND, IV, 42.

(144) DANİŞMEND IV, 493.

(145) KARAL, *OT V*, 117; JORGA V, 294; DANİŞMEND IV, 106 vd.

(146) Msl; «*Rızaya muhalif hareketi sebebi ile idamı emredilen Kayseri mutasarrıfı* Ömer Paşanın..» «BAHH N. 4145. 17 Muharrem 1218 (20 Nisan 1803).

haller; Arabacı Ali Paşa'nın katli gibi. Bununla beraber, bu ölçü de mutlak değildir. Hikmet-i hükûmet padişahın belirli bir zamanki tutumuna göre son derece değişken bir kavramdır.

bg) Padişahın Makul Olmıyan Sebeplerle Katl Emri Vermesi :

Bilhassa akılca sakat olan padişahlar hiç olmıyacak sebeplerle pek değerli devlet adamlarını katlettirmişlerdir. Msl, Sultan İbrahim'in vezir-i âzamı Sultanzâde Mehmed Paşa, haklı olarak son derece büyük şöhret kazanmış büyük ve muktedir Kaptan-ı Derya *Hanya* Fâtihi Yusuf Paşa'yı çekemediği için onu Sultana «*Girit* gibi büyük bir adadan size topu topu birkaç cariye ve iki somaki sütûn getirdi» gerekçesiyle gammazlamış ve buna canı sıkılan İbrahim Yusuf Paşa'nın katlini emretmişse de Cinci Hoca tarafından kurtarılmıştır. Vezir-i âzamm aleyhtarı olan Cinci Hoca'nın gayreti ile Mehmed Paşa azledilince Yusuf Paşa'nın rahat nefes alması gerekirken, muvazenesiz padişah onun az hediye getirmesini affedememiş ve «derhal *Girid*'in zaptının tamamlanmasını» emretmiştir. Bunun o anda imkânsız olduğunu söyliyen Yusuf Paşa'yı, bütün rica ve yalvarmalara rağmen katlettirmiştir (1645/1055). Boşu boşuna öldürülen bu büyük askerin cesedini gören Sultanın «ne güzel elma gibi yanakları varmış, yazık oldu» diye üzülmesi de meşhurdur [147]. Gene ayni Sultan hoşuna gitmediği için *İstanbul*'da arabaların dolaşmasını yasak etmişti. Bu garip emrin tabiî ki yerine getirilmesi imkânsızdı. Bu yüzden birgün yolunun üstüne bir araba çıkınca, derhal, ikindi divanından çağırdığı, o devirde ender rastlanan dürüstlükte bir devlet olan Vezir-i âzam Salih Paşa'yı «emrime niçin riayet edilmiyor» diye gözünün önünde kuyu ipiyle boğdurması (1647/1057) [148] Osmanlı Devletinde hayatın bazen ne kadar ucuz olduğunu gösteren acıklı örneklerdendir. Kanaatımıza göre bu tip katilleri hukukça meşru göstermek imkânı yoktur. Emir verme yetkisini haiz veliyülemrin «âkil» olması gerek-

(147) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 228 vd; HAMMER, *GOR III*, 227; DANİŞMEND III, 399-400.
(148) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 231 vd; HAMMER, *GOR III*, 292; DANİŞMEND III, 403-404.

tir[149]. Şu halde örfî yetkisine dayanarak siyaseten katl emri verecek hükümdarın akılca sağlığı tam olmalıdır. Akıl hastası olan padişahın verdiği siyaseten katl emirleri hukukça muteber olmamak gerekir. Ancak bu emirler fiilen infaz edilmişlerdir.

bh) Padişahın Tehdit Edilerek Katl Emrinin Alınması :

İsyan veya benzeri durumun olmamasına rağmen, kudretli bir devlet adamının padişahdan zorla, yaşamasını istemediği bir başka askerînin katl emrini alabilmesi enderdir, fakat mümkündür. Msl, devrinde devşirme kuvvetlere dayanarak büyük nüfuz kazanmış Gedik Ahmed Paşa, Türk partisine mensup İkinci Vezir Hamzabeyzâde Mustafa Paşa bertaraf edilmedikçe *Karaman* seferine gitmeyeceğini söyliyerek padişahı tehdit ve Yeniçeri Ocağını da teşvik ettiği için, II. Bayezid, istemiyerek, çok sevdiği bu veziri katlettirmiştir (1481/886)[150]. Bu, devlet menfaati zoru ile padişahça zaruret görülmüş bir siyaseten katl sayılmak gerekir kanısındayız.

bı) İsyancıların Zoru İle Padişahtan Katl Emrinin Alınması :

Yukarıdaki paragrafa benziyen bir haldir. İsyancılar, beğenmedikleri bir devlet adamının katlini isterlerse bu işi kendileri yapabilirler. Bu hal konumuzla ilgili değildir[151]. Ancak bazen, isyancılar bu devlet adamlarının padişahça katlettirilmesini isterler. Msl. iyi bir devlet adamı olan eski vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa, sadaret kaymakamı iken aleyhtarı, Vezir-i Âzam Topal Recep Paşa'nın çıkarttığı bir yeniçeri ayaklanması sonucunda isyancıların katlini istemesi yüzünden IV. Murat tarafından boğdurulmuştur (1626/ 1036)[152]. Bilgisiz icraatı yüzünden pek çok düşman kazanmış olan Vezir-i Âzam İbşir Paşa'nın, aleyhtarlarının tahriki ile çıkartılan bir yeniçeri ayaklanmasında

(149) ÜÇOK, THT, 72.
(150) DANİŞMEND *I*, 365 vd; YİNANÇ, 196; UZUNÇARŞILI *II*, 172.
(151) Msl, III. Mehmedin ölümü ile çıkan yeniçeri ayaklanmasında, isyancıların Türk Vezir-i âzam Karamanî Mehmed Paşayı parçalamaları gibi (1481/886). UZUNÇARŞILI, *OT II*, 156-157; ay. yazar: *Fatih Sultan Mehmed'in vefatı üzerine vezir İshak Paşanın İkinci Bayezid'i saltanata dâveti arizası*. Belleten XXV, sayı 97, 1961 s 75-77; HAMMER, *GOR I*, 602-603.
(152) UZUNÇARŞILI, *OT III/2*, 738 vd; HAMMER, *GOR III*, 56-57.

isyancılar tarafından katli istenmiş, IV. Mehmed buna razı olmamışsa da sonunda mecburen Paşayı idam ettirmiştir (1655/1066)[153]. 1730/1143 Patrona ayaklanmasında isyancılar Vezir-i Âzam Damat İbrahim Paşa'nın ve oğullarının katlini istediklerinden, bunları kurtaramıyacağını anlıyan III. Ahmed, çok sevdiği bu devlet adamını katlettirmek zorunda kalmıştır[154]. Bu olaylar hakkında da yukarıdaki tip katiller hakkında verdiğimiz hükmü tekrar edeceğiz (bk, bh). Bunları ayrı bir başlık altında tekrarlamamızın sebebi, cereyan şekilleri itibarı ile anarşik bir ortamda geçmeleridir.

bi) Memurluk Yetkisini Kötüye Kullanma :

Genel siyaseten katl sebepleri arasında, «halka zulüm yapmak» fiilini de saymıştık. Askerî sınıf mensuplarının bulundukları makamın kendilerine bahşettiği yetkileri kötüye kullanarak maiyetlerindeki görevlilere ve halka zulüm yaptıkları görülmüştür. Zulüm, kanaatımıza göre içine rüşveti ve maddi zulmü alan geniş bir kavram belirtir. Osmanlı Devletinde rüşvet alarak nüfuzunu kötüye kullanan pek çok devlet adamı çıktığı gibi, halka zulmederek görevini soysuzlaştıranlara da sık sık rastlanmıştır. Her iki fiili birlikte ika ederek zulmedenler de görülmüştür. Bu konuda pek çok örnek vermek mümkündür. Belli başlı birkaç olayı zikredelim : Fatih, *Rum*'dan dönme vezir-i âzamı Rum Mehmed Paşa'yı, «*İstanbul*'un fethinden dolayı ecdadının hıncını almak istemesi sebebi ile» Türk reayaya büyük eziyetler yapması, *İstanbul*'un imarına engel olması, *Karaman* üzerine yaptığı seferde günahsız pek çok Türkün canına kıyması dolayısı ile haklı olarak katlettirmiştir (1470/875)[155]. Bir *Hırvat*

(153) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 284 vd; 290 vd; HAMMER, *GOR III*, 441 vd; DANİŞMEND *III*, 420.

(154) ABDİ Tarihi, (yayınlayan, UNAT Faik Reşit). Ankara 1943, s 37-39; AKTEPE, Münir: *Patrona isyanı. İstanbul* 1958, s 143 vd; UZUNÇARŞILI, *OT IV/1*, 204 vd; DANİŞMEND *IV*, 18.

(155) Bu olay için bk; UZUNÇARŞILI, *OT II*, 90-91; DANİŞMEND I, 313, 319; HAMMER, *GOR I*, 489 vd, 499; BABINGER, *Mehmed der Eroberer*, 306; NEŞRÎ II, 789; «Ahir kenduyi dahi hünkar it-gibi tepeledi» (ay. yer.) ibaresi Türklerin bu vezir-i âzama karşı duyduğu büyük hıncı gösterir. AŞIKPAŞAZÂDE, 193, 215-216. Bu yazarlara karşılık İBN KEMAL, Rum Mehmed Paşa'nın Karamanî Mehmed Paşa'nın nifakı ile katledildiği kanaatındadır, s 265. Sırası düşmüşken bildirelim ki, devşirme unsuru ekseriya kendi aslını unutmamış ve Türk reayaya durmadan zulüm yapmıştır. Devşirme unsurunun soysuzlaşması ile devlete verdiği zarar için bk; ZINKEISEN *III*, 68.

devşirmesi olan Vezir Ferhad Paşa, Kanunî'nin kız kardeşinin kocası olmasına rağmen, Şehsuvaroğlu Ali Bey ile pek çok türkmeni haksız yere katl ve servetlerini zapt etmesinden dolayı, katl edilecekken karısının ricası üzerine rütbesi tenzil edilerek *Semendire* Sancak Beyliği'ne tâyin edilmişse de, orada da zulmüne devam ettiğinden reaya hakkında ekseriya adaletle hareket eden büyük hükümdar tarafından katlettirilmiştir (1524/931) [156]. Rüşvet vererek vezir-i âzam olan ve bu makamda kaldığı müddetçe büyük ölçüde rüşvet alan Hadım Hasan Paşa, III. Mehmed' in hocası Saadettin Efendi'nin, rüşvet defterlerini padişaha göstermesi ile katledilmiştir (1598/1007) [157]. Pek çok adamı haksız yere öldürten ve büyük ölçüde rüşvet alan Vezir-i Âzam Yemişçi Hasan Paşa da III. Mehmed tarafından öldürtülmüştür (1603/1012) [158]. Gaddar bir şahıs olan ve bazen I. Ahmed'e bile kafa tutan Vezir-i Âzam Nasuh Paşa gaddarlığının doğurduğu infial ile katlettirildi (1614/1023) [159]. Başarısızlıklarının sebebini başkalarının üzerlerine atarak haksız yere çok adam öldüren Vezir-i Âzam Boşnak Husrev Paşa azlinden sonra IV. Murad tarafından katl ettirilmiştir (1632/1042) [160]. I. Mahmud'un gözdelerinden Hafız Beşir Ağa'nın katl sebeplerinden birisi de çok fazla rüşvet almasıdır [161]. Büyük bir rüşvet düşmanı olan III. Osman, en sevgili adamlarından, vezir-i âzamı Silâhdar Bıyıklı Ali Paşa'nın rüşvet aldığını duyunca hiç soruşturma yapmadan derhal katlini emretmiş, fakat iki saat sonra acalesinden dolayı pişman olmuştur (1755 /1169) [162]. Reayaya zulmetmeleri, devlet memurları için en

(156) DANİŞMEND *II*, 106; HAMMER, *GOR II*, 42.

(157) UZUNÇARŞILI, *OT III/2*, 357 vd; HAMMER, *GOR II*, 625-626; DANİŞMEND *III*, *183-186*.

(158) UZUNÇARŞILI, *OT III/2*, 359; HAMMER, *GOR II*, 655 vd; 662; DANİŞMEND *III*, 217, 224.

(159) UZUNÇARŞILI, *OT III/2*, 365 vd; HAMMER, gaddarlığı bir yana, *Kırım* hanı ile taht aleyhine mektuplaşmasının katlinin asıl sebebi olduğunu belirtiyor, *GOR II*, 753 vd; ay. kanaat, DANİŞMEND *III*. 261.

(160) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 174, 188 ve III/2, 383; HAMMER, *GOR III*, 67 vd, 103-104; DANİŞMEND *III*, 353. Bu vezir o kadar zâlim idi ki öldüreceği kimseleri otağı önüne getirtir, kendisi de iskemleye oturarak katillerini seyrederdi. Ufacık kusurlardan ötürü adam öldürtürdü. UZUNÇARŞILI, *OT III/2*, 383. Buna karşılık katlinde asıl, *Anadolu* isyanları ile ilgili olmasının sebebi bulunduğu HAMMER, *GOR III*, 103 ve DANİŞMEND *III*, 353 de iddia edilmektedir.

(161) Bk, yukarıda; not 89.

(162) UZUNÇARŞILI, *OT IV/1*, 337 ve *IV/2*, 381, DANİŞMEND *II*. 37.

normal bir siyaseten katl sebebi haline gelmiştir[163]. Askerî sınıfın en küçük mensupları bile, zulüm yaparlarsa siyaseten katledilirlerdi[164]. Askerîlerin «eşkiyalığından» ise daha aşağıda bahsedeceğiz (III/1 A-b).

bj) Görevde Başarısızlık :

Askerî sınıfın en önemli siyaseten katl sebeplerinden birisi de budur. Kendisine verilen görevi yapamıyarak devlete zarar verenler padişahın veya vekilinin takdirine veya diğer sorumluluların yetkilerinin derecesine göre siyaseten katledilebilirler. Osmanlı Devletinde askerî (savaşla ilgili) hususlar son derece önemli olduğu için, ordu sorumlularının başarısızlıkları sebebi ile katl cezası daha fazla verilmişse de, diğer görevlerdeki başarısızlıklar dolayısı ile de idam edilen kamu hizmetlileri görülmüştür. Önemli bir kaç örnek verelim : 1485-1489/890-895 yılları arasında *Kölemen Devleti* ile yapılan savaşta serdar ile olan geçimsizliği yüzünden gayretsizlik göstererek ordunun yenilmesine sebep olan Karagöz Paşa, ilk başarısızlığı sebebiyle Şehzade Abdullah'ın lalası olduğu için canını kurtarmışsa da, ayni hareketleri devam ettiğinden, diğer başka beylerle birlikte sultanın emri üzerine katledilmiştir (1489/895)[165]. Büyük denizci Pirî Reis, *Hürmüz* kuşatmasını kaldırdığı için *İstanbul*'dan gelen bir emirle *Mısır*'da katledilmiştir (1553/961)[166] *Zigetvar* seferinin başlangıcında, *Budin* Beylerbeyi Yahya Paşazâde Arslan Paşa, padişah gelmeden başarı elde etmek için bir hareket yaptı ise de, iki kaleyi kaybettiğinden idam edil-

(163) «*Kars eski mutasarrıfı Sadık Paşanın zulmü sebebiyle idamına ferman çıktığına*..» dair buyrultu sureti. BAHH N. 4138. 25 Ramazan 1218 (9 Şubat 1803). Ayrıca bk; BELGE N. 5 (TSA N. E/11591), BELGE N. 6 (BAHH N. 51758). BELGE N. 14 ve BELGE N. 15.

(164) «*Kütahyada yeniçeri ağasının emri ile menfi iken firar iken ve kazaya gelerek mezalim icrasına başlıyan Geyve ahalisinden ellidokuzuncu cemaatten Topuz Bekir Beşe'nin boğdurulduğuna*..» dair tezkere (?). BACVT A. N. 2197. 13 Cemaziyelevvel 1239 (15 Ocak 1824).

(165) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 183 vd; HAMMER, *GOR I*, 637; DANİŞMEND *I*, 386: TSA'de Karagöz Paşanın ilk başarısızlığı üzerine verilmesi muhtemel bir ferman vardır. «*Karagöz Paşa'nın yakalanıp Karahisar kalesine hapsedilmesine dair* Davut Paşaya *Ferman*» N. E/5592, 891 (1486).

(166) Piri Reisin katl sebebinin içyüzü henüz aydınlanmamıştır. Metinde söylediğimiz mütalâa UZUNÇARŞILI'ya göredir; *OT II*, 386; Buna karşılık HAMMER, Pirî Reisin rüşvet alarak kuşatmayı kaldırdığını ve bu sayede dillere destan hazinelerini büyülttüğünü yazıyor; *GOR II*, 297. DANİŞMEND ise aksi kanaattedir; *II*, 271.

di (1565/973) [167]. Askerî başarısızlıkları sebebile ile Serdar Satırcı Mehmed Paşa III. Mehmed'in emri ile katledilmiştir (1599/1008) [168]. 1649/1059 yılında donanmamız *Venedik'*lilere yenilince düşmanları tarafından bu yenilgiye Vezir-i Âzam Sofu Mehmed Paşa'nın askeri ihmal etmesi sebep gösterilerek paşa azil ve sürgünde iken de katledilmiştir (ay. yıl) [169]. Daha önce zikrettiğimiz gibi, başarısızlığı, sebebi ile Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, *Budin* Valisi Vezir Uzun İbrahim Paşa'yı katlettirmişti [170]. Ancak bu muktedir Vezir-i Âzam da *Viyana bozgunu* dolayısı ile uğradığı başarısızlığı canı ile ödemiştir (1683/1095) [171]. İktidarsız ve dessas bir vezir-i âzam olan Boşnak Sarı Süleyman Paşa, o derece liyakatsiz idi ve orduyu o kadar büyük yenilgilere uğratmıştı ki, sonunda ordu tarafından azil ve *İstanbul'*da da IV. Mehmed tarafından katlettirilmiştir 1687/1099) [172]. III. Mustafa'nın vezir-i âzamlarından Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa ordunun tahıl ihtiyacını karşılıyamadığından ve asker kaçakları da izam edip yenilginin bütün suçunu üstüne attıklarından ilk önce azil ve sonra da katledilmiştir (1769/1183) [173]. 1787-1791 (1201-1206) Rus savaşının en felâketli ânında kura çekerek, tarihte çok ender görülür bir şekilde vezir-i âzam tâyin ettiği Şerif Hasan Paşa'yı III. Selim, orduyu maruz bıraktığı felâketler yüzünden katlettirerek, bu isabetsiz tâyinin günahını gene zavallı vezir-i âzama ödetmiştir (1791/1206) [174].

bk) Vezir-i âzama Karşı İşlenen Suçlar :

Vezir-i âzam padişahın mutlak vekilidir ve onun şerefini

(167) UZUNÇARŞILI, *OT II*, HAMMER, *GOR II*, 318; DANİŞMEND II, 346 vd.

(168) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 84; HAMMER, *GOR II*, 628-629; DANİŞMEND *III*, 193.

(169) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 350 vd; HAMMER, *GOR III*, 344 vd.; DANİŞMEND *III*, 414.

(170) Bk. not 99.

(171) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 467, 469 ve *III/2*, 422; HAMMER, *GOR III*, 755; DANİŞMEND *III*, 457.

(172) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 503, 504; HAMMER, *GOR III*, 801-802, 807; DANİŞMEND *III*, 516.

(173) UZUNÇARŞILI, *OT IV/1*, 382 ve *IV/2*, 408 DANİŞMEND *IV*, 46.

(174) UZUNÇARŞILI, *OT IV/2*, 450 vd, 453; DANİŞMEND *IV*, 71; KARAL, *H. Hümayûnlar I*, 44. Şerif Hasan Paşanın katlinde esas sebebin başarısızlığı olduğu, kesik kafasının teşhir edilmesine dair III. Selim'in yazdığı emirde ve kafası önüne konulan yaftada da görülmektedir. Bk. BELGE N. 7 (TSA N. E/10190) ve BELGE N. 8 (TSA. ay. N.).

temsil eder. Bu yüzden vezir-i âzamı tahkir, yerine geçmek için faaliyette bulunmak gibi hareketleri yapan kimseler eğer padişahın sevdiği ve güvendiği kimselerden değillerse, ekseriya katledilirler. Köprülü Mehmed Paşa'nın kendisine rakip gördüğü devlet adamlarını yok etmesi gibi örnekler bir hayli boldur.

bı) Benzer (şibih) - Siyaseten Katiller :

Siyaseten katlin münhasıran padişahın yetkisine bağlı olduğunu belirtmiştik. Vezir-i âzamın ancak padişahın mutlak vekili, diğer yetkililerin de padişahın veya vezir-i âzamın sınırlı temsilcileri olarak bu hakkı kullanabileceklerini de açıklamıştık. Şu hale göre doğrudan doğruya veya dolayısı ile padişahtan gelen bir yetkiye dayanmıyan idamlar, siyaseten katl sayılmamak gerektir. Bu tip olaylar hakkında kesin hüküm vermeden önce, padişahtan gelen bir yetkiye dayanmıyan bu katl olaylarını tanıtarak çeşitlendirmek ve örnek göstermek gerekmektedir.

1° — Padişahı Tahrik Etme (Fesada sevketme) :

Hükümdarın icraatını tasvip etmeyen ve menfaatları bu yüzden zarara uğrayan bazı zümreler, bu memnuniyetsizliklerini ortaya koyarak kendilerine zarar veren icraatın durdurulmasını temin için ekseriya «isyan» yolu ile çalışabilirler. Eğer isyan başarı kazanabilecek yola girer ve padişahı hal' etmek gerekmez ise, kendilerine göre «padişahı bu kötü yollara» sürükliyen kimselerin katlini isteyebilirler. Bu isteklerini kendilerine taraftar ulema aracılığı ile şer'i fetvalara da dayandırırlar. Ancak padişah, bu katl isteklerini ekseriya kabul etmiyeceğinden, arkasından o da hal' edilir ve bu arada isyancılar - haklı veya haksız - ellerindeki fetvalara dayanarak istedikleri kimseleri öldürebilirler. Msl, Genç Osman olayında bu tip durumlar görülmüştür. İsyancılar, Esat Efendi'den «Padişah-ı cihanbânı azdurub Beytülmal-i müslimini telef itdürüp bunca fitne ve fetârete sebep olan kişilere şer'an.. katl lâzım» geldiğini [175] belirten bir fetva almışlar, fakat II. Osman bu fetvayı yırtınca kendisi daha başka sebeplerin de etkisi ile hal' edilmiş ve bu fetvaya

(175) Fetvanın metni için bk; DANİŞMEND *III*, 298; ayrıca bk, HAMMER, *GOR II*, 799

dayanarak isyancılar istedikleri şahısları parçalamışlardır (1622/1032)[176]. Gene, Sultan İbrahim'i iyice deliye çeviren kimseleri temizlemek gerektiğine kani olan bazı ocak ağaları, başta Vezir-i Âzam Hezarpare Ahmet Paşa olmak üzere padişahı fesada sevkeden şahısların katillerinin caiz bulunduğuna dair şeyhülislâmdan fetva aldılar. Ancak Sultan İbrahim söylenenleri yapmadığı gibi isyancıları tehdit etmeğe başlayınca işin rengi değişti ve Sultan hal' edildi. Verilen fetvaya göre vezir-i âzam da boğduruldu (1648/1058)[177]

2° — Fetva ile Padişah Katli :

II. Osmanın katlinde baş rolü oynayan Davut Paşa daha önce *Rumeli* Kazaskeri Yahya Efendi ile *Anadolu* Kazaskeri Kethüda Mustafa Efendi'den fetvalar almıştı. Bu fetvalara dayanarak infaz edilen katl için I. Mustafa emir vermediğini sonradan açıklamıştır (1622/1032)[178]. Sultan İbrahim de vezir-i âzam ve şeyhülislâm'ın ortak kararı ve şeyhülislâmın fetvası ile katledilmiştir. (1648/1058)[179]. Fetvadaki gerekçe «İlim ve kılıç memurluklarını çalışanlara değil bilâkis rüşvet alarak şerefsizlere veren bir padişahın hal ve katlinin caiz» olmasıdır[180].

3° — Sonuç :

Her iki kategori katl bize gösteriyor ki, ortada «siyaseten katl» emri yoktur, buna rağmen idamların infazlarına şer'an izin vermiştir. Padişah emri olmadığından bunları siyaseten katl sayamıyoruz. Fakat haklı ve haksız şeriatın yüksek temsilcilerinin fetvaları ile şer'i sayıldığından ve infaz edildiklerinden bu kategorileri benzer (şibih) - siyaseten katl şeklinde görüyoruz. Böylece bu son konu üzerinde daha fazla durmuyoruz.

(176) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 141 vd; HAMMER, ay. yer; DANİŞMEND, ay. yer.

(177) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 239 vd; HAMMER, GOR *II*, 314 vd; DANİŞMEND *III*, 408.

(178) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 148 vd; DANİŞMEND *III*, 320.

(179) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 343 vd; HAMMER, *GOR III*, 319 vd; DANİŞMEND *III*, 412 vd.

(180) HAMMER, *GOR III*, 321.

Ç — *Siyaseten Katilde Usul :*

a. *Soruşturma :*

aa) Genel Olarak

Bir sanığın suçlu olup olmadığının tesbiti, adaletin tahakkuku için yapılması gerekli ilk ve en önemli iştir. Bu tesbit «soruşturma» ile yapılır. Soruşturmanın derin, tarafsız ve bilgili bir şekilde yapılmaması, herşeyden önce sanığın suçlu olup olmamasının ve suçlu ise verilecek cezanın tartışma konusu olması sonucunu doğurur ki, bu, devletin itibar ve otoritesinin zedelenmesine sebep olur.

Usul hukukunun bu ilk ve en tabiî prensibine İslâm hukuku nazarî olarak büyük bir değer ve önem verir [181]. İslâm devletlerinin normal zamanlarında özel hukuk ve kısmen ta'zir ve padişahın örfî hukuku dışında kalan ceza hukuku alanında bu prensibe uyulduğu görülmüştür. Bu yüzden konumuz bakımından bu prensibe Osmanlı Devletinde sadakatle bağlı kalındığını söyleyemeyiz. Bunun da bazı sebepleri vardır. İlkönce, siyaseten katlin İslâmın genel ta'zir nazariyesi içinde işleyen bir kurum olması bu prensibin uygulanmasını kısmen kösteklemektedir. Zira ta'zirde suçluluk genel ispat vasıtaları olan ikrar, beyyine ve yemin gibi yollardan başka, bu vasıtaların tamamen veya kısmen eksikliği halinde yargıcın bizzat suça vakıf olmasına [182] ve nihayet onun takdirine göre de tesbit edilmektedir. İkinci Bölümde (III/2) ta'zir - siyaset ilgilerini incelerken gördük ki, hükümdar da ta'zir hakkına sahiptir ve nihayet İslâm hukuku hükümdarın bazen bir cürüm karşılığı olmadan da bu hakkını gerekli gördüğü kimseler üzerinde kullanabileceğini kabul etmiştir. Şu hale göre hükümdarın takdir hakkı bazen soruşturma ile bağlı kalmadan da genişliyebilir. Ancak şurası muhakkaktır ki bu, modern hukuk devletinde hâkim olmasına imkân bulunmıyan bir prensiptir. Doğunun devlet yapısı ve mutlak egemenlik anlayışı, İslâmın, devrine göre çok ileri olan bazı kurallarının bizzat şeriat eliyle değiştirilmesini intaç etmiştir.

(181) v. KREMER, *Culturgeschichte I*, 459 ve not 1; JUYNBOLL, *Handbuch*, 291.
(182) BİLMEN *III*, 344.

Osmanlı Devletinde hükümdarın bu yetkisini şiddetlendiren özel bir sebep daha vardır. O da Osmanlı padişahının daha mutlak egemen olması ve teb'anın da kul (askerî - reaya) ayrımına göre sınıflanmasıdır. Askerî - reaya ayrımından bahsederken hükümdarın «kul» larının, imtiyazlarının yanında bilhassa cezalandırılma konusunda reayaya oranla daha teminatsız olduğunu görmüştük. İşte Osmanlı Devletinde bu hal de hükümdarın (ve mutlak vekilinin) siyaseten katl emrini verirken, soruşturma hakkında belirttiğimiz kurala daha da az riayet etmesi sonucunu doğurmuştur. Şu halde hükümdar, ulema - dışındaki askerî sınıf mensupları hakkında katl emri verirken, mşl; otoritesini sınırlamak istememek (C/b - ba), tahtına ve hayatına karşı tehlikeler (C/b - bb ve bc), kendisinin tahkir edilmesi (C/b - bd), isyan şüphesi (C/b - bd), kendisine yalan söylenmesi (C/b - bc), hikmet-i hükümet (C/b - bf) gibi sebeplere dayanıyorsa herhangi bir soruşturma yapmadan kendi takdir hakkına dayanarak hüküm verir ve bunu infaz ettirir. Ancak, memurluk makamının yetkisini kötüye kullanma (C/b - bi) ve ödevde başarısızlık (C/b - bj) gibi sebepleri tesbit ederken soruşturma yapma zarureti vardır, fakat bu mutlak bir zaruret değildir. Padişah (ve mutlak vekili) soruşturma yapmadan da katl emri verebilir.

Soruşturmanın en emin yolu yargılamadır. Ancak padişah, yargılamasız da soruşturma yapma hakkına sahiptir. Askerî sınıf mensupları için bu iki durumun uygulanma tarzını görmek gerektir.

ab) Askerî Sınıfın Yargılanması ve Siyaseten Katl :

Askerî sınıf mensuplarından birisi hakkında zulmü veya başarısızlığı sebebi ile reayadan veya maiyetinden, yahut üstlerinden bir şikâyet vaki olursa, sanık bunun ispatı için bir kurul huzurunda yargılanırdı [183]. Eğer askerî sınıf mensubu büyük bir devlet memuru ise o zaman mahkemeye padişah da

(183) *«Sabık Rışvan Sancak Beyi B a l i nin arzettiği üzere Maraş Sancak Beyi olan K ü r t M e h m e d süvari ve sekbanlarla köyleri basıp zulm icra ettiğinden tutulup mahkemeye sevkine ve davacıları ile murafaası yapılmasına...»* dair ferman. BAFKT N. 2211, 1004 (1595). *«Maraş Beylerbeyi Ö m e r P a ş a'nın Halep Mahkemesine ihzarı ile gebe bir kadına ettiği zulmdan ve cebren aldığı paradan dolayı şikâyetçi ile murafaa yapılması...»* hakkında ferman. BAÇVT A. N. 4433, Rebiulevvel 1150 (Haziran-Temmuz 1737)... Ayrıca bk, U Z U N Ç A R Ş I L I, *Merkez Teşkilâtı*, 205.

başkanlık edebilirdi[184]. Genel olarak Divanı-Hümayûn mahkeme ödevini görürdü[185]. Bu divanın fonksiyonunu kaybettiği zamanlarda vezir-i âzamın sarayında toplanan ikindi divanı'da da yargılama yapılmıştır[186]. Eyaletlerde yetkili valiler, kaptan paşa, serdar-ı-ekrem ve diğer serdarlar ve başka yetkililer de bulundukları yerde gerekli gördükleri askerilerin yargılamalarını yapabilirlerdi.

Reaya, şikâyetçi olduğu memurların durumunu mahallî kadı aracılığı ile *İstanbul*'a bildirir[187]. Bunun üzerine gerekli görülürse yargılama yapılmasına karar verilir.

Yargılama usulünde İslâm hukukunun koyduğu kurallara tam anlamı ile bağlı kalınmazdı. İslâmda yargılamayı tek yargıç yürütür[188]. Halbuki konumuzu ilgilendiren yargılamalarda yargıç, kadı değil başka bir askerîdir. Ancak bazan şeyhülislâmın, kazaskerlerin, diğer bazı devlet adamlarının hepsinin veya bir bölümünün katıldığı yargılamalar da olabilir. Bu kadaronun genişliği, yargılama konusuna veya sanığın makamının büyüklüğüne göre değişir.

Yargılamada sanık bulunabileceği gibi, gıyabî olarak da davaya bakılabilir[189]. Mahkeme başkanı ta'zir-siyaset hakkına dayanarak delilleri serbestçe tesbit eder. Gerekiyorsa tanık dinler. Bu bütün deliller hakkında İslâm usul hukukunun koyduğu kurallara uymak zarurî olmakla beraber, uygulamada bunun üzerinde gerektiği kadar titizlikle durulmadığı haller pek sık görülmüştür. Yargılama sonucu hüküm verilir. Mahiyetini biraz aşağıda göreceğiz.

ac) Yargılamasız Soruşturma:

Padişah veya vekili, gerekli gördüğü hallerde re'sen soruşturma yaparak, siyaseten katl hükmü verip vermiyeceğini tes-

(184) Msl. *Macaristan Serdarı* Şeytan İbrahim Paşa'nın (1685/1097) (UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 477 vd; HAMMER, *GOR III*, 781), Avusturya Cephesi Serdarı Yeğen Osman Paşanın (1689/1101) (UZUNÇARŞLI, *OT III/1*, 522 vd.) yargılanmalarının ilkinde IV. Mehmed, ikincisinde ertesi gün hükmü tastik etmek için. II. Süleyman hazır bulunmuşlardır.
(185) Bk; UZUNÇARŞILI, *Merkez Teşkilâtı*, 13.
(186) Ay. yer. D'OHSSON *VII*, 225 vd.
(187) Bu husustaki örnek belgeler için bk; İkinci Böülm, not 105.
(188) ANSAY, 294; JUYNBOLL, *Handbuch*, 313 vd.
(189) Msl, Pirî Reisin durumu *İstanbula* yazılmış ve orada hakında karara varılarak hüküm *Mısır* divanına bildirilmiştir. Bk, not 166.

bit eder. Eğer vereceği hükümde yalnız kalmak istemiyorsa, bunu fetva ile de tesbit ettirir. O zaman sadece «fetvaya» münsarı bir yargılama bahis konusu olur. Bunun mahiyetini aşağıda göreceğiz. Fakat, şurasını belirtelim ki, sonunda fetva alınsın veya alınmasın, yargılamasız bir soruşturma, hukukça eksiktir ve pek çok hallerde adaletin tecellisine engel olur.

aç) Soruşturmada Kusurlar :

Yargılamalı veya yargılamasız yapılan soruşturma pek çok defalar amacının tamamen tersi sonuçlar vermiştir. Nazarî olarak, yargılamalı soruşturmada keyfîliğin daha az olması gerekirse de, uygulamada bu bakımdan her iki cins soruşturma arasında büyük bir fark olmamıştır. Msl, Büyük asker Şeytan (Melek) İbrahim Paşa'yı çekemiyen Vezir-i Âzam Kara İbrahim Paşa, onun bazı ufak-tefek ve normal askerî gerilemelerini ve *Avusturya* ile olan bazı barış temaslarını vesile etmiş, fakat kudreti, bu değerli askeri derhal katlettirmeğe yeter gelmediğinden kendi menfaat gurubuna katılmış olan şeyhülislâm ve Boşnak Sarı Süleyman Ağa'ların iştirâki ile padişah huzurunda düzmece bir yargılama tertipletmiştir. Yargılamada bulunan *Anadolu* Kazaskeri Ebu-Saidzâde Feyzullah Efendi, bu kadar ufak bir suçun katl değil, olsa olsa en fazla sürgün ile cezalandırılmasını haklı olarak önermişse de vezir-i âzamın gurubu karşısında azınlıkta kaldığından, bir menfaat düzeni sonunda hiç yüzünden, devletin en felâketli zamanında büyük bir komutan katledilmiştir [190]. *İran* seferinde askeri ayaklandıranlar hakkında, *İstanbul*'da re'sen soruşturma yapan I. Selim'in suçlu görerek idam ettirdiği Kazasker-Münşi Tâci Zâde Cafer Çelebi'nin suçsuz olduğu sonradan anlaşılmış ve padişah «kendi elimizle kıydık» diye üzüntüsünü göstermiştir [191]. Kendi yaptığı uydurma soruşturma ile Kanunî'ye «bağımsızlık» isteğini bildirerek değerli Şehsuvaroğlu Ali Bey'i bütün oğulları ile birlikte, dönme vezir Ferhat Paşa padişahdan aldığı izinle katlettirmiştir. Sonundan bu katlin haksız olduğu meydana çıkınca, diğer zulümlerinin de etkisi ile «cellât» lâkaplı bu vezir katledilmiştir [192]. *Revan* seferi esna-

(190) Bk; not 184.
(191) Bk; not 126.
(192) Bk; not 127 ve orada bilhassa DANİŞMEND, ve not 156.

sında yapılan büyük temizlikte, *Erzurum* Valisi değerli komutanlardan Demirkazık Halil Paşa, arasının açık olduğu Murtaza Paşa'nın iftiraları ile katledilmiştir (1635/1045) [193]. Çekemediği büyük komutan ve devlet adamı Deli Hüseyin Paşa'yı, zulüm ithamı ile öldürtecek iken, Darüs-saade ağası Solak Mehmed ile Reisülküttap Şemizâde'nin padişaha yalvarmaları ve Şeyhülislâm Bolulu Mustafa Efendi'nin «ancak zulmü sabit olursa katlolunur» diyerek fetva vermemesi yüzünden Köprülü Mehmed Paşa pek çaresiz kalmıştır. Sonuçta Deli Hüseyin Paşayı kaptan-ı derya, sonra da *Rumeli* beylerbeyi yapmış ve parası biten Paşanın meşru olarak topladığı ufak meblâğlar, Köprülü'nün adamı *Filibe* Kadısı Süleyman Efendi tarafından «paşanın reayaya zulmettiği» şeklinde sözde şikâyetler gönderilmesine sebep olmuş ve vezir-i âzamın yaptırdığı bu büyük sahte soruşturmaya inanan IV. Mehmed değerli komutanın katlini emretmiştir [194]. Sahte soruşturmalarda iftira ile tesbit edilen delillerle yargılamalı - yargılamasız pek çok devlet adamının haksız yere katledilmesi Osmanlı Devletinde zaman zaman son derece olağan hale gelmiştir. Bu konuya ait onbinlerce örnek toplamak mümkündür. Msl; en mantıklı hükümdarlardan sayılan II. Mahmud bir ara gözdesi Hâlet Efendi'nin «re'sen» yaptığı soruşturmalara derhal inanarak pek çok kişiyi katlettirmiştir [195].

ad) Soruşturmasız Katiller :

Bazen padişah en küçük bir soruşturma yapmağı gerekli bulmaz. O an için derhal vardığı kanaat belli bir kişinin siyaseten katlidir. Bu takdirde hemen emir verir ve emir infaz edilir. I. Selim'in Yunus ve Hemdem Paşaları katletmesi gibi[196]. Böyle örneklere de pek sık rastlamak kabildir. Soruşturmasız katl, hükümdarın mutlak yetkisinin sonsuzlaşmasıdır.

(193) UZUNÇARŞILI, *OT III/1, 201; HAMMER, GOR III*, 145; DANİŞMEND *III*, 362.
(194) Bk, not 192.
(195) Bk, ŞEHSUVAROĞLU.
(196) Bk, not 134 ve 136.

b. Hüküm :

ba) Genel Olarak :

Soruşturma sonunda yargıçta hâsıl olan kanaat «h ü k ü m» ile ifade edilir. Ancak, siyaseten katl sonucunda verilen hükümde bazı özellikler vardır. Bu özelikler « f e t v a » ve « f e r m a n » ile ilgilidir. Fetva, normal fonksiyonunu daha da arttırmış olarak bu hükümde yer tutmuştur. Hüküm ise «ferman» da ifade edilmiştir ve bu, ayni zamanda, infaz emri vazifesini de görmektedir. Her iki durumu ayrı ayrı incelememiz gerektir.

1° — Fetva :

Fetva, sözlük anlamı itibarı ile «sorulan bir müşkil hakkında cevap» [197] demektir. İslâm hukukunda, çözümü zor olan meselelere müçtehid'in verdiği cevaptan ibaret olan fetva, kaynağı itibarı ile Musevî hukukuna kadar uzanmakta ise de [198], başlangıcından beri İslâmda çok önem kazanmış ve orijinal şekline de o zaman kavuşmuştur. Fetvanın ana fikri hadîs ile kurulmuş [199] ve zamanla İslâm hukukunun en önemli bir dalı hâline gelmiştir. Fetva, önemini şuradan kazanır : Fıkıh kitapları son derece karışık bir şekilde düzenlenmiştir [200], onlarda hayatın her türlü meselelerine derhal cevap bulmak âdeta imkânsızdır. Böylece, mahkemede kadı, veya herhangi bir anlaşmazlıktan dolayı isteyen herkes, fıkıhta cevap bulamadığı veya herhangi bir şekilde çözemediği meseleyi, fetva verme yetkisine sahip olana sorar [201]. O da meseleyi inceler; eğer bu, bilinmekle beraber fakihler arasında ihtilâflı bulunan, bir fakihin eski ve yeni fikirleri ile çelişik olan bir mesele ise bir çözüm yolu arar ve fetvasını verir. Eğer meseleye fetvadan önce herhangi bir çözüm yolu bulunmamışsa o zaman, verilen bu yeni fetvanın yasama değeri de vardır [202]. Ancak İslâmda içtihad kapısı kapatılmış olduğundan «fetvayı veren kendi reyine, keyfine göre fikrini bildiremez», bütün muteber imamla-

(197) B İ L M E N I, İstanbul 1949, s 251.
(198) G O L D Z I H E R, *Über eine Formel in der Jüdischen Responsenliteratur und in den Muhammedanisches Fetwas*, ZDMG LIII, 1899, s 645.
(199) Ay. eser, 646 ve 649.
(200) H O R S T E R, 9.
(201) J U Y N B O L L, *Handbuch*, 55.
(202) S A V A Paşa; *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında bir Etüd II*, (çev. A R I K A N, Baha). Ankara 1956. s 34-35.

rın kitaplarını tarayarak gerekli çözüm yolunu bulmağa çalışır [203]. Eğer, mevcut kitaplardan bir cevap çıkartamaz ise, o zaman «meselenin kütüb-ü muteberede» bulunmadığını beyan ile [204] yetinmek zorundadır. Şeriat içinde olmadığı böylece belirtilen bu hallerde örfî hukukun bağımsız olduğunu İkinci Bölüm'de belirtmiştik. Ancak bazı hallerde şeriatın da meseleye bir cevap vermesi şart olduğundan o zaman fetva veren büyük zorlamalara ve hatta «hadis tahriflerine» [205] bile girişir veya, içtihad yasak olmasına rağmen, kendi fikrini bazı şer'i desteklerle belirtir [206]. İşte bu yolla, bilinmiyen bir meselenin çözüm yoluna ulaşmak güç bir iştir ve buna ancak yüksek din adamları cesaret edebilirler [207]. Ufak yargıçlar, böyle hallerde, bu yüksek din adamlarına müracaat ederler.

Mahiyetini bu şekilde kısaca açıklamaya çalıştığımız fetva, bilhassa siyaseten katilde çok önemli bir rol oynamaktadır. Bir kimsenin sâi bilfesad sayılıp sayılmadığını ve sayılırsa hakkında siyaset olunup olunmıyacağını, hükümdarlar pek çok kere fetva ile tesbit etmeği istemişlerdir. Bunun da sebebi İkinci Bölüm III/3'de gördüğümüz gibi, ölüm cezası verirken hükümdarın «şer'i» olmayı arzulaması ve bu yüzden bu alanda örfî hukuk ile ceza hukukunun işbirliği yapmasıdır. Bu, siyaseten katl işlerinde oldukça kuvvetli bir gelenek halinde yaşamıştır. Msl, Deli Hüseyin Paşa'nın katli için Köprülü Mehmed Paşa, padişahı ikna etmek için uğraşırken, buna engel olmak isteyenler, «*Girit* gibi bir cezîrede hizmeti sebk eden bir vezir ne töhmet ile katl olunsun ? Katli mucip bir töhmeti varsa fetva alınıp öyle hakkından gelinsin, şikâyetçileri yok, böyle hafif sebeplerle öldürülürse halk gareze hamlederler. Hakkında söylenen sözler ispat olunmak lâzım olup, sabit olursa fetva alınmak icap eder» [208] demişlerdir.

Şu halde görülüyor ki siyaseten katilde soruşturma ile suç belli olduktan sonra bir de «ululemr emriyle katlin meşru ol-

(203) BİLMEN I, 252-253.
(204) HAMMER, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung II*, 376-377; D'OHSSON IV, Paris 1791, s 520.
(205) GOLDZIEHER, *Muh. Recht in Theorie u. Wirklichkeit*, 422 vd; ayrıca bk, NALLINO, 548.
(206) Bu konuda bir örnek için bk, İkinci Bölüm, not 124.
(207) Bk, BİLMEN I, 252 vd.
(208) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 348.

duğu» fetva ile tesbit edilmek gerekiyor. Fetva için söylediklerimiz göz önüne alınırsa cezası siyaseten katl olan fiillerin, nazarî olarak «çözümü müşkül» birer hukukî mesele sayıldıkları anlaşılır. Bunun da sebebi, daha önce tekrarladığımız gibi, bu önemli alanda ceza hukuku - örfî hukuk işbirliğini zarurî bir hale getirmektir. Şu halde siyaseten katilde fetva mekanizmasının işleyişine göre, ilkönce yaptığı soruşturma ile hükümdar örfî yetkisine dayanarak işlenen suçun ölümle cezalandırılmasını takdir etmekte, sonra şeriata başvurarak bu cezanın hukuken mümkün olup olmadığını fetva ile tesbit ettirerek, gerekli işbirliğini sağlamaktadır. Bu işbirliğinin fetva ile sağlanmasının sebebine gelince : Fetva yargılama sonucu verilmiş bir hüküm değildir. Bu yüzden fetva sonucu varılan kanaatın hüküm gibi yerine getirilmesi mecburî olmamaktadır [209]. Siyaseten katilde yargılama nihayetinde hüküm padişah veya vekili tarafından verildiğinden, ulemanın bu işte bir rolü olmuyor. Böylece veliyülemr veya vekili gerektiği takdirde fetva ile bağlı kalmıyacaktır. Fakat uygulamada ekseriya «isteğe göre» fetva alındığından, bu prensibin fazla bir değeri kalmamış ve fetva, formel bir şekilde, gene formel bir işbirliği vasıtası olmuştur. Böylece nazarî olarak, sanık hakkında bir teminat olması gerekli fetva sisteminin bu faydayı herzaman sağladığını iddia etmek zordur. Bunun da çeşitli sebepleri vardır. Herşeyden önce mutlak hükümdarlık sisteminin gelişmesi ve hele II. Mehmed ile padişahın otoritesine tanınan kısmî sınırların hemen hemen kaldırılması, onun ölümünü istediği kimseyi yok etmesini önliyecek bir kuvvet bırakmamıştır denilebilir. Şüphesiz, soruşturma sonucunda iddiaların tahakkuk etmemesi hâlinde sanık kurtulabilir. Ancak her soruşturmanın amacına göre yönetilmediğini yukarıda (D/a-aç) belirtmiştik.

Böyle soruşturmalar sonunda verilecek fetvaların da ayni sakatlığı haiz olduğu söylenebilir. Ayrıca soruşturmasız katillerdeki fetvanın daha da eksik olduğu muhakkaktır. Nihayet ulema - hükümdar arasında varlığını söylediğimiz işbirliği (I/2-c) ve mutlak padişahın veya temsilcisinin kesin emri, fet-

(209) BİLMEN I, 259.

va verenlerin karakter düşüklüğü [210] ile örülen menfaat bağları, yukarıda belirttiğimiz gibi, bazen hadislerin bile tahrifi sonucu doğurmuş ve fetva verenler pek çok hallerde emirleri yerine getiren alelâde bir memur derecesine düşmüşlerdir. Msl, Köprülü Mehmed Paşa zamanında şeyhülislâmlık yapmış Esirî Bursalı Mehmed Efendi, yeni Vezir-i Âzam Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa ile IV. Mehmed huzurunda sohbet ederken, Şeyhülislâm, Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümünün iyi olduğunu, zira haksız yere çok kişinin canına kıydığını söyleyince, Fâzıl Ahmed Paşa «öldürdüğü adamları sizin verdiğiniz fetva ile öldürürdü» demiş, bunun üzerine Mehmed Efendi «şerrinden korkardım onun için fetva verdim» şeklinde feci bir cevap verince, Fazıl Ahmed Paşa «ya Allahtan korkmayıp mahlûktan korkmak ilim ve diyanete lâyık mıdır?» diyerek, Allah korkusunun teokratik bir devlette bile bazen yüksek din adamlarında dahi bulunmadığını ve böylece pek çok günahsızın kanına girildiğini ifade etmiştir. Bu cinayetlerde hissesi bulunduğunu anlayan IV. Mehmed çok müteessir olarak şeyhülislâmı azletmiştir (1662/1072) [211]. Osmanlı tarihinde öyle şeyhülislâmlar görülmüştür ki, suçsuz olduklarını bildikleri halde, en iyi ve sadık arkadaşlarının idamına fetva vermişlerdir. Msl, Şeyhülislâm İsmail Asım Efendi'nin III. Mustafa'nın emri üzerine suçsuz, sadık arkadaşı Halimî Paşa hakkında fetva vermesi gibi [212]. Bazen de peşin - toptan fetva alınarak padişahın veya vekilinin rahatça idam cezasını vermesinin temin edildiği görülmüştür. Msl, tütün içenler hakkında meşhur vaiz Kadızâdenin IV. Murada (1633/1043) [213] ve Şeyhülislâm Bâli Efendi'nin Köprülü Mehmed Paşa'ya bütün hareketlerinin şer'î olduğuna

(210) Fetva verenlerde iyi ahlâk, adalet duygusunun kuvveti gibi (Bk; MARDİN, Ebû'ulâ; *Fetva*, İA IV, 583) vasıflar aranmışsa da toplu ahlâk bozulmaları zamanında bu şartlara riayet edilmeden fetva verme kudretinin tanındığı kimselerin faaliyette bulunması olağanlaşmıştır.

(211) Vekayinâme (Abdi Paşa) varak 65 ve bizzat Abdi Paşanın ağzından naklen: Silâhdar I, 221. UZUNÇARŞILI, *OT III/2*, 477-478'den naklen.

(212) ŞAMDANÎ ZADE Süleyman Efendi: *Takvimü-tevarih* zeyli. UZUNÇARŞILI, *OT IV/2*, 486 not 1'den naklen.

(213) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 197; Kadızâdeye tütün'ün dinen yasak edilmediğini söyledikleri zaman «ulûlemr olan padişahın menetmesi ile terki lâzım gelir, dinlemiyenler katlolunur» diyerek (ay. eser, 365) padişahın iradesini adetâ şeriat yapmıştır.

dair [214] verdikleri fetvalar gibi.. Bütün bu hallere rağmen Bolulu Mustafa Efendi gibi; Fâzıl Mustafa Paşa henüz vezirken, katlini isteyenleri «katli mucip bir suçu yoktur. Asıl suçlu sizlersiniz ki... sizin fetvanız verilmelidir» diye huzurundan kovan Debbağ-zâde Mehmed Efendi [215] gibi cesur din adamları görülmüştür.

Ancak şurasını belirtmek doğru olur. Fetva sistemi uygulamada iyi işleyememiş ve adaletsizliklere engel olamadığı pek çok durumlar görülmüştür.

2° — Ferman :

Siyaseten katl hükmü fermanla verilir. Ferman herhangi bir husus hakkında padişahın yazılı emri demektir [216]. Soruşturma sonunda veya soruşturmasız, padişah, bir kimsenin siyaseten katl edilmesi gerektiğine karar verir ve bu kararını - isterse - fetva ile de teyit ettirdikten sonra kararlaştırdığı hükmü ferman şeklinde yazdırtır. Aşağıda göreceğimiz gibi, fermansız katillere de pek ender sayılmıyacak şekilde rastlanmışsa da, padişahın emri ferman ile ifade edildiğinden siyaseten katilde ferman en zarurî unsurlardan birisi olmuştur [217]. Zira ferman yazılmadan ancak padişah huzurunda bulunan kimselerin katli mümkündür. Uzakta olan kimseler için ferman yollamak şarttır. Ancak padişah huzurunda bile ferman verilmesi asıl sayılır.

Usulüne uygun olarak verilen bir siyaseten katl fermanında, klişe dua ve sözlerden sonra, katledilecek devlet adamının, bu cezaya çarptırılması için yaptığı fiiller, yâni katl sebepleri yazılır. Sonra, bu sebeplerin suçluyu idam etmek için gerek ve yeter olduğunun fetva ile tespit edildiği, yâni katl hükmünün fetvaya dayandırıldığı belirtilir. Üçüncü olarak katl hükmünün verildiği ve bunun icra edilmesinin emredildiği yazı-

(214) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 337; HAMMER, *GOR III*, 501.

(215) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 513.

(216) Ferman hakkında geniş bilgi, bk; UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 279 vd.

(217) IV. Mehmed, *Cehrin* kalesini alamıyan Serdar İbrahim Paşaya gazap edip tekdirten sonra «kaldırın» diye bostancıbaşıya emretmiş, o da katlolunacak zannı ile veziri götürürken, İbrahim Paşa Bostancıbaşıya «hakkında ferman olup olmadığını» sorunca hareketin yanlışlığı anlaşılmıştır. UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 476 not 1 ve, ay. yazar, *Merkez Teşkilâtı*, 206.

lır [218]. Emrin kimler tarafından icra edileceği bazen fermanın başına, bazen de bu üçüncü bölüme yazılabilir.

Genel ferman şekli bu olmakla beraber, bunun istisnaları da vardır ve aşağıda açıklanacaktır.

Vezir-i âzam, padişahın mutlak vekili olduğundan, onun adına ferman yazdırabilir. Diğer yetkililer ise «ferman» yazdıramazlarsa da, yetkilerinin sınırları içinde verdikleri katl hüküm ve emirleri tıpkı ferman gibi yazılır.

Fetva ve ferman hakkında yaptığımız açıklamalar ulema ve reaya için de carîdir. Bu hususa yeri geldiği zaman işaret edilecektir.

bb) Yargılama Sonucu Verilen Hükümde Fetva ve Ferman:

Şeklen normal bir şekilde yapılan yargılama sonucunda fetva alınması ve buna dayanılarak fermanının yazılması usul olmuştur. Öyle ki bu kuralı bozmak istemiyen bazı padişahlar, acele hallerde, yargılamada hazır bulunan yetkili din adamından hemen «sözlü» bir fetva alarak [219] usule riayet etmek istemişlerdir. Ancak zikrettiğimiz örnekte olduğu gibi ferman da «sözlü» olarak verilebilir. Böyle hallerde tam anlamı ile fetva ve fermandan bahsetmek doğru olmamakla beraber, yargılama sonunda formalitelere «kısmen» dahi olsa bağlı kalmak çabası, yargılamasız soruşturmalardan ve soruşturmasız katillerden daha fazla görülmektedir.

bc) Yargılamasız Soruşturma Sonucu Verilen Hükümde Fetva ve Ferman:

Hükümdar veya vekili, kendi anlayışına göre yaptırtığı soruşturma sonucunda, siyaseten katl hükmüne varırsa, vereceği fermanı fetvaya dayandırıp dayandırmamakta kendisini daha serbest görmektedir. Bununla beraber bizzat yaptığı veya gerekli gördüğü kimselere yaptırttığı bu soruşturma so-

(218) Örnek için bk; BELGE N. 9 (Yeğen Osman Paşanın katli fermanı: Ankara Hukuk Fakültesi kitaplığında yazma, No. 45006).

(219) Msl, I. Ahmed, emirlerine riayetsizlik eden Sadaret Kaymakamı Kasım Paşayı huzuruna çağırmış ve yapılan kısa bir yargılamadan sonra, hazır bulunan şeyhülislâmdan sözlü bir fetva isteyerek hemen katl emrini vermiştir (1604/1013). HAMMER, *GOR II*, 681.

nucunda padişahın, fermanlarını gene de fetvaya dayandırdığını görmek kabildir[220]. Bu şekilde fetva, tabiri caiz ise, adetâ «yargılama» yerine geçmektedir. Zira fetvada da meselenin tahlili yapılır. O halde yargılamasız soruşturma sonucunda alınan fetva ile, belki yargılamanın eksikliği pek ufak bir nispette giderilir, ama bu hiç bir zaman «yargılama» değildir. Fakat takdir hakkına dayanan padişah fetvayı gerekli görmiyebilir de. Bu hal, hele gizli olarak idam ettirilmesi gerekli kimseler için daha çok câridir. Gerçekten, böyle zamanlarda fetva alınması ile gizlilik kısmen de olsa kaybolur. Bu yüzden sadece gizli olarak ferman yazdırılır ve gene gizlice gönderilirdi[221]. Buna rağmen, gizli olup olmaması fazla önemli bulunmıyan katillerde de fetvasız ferman verildiği vakidir. Ancak, askerîlerin katl emirlerinin pek çok hallerde de gizli olarak verilmesine zaruret bulunduğunu kaydetmek gerektir. Soruşturma yapılmasına rağmen fetva ve ferman alınmadan verilen katl emirlerine çok ender olarak rastlanacağını sanıyoruz.

bç) Soruşturmasız Verilen Katl Emrinde Fetva ve Ferman :

Soruşturmasız katilde fetva ve ferman verilmesine ratlamak bir hayli zordur kanaatmdayız. Soruşturma yapmadan, o anda katl hükmü veren hükümdar, zaten şeriatla olan bağlarını koparmıştır. Eğer, örfî hakkını şeriata tasdik ettirmek istese idi, res'en de olsa bir soruşturma yapması gerekirdi. Zira şeriat siyaseten katl'i gerekli suçun «şer'an sabit olmasını» ister. Bu da ceza hukukunun, örfî hukukla işbirliği yapabilmesi için asgarî bir şarttır. Ancak şer'an sabit olan bir suçun, şeriat veliyülemr tarafından katl ile cezalandırılmasına izin verir[222]. O halde soruşturma yapmadan katl emri veren hükümdar, artık İslâm ceza hukuku içinde kalmıyor demektir. Bu yüzden fetva alması gereksizdir. Ancak, belki, zaruret varsa (uzaklık gibi) ferman verebilir. Buna rağmen, huzurunda icra edilecek katillerde fermana da ihtiyaç yoktur. I. S e l i m ,

(220) Msl, sabık Vezir-i Âzam Ç o r l u l u A l i P a ş a , azlinden sonra sürgün iken, padişah yaptırttığı soruşturma sonucunda idam ettirilmesine karar vermiş ve bu kararını aldığı fetvaya dayandırdığını, fermanında açıklamıştır. Bu fermanın sureti için bk, U Z U N Ç A R Ş I L I , *OT IV/2,* 288 not 2.

(221) Msl, IV. M u r a d 'ın sabık vezir-i âzamı B o ş n a k H ü s r e v P a ş a bu şekilde yalnız fermanla katledilmiştir. Bk; not 160.

(222) Bk, İkinci Bölüm, not 124.

Vezir-i Âzam Yunus[223], Vezir Hemdem[224] ve Hüseyin[225] paşaları, IV. Murad Vezir-i Âzam Boşnak-Topal Recep Paşa'yı[226] Sultan İbrahim Vezir-i Âzam Salih Paşa'yı[227], o anda gördükleri gerektirici sebeplerle, soruşturmasız, fetvasız ve fermansız katlettirmişlerdir.

Askerî sınıfın siyaseten katl usulüne dair yaptığımız açıklamalar, pek çok hallerde reaya için de caridir. Bunlara yeri gelince işaret edeceğiz. Ancak, bu usûl kurallarının her zaman ve herkes için aynen uygulandığını söylemek de imkânsızdır. Genel olarak bu kurallara riayet edildiği muhakkaksa da bazen bunlardan sapmalar olabilir. Msl, yargılama sonucunda fetva alınmadan ve ferman verilmeden katl mümkün olduğu gibi, soruşturmasız katilde de tersine, fetva alınması kabildir. Ancak bunlar istisnaî durumlardır. Bu yüzden üzerlerinde durmayı gereksiz görüyoruz.

D — Askerî Sınıfda Siyaseten Katl Cezasının İnfazı :

a. İnfaz Hazırlığı:

Ferman'ın siyaseten katl hükmünü ve bu hükmün icraemrini ihtiva ettiğini görmüş ve ferman olmadan ekseriya infaz yapılamıyacağını açıklamış [228] fakat istisnaların daima mevcut olduğunu söylemiştik. Gerçekten istisnalar dışında, bu cezanın infaz edilebilmesi için ferman gereklidir. Gecikmesi zararlı hallerde, katl hazırlığının yapılması için bazen sözlü emirle bir kişi yollanır, o hazırlıkları yaptığı sırada veya bitirdikten sonra ferman gelir ve emir ancak ondan sonra infaz olunur [229]. infaz sarayın içinde olacaksa fermanı bostancıbaşı [230], saray veya *İstanbul* dışında infaz edilecekse kapıcıbaşı [231] götürür ve bunlar, idamın sonuna kadar işe nezaret ederler. Bazen ka-

(223) Bk, not 136.
(224) Bak not 134.
(225) Bk, not 135.
(226) Bk, not 112.
(227) Bk, not 148.
(228) Bk, not 217.
(229) IV. Mehmedin sabık Vezir-i âzamı Sofu Mehmed Paşa ilkönce sürgün edilmiş, arkadan sözlü bir emirle Telhisî Mehmed Paşa katl hazırlıklarını yapmak için gönderilmiş, sonra da Frenk Ahmed ile ferman yollanılmıştır. HAMMER, *GOR III*, 345 - 346.
(230) D'OHSSON VII, 15; UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 476.
(231) D'OHSSON VII, 19; UZUNÇARŞILI, ay. eser, 404-405.

pıcıların veya çavuşların da bu işe memur edildikleri, bazen de mahallî büyük memurlara gizli bir fermanla infaz emredildiği görülür. Fermanı götürene çok sıkı talimat verilerek işi gizli tutması ihtar edilir. O da yollarda, gideceği yeri ekseriya yanlış söyliyerek, kimsenin farkına varmaması için çeşitli hilelere girişerek, hızla seyahat eder ve böylece gideceği yere varır [232]. Fermanın, katledilecek şahıs tarafından haber alınması hâlinde kaçma veya direnme olması ihtimali gayet kuvvetlidir [233]. Bu yüzden ödevli olan tam infaz ânına kadar çeşitli hilelere başvurmak zorundadır. Bazen pek kurnazca ve ustalıkla alınmış tedbirler varsa da [234], acele veya bilgisiz hareket edildiği zaman katledilecek şahsın kaçması [235] pek ender sayılmıyacağı gibi, bir hayli ciddî şekilde direnenlere de [236] rastlanır.

Fermanı götüren ve infaz işinde sorumlu olan bostancıbaşı, kapıcıbaşı, çavuş ve sair memurlara katledilecek kimse tarafından ciddî bir direnmede bulunulmaz ise, önemli bir ödev daha düşmektedir. O da katledilecek askerînin şahsında «ırzı padişahiye» riayet edilmesidir. İdama mahkûm olan memur, padişahın kulu olduğundan, katl hazırlıkları ve katl esnasında ona yapılacak kötü muamele, padişahın şerefini zedeler. Bu yüzden katledilecek kişiye, rütbesinin gerektirdiği say-

(232) Bu hususlarda fermanı götürenin nasıl hareket ettiğini gösteren çok tipik bir belge. Bk, BELGE N. 10 (*Hıdır Kuka oğlu Mehmed Beye varan Ahmed Çavuşun takriri.* TSA. N. E/8105. XVI. Yüzyıl).

(233) D'OHSSON VII 289-290.

(234) Enteresan bir örnek için bk, ay. eser, 290 vd. Ayrıca bk, BELGE N. 12 (BAHH N. 4121).

(235) *«Rumeli valisi olub, cezası ferman olunan Mehmed Paşa kaçtığından tutulup başının İstanbula gönderilmesine dair olan emrin ilân edildiği...»* ne dair Yenişehir Fener Kadısı Fethullah Çelebizâde imzalı ilâm. BACVT A. N. 5649, 11 Cemaziyelevvel 1202 (18 Şubat 1787); Bir isyan hazırladığı duyulan Sadaret Kaymakamı Recep Paşanın katlini IV. Mehmed emretmişti. Fakat fermanı götüren adam bunu yanlışlıkla Recep Paşaya vermiş, canı başına sıçrayan Paşa hemen konağının arka bahçesinden kaçmayı başarmıştı. UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 142.. *Rumeli* Valisi Kerküklü (Firarî) Hasan Paşanın katline II. Mustafa zamanında irade çıkmışsa da Hasan Paşa infaza memur Bayram Ağayı öldürerek kaçmış ve III. Ahmed'in culûsunda affedilmiştir. Bk, not 92'de bu olay.

(236) *«İdamına irade sadır olan sabık Ayaş Müftüsü Abdülhalimin üzerine varılıp bir saat müsademeden sonra geceleyin merkum firar etmesi...»* ne *dair Amasya* Naibinin ilâmından hulâsa. BACVT A. N. 4331. 12 Rebiulâhir 1205 (19 Aralık 1790).

gı gösterilmelidir. Onun hatırı da hoş tutulmak gerektir [237].. Bu muamele esnasında son dinî ödevlerini yapabilmesi için gerekli imkânların sağlanması da şarttır. Ancak, tabiî direnme halinde ırz-ı padişahiye riayet imkânı olmadığından hemen infaza geçilir. Küçük memurlarda, ve hele askerlerde (erlerde), tabiî bu riayet de kısa olur, bazen de hiç olmayabilir.

Direnme ihtimalinin kuvvetli olması hâlinde bazen aylarca süren [238] hazırlıklar yapılır. Bu takdirde durum devamlı bir şekilde *İstanbul*'a bildirilerek merkezî kuvvetin olayı izlemesi sağlanır [239]. Kaçma hâlinde ise artık gizlilik kaybolduğundan, kaçağın daha çabuk yakalanması için mahallî kadılıklar vasıtası ile ilân yapılır [240].

Ceza bazen padişahın huzurunda icra edilir. Bu ekseriya fetvasız - fermansız katillerde görülür. Bu takdirde, idam edilecek vezir-i âzam veya yüksek memur arz odasında veya yakınında ise, hemen bu odanın «ceza kapısı» adı ile anılan dördüncü kapısına götürülür. Bu kapının arkasında bir hücre vardır. Hücrede bir çeşme ve ancak namaz kılmak için elverişli bir yer bulunur. Katledilecekler cellâda teslim edilmeden önce abdest alıp, son dualarını burada yaparlar [241].

Padişahlar, idam edilecek yüksek memurlara bazen bu hükümlerini « kara kaftan » giydirerek bildirirler. Kara samur kürk Türk - Moğol geleneğinde, hükümdarın çok iltifat ettiği kimselere giydirdiği bir şeref alâmetidir [242]. Bu usul Osmanlı Devletinde bazı değişikliklerle en önemli teşrifat ku-

(237) 217 numaralı notta zikredilen olayda; bostancıbaşı, Serdar İbrahim Paşa-yı sürüklerken, duruma müdahele eden Sadaret Kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, bostancıbaşıyı ağır bir şekilde azarladıktan sonra, «vüzeradan birisinin katli ferman olunsa bile, kılınç altına gelinceye değin ırz-ı padişahî olmağla ona riayet ve izzet ve ikram lâzımdır» demiştir. *SİLÂHDAR I*, 669. Ay. not'ta gösterilen eserlerden naklen. Ayrıca bk, BELGE N. 11 (BAHH *N. 4102/B* «.. *Paşay-ı merkum hernekadar mağzub-i padişahî ise de ırz-ı padişahiye riayet ve şan-ı vezareti siyanet cümleye fariza-i zimmet olmağın...* vd».

(238) D'OHSSON VII, 290.

(239) *Trabzon* Valisi Tayyar Paşadan sadarete «*Sivas eski valisi Fındıkzâde Hüseyin Paşa'nın idamı için tedbir alındığı..*» na dair arz BAHH N. 4120, 21 Zilkâde 1216 (27 Mart 1801).

(240) BACVT A. N. 5649, not 235'de zikredilmiştir.

(241) D'OHSSON VII, 221.

(242) Moğol geleneğinde kürk, hükümdar tarafından verilen önemli bir şeref alâmetiydi, bk, MGT, 37; kaftan da *İran*'dan alınmıştır (HUART, *Kaftan*, İA VI, 68). Ancak bu usulün Osmanlı Devletine, kürk geleneği dolayısı ile girdiğini kabul etmek gerektir. Zira, mahiyeti itibarı ile bu iki giyim eşyası arasında fazla fark yoktur.

cezalarına dönüşerek [254] modern anlayışa uygun bir adım atılmıştır. Gene, Osmanlı Devletinde, yukarıda teferruatlı bir şekilde gördüğümüz gibi ekseriya meşrû, bazen de despotik sebeplerle ortaya çıkan siyaseten katilde ve bazı hallerde para cezasına çevrilmesi imkânı olmıyan kısas'da infaz, kafa kesme ve boğma, bazen de asılma gibi üç şekle inhisar etmiştir. Şimdi askerî sınıfın siyaseten katlinde bu infaz şekillerini biraz daha yakından görmek gerektir.

bb) İnfazla Ödevli Olanlar :

İnfaz hazırlıklarını yapmağa ve infaza nezaret etmeğe kimlerin memur edildiğini belirtmiştik. Bazen bunlar bizzat cezayı infaz ederler [255]. Ancak bu işle ödevlendirilmiş cellâtların cezayı infaz etmeleri esastır. Saray içinde, padişahın çadırlarını muhafaza eden çadır mehterleri'nden bir gurup ekseriya bu ödevi görürdü. Bu guruptan dört veya beş kişi hergün Sarayda Orta - Kapıda, Kapıcılar Dairesinin yakınında oturarak padişahın veya vezir-i âzamın emirlerini icra için nöbet beklerlerdi [256]. İdam hükmünü uzak yerlere ulaştıranlar da duruma göre ya yanlarında bir cellât götürürler, ya vardıkları yerde bir cellât tedarik ederler veya hükmü bizzat infaz ederler. Sarayda, gizli idamlarda da kullanılmak üzere özel olarak yetiştirilen dilsizler bu çeşit cezaları infaz ederler [257]. Bu şekilde gizliliğe tamamen riayet edilmiş olur. Bazen solaklar, Kapı ve iç oğlanları gibi personelin de, ani hallerde cellâtlık hizmeti yaptığı görülmektedir. Katl hükmü vermek yetkisini haiz yüksek memurların da cellâtları olduğu şüphesizdir.

bc) Yüksek Askerî Sınıf Mensuplarında Siyaseten Katl Cezasının İnfazı :

Vezir-i Âzam, vezir ve sair yüksek rütbeli memurların idamında genel kural boğulmak suretiyle infazdır. Türk - Moğol sisteminde hanedan üyelerinin ve asil memurların idamında kan dökülmesi yasaktı. Bu önemli meseleyi Beşinci Bölümde

(254) GRÄF, 212.
(255) Msl, IV. Murad'ın bostancıbaşılarından Duçe Mehmed katledilecekleri bazen bizzat öldürürdü. Bk, UZUNÇARŞILI, *OT IIII/1*, 199.
(256) D'OHSSON VII, 21; UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 453.
(257) HAMMER, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung II*, 57.
(258) Bk, not 170.

inceliyeceğiz. İşte bu kan dökme yasağı Osmanlı Devletine de yerleşmiş ve bir aristokrat sınıf olmamasına rağmen, yüksek devlet memurları da idamları sırasında rütbeleri ve görevleri dolayısı ile «kan dökmeme» yasağına alınmışlardır. Böylece bunlar ekseriya boğulmak sureti ile öldürülürler. Bu konuda pek çok sayısız örnek her Osmanlı tarihinde bulunabilir. Msl, Vezir-i Âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, *Budin* Valisi Uzun İbrahim Paşa'yı boğdurmak [258] suretiyle öldürttüğü gibi, bu vezir-i âzam da kemendle idam edilmiştir [259].

Genel kural bu olmakla beraber, bazen bu yüksek askerîlerin de kafası kesilmek sureti ile idam edildiği [260], bazen infazın hançerle [261] olduğu görülmektedir. Bu da Türk-Moğol sistemine bağlanabilen bir durumdur. Bu sistemde «kan akıtarak» idam -yasak olmasına rağmen- bazen hükümdarca idam edilecek kimseye karşı en ağır bir hakaret olması için kullanılıyordu [262]. Osmanlı Devletinde de büyük memurların kan dökülerek idamına ekseriya padişahın gazabı anında verdiği emir sebep olur. Zikrettiğimiz örneklerde Gedik Ahmed Paşa'ya II. Bayezid'in beslediği düşmanlık, Hemdem ve Yunus Paşaların I. Selim'in nefretini çekecek derecede gazabına sebep olmaları böyle anlarda padişahların, bu eski geleneğin gizli etkisi ile kan dökülerek idam emrini verdiğini bize haklı olarak düşündürtmektedir. Bazen gazaba gelen hiddetli padişah gene kan akıtarak, bizzat infaza girişebilir. Msl, gene I. Selim yeniçerileri iğfal ettiği için çok kızdığı Vezir-i Âzam Dukakinoğlu Ahmed Paşa'yı huzurunda kendi hançeri ile yaralamış, sonra başını kestirmiştir [263]. Bununla beraber yüksek memurların idamlarında kan akmaması prensibi geniş bir uygulama görmüştür. Öyle ki

(259) Bk, not 171.

(260) Msl, I. Selim Hemdem ve Yunus Paşaları böyle idam ettirmiştir. Bk, not 134 ve 136.

(261) Gedik Ahmed Paşa'nın idamının hançerle infaz edildiği söylenmektedir, HAMMER, *GOR I*, 626; bk, YİNANÇ, 196.

(262) Cengiz han'a isyan eden asillerden Camuha, yakalandığı zaman idamında kanının akmaması için hana büyük yalvarmalarda bulunmuş ve bu isteği bir lutf olarak Han tarafından kabul edilmiştir. *MGT*, 133.

(263) Bk, not 125.

lunuluyorsa Orta Kapı ile Çizme Kapısı'nın ortasında bulunan bir yerde infaz edilirdi. Meşhur Siyaset Çeşmesi önünde [277] olan bu yerde gerekli teşkilât vardı. İdam cezalarının bazen *Yedikule*'de infaz edildiği de olurdu. Taşrada da hükmün bildirildiği yerde icra edilen idamlar dışındaki siyaseten katl cezaları belirli yerlerde infaz edilirdi. Bazen, tahminimize göre kasden, mahallî kiliselerin önlerinde infaz işlemleri yapılır [278].

Hadd cezalarında bir amaç ta «korkutma» olduğunda, bunlar açık infaz edilir [279]. Ancak, siyaseten katl, bir hadd cezası olmadığından infazın açık olmaması gerektir. Gizli idamlarda, fermanın belli bir kapalı yerde bildirildiği hallerde bu şarta riayet edilirse de bazen, «siyaset meydanında» açık infazlara rastlanır, bilhassa toplu idamlarda.

Boğulmak suretiyle infazda kemend, asılmada ip, kafa kesmede balta veya pala kullanılır.

be) İnfazdan Sonra Yapılan İşlemler :

İnfaz, eğer boğulmak, yahut asılmak suretiyle icra edilmişse, ölünün başı muhakkak kesilir ve kesilen kafa, içi bal dolu kıl torbalar içine konarak *İstanbul*'a gönderilir [280]. Ekseriya katle memur edilmiş olanlar bu kesik kafayı da yanlarında götürürler ve *İstanbul*'a vardıklarında, fermanın ne şekilde icra edildiğini bildirir bir yazı ile, teşhir edilmek üzere bu kafayı teslim ederler [281] Eğer fermanın icrası mahallî büyük memurlara emredilmişse onlar da fermanı getiren eliyle, bir yazı ile birlikte kesik kafayı *İstanbul*'a yollarlar [282]. Bu me-

(277) Bk, UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 23.

(278) «*Bosnada katle müstahak olanların Rum Kilisesi kapısı önünde idam edilmelerinden dolayı...*» İstanbul Rum Patriği tarafından şikâyetnâme. BACVT A. N. 5642, 19 Muharrem 1194 (26 Ocak 1780). «*Diyarbekirde katl ve salbin kilise önünde yapılmaması..*» *na* dair İstanbul Ermeni Patriği Ovadis imza ve mühriyle arıza BACVT A. N. 5535, 29 Safer 1225 (5 Nisan 1810).

(279) GRÄF, 97.

(280) KOÇU, Reşat Ekrem. *Bâbıhümayûn*. İstanbul Ansiklopedisi IV, İstanbul 1960, s 1769 - 1771 arasındaki bölüm.

(281) msl, bk; BELGE N. 6 ve BELGE N. 13 (TSA N. E/10190).

(282) «*Sivas valisi Hüseyin Paşanın kesilmiş başının gönderildiği..*» ne dair arz ve III, Selimin hatt-ı hümayûnu. BAHH N. 4102. 25 Rebiulâhır 1216 (4 Eylül 1801).. *Erzurum* valisi Abdurrahman Paşadan Sadarete, «*Mecingird mutasarrıfı Veli Paşanın kesilmiş başının ve muhallefat defterinin gönderildiği..*» ne dair. BAHH N. 4113/A. 21 Cemaziyelâhır 1216 (29 Ekim 1801); ayni konuda daha bk, N. 4113/B ve 4113/D.. *Trabzon* valisi Tayyar Paşadan

murlara gönderilen fermandan başka, kesik kafanın *İstanbul'*a gönderilmesi hakkında sıkı talimat da yazılır [283]. Kafanın yollanması unutulduğu takdirde gönderilmesi bildirilir [284].

Kesilmiş kafanın *İstanbul'*a gönderilmesinin iki sebebi vardır. İlkönce, katlin infaz edilip edilmediği anlaşılmış olur, bu bir Moğol geleneğidir [285]. İkincisi, suçlunun cezasını bulduğunu ilân etmek için bu baş Saray Kapısı önünde teşhir edilir.

Büyük devlet adamlarının kesik başları, gümüş bir tepsi içinde padişaha gösterilir [286]. Bundan sonra padişah, «cezasını bulan falancanın kesik başının geldiğini ve ibret-i âlem için teşhir edilmesini» ya ayrı bir yazı ile [287] veya kesik kafayı görmedi ise, kafanın geldiğini bildirir yazıya eklediği bir hatt-ı hümayûn ile [288] emreder. Bazen bu işleri vezir-i âzam da yapar. Bu işlemler tamamlandıktan sonra kafa teşhir edilir.

Kafa teşhiri eski bir Doğu geleneğidir. Msl, *Çinliler'*de bu usulü sık sık görmek kabildir [289]. Osmanlı Devletinde de bu usule sık sık rastlıyoruz. İmparatorluğun her yerinde infaz edilen siyaseten katl cezalarında yukarıda söylediğimiz tarzda, kafalar *İstanbul'*a yollanır. Bu genel kuralın yalnız reaya için bazı istisnaları vardır.

Sadarete, «*Erzurum valiliğine tâyin suretiyle Silistreden naklolunan Gürcü Osman Paşanın idamına memur Muş mutasarrıfı Murad Paşa tarafından kesilmiş başının gönderildiğine..*» dair. BAHH N. 4136. 16 Ramazan 1218 (30 Aralık 1803).. *Bender* muhafızı Hasan Paşadan sadarete, «*Kaçak Tayyar Paşanın yeğeni Hasan Bey Boğdanda idam olunup başının gönderildiği*» ne dair. BAHH N. 4117, 11 Zilkade 1220 (31 Ocak 1806); ayni konuda *Bender* naibi Seyyid Nuri Efendiden N. 4117/B.

(283) *Erzurum* ve *Trabzon* valisi Tayyar Paşadan *Van* valisi Recep Paşaya, «*Van muhafızı Demirtaşzâde Sadık Paşanın hiyanetine mebni idamı hakkında sadır olan iradenin infazı ... ile ... başının gönderilmesi..*» ne dair. BAHH IV. 4093, 1219 (1804).

(284) «*Hilâfı şeriat ve mugayiri rıza hareketlerinden dolayı Kütahyaya nefyedilmiş olan kapucu başılardan Cebecibaşı Mehmed'in kesilmiş başının İstanbula gönderilmesi..*» ne dair hüküm. BACVT A. N. 2004. Zilkade 1241 (Haziran 1826)

(285) SPULER, 414.

(286) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 478.

(287) Vezir-i âzam Şerif Hasan Paşanın kesik başının teşhir edilmesine dair III. Selimin emri. Bk, BELGE N. 7. Ayni belge BA'nden alınmış olarak KARAL tarafından yayınlanmıştır. Biz ise bunu TSA'nde bulduk. Bk, KARAL, *H. Hümayûnlar I*, 44.. Bu belgede Padişah yaftanın ne şekilde yazılacağını da bildirmektedir.

(288) Msl, bk; BELGE N. 6.

(289) ALINGE, *XII/3-4*, 113.

Teşhir emri çıktıktan sonra, vezir-i âzamların, vezirlerin ve bu derecede devlet adamlarının başları, gümüş bir tepsi içinde Orta Kapının yanındaki mermer sütunun yanında [290], orta derecede rütbelilerin kafaları tahta bir tepsi içinde Dış Kapının (Bab-ı Hümayunun) önünde, daha küçük rütbelilerin kafaları ise aynı kapıda fakat yerde teşhir edilirdi [291]. Zaman zaman Bab-ı Hümayunun önü günlerce yüzlerle kafa ile dolardı [292]. XVIII. Yüzyıl sonu ve XIX. Yüzyılda kafaların *Edirnekapı*'da da teşhir edildiği anlaşılmaktadır [293].

Kafalar, genel olarak üç gün için teşhir edilirler. Teşhirde kafanın önüne bir de yafta konulur [294]. Bu yaftada suçlunun hangi gerektirici sebeplerle katlolunduğu sadece bir özet halinde yazılır [295].

Sefer esnasında başarısızlıkları sebebi ile katlolunan kimselerin başları, tahminimize göre orduda bulunan diğer komutanlara ibret olması için orada teşhir edilirler [296].

Kesik başların teşhirden sonra ne yapıldığına dair bir kayıt bulamadık. Bunlar, tahminimize göre ya devlet tarafından belirli bir ye gömülürler, veya cesedin tâbi tutulduğu işleme göre hareket edilir. Cesede, hükmü infaz eden cellât sahiptir. Cellât ayrıca, mücevherleri dışında cesedin üstündeki elbise vs. nin de sahibidir. Katl olunan şahsın akrabaları bu cesedi cellâttan katledilenin rütbesine göre değişen bir fiyatla satın alabilirler [297]. Ancak bazen bu cesetlerin, akrabalarına verilmiyerek denize veya başka bir yere atıldığı da olur.

İnfaz hakkında yaptığımız bu açıklamalar bazı istisnaları ile reaya için de caridir. Bu hususa yeri geldiği zaman işaret edilecektir.

(290) D'OHSSON VI, 255.
(291) D'OHSSON, ay. yer; KOÇU, 1770.
(292) 1685-1659/1069 yıllarında Abaza Hasan isyanı bastırılmış ve bir yıl içinde onbin kişi kadar suçlu - suçsuz kimse idam edilmişti. Bu yüzden bir yıl boyunca her gün 10-15 kafa muntazaman Bab-ı hümayûn önüne getirilmiş ve çoğu günlerce orada kalmıştır. KOÇU, ay. yer.
(293) Msl, Şerif Hasan Paşanın başı *Edirnekapıda* teşhir edilmiştir. Bk, BELGE N. 7.
(294) D'OHSSON VI, 255.
(295) Bk, iki yafta. BELGE N. 5 ve BELGE N. 8.
(296) Bk, BELGE N. 5.
(297) D'OHSSON VI, 258.

2) Ulema Sınıfı:

Yukarıda ulemanın askerî sınıf içindeki mümtaz yerini, sebepleri ile birlikte belirtmiştik. Bilhassa siyaseten katl bakımından ulemanın bu imtiyazı son derece önemlidir. Ulema ancak sınırlı hallerde ve ender olarak siyaseten katledilir. Ulemanın bu konudaki imtiyazında bir başka sebebin rol oynadığını da iddia etmek mümkündür : Ulemanın icraî ödevlerden uzaklaşması ile artık devlet idaresinde aracısız bir şekilde rol oynamak özelliği kalmadığından, icraî askerî sınıf gibi, sık sık merkezî kuvvetle karşılaşmamakta, pek çok siyaseten katl sebepleri, ulemanın görevi icabı bahis konusu olmamaktadır. Bize kalırsa böyle bir iddiada bulunulamaz. Zira aşağıda göreceğiz ki icraî askerî sınıf mensuplarının yapmaları halinde siyaseten katl sonucu doğuracak pek çok fiil ulema tarafından icra edildiği takdirde çok daha hafif bir şekilde cezalandırılmaktadır.

Ulemaya hangi sebeplerle siyaseten katl cezası verilebileceğini üç ana gurup altında incelemek mümkündür.

A — Ulemanın Devletin Selâmetine Karşı Ağır Hareketlere Girişmesi :

Bu şekildeki hareketlere girişenler, her devirde her devlet tarafından ölümle cezalandırılmışlardır. Bugün bile pek çok devletler bu cezayı uygularlar [298]. Osmanlı Devletinde de hâl böyle olmuştur. Yukarıda ulema - dışı (icraî) askerî sınıfların siyaseten katl sebeplerini incelerken daha hafif durumlarda bile ölüm cezasının verildiğini gördük. Böyle hallerde ulemanın da imtiyazını kaybetmesi tabiîdir, zira ulema, «hükümdarla birlikte olma» özelliğini bu hareketi ile terketmiş ve ayrıca ona karşı gelmiştir.

Osmanlı Devletinde ulemanın devletin selâmetine karşı ağır cürümler ika ettiği - ender de olsa - görülmüştür. En meşhur örnek Simavnalı Şeyh Bedreddin olayıdır. Bu olay hakkında bir hayli eser yazılmış olmakla beraber meseleyi bütün yönleri ile, tarafsız bir şekilde inceliyen bir araştırma

(298) Msl; bk, Türk Ceza Kanunu, Madde. 146, 147, 149, 156.

henüz yapılmamıştır. Fakat siyaseten katl bakımından bu olayı kısa bir şekilde tahlil etmek imkânı vardır.

Simavnalı -veya Simavlı-[299] Şeyh Bedreddin fıkıh ilminin en büyük bilginlerindendir. Ancak, fikirleri geliştikçe İslâm esaslarından sıyrılarak daha serbest bir Dünya görüşüne ulaşmıştır. Bu görüşünde İslâm - Hristiyan -Musevi ayrılığını kaldırmış ve bazı sosyalist iktisadî kurallar ortaya atmıştır. Fetret devrinde *Edirne*'de Musa Çelebi'ye kazasker olmuş ve fikirlerini uygulamak istemişse de, Musa Çelebi'nin devleti kısa bir zaman sonra yıkılınca Çelebi Mehmede karşı ayaklanmış ve çömezleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal aracılığı ile yeniden kurulan Osmanlı Devletinin başına ciddi bir tehlike çıkarmıştır. Halk tarafından bu hareketin geniş ölçüde desteklenmesini, merkezin gittikçe kuvvetlenen sünnî ve otoriter karakterine karşı sınır eyaletlerinde ve göçebeler, Türkmenler arasında kendisini gösteren huzursuzlukta aramak gerektir[300]. Kısa zamanda büyüyen bu hareket zorlukla bastırılmış ve Şeyh Bedreddin yakalanarak I. Mehmed'in bulunduğu *Serez*'e götürülmüştür. Yüksek ulemaya mensup olduğundan hemen öldürülmemiş ve ulemadan müteşekkil bir kurul tarafından sorguya çekilerek, sonuçta - rivayete göre kendisinin de tasdik ettiği - bir fetva ile ölüme mahkûm edilmiş ve asılmıştır. Ancak malının müsadereye salih olmadığı da bu fetvada belirtilmiştir; «katli helâl, malı haramdır»[301]. Şeyh Bedreddin'in torunu tarafından yazılması kuvvetle muhtemel olan *Menakıbnâme*'de, yapılan yargılama sırasında Şeyh şer'an al-

(299) Şeyh Bedreddin'in doğum yeri olan *Simav Rumelidedir,* Arap harfleri ile bazı okunuş farkları dolayısı ile bazen «Simavna» şeklinde de yazılır. Bk; BABINGER, *Schejch Bedr ed-dîn, des Sohn des Richters von Simâw.* Der İslâm XI'den ayrı bası. Leipzig 1921, s 22 not 2.

(300) Şeyh Bedreddin olayının bu cephesi, İnalcık tarafından gösterilmiştir. Bu yazar ayrıca, olayın uçlarla ve tımar meseleleri ile olan ilgilerinin de belirtilmediğini haklı olarak söylemektedir. Bk, İNALCIK, *Os. Huk. Giriş,* 109 ve not 40.

(301) Bu olay hakkında bk; YALTKAYA, M. Şerafeddin: *Bedreddin Simavî.* İA II, 444-446; ay. yazar, *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin.* İstanbul 1925; UZUNÇARŞILI, *OT I,* 360 vd; HAMMER, *GOR I,* 293 vd; DANİŞMEND *I,* 161 vd, 179 vd; NEŞRİ II, 546-547; AŞIKPAŞAZÂDE, 153-154; İNALCIK, *Os. Huk. Giriş,* 109 ve not 40; BABINGER, *Schejch Bedr ed-din;* KISSLING, Hans Joachim; *Das Menâqynâme Scheich Bedreddins, des Sohnes des Richters von Samavna.* ZDMG M, 1950. s 112-176; KAYGISIZ, Bezmi Nusret; *Şeyh Bedreddin Simavenî, İzmir* 1913.

tedilemeyince, ancak salt örfî yollarla idamı fetvası verildiği ve onun buna dikkat bile etmediği yazılmaktadır[302]. Bu konuda söylenenler ne olursa olsun, Şeyh Bedreddin fikirlerinden dolayı değil, devlete karşı giriştiği hareket sebebi ile idam edilmiştir. Zira I. Mehmed, Musa Çelebiyi yendikten sonra Şeyh Bedreddini affetmiş ve *İznik*'te iyi bir yıllık ödenek ile oturmasına izin vermişti. Ancak tabiî, isyanı bastırılıp yargılanmasına başlandıktan sonra, fikirleri de onu her bakımdan suçlayabilmek için bahis konusu edilmiştir. İdamında yargılamanın yapılması ve fetva alınması, servetinin de müsadere dışı tutulması son derece dikkate değer.

İleride ulema serbest fikirlerinden dolayı da siyaseten katledilmiştir ki, bu, ulemanın siyaseten katl sebeplerinin gelişimi bakımından önemlidir.

Devlete karşı girişilen hareketten dolayı ulema katillerine başka örnekler de bulmak kabildir. Msl, Amcası Mustafa'yı takip ederken, onu *Biga* suyundan kolaylıkla geçirten *Biga* Kadısını II.Murad geçit başında astırmıştır (1422/826) [303].. Abaza Mehmed Paşa'nın şeyhi olmasına rağmen affedilen Sarı Abdürrahim yeniçerilerin isyanını telmih eden bazı sözler söylediği için IV. Murad tarafından katledilmiştir ki katlinde eski halleri de göz önünde tutulmuştur (1637/1047) [304]. IV. Mehmed'i hal etmek için faaliyette bulunduğu halde, sadece azil ve sürgünle cezalandırılan Şeyhülislâm Hocazâde Mesud Efendi, sürgün yerine giderken yolda asker topladığı için, bunun bir isyan hazırlığı şeklinde padişaha aksettirilmesinden dolayı katledilmiştir (1656/1067) [305]. 1703/1115 Edirne olayında isyanda rol oynamış Seyyid Mustafa Efendi katledilmiş, fakat başka bir sebep dolayısı ile (bk, C) katledilen şeyhülislâm ve oğlu dışındaki diğer ulema yalnız sürülmüşlerdir [306]. Görülüyor ki ulemanın bu sebepten dolayı siyaseten katledilebilmesinde suçun çok ağır ve vâhim olması gerekmektedir.

(302) KISSLING,. 172.
(303) AŞIKPAŞAZÂDE, 159.
(304) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 172 not 2.
(305) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 306 vd; *III/2* 473 vd; HAMMER, *GOR III*, 458 vd; DANİŞMEND *III*, 534.
(306) UZUNÇARŞILI, *OT IV/1*, 44 not 3.

B — Sünnî İslâm Düşüncesine Ayrılık :

Şeyh Bedreddin olayı bize, kuruluş devrinde bir fikrî hoşgörmenin mevcut bulunduğunu göstermiştir. Bu hoşgörmeyi fikir hürriyeti olarak yorumlamağa imkân yoktur. Bunu ancak, merkezin - dolayısı ile teokratik kuvvetin - henüz tam otoritesini kuramaması sebebi ile feodal unsurların nisbî bir serbestlik içinde olmasıyla açıklıyabiliriz. Zaman geçip merkez kuvvetlenince, Doğunun teokratik anlayışı devlete yerleşince, artık şeriatın temsilcilerinin dogmatik *sünnî* düşünceye aykırı görüşleri yaşıyamazdı, zira egemenlik sünnî anlayışa dayanıyor ve bu dogmatizme göre yönetilen devletin kanun yorumcularının (ulemanın) da bu sistemi kuvvetlendirmesi gerekiyordu. Böylece, bu anlayışa aykırı düşünenlere yaşama hakkı tanınmamıştır. Msl, I. Süleyman devrinde ulemaya mensup Kaabız adlı bir bilgin İsa'nın Peygamberliğini H. Muhammed'den daha makbul saydığı için yargılanmış ve ilk yargılanmasında mahkeme üyelerini altettiğinden katledilemeyince, padişahın israrı ile bir kere daha yargılanmış ve sünnî islâm düşüncesine aykırı hareket ettiğine dair Kemal Paşazâde'nin verdiği fetva ile katledilmiştir (1527/934)[307]. Gene Kemal Paşazâde'nin fetvası ile melâmi tarikatı mensupları ayni akıbete uğramışlar ve bu fetva zaman zaman melâmileri katletmekte kullanılmıştır[308]. III. Mehmed zamanında Şeyh Bedreddin ve Kaabız'ın anlayışlarına benzer bir düşünce sahibi Müderris Sarı Abdurrahman da yargılanarak hakkında fetva alındıktan sonra idam edilmiştir (1603/1012)[309]. *Sünnî* anlayışa körü körüne bağlı fanatik din adamlarının, bazen Lütfi Molla gibi, samimi bir sünnî, fakat açık ve ileri fikirli bir bilgini sırf çekemedikleri için, itikatsızlıkla itham ederek katlettirdikleri de görülmüştür (1495/901)[310]. Esas yeri olduğu için burada açıkladığımız bu katl sebebinin diğer sınıflar için de carî olduğunu kaydetmeliyiz.

(307) HAMMER, *GOR II*, 59 vd; DANİŞMEND *II*, 125-126.

(308) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 355-356.

(309) HAMMER, *GOR II*, 663 vd; DANİŞMEND *III*, 214.

(310) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 695 vd; HAMMER, *GOR, I*, 688. Bu konuda ayrıca bk; YALTKAYA, *Molla Lutfi l' maqdul. La Duplication de l'Autel.* (Fr. çev. A. Adnan ve Henry Corbin). Paris 1940.

C — İstisnaî Haller :

Yetkilerine herhangi bir kayıt tanımamakta aşırı giden padişahlar zamanında reaya ve icraî askerî sınıflar her bakımdan en ufak bir teminat kırıntısına bile sahip olmadan yaşamışlardır. Böyle zamanlarda ulema da siyaseten katl konusunda sahip olduğu teminatı kaybederdi, zira padişah sinirli bir ânında bir ulema sınıfı mensubuna gazap ederse, bu din adamını kurtaracak bütün teminatlar yok olurdu. IV. Murad bu konuda önemli örnekler vermiştir. Msl, birgün *Bursa*'ya giderken *İznik*'te yolların bozuk olması ve hakkında birkaç da şikâyetçi gelmesi dolayısı ile Kadı Gümüşzâde'yi en küçük bir soruşturma bile yapmadan cübbesi ve sarığı ile kale kapısına astırmıştır (1633/1043). Bütün tarihlerin oybirliği ile belirttikleri gibi, bu hüküm haksızdır[311]. *İznik* Kadısına reva görülen bu hareket *İstanbul*'da ulemayı çok üzmüş ve ulema adına Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi Valide Sultana sert bir yazı gönderek, «ulemanın padişahı siyanet» ettiğinden bahsederek, oğlunun bir daha böyle hareketlere girişmesinin hakkında iyi olmıyacağını bildirmiştir. Ulema hükümdar işbirliğini de gayet açık belirten bu yazıyı haber alınca IV. Murad birdenbire gazaba gelerek hızla *İstanbul*'a dönmüş ve saraya varır varmaz şeyhülislâm ile *İstanbul* kadısı olan oğlunun *Kıbrıs*'a sürgün edilmesini emretmiş, ancak kızgınlığı devam ettiğinden Ahizade'yi *Ayastefonos*'da tekrar karaya çıkarttırıp hemen sahilde boğdurmuştur. Bu, Osmanlı tarihindeki ilk şeyhülislâm katlidir[312].

İstisnaî bir durumu da *Edirne* olayından sonra görüyoruz. Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin tahakkümüne karşı çıkmış bu büyük ayaklanma sonucu bu din adamı azil ve sürgün edilmişken, koruyucusu I. Mahmud'un hal'i üzerine, yeni Şeyhülislâm İmam Mehmed Efendi'nin verdiği bir fetva ile katledilmiş, oğullarından Nakibüleşraf Fethullah Efendi de aynı akıbete uğramıştır (1703/1115)[313].

(311) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 198; HAMMER, *GOR III*, 123.
(312) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 199; HAMMER, *GOR III*, 124 vd; DANİŞMEND *III*, 358.
(313) UZUNÇARŞILI, *OT IV/1*, 15 vd, 39, 40 not 1.

Ancak gördüğümüz gibi, bu verdiğimiz örnekler, gerçekten istisnaî hallerdir ve ulema genel olarak teminatlı durumdadır.

Ç — Ulemaya Siyaseten Katl Yerine Verilen Ceza:

Yukarıda saydığımız özel haller dışında, siyaseten katl ile cezalandırılması gerekli bir suç işleyen ulema sınıfı mensuplarının en ağır ceza olarak azil ve sürgün edildiğini görmekteyiz. Gerçekten, rüşvet [314], katle sebep olma [315], eşkiyaya yardım, yâni zulüm [316], seyyiat ve tecavüz [317], ahlâksızlık ve gaddarlık [318], hilâf-ı riza ve uygunsuz hareket [319] gibi diğer askerilerce işlenmesi halinde hemen siyaseten katl ile cezalandırılacak fiilleri ika eden ulemaya, suçunun derecesine bakılmıyarak sürgün ve bazı ender hallerde de bununla beraber ilmiye sıfatının da kaldırılması [320] cezası verilmektedir. Şurası dikkate değer ki bu son halde, ulema sınıfından çıkarılma vaki olduğundan, artık bu şahıs gerekli teminatını kaybetmiştir.

Bazen siyaseten katl hükmü verilmiş iken bile ulemanın direnmesi, mahkûm olan bir din adamını kurtarabilir. Ulema-

(314) «*Fetvaları müzayedeye koyacak kadar ileri giden İstanbul müftüsü Debbağzade Bekir Efendi'nin memleketi olan Tarsusa nefyi...*» BACVT A. N. 2848, 6 Cemaziyelâhır 1210 (18 Aralık 1795).

(315) «*Kayseride bazı kimselerin katline sebep olan müftü Abdullah Efendinin.. Adanaya nefy...*»i BACVT A. N. 3114, 1213 (1798).

(316) «*Eşkiyaya yardım ettiğinden dolayı Şam Kadısının Adanaya nefyi..*» BACVT A. N. 1888 16 Ramazan 1203 (10 Haziran 1788). Eşkiyalık suçunun ağır bir şekilde işlenmesi halinde, bazan, istisnaî olarak bu suçun işlenmesine önderlik eden ulema sınıfı üyesi katledilebilir, fakat suç ortaklarına gene de daha hafif cezalar uygulanır; «*Bosnada türeyen Hacı Salih nam şaki ile avenesinin idamları sırasında hempalarından Bosna nakib ül-eşraf kaymakamı Nureddin ve sabık Travnik müftisi Ataullah Efendi'lerin nefy ve ted'ibi ve cümlesinin şeyhi olan Şeyh ül-hamidin idam edildiğine dair işaret ve icraatın takdire şayan görüldüğünü mutazammın Bosna Valisi...*» ne. (emirnâme müsvettesi). BACVT Dahiliye N. 10948, 17 Rebiulevvel 1137 (4 Aralık 1724).

(317) «*Sabık Diyarbekir Müftüsü Mes'ud ve Sabık Naibi Yobaz Deli Salih nam kimselerin seyyiat ve tecavüzatından dolayı Kıbrısa nefyedilmeleri..*» BACVT A. N. 574, Zilkade 1216 (Mart - Nisan 1801).

(318) «*Hile ile Mardin Müftüsünü yerinden uzaklaştıran Hüseyin Efendi gaddar ve ahlâksız olduğundan azline...*» BACVT A. N. 591 , 22 Muharrem 1177 (2 Ağustos 1763).

(319) «*Hilâf-ı rıza hareketten dolayı Kıbrıs'a nefyedilmiş olan sabık Adana Naibi İmamzade Ahmed ve sabık Müftü elhac İshak Efendi..*» BACVT A. N. 677, 5 Cemaziyelâhır 1214 (5 Kasım 1799). «*Uygunsuz hareketlerinden dolayı İzmir Kadısı Kebirzâde Esseyid Abdurrahman Efendi ile diğer bazı eşhasın muhtelif yerlere nefy .. leri*» BACVT A. N. 1091, Şaban 1202 (Mayıs - Haziran 1787). Bu konuda daha bk, BACVT A. N. 1554, 1978, 2166, 2168.

(320) Bk, BACVT A. N. 2704, 21 Zilhicce 1232 (1 Kasım 1816).

nın direnmesi o kadar kuvvetli olur ki, msl, padişahın rica etmesine rağmen eski Vezir-i âzam İbşir Paşa'yı katlettirebilen Vezir-i âzam Kara Murad Paşa gibi yeniçerilerin mutlak desteğini haiz kuvvetli bir şahsiyet, bu direnme karşısında gene idama mahkûm ettiği Şeyhülislâm Ebu Sait Efendi'nin cezasını sürgüne çevirmek zorunda kalır (1655/1066) [321]. Ulemanın direnmesi, yukarda gördüğümüz gibi, ancak IV .Murad gibi mutlak otoriteli sert hükümdarlar karşısına sonuçsuzdur. Fakat bunun da istisnaî bir durum olduğunu belirtmiştik.

D — Usul ve İnfaz :

Siyaseten katli gerektirecek bir suç işlemiş ulemanın ekseriya yargılandığı görülmüştür. Yukarıdaki (A ve B) örneklerden bunu açıkça sezmek kabildir. Yargılama sonucu fetva alındığını da biliyoruz. Ancak istisnaî durumlarda yargılamasız ve fetvasız katilleri de görmek kabil olmuştur. Ulemada siyaseten katl cezası genel olarak boğulma suretiyle infaz edilir. Bu istisnası pek az olan, kesin sayılabilecek bir kuraldır. Bu belirttiğimiz haller dışında icraî askerî sınıfa ait usul ve infaz kuralları ulema hakkında da caridir.

III — REAYANIN SİYASETEN KATLİ :

1) Reayanın Siyaseten Katl Sebepleri ve Katl Emri Vermeğe Yetkili Olanlar :

A — Katl Sebepleri :

a. Genel Olarak :

İcraî askeri sınıflar ve ulema için saydığımız pek çok katl sebepleri reaya için de caridir. Ancak bunlar içinde, mahiyeti icabı, yalnız belirtilen sınıf için yürürlükte olan katl sebepleri, msl ödevde başarısızlık gibi haller pek tabiî reaya için katl vesilesi olarak kullanılmamak gerektir. Bu konuda, kesin olmamakla beraber, şöyle bir ölçü verebiliriz : İlkönce,

(321) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 289 vd; HAMMER, *GOR III*, 441 vd; DANİŞMEND *III*, 420.

genel siyaseten katl sebeplerinin hepsi reaya için muteberdir[322]. İcraî askerî sınıf için belirtilmeğe çalışılan sebeplerden, «Padişahın hayatına karşı tehlike», «Padişahın hayatına kasd», «Padişahı tahkir», «Devlete karşı isyana girişmek», «Paşaha yalan söyleme» halleri de reaya için carîdir; zira bu suçlar, mahiyetleri icabı herkes tarafından işlenebilir. Bu yüzden üzerlerinde durmak zaruretini duymuyoruz. Ulemanın siyaseten katl sebepleri arasında saydığımız «sünnî islâm düşüncesine aykırılık» suçu da reaya tarafından işlenebilir, pek ender olmakla beraber, bazı münferit olaylara rastlanmıştır[323]. Diğer hususlar dolayısı ile verilen katl cezasına ise aşağıda 4 numaralı bahiste değineceğiz. Bu haller dışında, mahiyetine bakılırsa nazarî olarak genel, ancak hemen hemen yalnız reaya tarafından işlendiği için yukarıda temas etmediğimiz bazı suçlar daha vardır ki bunlara biraz yakından bakmak gerekmektedir.

b. Reaya İçin Özel Sayılabilecek Sebepler :

Bu sebeplerin hepsini tamamen tesbit etmek imkânı yoksa da belli başlılarını göstermek mümkündür.

Reayaya «zulüm» etmenin genel bir katl sebebi olduğunu göstermiş ve bu halin icraî askerî sınıf için ne şekilde anlaşılması gerektiğine de işaret etmiştik (II/1 - C - b/bi). Bu genel kavram reayada biraz daha farklı anlaşılmak gerektir. Gerçekten reayadan «memurluk makamının yetkisini kötüye kullanarak» zulüm yapması beklenemez. Reaya ancak «e ş k i y a l ı k» yapmak suretiyle diğer reaya üzerinde zulüm icra edebilir. Burada eşkiyalık kavramı üzerinde kısaca durmak zarureti vardır. Eşkiyalık hakkında ciddî bir hukukî inceleme henüz yapılmamıştır. Bu önemli suçun mahiyetini tespit etmek için *Türk Hukuk Lûgatı*'nın verdiği tarif işimize yarıyacaktır[324]. Son derece açık olan bu tarife göre :

(322) Bu konuda bk; İkinci Bölüm II/3. Burada zikredilen belgelerin içindeki fetvaların bazıları reaya için de verilmiştir.

(323) Sünnî inanışa aykırı düşüncelerini açığa vurduğu için M u h a m m e d L a r i adında bir *İran* asıllı adam *İstanbul* kadısının fetvası üzerine idam edilmiştir (1665/1076). H A M M E R , *GOR III*, 570.

(324) *Türk Hukuk Lûgati*'nin tarifinde 1923 (1342) tarih ve 356 Numaralı *İzale-i Şekavet Kanunu*'nun 2. ci Maddesinden ve Türk Ceza Kanununun 495-503 Maddelerinden faydalanılmıştır. Ceza Kanununun bu bölümü (İkinci Kitap - Onuncu Bap. 2. Fasıl «Mal Aleyhine Cürümler» hakkında gerekli açıklamalar için bk, E R E M , F a r u k : *Türk Ceza Hukuku II*, Ankara 1962, s 1121 vd.

«Mal zapt ve gaspetmek, öç almak, suikasıtta bulunmak yahut memleketin dahilî emniyetini bozmak için mesken, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahalleri basarak veya yakarak yahut tahrip ederek veya adam öldürerek veya yollarda ve kırlarda soygunculuk yaparak veya adam kaldırarak ve bu fiillerden dolayı mevkuf veya mahpus iken firar ederek silâhlı dolaşmak suretiyle emniyet veya asayişi münferiden veya toplu olarak tehdit ihlâl etmektir.» Bunu «eşkiyalık» kavramı için esas kabul edebiliriz; zira tarifte, Osmanlı Devletinde de eşkiyaların gösterdiği faaliyet tarzı açıklanmaktadır. Ancak, eşkiyalık kavramını böyle belirtince içine «yol kesme» (kat ül-tarik) ve yaralama ile adam öldürme suçlarının da girdiğini görüyoruz [325]. İşte böylece eşkiyalık bir hadd cezası ile karşılanma yoluna gidilir ve bu hususta Kur'anın yol kesme ile ilgili hükümleri tamamen uygulanabilir [326]. Bu bakımdan eşkiyalığı siyaseten katl ile cezalandırmağa imkân yoktur.

İşin nazarî yönü böyle olmakla beraber, uygulamada gösterdiği bir başka cephesi de vardır. Bilindiği gibi Celâlî isyanlarından (XVII. Yüzyılın ilk yarısı) başlıyarak Osmanlı Devleti zaman zaman büyük anarşik hareketlerle karşılaşmıştır. Devletin XVIII. Yüzyıldan itibaren başlıyan büyük çökmesi ile eşkiyalık hareketleri son derece şiddetlenmiştir. Pek çok kere haklı sebeplerle de yapılan bu hareketlerin o cephesi bizi ilgilendirmemektedir [327]. Ancak, yol kesme hakkındaki hükümlerin uygulanması hâlinde bu çok geniş eşkiyalık hareketlerini bastırmanın imkânı yoktur. Zira bu hükümlere göre, yol kesenlerin cezalandırılması için «muhafaza altında olan malın gizlice alınması» [328] ve suçun «gece işlenmemesi» [329] gibi daha bazı şartlar gereklidir. Böylece, devlet kuvvetleri ile çatışma olmadan işlenen yol kesme suçu «gizlilik» kavramına uygun sayılmış ve devlet kuvvetleri ile çatışanlar «isyancı» statüsüne sokulmuşlardır [330].

(325) Bk; ANSAY 291; kşl, JUYNBOLL, *Handbuch*, 307.
(326) Bk; İkinci Bölüm, not 76.
(327) Bu konuda şu eserlere bakılabilir; ULUÇAY, Çağatay M: *XVII. yüzyılda Saruhanda Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944; ay. yazar: *XVIII ve XIX. yüzyıllarda Saruhanda Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*. İstanbul 1955; AKDAĞ, Mustafa: *Celâlî isyanlarının Başlaması*. Ankara 1946.
(328) ÜÇOK, *Os. Ceza. Hukuku III/1*, 144; KRCSMÀRİK, 332. vd.
(329) ÜÇOK, ay. eser, 146.
(330) KRCSMARIK, 333; Bk, BİLMEN III, 440.

Bu şekilde, yukarıdaki tarifimize uyan eşkiyaların «yol kesen» den daha ağır bir suç işledikleri anlaşılmaktadır. Onlar, «isyancı» gözü ile görülmektedirler. Fakat, devlette eşkiyaların son derece arttığı buhranlı devrelerde, bunları bertaraf etmek için İslâm hukukunun isyancılar için öngördüğü tedbirler de yeterli gelmemiştir. Zira bütün fıkıh bilginlerinin oybirliği ile belirttiğine göre henüz «kıtal» e başlamamış isyancılar ile savaşılamaz. Gerçi «kıtal» e başlanmadan zaten yukarıda belirttiğimiz eşkiyalık suçunun unsurları tamamlanmamıştır. Fakat bir şart daha vardır. Kıtal başlamadan, isyancılar bunun hazırlığına girişirler ve bir veya birkaç beldeyi zaptederlerse, artık eşkiyalık belirmiştir. Zira «silâhlı dolaşarak baskınlar yapma» unsuru yerine gelmiştir. Fakat İsyan hukukuna göre gene de bunların üzerine gidilemez. Onları ilkönce usulüne göre «itaate» dâvet etmek ve bu kabul edilmez ise cihat hakkındaki hükümlerin uygulanması gerektir [331]. Bu işe girişildikten sonra bile silâhını bırakan eşkiyanın artık katli caiz değildir. Böyle bir isyancı aniden katl edilse, şüphe-i ibaheye mebni katline kısas lâzım gelmezse de diyet gerektir. Gene isyancıların başlarının kesilerek teşhiri de caiz değildir [332]. Halbuki Osmanlı Devletindeki büyük eşkiyalık hareketlerinde bu şartlara riayet edilmeden de eşkiyaların katledildikleri görülmüştür. İşte, henüz kıtal'e başlamadan isyancı sayılamıyan eşkiyalar, kıtal hazırlığı ve baskın yoluyla zulüm icra ettiklerinden, zulüm hakkındaki genel siyaseten katl sebebine dayanılarak «sâi bilfesed» sayılırlar [333] ve idam edilebilirler. Böylece, siyaseten katledilen eşkiyaların kafaları kesilebilir. Bu kafaların da teşhirleri caizdir. Nitekim geniş eşkiyalık hareketlerinin bastırılması ekseriya bu yolla olmuştur.

Eşkiyalık suçunun siyaseten katl ile olan ilgisini böylece belirttikten sonra başka bir meseleye geçebiliriz : Acaba eşkiyalık yalnız reayaya mahsus bir suç mudur ? Yoksa askerî sınıf üyeleri tarafından da işlenebilir mi ?

Askerî sınıf üyelerinin memurluk makamının kendilerine bahşettiği yetkiyi kötüye kullanarak zulüm yapması daha

(331) BİLMEN III, 442.
(332) Ay. eser, 445.
(333) Bk, BELGE N. 16 (BAMMD N. 1 s 72).

kolaydır. Buna yeri geldiği zaman kısaca işaret etmiştik (II/1 - C/b - bi). Msl, bir vali emri altındaki devlet mekanizmasını kötüye kullanarak reayadan fazla ve haksız vergi toplıyabilir, devlet vasıtaları ile «gasp» da bulunabilir, rüşvet alabilir ve buna benzer yollarla daha pek çeşitli zulüm ika edebilir. Bu yolla yapılan zulüm tabiî ki «eşkiyalık» değildir. Bir memurun eşkiya olabilmesi için silâhlanarak «memleketin iç güvenliğini bozmak», «öç almak», «mal zapt ve gasbetmek» gibi saiklerle «baskın», «soygunculuk», «yol kesme», «adam öldürme» gibi hareketler yapması gerekmektedir. Emrinde devletin zabıta kuvveti de bulunan yüksek memurların böyle bir harekete girişmeleri bir çelişme olduğu kadar, zaten daha kolay usullerler daha iyi zulmetmeleri imkânları da varken eşkiyalık yoluna kolay kolay gitmeleri beklenemez. Bunlar ancak emirlerindeki büyük kuvvetlerle «isyan» edebilirler. Bu takdirde isyan hakkındaki hükümlere göre hareket olunur. Ancak bazı orta ve küçük memurların «eşkiyalık» yoluna gittikleri görülmüş ve böyle hareketler belgelerde de ayni kavramla tavsif edilmiştir [334]. Şu halde idareci sınıf da ender olarak eşkiyalık yapabilir, ancak bunların ika ettiği bütün zulümleri böyle vasıflandırmak imkânsızdır [335].

Askerî sınıf mensuplarının eşkiyalık yapması enderdir. ancak bu işe giriştikleri takdirde - yukarıda belirttiğimiz şartların varlığı halinde - siyaseten katledilirler [336]. Böylece askerî sınıfın bir siyaseten katl sebebini daha görmüş olduk. Bize, kalırsa bu sebep askerî sınıfın zulmü içinde anlaşılmalıdır. Sistem bakımından da yeri orasıdır.

Konumuz için bilhassa önemli olan reayanın eşkiyalığıdır. Zira, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu genel siyaseten

(334) *«Aydosun İlme köyünden ve gureba zümresinden Eyüb Oğlu (okunamadı) 'un mahkemeyi basup bir adamı şiddetle darbetmesi ve daima şekavet ve fesad üzerinde olması hasebiyle Ahyolu kadısının mektubu üzerine hakkında siyaset icrasına dair»* buyrultu. BAMÜD N. 2, s 58, 8 Cemaziyelâhır 963 (19 Nisan 1555). *«Vezir Yusuf Paşa'nın uhdesinde olan Muratoğlu mukataasına Subaşı İbrahim nam şakînin müdahalenin men'i hakkında ferman tebliğ edilmiş ise de itaat etmediğinden cezasının tertibi hakkında emri şerif isdarı lüzumuna dair..»* ilâm. BACVT A. N. 3755, 1205 (1790) İlginç bir ferman için bk, not 183 (BAFKT N. 2211).

(335) İdarecilerin yaptıkları zulmü, işin hukukî yönü ihmal edildiğinden eşkiyalık sayan görüş için bk; ULUÇAY, *XVIII ve XIX. yüzyıllarda Saruhanda Eşkiyalık*, s XV.

(336) Bk; not 333.

katl sebebi, yani zulüm, reaya için ancak eşkiyalık suretile bahis konusu olabilir. İşte reaya bilhassa bu önemli sebepten dolayı da idama mahkûm edilmiştir. Bu konuda daha fazla incelemeye girişmiyor ve eşkiyalığın reayanın siyaseten katli için önemli bir sebep olduğunu belirtmekle yetiniyoruz.

Bazı hallerde reayaya işlediği hırsızlık suçundan dolayı «siyaseten katl» cezası verilmiştir [337]. Halbuki hırsızlığın Kur'anda cezası tesbit edilmiştir [338]. Bu yüzden karşılığı hadd ile cezalandırılmış olan bu suç dolayısı ile siyaseten katl emri vermek İslâm hukukuna aykırıdır [339]. Şu halde Osmanlı Devletinde örfî hukukun ceza hukuku alanında çok üstün bir yer tuttuğu hakkında söylediklerimiz bir kere daha ispat edilmiş oluyor. Böylece örfî hukuk msl, bir yandan zinayı para cezası ile cezalandırırken [340], bazı hırsızlık suçlarını idama müstahak görmektedir.

Ender olmakla beraber, bazen reaya'ya fuhuş sebebi ile de siyaseten katl cezası verilmektedir [341]. Fuhşun İslâm ceza hukuku bakımından mahiyetinin tesbiti son derece önemlidir. Bize göre fuhuş «gayri tabiî cinsel temas» sayılamıyacağı için siyaseten katl yolu ile ölümle cezalandırılamaz [342]. Bu takdirde fuhuş olayını doğrudan doğruya «zina» saymak mümkün görülürse de pek çok hallerde zinanın şartlarını da bulmak kabil değildir. O halde, bu kurumun hukukî mahiyeti araştırılıncaya kadar, bulduğumuz belgedeki ölüm cezasının tamamen örfî hukuka dayanılarak infaz edilen bir siyaseten katl cezası olduğuna karar vermek gerekiyor.

Reayaya siyaseten katl cezası uygulamak için daha pek çok sebeplerin bulunabilmesi kabilse de, incelememizin bün-

(337) «Ve esir ağrılayanı ve esir ayardanı ve dükkân açanı ve birkaç kez hırsızlığı zâhir olmuş kimesneyi asalar» Kanun Sultan Süleyman Kanunnâmesi, madde 37 «ve eğer örf ile bir kimesnenin hırsızlığı zâhir olur ise kadı olan ehl-i örfe hüccet verip ehl-i örf ol hüccet mucebince asılmağa müstahak olanı asa..» madde 46. (ÜÇOK, *Os Ceza. Hukuku IV*, 58 ve 59) dan naklen.. Ayrıca bk; BAMÜD N. 2 sayfa 44.

(338) «. . hırsızlık edenlerin . . kesin ellerini...» V, 38 (GÖLPINARLI, 129).

(339) Bk, ÜÇOK, *Os. Ceza Hukuku IV*, 62.

(340) Msl, bk. Fatih Sultan Mehmed Kanunnâmesi, madde 1-12 (ÜÇOK, *Os. Ceza Hukuku IV*, 52) den naklen.

(341) Bulduğumuz küçük bir kâğıt belge üzerinde, başka kısa iki hükümle birlikte şunlar da yazılmıştır *«Beylerbeyi hanından ahz olunan üç nefer fahişelerin ikisi teşhiz olunub (kızgın demirle dağlanıp) biri çuvala konub salb oluna deyu buyuruldu»* BAFKT N. 3834, 2 Muharrem 1011 (22 Haziran 1602).

(342) Bk; İkinci Bölüm III/1-B ve o bahiste not 96.

yesi bu araştırmayı mümkün kılmadığından bunların sadece en önemlilerini göstermeğe çalıştık ve bu konuda da bir fikir verdiğimiz kanısındayız.

B — Katl Emri Vermeğe Yetkili Olanlar.

Herşeyden önce padişahın reaya için de katl emri verilmesi konusunda baş yetkili olduğunu belirtmeliyiz. Vezir-i âzam da bu konuda hemen hemen onun kadar büyük bir yetkiye sahiptir.

Diğer yüksek askerîler, reaya hakkında, askerî sınıf üzerinde sahip oldukları yetkiden daha fazlasını uygulamada ele geçirmişlerdir. Bu önemli meseleye aşağıda (III/4) değineceğiz. Ancak nazarî olarak, kendisine yetki verilmeyen idareci, reayayı katle mezun değildir. Bazen bu kimselere çok geniş peşin - yetkiler verilebilir [343]. Fakat genel olarak idareciler eşkiyalığı bastırabilmek için bile özel bir yetkiye sahip olmak zorundadırlar [344].

2) Konumuz Bakımından Zimmî Reayanın Durumu:

Reaya hakkında siyaseten katl bakımından söylediklerimizin hepsi ve aşağıda bahsedeceğimiz usul meseleleri zimmî'ler için de doğrudur.

Bu bakımdan reaya arasında hiçbir fark gözetilmez. Zimmîler zimmet bağıtları bozuluncaya kadar, müslüman reaya için uygulanan siyaseten katl sebeplerinden başka hallerden dolayı ölümle cezalandırılamazlar. İdarenin zimmet bağıtını önemsiz bazı hareketlerle bozulmuş saymasına hukukçular izin vermemişler ve «ehli zimmetlerin oturdukları yerin dar ül-harp» sayılmasına kadar bağıta bozulmuş gözüy-

(343) Msl; Abaza isyanından sonra Köprülü Mehmed Paşa peşin fetvalar temin ederek bu isyanda rol oynamış herkesin - askerîler de dahil - katlini emretmiş ve bu işe geniş yetkilerle İsmail Paşa memur edilmiştir. Bu zat *Üsküdar*'dan *Arabistana* kadar her yerde yetkisine dayanarak büyük katliam yapmıştır. UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 399 vd; HAMMER, *GOR III*, 505, vd; DANİŞMEND *III*, 426.

(344) *Anadolu* Mirimiran Kaymakamının arzı : «*Salgın hâlinde Kütahya civarını kasıp kavuran, göz oyup insan katleden, mal yağmalayan eşkiyanın kanları hedredilmesi için emir yazılması...*» BAFKT N. 3168. 1010 (1601). Ayrıca bk; BELGE N. 17 (TSA N. E/4880).

le bakmamışlar ve böylece zimmilerin eşkiyalığı ile müslümanların eşkiyalığı arasında bile bir fark görmiyerek bu konuda yalnız suçlu zimmileri suçlarının derecesine göre cezalandırmışlardır [345]. Diğer sebepler bakımından da durum böyledir.

Ancak zimmîler devlete «hiyanet» ve «isyan» veya «düşmana yardım» ederlerse suç ortakları ile birlikte katledilirler [346]. Fakat bize göre bu siyaseten katl değil, zimmet bağıtının bozulması dolayısı ile isyan hukukuna dayanılarak infaz edilen bir idam cezasıdır.

3) *Reayanın Siyaseten Katlinde Usul ve İnfaz:*

A — Usul.

Osmanlı Devletinde, reayaya adaletle muamele edilmesinin padişahın en önemli ödevlerinden sayıldığını belirtmiştik (I/3). Bu yüzden reayanın hakkına saygı duyan idarelerin hâkim olduğu zamanlarda, halktan birisini mahkûm edebilmek için o kişi hakkında şer'i bir belge bulunması gereğine de işaret etmiştik [347]. Bu prensibin uygulandığı zamanlarda tabiî ki yargılama yapılmadan reaya hakkında re'sen siyaseten katl hükmü verilmesi düşünülemezdi. Nitekim reayaya saygı gösteren padişahlar anarşik devirlerde bile bu yargılama prensibine dikkat etmişlerdir. Uygulamada reaya için öngörülen en önemli siyaseten katl sebebi eşkiyalıktı. Buna rağmen eşkiyalık suçunu işleyenlerin bile yargılamasını yapmak gerekti. Her çeşit suçtan ve eşkiyalıktan sanık olanlar, mahallî mahkemeye çağrılırlardı [348]. Mesele önemli ise bu çağrı, fer-

(345) Bu konuda Ebussuud Efendi'nin çok güzel bir fetvası için bk, BELGE N. 18. (TSA N. E/12078). Ebussuud Efendi başka bir yazısında «Cizyeden imtina, bir İslâmı öldürme, Peygambere küfür, müslüman kadın ile zina yapma» suçlarını işleyen zimmîlerin bağıtlarının asla bozulmıyacağını teyit etmektedir. Bk, BELGE N. 19. (TSA ay. N.).

(346) Bu hususta bir fetva için bk, BELGE N. 20 (TSA N. E/12079). *«Hıyanetleri sabit olan Kıbrıs başpiskoposu Kiryakos ile Yani Tuzla ve Krenpe Metropolitlerinin sulb-u siyaset edilmeleri»* hakkında ferman BACVT A. N. 1342, 1236 (1820).

(347) Bk; not 54.

(348) ULUÇAY, 67. Bu eserde yalnız eşkiyaların yargılama usulünden bahsedilmişse de, kanaatımıza göre diğer suçluların yargılama usulü ile bu usul arasında hiçbir fark yoktur. Halkı izrar ettiği için mahkemeye gelmiyene birkaç defa çağrıda bulunulması da vaki idi, bk; BACVT A. N. 870. 3 Muharrem 1121 (15 Mart 1709).

man veya mübaşir vasıtasıyla beylerbeylik merkezi yahut *İstanbul* için vaki olurdu [349]. Suçlu çağrıyı kabul ederse, mahkemede yargılanır. Eğer suçu siyaseten katli gerektiriyorsa durum kadılık tarafından *İstanbul*'a bildirilir ve veliyülemr den siyaset buyrultusu gelince hüküm infaz edilirdi [350]. Eğer suç, kadıya yetki veren bir kanunnâmedeki tavsife uyarsa, o da siyaseten hükmünü verebilirdi [351]. Askerî sınıflar huzurunda yapılan yargılamada da bu iki durum bahis konusu olabilir, ancak askerîler, kanunnâme hükümlerine göre değil, kendilerine verilen ferman gereğince yetkilerini kullanırlar.

Eğer sanıklar yargılanma çağırısına aldırış etmezlerse durum hükûmete bildirilir ve *İstanbul*'dan gönderilen ve ekseriya bir fetvaya dayandırılan fermanla suçlunun katli için emir gönderilir ve bu emri icra etme ödevi de, duruma göre bir yetkili memura havale edilirdi [352].

B — İnfaz.

Eğer katl hükmü Divan-ı Hümayûn tarafından verilmiş ise, bunu infaza muhzır ağa, subaşı ve bazen de asesbaşı memur edilirdi.[353]. Divanı hümayûn dışında verilen idam cezalarını da subaşı infaz ederdi [354]. Mahallî kadılıklarca verilen siyaseten katl hükümleri de gene o mahallin subaşısı tarafından infaz edilirdi.

Bu memurların gözcülüğü ve sorumluluğu altında, idam cellâtlarca infaz edilirdi. Reaya için «kan dökme yasağı» bahis konusu olmadığı için boğma yoluna gidilmemiş ve asılmak ile kafa kesme usulleri tercih edilmiştir.

Kural bu olmakla beraber bazen başka infaz şekilleri de kullanılmıştır. Msl, *Amasya, Canik* ve *Tokat* taraflarında eş-

(349) ULUÇAY, 67.
(350) Bu husustaki belgelere İkinci Bölüm not 105 de işaret edilmişti. Şu belge de dikkate değer; *«Trabzon ulemasından Hacı Ali'nin karısını kaçırıp on gün yanında alıkoyarak fiili şeniğ icra eden eşkiyadan sürmeneli Bektaşoğlu Ahmed'in şerle mürafaası görülüb beyan olunan ahval sabit olursa verilecek fetva mucibince cezasının tertip olunmasına dair»* hüküm. BACVT A. N. 4796, Rebiulevvel 1140 (Ekim-Kasım 1727). Bu hükümden anlaşıldığına göre, bazen yapılan şikâyet ve ihbarlar sonucunda mahallî kadılıklara *İstanbul*'dan yargılama emri yollanabilir.
(351) Örnekler ve zengin belgeler için bk, ULUÇAY, 68 vd.
(352) Ay. eser, 67 vd.
(353) UZUNÇARŞILI, *Merkez Teşkilâtı*, 21.
(354) Bk, ay. eser, 141 not3.

kiyalık eden Kızılkocaoğulları'nı tenkile II. Murad tarafından tam yetkili olarak memur edilen Yörgüç Paşa dörtyüz kadar eşkiyayı bir mağaraya hapsetmek ve içine duman salıp boğdurmak usulü ile idam etmiş ve cesetlerini de bozkıra attırmıştır (1426/830) [355]. Yol kesmenin cezası «asılmak» ve siyaseten katlin de infazı bu veya kafa kesmek olduğu için, Yörgüç Paşa'nın hareketini yanlış olarak vasıflandırmak gerektir. Böyle aykırı infaz şekillerine daha rastlamak mümkündür. Msl, fahişelerin bazen çuvala konulup (denize ?) atılmak suretile ile idam edildiği görülür [356]. Ancak asılmak veya kafa kesmek suretile ile olan infazlar yanında bunların, istisnaî bulunduğunu kabul etmek yerinde olur.

Eşkiyalara «isyancı» işleminin yapılması halinde kafalarının kesilmesinin caiz olmadığını belirtmiştik. Ancak eşkiyalara siyaseten katl cezası uygulanırsa o zaman kafalarının teşhiri caiz olur. Nitekim, Osmanlı Devletinin hemen her yerinde idam edilen eşkiyaların başlarının *İstanbul*'a yollanarak (II/1. E/c)'de belirttiğimiz usullere göre teşhir edimesi âdet olmuştu [357].

Siyaseten katledilen diğer reayanın başları da, eğer suçları devletçe çok önemli görülmüşse *İstanbul*'a getirtilir ve teşhir edilirdi. Bunun dışında «kafa irsalini» görmek enderdir. Ancak diğer idam mahkûmlarının kesik başlarının hükmün infaz edildiği yerlerde teşhire konulduğunu kabul etmek gerektir kanısındayız.

(355) HAMMER, *GOR I*, 329 vd. AŞIKPAŞAZADE, 168 vd. Bu yazar idam edilenlerin hepsinin suçlu olmadığını da zikrediyor.

(356) Bk, not 341.

(357) «*İtranos kazasında zuhur eden eşkiyadan isimleri yazılı olan şakîlerin .. katl ve başları Anadolu Divanına irsal olunduğuna dair*» .ilâm BACVT A. N. 4619, 1187 (1773). Bu belgeden anlaşıldığına göre Beylerbeylik merkezinde kesik başlar toplanmakta ve oradan *İstanbul*'a yollanılmaktadır. Kesik başların yollanılmasının merkezce istendiğine dair: «*Bilecik kazasına tâbi Gölmiye karyesi ahalisinden ve eşkiyadan Sarıcıoğlu Mustafa ve kardeşleri ile avenesinin kesik başlarının İstanbul'a gönderilmesi hakkında mahalli kadıya..*» buyrultu. BACVT A. N. 871, 23 Zilhicce 1206 (12 Ağustos 1792), Bu konuda bk, BELGE N. 16. Gene ayni konuda «*Şehirköylü şaki Kara Apti'nin Malik Paşa marifetiyle cezası tertib ve kesilen başı İstanbul'a gönderilmiş olduğundan... emval ve eşyasının mirî hesabına zapt ve tahrir olunması..*» na dair buyrultu (?), BACVT A. N. 1012, 1206 (1792). Tamamen ayni konuda bk; BACVT A. N. 2808, Zilhicce 1210 (Haziran - Temmuz 1796). Bu konuda gene bk; ULUÇAY, 195, 242'deki belgeler.

Reayadan *İstanbul*'da siyaseten katledilenlerin, ayni zamanda cesetleri de teşhir edilirdi. Cellâdın cesede verdiği durumdan onun İslâm veya zimmî olup olmadığı anlaşılır. İslâmlar sırtüstü yatırılırlar ve başları kollarının altına konur; zimmîler ise yüzükoyun yatırılıp başları kıçlarına konur[358].

Cesedin hukukî durumunun, askeriler hakkında söylediklerimizle ayni olduğu kanısındayız.

4) *Yetkilerini Kayıtsız-Şartsız Tam kullanan Padişah ve Vezir-i Âzamlar İle Yetkileri Fiilen Sınırsız İdareciler Zamanında Reayanın Durumu:*

İcraî askerî sınıf üyelerinin padişahın kulu sayıldığını ve bu yüzden en yumuşak hükümdarların bile bu memurları istedikleri zaman katledebildiklerini belirtmiştik. Halbuki gene biraz önce gördük ki padişahlardan bir çoğu reayanın hakkına saygı göstermişler ve halktan birisini idama mahkûm edebilmek için ekseriya onun yargılanmasını istemişlerdir. Ayni husus vezir-i âzamlar hakkında da söylenebilir. Ancak, aşırı sert bazı hükümdar ve vezir-i âzamlar zamanında, reayanın da «kul» lar gibi hiçbir teminata sahip olmadığı görülmüştür. I. Selim, IV. Murad gibi son derece kuvvetli ve şahsiyet sahibi hükümdarlar otoritelerine en küçük bir kayıt tanımazlar ve her emirlerinin derhal yerine getirilmesini isterlerdi. Msl, I. Selim birgün bir yolsuzluk sebebi ile yüzeli hazine memurunu idama mahkûm etmişti. Durumu haber alan Ali Cemalî Efendi padişahı, fikrinden ancak «bu haksız emrinden dolayı ahrette sorumlu olacağına» ikna etmek suretiyle vazgeçirtmiş ve ulemanın başı olarak, «saltanat işlerinde padişahların tam bağımsız olduğunu, ancak, keyfî emirlerinden dolayı da onların yalnız ahrette sorumlu olacaklarını» belirtmiştir[359]. Bu büyük din adamının gene dörtyüz tüccarı haksız yere idam edilmekten kurtarması da meşhurdur[360]. Büyük hükümdarların karşısındaki büyük din adamları reayayı bazen böyle savunmuşlarsa da, gene bü-

(358) D'OHSSON *VI*, 256.
(359) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 662.
(360) UZUNÇARŞILI, ay eser, 633; HAMMER, *GOR I*, 803.

yük hükümdar IV. Murad'a, şer'an caiz olmıyan yollarla adam öldürme yetkisi veren Kadızâde gibi dar görüşlüler çıkmıştır [361]. IV. Murad gerçi, tütünü yasak etmekle pek çok haydudu temizlemişse de arada pek çok da suçsuzun kanının döküldüğünü bütün tarihçilerimiz oybirliği ile belirtirler.

Bazı vezir-i âzamların da reayanın hakkına riayet etmedikleri görülmüştür. Meşhur Tarhoncu Ahmed Paşa'nın, «halk kılıçtan korkar, gayrı şeyden korkmaz» [362] sözü böyle vezir-i âzamların zihniyetini en açık bir şekilde belirtmektedir. Gerçekten, Kuyucu Murad Paşa, Köprülü Mehmed Paşa gibi kuvvetli ve işgüzar, fakat zâlim bazı vezir-i âzamların reaya hakkında, şeriata uygun hareket etmediklerini belirtmek ve bu arada reayayı ezen vezir-i âzamların da daha çok devşirme zümresinden olduğunu kaydetmek gerektir.

Sebepsiz yere adam öldürmeleri «siyaseten katl» saymak imkânı olmadığı bellidir. Ancak şartlarına riayet edilmekle bu kurum işlemiş olur. Siyaseten katl hallerini sonsuzlaştıran «hikmet-i hükûmet» gibi sebeplerin en küçük suçlara kadar indirileceğini kabul etmek te yerinde değildir.

Yüksek idarecilerin, özel yetkiyi haiz olmadıkça katl emri veremiyeceklerini söylemiştik. Buna rağmen, devletin otoritesinin kaybolduğu zamanlarda ve hele XVIII. Yüzyılın sonundan itibaren pek çok valiler, sorgusuz, yargılamasız katl emri verebilmişlerdir. Bilhassa anarşik devrelerde idareciler bu fiilî fakat gayri meşru yetkilerini insafsızca kullanmışlardır [363]. Pek tabiî bu katilleri hukukî saymak imkânı olmadığı gibi, reayaya zulmeden böyle idarecilerin de siyaseten katli vaciptir.

Gerek merkezin gerekse idarecilerin yetkilerini kötüye kullanmaları reaya üzerinde çok menfi etkiler yapmıştır. Halk

(361) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 364-365.
(362) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 268.
(363) *Doğu Bayezid*'in meşhur mutasarrıfı İshak Paşa için yapılması muhtemel bir şikâyet veya soruşturma sonucu *Topkapı Sarayı*'nda kalmış bir belge ibret vericidir. Bunun için bk; BELGE N. 21 (TSA N. D/10410). Bu belgedeki isnatların hepsinin uydurma olduğu kabul edilse bile bir mutasarrıf hakkında böyle bir iddianın yapılabilmesi dahi son derece düşündürücüdür. Kaldı ki belgedeki iddiaları yalan kabul etmek de sebepsizdir. TSA'de bununla ilgili başka bir belge bulamadık, ancak bulunma ihtimali vardır.

bazen en küçük hareketlerden kuşkulanarak can kaygusu ile bütün «ferman getirenlere» direnmiş, o fermanların katl fermanı olmadığına bile ikna edilememiştir. Bu haklı direnenleri de sâi bifesad sayacak kadar zulme devam eden idarenin karşısına bazen cesur hukukçular çıkarak reayayı koruyabilmişlerdir [364].

IV — SİYASETEN KATİLDE AF

1) Genel Olarak:

Osmanlı Devletinde hükümdarın af yetkisi vardı. O bu hakkını istediği gibi kullanır ve kimse buna müdahale edemez.

Türk - Moğol geleneğinde hükümdarın af yetkisi mutlaktı. Bütün cezalar hükümdarca affedilebilirdi. Mahkemelerde kesin olarak çözümlenen dâvalarda bile han'ın af hakkı saklı tutulurdu. Cülûs, hastalıktan iyileşme gibi hallerde genel aflar ilân edilirdi. Bunun dışında da hükümdarın kapıları devamlı bir melce teşkil ederdi [365].

İslâm Devletinde ise Abbasiler devrinde bile halifenin af yetkisi sınırlı idi. Bu sınırlama hadd cezaları için bahis konusu olmuştur [366]. Ancak İslâm Devletinin mutlak karakteri şiddetlendikçe, hükümdarın af yetkisinin de sınırsızlaştığı şüphesizdir.

Türk - İslâm devletlerinde ise *Orta Asya*'dan gelen etkiler ile, hadd cezaları konusundaki sınırlamanın da bahis konusu olmadığını ileri sürmek mümkündür. Buna rağmen Osmanlı Devleti, için uygulamanın tesbiti ve bu yetkinin hadd cezaları bakımından ne şekilde kullanıldığının araştırılması yapılmadan, kesin bir söz söylemek imkânı yoktur. Biz, padişahın af yetkisini siyaseten katl bakımından inceledik ve gördük ki, siyaseten katle mahkûm edilenleri dilediği şekilde af

(364) Nerede ve ne zaman geçtiğini tahmin edemediğimiz bu olay için verilen, «Abdullah» adlı bir hukukçunun fetvasında «sâi bilfesad» kavramı çok güzel tahlil edilmiş ve idarenin yapmak istediği haksızlık gayet ustalıklı belirtilmiştir. Bk, BELGE N. 22 (TSA N. E/12079).

(365) SPULER, 416 ve 418.

(366) Al-Mansur kendisine gelen af istekleri içinde hadd cezası varsa «Bu bir hadd cezasıdır, onun gerçekleşmesine engel olamam» derdi. GRÄF, 100.

etmekte padişah tam yetkilidir. Şimdi bu konuyu biraz daha yakından inceliyelim.

2) Siyaseten Katilde Af:

A — Genel Af:

«Kamu dâvasını, hükmolunmuş ise cezaları ve mahkûmiyetin bütün cezaî neticelerini kaldıran af, genel aftır»[367]. Modern ceza hukuku doktrininde bu şekilde tarif edilen genel affa, Osmanlı Devletinde de rastlamak mümkündü. Nitekim, padişahın bu konuda vereceği emir, gerek mahkeme, gerek yetkili idareci, gerekse bizzat kendisi tarafından verilmiş siyaseten katl hükmünü, suçluluğun bütün sonuçlarıyla birlikte kesin olarak ortadan kaldırabilir. Osmanlı ceza hukukunda, «genel af» kavramı, diğer af çeşitleri ile birlikte yalnız «af» kelimesi ile ifade edildiğinden, konumuzu açıklıyabilmek için bugünkü deyimi aynen kullanmak zorunda kaldık.

Genel af bilhassa cülûslarda ilân edilir. Bu yolla siyaseten katle mahkûm edilmiş kimselerin kurtulduğu görülmüştür. Msl, II. Mustafa devrinde katline irade çıkan Hasan Paşa, katline memur olanı da öldürüp kaçtığı halde III. Ahmed'in cülûsunda affedilerek *Rumeli* valisi olmuştur (1703/1115)[368]. Padişah bu yetkisini yalnız cülûsda değil istediği zaman da kullanabilirdi. Msl, III. Selim'in ileride vezir-i âzamı olan Şerif Hasan Paşa vaktiyle *Rusçuk*'ta âyanlık iddiası ile karışıklıklar çıkarttığından idama mahkûm olmuşsa da, sabık *Kırım* Hanı III. Selim Giray'ın şefaati ile affedilmiştir[369]. Siyaseten katle mahkûm olanın «islahı hal» etmesi gerekçesiyle genel af fermanının yollamlması mümkün idi[370].

Genel affın - günümüzde de olduğu gibi - belli bir ölçüsü yoktur. Herhangi bir şekilde padişah üzerinde etkili olan

(367) Türk Ceza Kanunu, Madde 97. Bu konu için bk; EREM *I*, 6. Bası, Ankara 1962 s 661, vd.

(368) Bk; not 92.

(369) UZUNÇARŞILI, *OT IV/1*, 450.

(370) *Bileciğe tabi Vezirhanı sakinlerinden olup âyanlık iddiası ile fukarayı ahaliye zulm ve tecavüzde bulunmasından dolayı idamına ferman sadır olan Kara Hacıoğlu Mehmed'in islâhı hal etmesine binaen affedildiğine»* dair hüküm BACVT A. N. 2044. Cemaziyelâhır 1212 (Ekim - Kasım 1797).

şahıslar istedikleri kimseleri affettirebilirlerdi. Genel affın sonucu da kesin değildi. Affedilen şahsın vaktiyle işlediği - ve affolunan - suçundan dolayı gene katledildiği görülmüştür. Yukarıda verdiğimiz örnekteki Firarî Hasan Paşa, Vezir- âzam Çorlulu Ali Paşa tarafından bu şekilde katlettirilmiştir [371].

B — Özel Af :

«Hükmedilmiş cezayı kaldıran, azaltan veya başka bir cezaya çeviren af, özel aftır» [372]. Bu çeşit affa da Osmanlı Devletinde rastlamak kabildir. Bunun iki şekilde uygulandığını görüyoruz.

a. Şartlı Özel Af.

Bu afda siyaseten katl cezası ortadan kalkmakta ve yerine başka bir ceza ikame edilmemektedir. Ancak suçlu «edep ve terbiyesi ile oturmak» ve «ne eskisi gibi ne de ona benzer bir suç işlememek» zorundadır. Böyle bir hal vukuunda, affedilen, eski suçundan dolayı katledilebilir [373]. Burada, dikkati gerektiren hal, katle yeni değil eski suçun sebep olmasıdır. İşte bu çeşit afda «suç işlememek», şart teşkil etmektedir.

Şartlı affın genel af sayılamıyacağı kanısındayız. Çünkü bu af ile «kamu davası» nın ortadan kalmadığı açıktır. Eğer şart ortaya çıkarsa suçlu «eski suçundan» ötürü cezalandırılacaktır. O halde bu tamamen bir özel aftır.

b. Cezanın hafifletilmesi.

Siyaseten katl, en çok bu şekilde affedilir. İdama mahkûm olan askerî sınıf mensupları, kendilerini koruyanların şefaati ile bazen genel affa nail oldukları gibi, bunların cezalarının daha fazla «katle bedel» olmak üzere «müsadereye» çevrilmesi sureti ile affedildiği görülür. Msl;

(371) Bk; not 92.
(372) Türk Ceza Kanunu, Madde 98. Bk, EREM *I*, 665 vd.
(373) Tipik bir «şartlı özel af» buyrultusu için bk; BELGE N. 23 (BACVT A. N. 277). Şu da böyle bir af sayılabilir : *«Emirler hilâfına hareketlerinden Halil, Ali ve Mustafa haklarında ağır hükmün muvafık-ı nefsülemr olup olmadığını istilâmdan sonra merkumların bundan böyle terbiye ve edepleri ile oturmak üzere cürümlerinin affolunduğu hakkında»* hüküm. BACVT A. N. 1063, 1227 (1812).

Diyarbakır Beylerbeyi **Daltaban Mustafa Paşa** «zulüm» dolayısı ile yargılanıp idama mahkûm edilmişken, Vezir-i Âzam **Elmas Mehmed Paşa**'nın şefaati ile cezası «bütün mallarının müsaderesine» çevrilmiş ve *Bosna*'ya sürgün edilmiştir (1697/1109) [374]. Müsadereden sonra sürgün hemen hemen şarttır.

Bazı hallerde yalnız sürgün [375] veya kürek [376] cezalarının katle bedel tutulduğu görülmektedir. Son hal ekseriya yalnız reaya için bahis konusu olmaktadır. Özel affın da belirli bir ölçüsü yoktur. **Şefaat** [377] bu konuda en önemli rolü oynar.

Siyaseten katlin affı konusunda yaptığımız bu açıklama hem askerî sınıf hem de reaya için muteberdir. Zira prensip olarak, «Padişahın affına nail» olmakta her iki sınıf teb'a arasında fark yoktur.

V — SİYASETEN KATLİN SONUÇLARI :

1) *Genel Olarak:*

İnfazın bitirilmesi ile siyaseten katlin en büyük bölümü tamamlanmış olur, fakat kurumun işlemesi sona ermez. Mirasçılar ve mirasla ilgili önemli meseleler ancak infazdan sonra ortaya çıkar. Bu meseleler, incelediğimiz konunun ne kadar geniş ve çok - cepheli olduğunu göstermesi bakımından da son derece dikkate değer.

Herşeyden önce, siyaseten katledilenin mirasına karşı devletin takındığı durum incelenmek gerektir. İslâm miras hukukunun hükümlerini tamamen bir yana bırakan devletin

(374) *ZÜBDET-ÜL-VEKAYİ*, Varak 333 b: UZUNÇARŞILI, *Merkez Teşkilâtı*, 205-206 ve *OT IV/2*, 259 vd'ından naklen.

(375) *«Kadıhanı ahalisinden olup uygunsuz hareketlerinden dolayı Balioğlu Mustafa ve Azizoğlu İbrahim ve İnce Karaoğlu İsmail, Danyaloğlu Abdürrahman ve Sale Kulakoğlu Mustafa ve Selimoğlu ve Fransız Halil nam kimselerin katle bedel Kıbrıs'a nefyedildikleri»* ne dair hüküm. BACVT A. N. 772 Rebiulâhır 1214 (2 Eylül 1799).

(376) *«Şamda ve Trablusşamda idama mahkûm olanların idam edilmeyip Trablusşam Valisi Mehmed Paşa'nın gemisine küreğe verilmesi hakkında müşarinleyhin yazdığı»* buyrultu. BAFKT N. 4591, 1012 (1603).

(377) Ek; BELGE N. 23.

bu husustaki faaliyetinin incelenmesi başlı başına bir büyük araştırma konusu olacak derecede önemli ve derindir. Bu meseleye dair yeterli malzemeyi toplamış olmakla beraber, araştırmamızın gerektirdiğinden fazla teferruata inmeyeceğiz.

Bu meseleyi çözümledikten sonra da, katledilen kimselerin akrabalarının infaz edilen hükme itiraz haklarını incelemek gerekecektir.

2) Siyaseten Katilde Müsadere:

A — Mahiyeti:

Siyaseten katilden sonra devletin mirasa elkoyması «müsadere» dir. Konumuz bakımından bu kavramı böylece belirttikten sonra, ilk önce kısaca mahiyetinin bütün cephelerine göz atmak gerekecektir.

Müsadere (musâdere, musâdara), Abbasiler devrinde ortaya çıkmış bir kurumdur, kelime de o zaman bulunmuş bir teknik terimdir. Buna birinci bölümde kısaca temas etmiştik [378].

Bir zamanlar toprak hukuku ile de ilgili anlamı olan müsadere [379], asıl, «halifeler tarafından başkalarının malını ele geçirmek için başvurulan bir baskı usulü» [380] kavramını da ifade etmiş ve zamanla daha da genişleyen muhtevası ile «devletçe herhangi birisinin malına el konulması» anlamına gelerek başlı başına bir hukuk kurumu olmuştur.

Müsadere, hemen tamamiyle Abbasiler devrinde ortaya çıktığından [381], İslâm hukukuna aykırı olup olmadığının tartışmasına girmeği gereksiz buluyoruz. Uzun bir araştırma sonunda değişebilirse de biz, bu konudaki kanaatimizi belirtmek istiyoruz: Abbasiler devrinde ortaya çıktığına göre bu

(378) Bk; Birinci Bölüm, not 71.
(379) LEVY, R., Müsâdere, İA VIII, 669.
(380) Ay. yer.
(381) bk, not 378. Birinci Bölümde «Ömer'in sünnetinden» bahsedilerek bir ölen memurun servetinin yarısının Emevîler devrinde zaptedildiğini belirtmiştik, bk; o Bölüm, not 33. Bu olayı müsadere olarak vasıflandırmak pek çok bakımlardan imkânsızdır. Bunun üzerinde durmak konumuz bakımından mümkün değildir. Ancak, şunu söyliyelim ki, Emevîler devrinde tam - siyaseten katl olmadığı gibi, bunun sonucu müsadere de yoktu.

kuruma İslâm hukukunda kaynak bulmak imkânı yoktur. Hukukçular tarafından nasıl fıkha uydurulduğunu araştırmak ise konumuzun dışındadır.

Müsadere, bir ceza olarak bütün tarih boyunca kullanılmıştır[382]. Bu bakımdan «bir ceza» şeklinde Abbasiler devrinde ortaya çıktığını iddia etmek imkânsızdır. Ancak bu kurum, haksız bir şekilde, sırf hazineyi doldurmak amacı ile kullanılan bir usul olarak Abbasiler devrinde geniş ölçüde uygulanmıştır. Bu devrede birisinin malının müsaderesi bir şerefsizlik sayılmıyordu[383], zira pek çok hallerde bir ceza olarak vasıflandırılamazdı. Bununla beraber müsaderenin bir salt ceza olarak kullanıldığı da tabiî vakî idi. Ancak müsadereye İslâm ceza hukuku nazariyesinde bir «ceza» olarak rastlamıyoruz. Bunun fıkha uydurulup uydurulmadığını araştırmayacağımızı söylemiştik. Kısaca şunu belirtelim ki, İslâm ceza hukuku tarafından tanınmıyan bir kurumun ancak saf örfî hukuk ile açıklanabileceği kanaatındayız.

Müsadereye Moğol geleneğinde de sık sık rastlamak kabildir[384]. Bununla beraber kurumun asıl, bir Abbasî malı olduğunu söylemek gerektir. Moğolların müsadereyi yalnız ceza olarak kullanmış bulunmaları ihtimali daha kuvvetlidir.

Müsadere, Osmanlı Devletine de geçmiştir. Ancak, bazı istisnaî haller dışında, ilk devirlerde bu usulün yalnız bir ceza olarak kullanıldığını belirtmek gerektir. Bu zamanlarda müsadere, yalnız, devlet malını zimmetine geçirenlerle isyancılar hakkında uygulanan bir cezadan ibaretti[385]. Bu zamanlarda ancak Musa Çelebi'nin tam anlamıyla keyfî müsaderede bulunduğunu söylemek mümkündür[386].

Kul sisteminin tam anlamı ile yerleşmesine kadar müsaderenin ceza olarak dahi Osmanlı Devletinde büyük bir uygulama gördüğü söylenemez. Şeyh Bedreddin gibi önemli bir isyancının bile «malının haram» sayılması[387], ve Fatih'in, kul sistemini yerleştirmek için katlettiği Çan-

(382) BAYSUN, M. Cavid: *Musâdare*, İA VIII, 669.
(383) LEVY, 669.
(384) Bk; Birinci Bölüm, not 124.
(385) BAYSUN, *Musâdere*, 669; bk, D'OHSSON *VII*, 147.
(386) Bk NEŞRÎ II, 481; BAYSUN, *Musâdere*, 670.
(387) Bk; not 301.

darlı Halil Paşa'nın müsadere ettiği servetini sonradan geri vermesi [388] bu fikrimizi destekliyebilir. Fakat, Çandarlı Halil Paşa olayı, siyaseten katlin sonucunda müsadere yapılması geleneğini de kurmuştur. Nitekim bundan sonra kul sistemi yerleşmiş ve padişahın, hayatı üzerinde tasarruf hakkı olan kulunun malı üzerindeki yetkisinin gayet tabiî olması sonucu doğmuştur. Bu konuya aşağıda devam edeceğiz.

Şu halde müsadere, Osmanlı Devletinde de uygulanmış ve bu uygulanma ileride son derece genişlemiştir.

Müsadere, Osmanlı Devletinde başlıca iki yolla uygulanırdı :

a. Salt Ceza Olarak :

Hangi suçlara karşı müsadere cezasının verildiğini şimdilik kesin bir şekilde tesbit imkânsızdır. Genel olarak şöyle bir sıralama yapılabilir : Katle bedel müsadere cezasının verilebileceğini yukarıda (IV) görmüştük. Bize kalırsa bu, katl olarak verilen cezanın yerine geçen diğer bir salt ceza'dır. Bazen siyaseten katli gerektiren hallerde de doğrudan doğruya müsadere cezası uygulanabilirdi [389]. Bazı hallerde siyaseten katle bir adım olarak müsadere cezası verilirdi. Yâni siyaseten katledilmeleri muhtemel bulunan kimselerin ilkönce malları müsadere edilirdi [390]. Kısas veya siyaseten katl uygulanması mümkün olan bazı öldürme suçlarında da müsadere cezası verilebilirdi [391]. Azledilen devlet memurları da müsadere cezasına çarptırılırdı. Bu halleri daha da çoğaltmak kabildir.

(388) Bk; not 36.

(389) «*Mora Valisi İsmail Paşa'nın zulmüne mebnî gizlice yakalanıp hapse atılması ve malının müsaderesi ve refi vezareti hakkında..*» Sadaret Kaymakamı Mustafa Paşa'dan orduda bulunan sadrazama. BAHH N. 4091. 25 Rebiulâhır 1206 (22 Aralık 1791). Ayrıca bk; BAYSUN, *Musâdere*, 671.

(390) «*Isfakya eşkiyalarına iltihak eden Zaharya ile Kasto'nun emlâkinin zaptına dair*» buyrultu. BACVT A. N. 5874, 1237 (1821). Bu belgeden anladığımıza göre, bazen eşkiyalık suçunun cezası yalnız müsadere de olabilir. Ayrıca bk, BACVT A. N. 6264 ay. tarih.

(391) «*Tayran (Toyran?) zade Kaplan Paşa damadı Şehsuvarzade İbrahim Bey, baba kardeşi Kahraman bey'i katlettiğinden İbrahim Bey'in emvalinin müsaderesi..*» hakkında telhis. BAHH N. 25284, 1232 (1816).

Ceza olarak müsadere yalnız veya başka cezalarla birleşik olarak verilebilir.

b. Ölüm Hâlinde Müsadere :

Ceza olarak kullanılan müsadere, yavaş yavaş genişliyerek icraî askerî sınıf üyelerinin mirasına devletçe el konulmasına kadar ilerlemiştir. Bilhassa XVI. Yüzyıldan itibaren kul sisteminin iyice yerleşmesi sonucunda padişah, kamu hizmetlerinin tabiî mirasçısı sayılmağa başlamıştı. Kamu hizmetlilerinin hepsinin zamanla nasıl padişahın kölesi sayıldığını görmüştük (I/2 B-c). İşte madem ki bunlar padişahın «siyasi» köleleridir, malları, efendilerinin malları sayılır[392]. XVI. Yüzyılda bu şekle gelen fiilî anlayış 1729 yılında Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin (öl. 1742/1155) bir fetvası ile şer'an da teyid edilmiştir[393].

Padişahın, icraî asker sınıf mensubunun terekesi üzerindeki bu hakkını «kölelik» statüsü ile açıklayınca, tıpkı siyaseten katl bakımından yaptığımız gibi, İslâmda kölelik hukukunun sahibine böyle bir hak tanıyıp tanımadığını araştırmamız gerektir. İslâmda köle hak sahibi olma ehliyetini haiz değildir. Şu hale göre mamelek sahibi olamaz. Bazı hallerde sahibi ona böyle bir ehliyet bahşedebilir[394]. Bu durumda eğer köle ölürse, işlettiği mamelekin tabiî mirasçısı efendisidir. Padişahın kullarının ise çok başka statüde köleler olduğunu belirtmiştik. Bunlar yalnız efendilerinin karşısında «köle» statüsüne sahiptirler. O halde özel hayatta mal sahibi olabilirler. Fakat bu «mal» lara, kendilerine efendilerinin (padişahın) verdiği ödenek ile sahip olmuşlardır. O halde ölümlerinde bu malların asıl sahibine geri gelmesi tabiîdir. Müsadere mekanizmasının işleyişi bu nazarî görüşü destekliyecek şekilde gelişmiştir. Fikrimize hak verdiren bir başka husus da, istisnaî bazı haller dışında reayanın ve ulemanın,

(392) D'OHSSON VII, 148.

(393) Ay. yer. Basımevi'nin açılmasına fetva veren bu uyanık fikirli büyük din adamının öyle bir kanaatta bulunmasını biraz şüpheli karşılamak gerektir. D'Ohsson'un bu iddiasını teyit veya çürütmek için Abdullah Efendi'nin *Behçet ül-Fetava* adlı fetva kitabını incelemek gerekirdi. Ancak, bu eseri gözden geçiremedik.

(394) ANSAY, 69.

yâni padişahın kölesi olmıyanların mallarının müsadere dışı tutulmasıdır [395].

Ölüm halinde müsadere iki şekilde cereyan eder : 1° - Ecel ile ölüm vukuunda müsadere; 2° - Siyaseten katl sonucu müsadere. Birinci gurup müsadereler, ikinci gruptakilerden daha sonra genelleşmiştir [396]. Ancak bu çeşit müsadere üzerinde durmayacağız. Konumuz ikinci gurup müsaderedir. Ama, bilhassa müsadere mekanizmasının işleyişi hakkında söyliyeceklerimiz, bu kurumun diğer çeşitleri için de doğru sayılabilir.

B — Askerî Sınıf Üyelerinin Siyaseten Katlinden Sonra Müsadere :

Müsadere, Abbasiler devrinde ortaya çıktığı zaman, ekseriya devlet memurları hakkında bahis konusu oluyordu [397]. Doğumundan itibaren bu esas üzerinde kurulan müsaderenin gelişimi de ayni tarzda olmuştur. Osmanlı Devletinde de müsaderenin geniş bir hukukî uygulamanın başlangıcı olarak Çandarlı Halil Paşa'nın katli ile başladığını görmüştük. Kul sisteminin yerleşmesi, yalnız icraî askeriler için mümkün olduğuna göre, yukarıda kulluk sebebiyle müsadere hakkında yaptığımız genel açıklamalar yalnız bu sınıf için bahis konusudur.

Ulemaya gelince, bunların malları, ecel ile ölümden sonra müsadere dışı tutulmuşsa da, siyaseten katl halinde bu muaflık kaldırılmıştır. Çünkü ulema, siyaseten katledilince, artık diğer askerî sınıfa katılmış olur. Fakat ulema çok ender katledildiği için tabiî mallarının müsaderesi de o derece az olmuştur.

Kul sisteminin yerleşmesi ile, siyaseten katilden sonra müsadere bir gelenek olmuştur [398]. Katledilen her devlet ada-

(395) Bk; D'OHSSON *VII*, 148.
(396) Bk; BAYSUN, *Musâdere*, 671 vd.; D'OHSSON *VII*, 149.
(397) Bk; FİSCHER, 481; LEVY, 669.
(398) III. Selim'in bu konudaki fikri : «.. menafii devletimi kendüye me'kel eyleyüp *emvali miriyeden servet* kesbeylemiş rical ve kibardan vefat eyliyenlèrin malı ne benim ve ne de mütevaffanın ve ne de varislerinindir; ancak beytülmali müslimin ev *emvali mirîyenindir;* tamamca alınır, hıfz-ı din-ü devlet için sarfeylerim ve ecdadı izâmım dahi böyle derler idi...» KARAL, *H. Hümayunlar I*, 33'den naklen

mının mamaleki devlet tarafından zaptedilirdi. Bunun sadece ufak bazı istisnaları vardı ki, ayrı bir bölümda inceliyeceğiz (Ç/ a).

C — Reayanın Siyaseten Katlinden Sonra Müsadere:

Reayadan ölenlerin terekesinin müsadere edilmemesi esastı [399]. Ancak siyaseten katl halinde bu kurala tamamen riayet edilmediğini biliyoruz. Herşeyden önce şunu belirtelim ki, eceliyle ölen reayanın mirasçısı yoksa malına devlet el koyar [400]. Fakat bu bir müsadere değil, «devletin mirasçı» olmasıdır; hem İslâm hukukuna uygun bir harekettir [401], hem de bu prensip modern hukuk sistemlerince de benimsenmiştir [402]. Bu durumda siyaseten katledilenin, eğer mirasçısı yoksa, tabiî ki mamelekine devlet mirasçı olacaktır. Bu bakımdan herhangi bir mesele yoktur. Fakat reayadan siyaseten katledilenin mirasçıları varsa, mesele büyük bir önem kazanmaktadır. Acaba siyaseten katlin bu zarurî sonucu reaya hakkında da kayıtsız - şartsız uygulanmakta mıdır ? Buna tam anlamı ile kesin bir cevap vermek imkânı yoktur. Bazı siyaseten katl sebeplerinin sonuçta müsadereyi de gerektirdiği muhakkaktır. Eşkiyalıktan dolayı siyaseten katledilenlerin malları müsadere edilir [403]. Katledilen âyâmn da - katl sebebi ne olursa olsun - malları müsadere tâbi tutulur [404]. Ancak âyân'ın devlet tarafından reaya sayılıp sayılmadığını tesbit etmek son

(399) Ayni hatt-ı hümayunun baş tarafı : «... ve maazallahû taalâ ticaret ve sanat ve harasette tahsil-i mal eylemiş adamlardan her kim vefat ederse mademki varisi vardır bir akçesi canib-i miriye alınmasın..» Ayni konuda II. Mahmud'un bir hatt-ı hümâyunu için bk; BELGE N. 24 (BAHH N. 25247).

(400) «*Bilâ veled ve bilâ varis vefat ettiği haber verilen Mudanya sakinlerinden Parmaksızoğlu Hacı İsmail'in dört evlâdı olduğu tebeyyün etmekle muhallefatı onlara kalacağından giden mubaşirin iadesine dair..*» *Mudanya* naibine ve mubaşire hüküm. BACVT A. N. 6246 Ramazan 1119 (Ekim - Kasım 1707). Ayrıca bk; not 399'da III. Selim'in hatt-ı hümâyunu.

(401) ANSAY, 229.

(402) Msl; Türk Kanunu Medenisi, Madde 448.

(403) «*Alaşehirli Hüseyin ismindeki şakînin idamından sonra.. yedinden emval ve eşyasının zaptedilmesi*» hakkında hüküm (?). BACVT A. N. 815, 24 Receb 1207 (7 Şubat 1793). Bk; not 378'de BACVT A. N. 1012.

(404) «*Katlen fetv olan Gönen Kazası Âyanı Seyyidoğlu Osman'ın şer'i marifeti ile mirî tarafından zabtolunan muhallefatından başka bazı kimselerin zimmetinde kalmış paraların tahsiline..*» dair hüküm. BACVT A. N. 6284, Zilkade 1200 (Ağustos - Eylül 1786).. «*Menlik (?) âyânının cezaen katledilmiş olan biraderi İbrahim Beyle, Karesi Sancağında İvrandi Voyvodası olub eceli ile vefat eden Hacı Mehmed'in cümle muhallefatının tahrir ve canib-i miriden zaptına..*» dair hüküm (?). BACVT A. N. 1450, 7 Receb 1219 (22 Ekim 1804).

derece zor bir meseledir. Âyân «bir şehrin ileri gelenleri» [405] demektir. Şu hale göre eşraf da denilebilen [406] bu zümreyi askerî sınıf mensubu saymak imkânsızdır. Fakat gerileme zamanlarında bunların bulundukları şehirlerdeki kudretleri son derece artınca, devlet, otoritesini ancak âyân aracılığı ile yürütebilmiştir. O zaman bu zümreye bir statü vermek gerekmiş ve âyân, bir çeşit idareci sınıf sayılmıştır. Bunlar halk tarafından tesbit ve hükûmetçe tasdik edilerek bu statüye gireceklerdi [407]. Bu hususta vezir-i âzam veya vali tarafından verilen «izin mektubu'nu» [408] berat saymak gerekeceğinden âyân askerî addedilebilir. Siyaseten katl bakımından da askerîlerin tâbi tutulduğu statüye bağlı sayılmaları bunların reaya olmadığını iyice düşündürtebilir. Ancak bize göre âyân, mahiyeti bakımından, beratı haiz olsa da, reaya sayılmalıdır. Zira bazen tüccarlara da berat verilmekte, fakat onlar askerî sayılmamaktadır. Bu yüzden âyâna verilen beratı «bir imtiyaz mektubu» olarak kabule taraftarız. Zira âyânın bulunduğu şehirde devlet otoritesinin temsilcisi vali, voyvoda v.s. dir. Âyân bunlara sadece «yardım» eder. Yerine göre reaya da devlete yardım edebilir. Bu bakımdan âyânın yardımı ile msl, reayanın vergi vermek sureti ile devlete yardımı arasında bir fark yoktur. Onlar yalnız nüfuzları ile bazı devlet fonksiyonlarını kolaylaştırırlar. Bu yüzden âyân reayadır. Fakat siyaseten katlinden sonra malının müsaderesi bize reayanın da malının, infazdan sonra müsadere edileceği şeklinde genel bir kural henüz ilham edemez. Zira âyânın sırf bu bakımdan idareci sınıf sayılabilmesi mümkündür.

O halde araştırmamıza devam edelim. Zimmî teb'a hakkında bulduğumuz bir kaç belge bize bazı ipuçları verecektir. Belgelerden birisine göre, ölen zimmî din adamlarının - piskopos, papas, keşiş, kalorgiye ve gamnoslar gibi - mallarına müdahale edilmemektedir [409]. Bu, müslüman ile zimmî reaya arasında esaslı bir fark olmamasının tabiî bir sonucudur. Ancak başka bir belgeye göre, sürgünde ölen bu zimmîlerin

(405) KÖPRÜLÜ, *Âyân*, İA II, 40.
(406) Ay. yer.
(407) UZUNÇARŞILI, *Âyân*, İA II, 41.
(408) Ay. yer.
(409) BACVT A. N. 2929, 24 Cemaziyelevvel 1192 (20 Haziran 1778); N. 1143, 1211 (1796).

mallarının müsaderesi caizdir[410]. Bu belgede dikkati çeken bir nokta da, Tanzimat Fermanından hemen sonra isdar edilmesidir. Tanzimattan hemen sonra da olsa, ferman hükümlerine aykırılık taşıyan bu belge, Tanzimattan önce de sürgünde ölen zimmî reayanın mallarının müsaderesinin caiz olduğunu açıkça belirtir. Reaya arasında - bilhassa siyaseten katl bakımından - zimmî müslüman farkı olmadığına göre, siyaseten katledilen reayanın mallarının da müsadere edileceği kanaatına varmak gerektir. Zira, «siyaseten katledilmek» «sürgünde ölmekten» çok daha ağır bir haldir. Eşkiyalıktan dolayı katledilenlerin mallarının müsaderesi ise bu fikrimizi desteklemek için kuvvetli bir delil olamaz, zira eşkiyalık, gördüğümüz gibi çok ağır bir cürüm olarak kabul edilmekte ve bu yüzden, katledilenlerin başları kesilip *İstanbul*'a yollanmakta, halbuki diğer sebeplerden katledilenler için böyle bir işlem gerekmemektedir. Bu yüzden zimmî teb'a hakkındaki belgeler, fikrimizi desteklemek bakımından daha kuvvetlidir.

Bu konuda vardığımız fikri ispat eden başka bir belge bulamadığımız için, kesin bir iddia ileri süremiyoruz. Hele, reayanın siyaseten katlinde müsaderenin hangi devirden itibaren uygulanmaya başladığını tahmin etmemiz mümkün değildir. Fakat şu ana kadar söylediklerimizin ışığı altında, siyaseten katledilen reayanın mallarının müsaderesi caizdir şeklinde bir kanaata varabileceğimizi sanıyoruz.

Söylediklerimizi toplamak gerekirse, siyaseten katledilen ister icraî askerî sınıf, ister ulema isterse reaya mensubu olsun, malları müsadere edilir. Ancak pek tabiî, bazı şartların gerçekleşmesi hâlinde istisnalar da olabilir. Buna da biraz aşağıda temas edeceğiz.

Ç — Siyaseten Katlin Sonunda Müsadere Mekanizmasının İşleyişi (Müsadere tekniği) :

Bu bahiste söyliyeceklerimiz askerî sınıflar ve reaya için muteber olduğu gibi, büyük bir bölümü, salt ceza olarak verilen veya ecel ile ölüm halindeki müsadereye de şâmildir. Bu yüzden konumuzun gerektirdiği ihtiyaca göre diğer müsadere çeşitlerine de değineceğiz.

(410) BACVT A. N. 1511, 14 Zilkade 1255 (19 Ocak 1840) - Tanzimattan sonra -

a. Müsaderenin Şumulü.

Müsadere, katledilenen bütün mallarına şâmildir. Fakat katl ânında suçlunun eşine[411], çocuklarına[412] ve tabiî bunlar yoksa diğer mirasçılarına ait olan mallar müsadere edilmez. O halde müsadere yalnız şahsî mallara şâmildir. Bu şahsîlik prensibi mutlak olarak uygulanır. Suçlunun yalnız kendi malı olan menkul ve gayrimenkuller ve alacakları müsadereye dahildir[413]. Buna karşılık, ölenin borçları müsadere edilen mamelekten ödenir[414]. Eğer tereke borç miktarını karşılamaz ise o zaman ya garameten ödeme[415] yoluna

(411) «... *Başdefterdar Halil'in, zevcesine ait eşyadan başka mal ıtlak olunur her nesi varsa taraf-ı mirîden zapt ve tahrir olunması ve evrakının mühürlenerek gönderilmesi hakkında» Edirne* Mollasına ve Bostancıbaşıya hüküm. BACVT A. N. 1208, Cemaziyelevvel 1150 (Ağustos - Eylül 1737). «*Vefat eden ve muhallefatı mirî tarafından zabtolunan İznikmid Kereste Emini Nuh Bey'in, Ömerağa Mahallesindeki ufak hânesi mutallakası Fatma'ya ait olduğuna dair*..» *İznikmid* Kadısına Hüküm. BACVT A. N. 6092, 8 Zilkade 1219 (8 Şubat 1805)

(412) «*Geliboluda ikamete memur iken vefat eden Hafız Ali Paşa'nın Amasyada mukim büyük oğlu Ahmed Mikdad bey'in hazinesi aranarak pederine ait para ve eşya meydana çıkarılmak için çalışılmış ise de bulunan birkaç parça mücevher, raht ve saire Ahmed Bey'in kendi malı olub İstanbul'da sarrafı vasıtasıyla mübayaa ettirdiğini ifade ettiğine*..» dair *Amasya* Mütesellimi Hasan'dan mektub. BAHH N. 25339, 1244 (1828).

(413) «*Evvelce öldürülüp emval ve eşyası hükümetçe zaptolunan kürkçü Manol'un Tokat ahalisinden boyacı Manok'ta kürk bahasından alacağı olan yirmibin kuruşun hükümetçe tahsili hakkında Tokat Voyvodası Hasan Ağa* tarafından *vaki olan inha üzerine İstanbul'a celb ile kendisine sorulduğunda müteveffayı merkumu tanımadığı gibi beyinlerinde böyle bir alış olmadığını ifade ettiğine ve mahkemeye celbedilen yüzyirmiyi mütecaviz zimmîlerin bu yolda şahadette bulundukları*..» na dair kadılıktan ilâm. BACVT A. N. 2645, Cemaziyelevvel 1151 (Ağustos - Eylül 1738).. Ayrıca bk; not 404'te BACVT A. N. 6284.

(414) «*Cezası tertib ve emvali miriden zaptolunan Bilânlıoğullarından Kara Cehennem Seyyid Mustafa'dan, İsparta'da vefat eden Uzun Ali'nin alacağı olan binyediyüz kuruş ile eşyalarının bahasının verilmesine*..» dair ilâm. BACVT A. N. 4982, 23 Zilhicce 1200 (17 Eylül 1786). «*Katlen fevt olan Daltabanzâde Mehmed Ali Paşa'nın mirîden zaptolunan muhallefatından alemdarı Resulullah hazret-i (şer habil) zaviyesi Şeyhi İsa'nın olacağının verilmesine dair*» muhallefatı kabza memur mubaşire hüküm. BACVT A' N. 6185, Receb 1203 (Mart - Nisan 1789).. «*Muhallefatı mirîden zabtolunan Yorgancı Hacı Emin Ağa'dan alacağı olan Kemal'in ve arkadaşının.. murafalarında alacakları sabit olduğundan terekeden itası*..» na dair. BACVT A. N. 6188, 25 Zilkade 1216 (29 Mart 1802).. «*Cezası tertib olunan Osman Paşa Kethüdası Seyyid Bey'de alacağı olan sekizyüzküsûr kuruşun muhallefatından tesviyesi hakkında*..» *Edirnede* sarac Hacı İbrahim imzalı yedi arzuhal. BACVT A. N. 6085, 29 Zilkâde 1216 (2 Nisan 1802).

(415) «*Eski Sadrıazam Halil Paşa muhallefatının yirmibin kuruş kadar tutacağı tahmin ve bazı kimselerde olan borcu mikdarının üçyüzellibin kuruşu mütecaviz olduğu tesbit edildiğinden alacakların ne suretle iskat edileceği*» BACVT A. N. 1880, 5 Zilhicce 1190 (14 Ocak 1777)'de bir takrir ile sorulmuştur. Meselenin garameten ödeme ile çözümlendiği anlaşılıyor «*Sadrıesbak Hacı Halil Paşa'nın metrûkâtı alacaklıları arasında garameten taksim olundukta yedibinbeşyüzdoksanüç kuruş alacağı olan Hacı Osman'a sekizyüzon kuruş isabet eylediği*..» BACVT A. N. 1890, 22 Zilhicce 1190 (3 Şubat 1777). «*Ölen Sabık Mı-*

gidilir, veya tereke mirasçılara terkedilir ki bu son hâli daha aşağıda göreceğiz. Ölenin bütün borçları, hattâ karısına ait mehr-i müeccel dahi [416] ödenmeğe çalışılır.

Siyaseten katledilenin müsadere edilen terekesinden gömme masraflarının çıkartılamıyacağı kanısındayız. Ecel ile ölüm halinde yapılan müsaderede gömme masrafları çıkartılmaktadır [417]. Ancak siyaseten katledilen şahsın cesedinin hukukî mahiyeti hakkında söylediklerimizi hatırlanırsa, terekeden böyle bir indirim yapılamıyacağı anlaşılır. Zira cesede cellât sahiptir ve mirasçılar tarafından bu ceset satın alınabilir. Bu durumda akrabalara terekeden gömme masraflarının verilmesine imkân göremiyoruz.

b. Müsaderede Usul :

Siyaseten katledilen şahsın muhallefatı, (bıraktığı mallar) hemen katlin infazından sonra tesbit edilir. Böylece terekeden mal kaçırma önlenmeğe çalışılır. Muhallefata elkonulmasına ve defterinin yazılmasına ya *İstanbul*'dan [418] veya emrin icrası ile görevlendirilen kimse [419] tarafından gerekli sayıda mubaşir memur edilir. Ancak bu işin ekseriya mahallî kadılıklarca yapıldığı [420] görülmektedir. Bu işle yar-

sır Valisi İbrahim Paşa'nın mirîye ve Kapı Kethüdasına ve saireye olan borcuna binaen muhallefatı ve metrûkatı satılıp emin bir mahalle konularak şer marifeti ile ve garame suretiyle dağıtılması..» na dair tafsilâtı havi ferman. BACVT A. N. 5000, Zilkade 1191 (Aralık 1777).

(416) *«Adana Valisi Ataullah Paşa'nın vefatını müteakip bütün muhallefatı miriden zaptedilmiş olduğundan karısı Necibe Hanım'ın mihri müecceli olan bin tane İstanbul zer-i mahbubunun başka muhallefat paralarından..»* verilmesi kararını havi takrir. BACVT A. N. 2470, 17 Receb 1207 (28 Şubat 1793).

(417) *«İslâmbol'da Kamkapu (Kumkapı) kurbunda, Tevaşî Süleyman Ağa mahallesinde fevt olan Dergâh-ı Âli kapucubaşılarından Kemankeş İsmail Ağa'nın canib-i miriden kabz olunan muhallefatından müteveffanın techiz ve tekfin masarifi.. nin edası hakkında akd-i içtima eyleyen meclis-i şer..»* in verdiği karara dair ilâm. BACVT A. N. 5179, Zilhicce 1197 (Ekim - Kasım 1789).

(418) *«Van Muhafız-ı Sabıkı Maktul Derviş Paşa'nın Vanda bulunan muhallefatının zapt ve tahririne, marbut olan pusulada isimleri muharrer olanlardan birinin veyahut orada bulunan Ali Şefik Efendi'nin memur edilmesi..»* ne dair telhis. BAHH N. 25258, 1239 (1823).

(419) *«Maktulen vefat eden Cebbarzâde Ahmed Paşa'nın muhallefatının zaptına ve üzerinde bulunan mukataatın tahrir ve irsaline..»* dair *Sivas* Valisi Feyzullah Paşa'ya hüküm. BACVT A. N. 6214, 28 Şevval 1178 (20 Nisan 1765).

(420) Msl, bk; not 400'de BACVT A. N. 6246; not 411'de BACVT A. N. 1208 ve 6092, not 413'te BACVT A. N. 2645; not 418'de BACVT 5179. Ayrıca bk; BAHH N. 4117 /C, 9 Rebiulevvel 1220 (9 Haziran 1805); BACVT A. N. 1056, 25 Receb 1217 (10 Kasım 1802).

gı organının görevlendirilmesi, herhalde daha emin ve teminatlı bir sayımın yapılmasını sağlamak içindir.

Sayıma memur olan kimseler bu işi bazen kolaylıkla yaparlar[421], ancak, bazen bunlara, katledilen kimsenin akrabaları veya taraftarları, arkadaşları tarafından son derece ciddî direnmede bulunulduğu görülür[422]. Sonuçta, katledilenin mallarının bir defteri yapılır[423] ve eşyalar mühürlenir. Bu defter, eğer katledilen *İstanbul* dışında bulunuyorsa, kesik kafayla birlikte merkeze yollanır[424]. Bazı hallerde katledilen bir yüksek memur olsa bile hiç malı çıkmaz. Bu takdirde de durum *İstanbul*'a bildirilir[425]. Muhallefatın tam olarak tesbiti için mirasçılara bazen bir hayli - maddî, manevî - baskı yapılır[426].

Muhallefat defterleri *İstanbul*'a gelince malların katledilen şahsın tahmin edilen servetinden az olduğu görülürse, geniş bir soruşturmaya girişilir[427]. Soruşturmada, katledilenin bulunduğu memleketten çok uzak yerlerdeki akrabaları sorguya çekilir[428]; gene, mallarının bulunması muhtemel böyle

(421) «*Mecingird Mutasarrıfı Veli Paşa'nın kolaylıkla öldürüldüğüne, muhallefat defterinin gönderildiğine, muhallefat mubaşirine lüzum olmadığına..*» dair *Erzurum* Valisi Abdürrahman Paşa'dan sadarete. BAHH N. 4113/D, 17 Cemâziyelâhır 1216 (25 Ekim 1801).

(422) Bu hususta tipik bir belge için bk; BELGE N. 25 (TSA N. E/640).

(423) Tarhoncu Ahmed Paşa'ya ait olması ihtimali çok kuvvetli bir muhallefat defteri için bk; BELGE N. 26 TSA N/E 11630.

(424) «*Mecingird Mutasarrıfı Veli Paşa'nın kesilmiş başının ve muhallefat defterinin gönderildiğine..*» *dair Erzurum* Valisi Abdürrahman Paşa'dan Sadarete. BAHH N. 4113/A, 21 Cemaziyelâhır 1216 (29 Ekim 1801).

(425) «*Kayseri Mutasarrıfı Ömer Paşa'nın Kayseride başı kesilib gönderildiğine ve eline geçeni halka yedirdiğinden muhallefatı olmadığına dair*» *Bozok* Mutasarrıfı Cabbarzade Süleyman Bey'den. BAHH N. 4125, 17 Muharrem 1218 (9 Mayıs 1803).

(426) «*Saruhan Sancağında vefat eden Karaosmanzâde Hüseyin Ağa'nın muhallefatı defter olunarak ümid olunduğu mertebe çıkmadığı ve ne kadar tazyik edildi ise de fazla birşey çıkarılamadığı cihetle beşbin kise bedele rabtolunmak enfa görüldüğüne*» dair *Saruhan* muhassılı Osman ve muhallefat memuru Abdi mühriyle. BAHH N. 25332, 9 Muharrem 1232 (28 Kasım 1816). Ayrıca bk; D'OHSSON *VII*, 208; BAYSUN, *Musâdere*, 671.

(427) «*Eski Lârende Voyvodası Matracıoğlu Hüseyin Ağa'nın kayını olub katledilen Osman'ın ve Karamanlı Hacı Esir'in muhallefatının. hepsi meydana çıkarılarak mirîden zaptedilmesi hakkında tekidli emr...*» i havi hüküm. BACVT A. N. 2203, 26 Cemaziyelâhır 1223 (19 Ağustos 1808).. «*Sabık Avlonya ve Delvine sancakları mutasarrıfı mütevaffa İsmail Paşa'nın muhallefat defteri tetkik edilmiş ise de servet ve sâmanına nazaran az görülerek ketmedidliği anlaşıldığından yeniden tahkikat yapılarak meydana çıkarılmasına..*» dair *Rumeli* Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya hüküm. BACVT A. N. 6107, 28 Safer 1178 (27 Ağustos 1764).

(428) Msl, bk; not 412'de BAHH N. 25339.

yerlerde araştırmalara girişilir [429]. Hele bazı malların mevcudiyeti bilinip te, defterde olmadığı anlaşılırsa, bu takdirde ayrıca bu mallar zikredilerek müsaderesi için emirler yazılır [430].

Müsadere edilen mallar değerli ise, yapılan işleri padişah bizzat takip edebilir. Bu yüzden ele geçen değerli eşyalar padişaha takdim edilir [431]. Padişah bazen bizzat emir vererek müsadereyi idare eder [432]. Bu sıkılık yüzünden, muhallefatı zapta memur olanlar her yeri ararlar ve olmıyacak yerlerden külliyetli mal çıkartabilirler [433]. Bu takdirde durum hemen merkeze bildirilir [434].

Bu şekilde en sonra tamamlanan müsaderede, gemi ve gayrimenkul gibi mallar arttırma ile satılır [435]. Arttırma sonucu elde edilen para ile müsaderede ele geçen para, mücevher v. s. gibi menkuller hazineye alınır. Bu paralar bazen hemen zarurî yerlere harcanır [436]. Hazinenin zarurete düştüğü zamanlarda padişahlar müsadereye sarılmışlardır [437].

(429) *«Divan-ı Hümayûn tercümanı maktul Dimitraşko'nun Yaş taraflarındaki çiftliklerinin tahkikine..»* dair Vezir-i âzam Hurşid Paşa mühriyle, BAHH N. 25313, 17 Zilkâde 1227 (22 Kasım 1812).

(430) *«Katlolunan Hasan Paşa'nın hasları dahilindeki mahsul vesairenin fesad karıştırılarak teslim edilmiyen kısımlarının zaptına..»* dair *Selânik* Kadısına yazılmış hüküm sureti. BAFKT, 1007 (1595). *«Silistre Muhafızı iken vefat eden Seyyid Hüseyin Paşa'nın muhallefatının taraf-ı miriden zaptı ve Silistrede yaptırıp bazı mahallere sakladığı altıbin kantar peksimetin dahi zaptına..»* dair *Silistre* kadısına hüküm. BACVT A. N. 6289, 21 Rebiulâhır 1196 (5 Mart 1782). Ayrıca bk; BELGE N. 27. Belgeye göre, muhallefatı zapta memur kimselerin taltifinin de büyük önem haiz olduğu anlaşılıyor.

(431) *«Maktul Muhtar Paşa malı olarak haremi tarafından teslim olunan bazı kıymetli eşyanın takdim kılındığına ..»* dair. Bu eşyaları II. Mahmud görerek yazıya bir hatt-ı hümayûn eklemek suretiyle memnuniyetini bildirmiştir BAHH N. 25256, 1237 (1821).

(432) BELGE N. 27'de II. Mahmud'un Kaymakam Paşaya yazdığı hatt-ı hümayûna bk.

(433) *«Sabık Rodos Mutasarrıfı Hasan Bey'in muhallefatı dolap ve döşeme altlarında, gizli mahallerde bulunub çıkarılarak nakid ikibin kise gönderildiği ve diğerlerinin taharrisine devam olunduğu ve elhak sefine ve saire mezada verildiği hakkında..»* muhallefatı zabta memur Kadri Efendi'den Sadarete. BAHH N. 25276, 15 Muharrem 1231 (17 Aralık 1815).

(434) Bk; not 433.

(435) Bk; ay. not.

(436) *«Maktul Kıbrıs Tercümanının muhallefatının tamamen meydana çıkarılmasına ve elde edilecek mebaliğin donanma kalyonları kaptan mülâzimlerinin maaşlarına tahsisine..»* dair telhis ve II. Mahmud'un hatt-ı hümayûnu. BAHH N. 25303, 1226 (1811).

(437) BELGE N. 27'de hatt-ı hümayuna ve ayrıca BELGE N. 24'e bk,

c. Müsaderede Yolsuzluklar :

Müsadere mekanizmasının işleyişinin mahiyeti yolsuzluklara son derece elverişliydi. Muhallefata el koymaya giden memurun, ölenin bütün mallarını hazine hesabına yazması için tek teminat, bu kişinin namusuydu. Böylece yazıma memur olanlar buldukları menkul malları aralarında bölüşüp «üçte birini bile» hazineye vermemek [438] imkânına sahiptiler. Hayattaki yüksek devlet adamlarının mallarının müsaderesinde bile bu yolsuzluklar oluyor ve memur perişan bir duruma düşüyordu [439].

Muhallefata el koymaya memur olanların, ihbar dışında, bu yolsuzlukları tabiî ki hemen hemen hiç anlaşılmazdı. Bazen, ancak el koyanların ölümlerinde bu mallar meydana çıkıyordu [440]. Bazen de kadılar, mirasçılardan rüşvet alıp muhallefatı gizliyorlar ve bu hal de ancak ihbar ile meydana çıkabiliyordu [441].

Bu şekilde geniş yolsuzluklara elverişli bir usulün, kendisinden devletçe beklenen faydayı tam anlamı ile sağlıyamadığını da belirtmemiz gerektir.

ç. Müsadere Yapılmayan Haller :

Siyaseten katilden sonra müsadere yapılması esas ise de, bu kurala istisna teşkil eden bazı haller vardır. Kesin birer kural olmadığı, hattâ tam anlamı ile gelenek haline dahi gelmedikleri için bu hallerin hepsini tesbit etmek imkânı yoktur. Biz burada en önemli istisnaî halleri göstermeğe çalışacağız :

(438) BELGE N. 28. (TSA N. E/4928).

(439) Ay. Belge. Bu istirhamı yazanın müsaderenin bütün yolsuzluklarını görmüş bir yüksek memur olduğu anlaşılıyor.

(440) «*Tepedelenli Mehmed Ali Paşa muhallefatından, merhum Rumeli Valisi Hurşit Ahmed Paşa'nın kendine alıkoymuş olduğu büyük bir pırlanta yüzüğün meydana çıkarılmasına dair..*» telhis ve II. Mahmud'un hatt-ı hümayunu. BAHH N. 25252, 1238 (1822). «*Hurşit Paşa'nın kethüdası.. Tepedelenli Mehmed Ali Paşa'nın bir hayli parasını gizlemiş olduğu duyulduğundan.. Rumeli Valisi tarafından meydana çıkarılmasına dair*» telhis ve II. Mahmud'un hatt-ı hümâyunu. BAHH N. 25304, 1238 (1822). Bu haber, herhalde Hurşit Paşa'nın ölümünden sonra ortaya çıkmış olmalıdır.

(441) «*Sivasta İzzet Hasan Efendi'nin kardeşi Kâmil Efendi kadı bulunup, mütesellim Sadık Ağa ile şunun bunun muhallefatını kal'e almamaları için kendilerine muayyen bir para vaid edildiğine, hattâ bunun için senetleştiklerine..*» dair Abdülkadir mühriyle arz (?). BACVT A. N. 5696, Rebiulevvel 1227 (Mart - Nisan 1812).

Padişahın merhamet duygularını okşamak suretiyle, müsadereye engel olunabilir. Padişahın böyle bir emir vermesi için, katledilen şahsın «yetimlerinin» ve «ailesinin» son derece yoksulluk içinde olmaları ve acze düşmeleri gerektir. Msl, Sinan Paşa'nın gadriyle katledilen Vezir-i Âzam Ferhad Paşa'nın bütün terekesi müsadere edilmişti. Padişaha istirham eden vezir-i âzam bu yolla Ferhad Paşa'nın çocukları için bir çiftliği müsadere dışı bıraktırabilmiştir [442]. Bu konuda daha pek çok örnekler göstermek mümkündür [443]. Bu afda bazen bütün muhallefat katledilenin ailesine bırakıldığı gibi, bazan da terekenin yalnız bir bölümü müsadere dışı tutulabilir [444].

«Müsadereden af» da sayabileceğimiz bu durumun zarurete düşen her aile için carî olmadığı şüphesizdir. Bu af, bir nüfuzlu şahsın «iltiması» [445] ile bahis konusu olabilir ve pa-

(442) Vezir-i âzamın bu hususda yazdığı telhis *BA Ali Emirî Tasnifi* Ahmed-i evvel dosyalarında N. 850'de kayıtlı olup Zilkâde 1015 (Şubat - Mart 1607) tarihlidir. UZUNÇARŞILI, *Merkez Teşkilâtı*, 168'den naklen, Ferhad Paşa III. Mehmed devrinde katledildiğine (1595/1004) göre müsadere tam oniki yıl sonra I. Ahmed'in saltanatı sırasında sona ermiştir Şu halde bazen bu işlem çok uzun sürmektedir.

(443) *«Eceli ile vefat eden Bursalı Hazinedarzâde Hacı Hüseyin'in emval ve eşyasının veresesine ihsanı hakkında..»* hüküm. BACVT A. N. 4594, 13 Muharrem 1199 (26 Kasım 1784). *«Menteşe Sancağı müteselllimi Hasançavuşzâde Hacı Ebubekir'in katlini müteakib emval ve emlâkının taraf-ı mirîden zabtı takarrür eylemiş ise de ailesinin ızdırab ve perişanîsine merhameten bazı emsali gibi emlâk ve eşyasının efrad-ı ailesine verilmesi hakkında iltiması..»* havi *Anadolu* Valisi *Ali Paşa* tarafından arz. BACVT A. N. 1010, 19 Zilkâde 1207 (28 Haziran 1793). *«İdam edilen Balıkesir Serdarı Kanlıoğlu Halil'in evlâd ve ayaline ihsan olunan muhallefatı..»* havi defter. BACVT A. N. 4979, Muharrem 1209 (Temmuz - Ağustos 1794). *«Zağfranbolu (Safranbolu)* da *vefat eden Kazanasmazoğlu Seyyid Ali'nin bütün muhallefatının zaptolunması hakkındaki emir sebebi ile bir alay itamın yuvaları viran olacağı ve kendileri açıkta kalacakları Sadr-ı Esbak Mütekait İzzet Mehmed Paşa tarafından bildirilmekle muhallefatının itamına terkedildiği..»* hakkında. BACVT A. N. 1151, 18 Rebiulevvel 1223 (14 Mayıs 1808).. Aynı sebepten *«Maktul Binbaşı Ahmed Efendi terekesinin veresesine ihsanı..»* BACVT A. N. 2105, 6 Receb 1232 (22 Mayıs 1817). *«Mütevaffa Hacı Ramazanzâde Mahmud Ağa'nın muhallefatının külliyetli olduğu ve miriye zaptı faideli olacağı bildirilmişse de birçok borçları bulunduğu cihetle üç kızı ve üç oğlu ve bir karısından mürekkeb veresesinin zarureti hallerine merhameten zaptından afv ile borçlarını ödemek şartıyla kendilerine terk edildiğine ve başka taraftan müdahale dilmemesine* dair..» *Burdur* Kadısına hüküm. BACVT A. N. 3158, 26 Zilhicce 115 (22 Ocak 1811).

(444) *Üsküdar sakinlerinden iken vefat eden Derya Alaybeyi İbrahim'in mirîden zabtolunan emvalinden, eytamın istediği paranın münasip emvalden havalesine..»* dair dört takrir. BACVT A. N. 6002, 15 Ramazan 1204 (29 Mayıs 1790). *«İstanbul' da vefat eden Edirne Bostancıbaşısı Süleyman'ın mirice zabtı lâzım gelen muhallefatı arasındaki Aydostaki çiftliklerin veresesine terkedildiğine dair Aydos Kadısına..»* yedi hüküm. BACVT A. N. 5418, Ramazan 1208 (Nisan - Mayıs 1794).

(445) Msl, bk; not 443 de BACVT A. N. 1010 ve not 442'ye atıf yapılan olay.

dişah yahut vekili, tereke üzerindeki hakkından «merhameten» vazgeçerek bu malları mirasçılara «inayet» veya «ihsan»[446] eder.

Bazen, terekenin mevcudu borçlarından az olursa devlet, muhallefata elkoyup borçları garameten bölüştüreceği yerde, bunların ödenmesini mirasçılara bırakabilir. Bu takdirde tereke «borçların ödenmesi» şartı ile müsadere edilmez ve mirasçılara bırakılır[447].

Bazı hallerde de, müsadere olunması gerekli muhallefat, belirli bir bedel karşılığı mirasçılara bırakılır[448], yâni devlet, tereke üzerindeki mülkiyet hakkını mirasçılara satar. Kanaatımıza göre bu işlemin sebepleri şunlardır: Ya devletin çok acele paraya ihtiyacı vardır, bu takdirde müsadere işinin uzun sürmesi yüzünden beklenemez ve peşin bir meblâğ tahsil edilerek ihtiyaç giderilir; veya müsadere zahmetli ve masraflı olacak, fakat karşılığında elde edilecek meblâğ yapılan masrafı karşılayamıyacaktır. Bu takdirde de bir peşin ödeme karşılığı muhallefat mirasçılara bırakılır. Muhallefatın «satılması»nı, şartları ve oranı belli olmıyan bir çeşit miras vergisine benzetmek mümkündür.

Belli bir bedel karşılığı müsadereden vazgeçme, bazen, borçlu terekeler için de bahis konusu olur. Bu takdirde tıpkı bedelsiz vazgeçmede olduğu gibi, «borcun ödenmesi» şartı konulur[449].

(446) Msl, bk; not 443'de BACVT A. N. 4979, BACVT A. N. 2105.

(447) *«Donanma kaptanlarından maktul Ali'nin düyunu muhallefatından fazla ve zevcesi ve çocukları dahi olub, düyunu kendileri iskat etmek şartı ile muhallefatın veresesine bırakılmasına..»* dair Kaptan-ı Derya Husrev Paşa'dan sadarete tezkere ve II. Mahmud'un hatt-ı hümayunu. BAHH N. 25345, 1230 (1814).. *«Zile Voyvodası iken vefat eden Ahmed Ağa'nın muhallefatı, borçları ödenmek üzere vereseye bağışlandığına..»* dair ilmühaber. BACVT A. N. 4007, Muharrem 1246 (Haziran - Temuz 1830). Ayrıca bk, not 443'de BACVT A. N. 3158.

(448) *«Sivas Sancağındaki Erak Kasabası sakinlerinden olub, katlen vefat eden Hacı Fethullah'ın taraf-ı miriden zaptolunan muhallefatı binbeşyüz kuruş mukabilinde varislerine terk..»* olunduğuna dair iki Ferman. BACVT A. N. 6314, 20 Şaban 1203 (16 Mayıs 1789). *«Maktul Himmetoğlu'nun bölükbaşılarından Sabık Kösü Karyesi Voyvodası Süleyman'ın oğlu müteveffa Derviş Mehmed'in emval ve eşya ve emlâkinin ikibin kuruş mukabilinde veresesine terkolunduğuna dair»* hüküm. BACVT A. N. 2596, Şaban 1206 (Mart-Nisan 1792) *«Şekavetine binaen katlolunan Erzincanlı Martin'in muhallefatının kırkikibinbeşyüz kuruş bedelle veresesine terki..»* ne dair ilâm. BACVT A. N. 942, 21 Rebiulevvel 1208 (28 Ekim 1793).

(449) *«Sivas valisi iken maktulen ölen Osman Paşa' nın Erzincan'da bulunan kâffe-i emvali ve eşya ve emlâki bedel varisleri.. için terk olunduğuna ve biraderi has-*

Bazen de müsadere, çeşitli âmillerin etkisi ile durdurulabilir[450]. Ender olan bu hal ekseriya zamanın - msl, geçim zorluğu, müsaderenin mahallî halk üzerinde kötü etki bırakması gibi - şartları yüzünden vakî olur.

İşte siyaseten katlin en önemli sonucu olan müsadere hakkında söyliyeceklerimiz bundan ibarettir. Bu büyük mesele şüphesiz, msl, askerî sınıf üyelerinin ecelleri ile ölümünde alınan miras vergisinin yerine neden müsaderenin geçtiği gibi pek çok yönlerden incelenmesi gerekli çok derin bir konudur. Biz burada sadece kendi yönümüzden bu meselenin görünüşünü inceledik.

3) *Siyaseten Katle, Katledilenin Akrabalarının İtiraz Hakları:*

İslâm hukukunda «temyiz» kurumu açık bir şekilde yer almış değildir.` Kadıların verdikleri hükümlere, hükümdar veya vekiline şikâyet edilerek itirazda bulunulabilir. Osmanlı Devletinde Divan-ı Hümayûn yargıtay ödevini de görmüştür[451]. Ancak siyaseten katilde, suçlunun Divan-ı Hümayûn'da hükmü temyiz edebilmesini düşünebilmek çok zordur. Zira, siyaseten katl emri padişah veya vezir-i âzam tarafından verilmiş ise, derhal infaz edilir. Nazarî olarak, vezir-i âzamın verdiği hükümlere padişah katında itiraz mümkün görülürse de, padişahın mutlak vekilinin emirleri de uygulamada derhal infaz edilmiştir. Katl emri verme yetkisi ile donatılmış diğer memurların hükümleri için de durum böyledir. Eğer padişah ve vezir-i âzam gibi kişilerin başkanlığında kurulmuş bir mahkeme, hükmü vermişse, gene bu en yüksek mahkeme olduğundan kararını temyiz edebilmek mümkün değildir. Sadece kadıların verdikleri siyaseten katl

sa silâhşorlarından müteveffa Mehmed'in muhallefatının eshab-ı düyûnu iskat şartıyla kırkbin kuruş mukabilinde veresesine terk edildiğine dair ayrı ayrı emirler yazıldığı halde, bu defa bazı kimselerin vereseyi tezyik eyledikleri müracaatlarından anlaşıldığından men'i hakkında emir yazılması...» için ilâm. BACVT A. N. 2690, 7 Rebiulevvel 1234 (4 Ocak 1819).

(450) *«Sabık İçel Muhassılı Abdül-muin Beyin muhallefatı zabtolunub ikiyüzonsekizbin beşyüz kuruş irsal olunduğu ve müteveffanın sarraf Yakof (Yakob ?)'a kırküçbin kuruş borcu olduğu ve ailesini daha ziyade tazyik etmek zamanın hâline göre muvafık olmadığı hakkında..»* İçel Muhassılı Mehmed Sadık'tan Sadarete mektub ve II. Mahmud'un yazıyı teyid edici hatt-ı hümayunu. BAHH N. 25348, 1230 (1814).

(451) UZUNÇARŞILI, *Merkez Teşkilâtı*, 13.

hükümlerinde böyle bir imkân vardır. Zira gördük ki, kadılar, siyaseten katl edilecek kimseleri *İstanbul*'a bildirirler ve oradan gelecek buyrultuya göre hareket edilir. Burada otomatik işleyen bir temyiz mekanizmasının mevcut olduğu anlaşılıyor. Diğer hallerde suçlunun bir itiraz hakkı yoktur. Tesadüfî bazı şartlara bağlı af dışında, suçlu muhakkak katledilir. Affın mahiyetini ise incelemiş bulunuyoruz.

Katl emrinin böylece infazı, suçluya bir itiraz hakkı veremediği için haksız olması muhtemel ve infaz edilmiş bir hükme suçlunun ailesi itiraz edebilir mi ? Bu itiraz sonucunda acaba, suçlunun ailesine ika edilmiş zararın ödenmesi bahis konusu olabilir mi ? Haksız verilmiş siyaseten katl hükmünün tek tamir yolu olarak ortaya çıkan bu itiraz, acaba mümkün müdür ?

Nazarî olarak, bu itiraz mümkün gibi görülür. Ancak bu nazarî kurum uygulamada çok ender işlemiştir. İtiraz ekseriya, itiraz edenlerin tarafını tutan ve hükmü veren şahsa düşmanlık besleyen yüksek memurların tahriki ile olur. Buna örnekler vardır. Msl; Serdarın şikâyeti ve zulmüne ait raporlar da gelmesinden dolayı aldığı fetva ile Zeynelabidin Paşa'yı Vezir-i Âzam İsmail Paşa, bu muhik sebepler gereğince katlettirmişti. Zaman geçip, İsmail Paşa'dan kötülük gören, düşmanı Köprülü Fazıl Mustafa Paşa vezir-i âzam olunca, Zeynelâbidin Paşa veresesi kısas ve müsadere edilen eşyayı geri istemiştir. Siyasî iktidar elinde olduğu için bu kısas isteğini iyi bir vesile sayan vezir-i âzam, İsmail Paşa'yı katlettirmiştir (1690/1102) [452]. Ancak bu da bir siyaseten katildir. Mevcut olduğu iddia edilen haksızlık, gene bir siyaseten katl cezası ile giderilmiştir.

Fakat örnekolayımızda, İsmail Paşa'nın Zeynelâbidin Paşa'yı muhik sebeplerle idam ettirdiğinde ve İsmail Paşa'nın, vezir-i âzamın kinine kurban gittiğinde tarihler hemen hemen oybirliğindedirler. O halde itiraz mekanizmasının ters işlemesi, yani haklı verilmiş hükümleri haksız sayarak, adaleti tecellî ettireceğine yok etmesi mümkündür.

(452) UZUNÇARŞILI, *OT III/3*, 429 vd; DANİŞMEND *III*, 517.

Akrabaların itirazı, örnekolayımızda zikrettiğimiz elverişli şartlar mevcut değilse, gayet cesurca bir harekettir. Buna rağmen katle itiraz edenler mevcuttur [453]. Bazen de akrabalar davaları olmadığını beyan ederler [454] veya beyan etmek zorunda bırakılırlar. Bu şekilde akrabalarca katlin «meşruluğu «doğrulanmış» olur.

Bazı hallerde yalnız müsadereye de itiraz edilebilir [455]. Siyaseten katle itiraz hakkında söyliyeceklerimiz de bundan ibarettir.

(453) *«Niğdede reayadan küçük bir kızı evine götürüb fiilî şeni icra ve istintakta itiraf ettiğine binaen Karaman Sancağı Mutasarrıfı A h m e d P a ş a tarafından ibret-i müessire olmak üzere katlettirilen A l i 'nin veresesi tarafından açılan dâvanın mutasarrıf G a l i b P a ş a huzuru ile meclis-i şer'ide reddine karar verildiği»* hakkında ilâm. BACVT A. N. 1067, 15 Şevval 1232 (28 Ağustos 1817).

(454) *«Teke Sancağı Mutasarrıfı Ç e l i k p a ş a z â d e A h m e d P a ş a tarafından idam edilen Burdurlu S a t ı r o ğ l u Y u s u f A ğ a 'nın varislerinin bir davaları olmadığına..»* dair hulâsa. BACVT A. N. 5287, 11 Receb 1190 (26 Ağustos 1776).

(455) *«Rusçuk.. (ta ?).. S e y y i d M e h m e d P a ş a tarafından haps ve emvali zabtolunan Rusçuk Âyânı B u r u n s u z A h m e d 'in çocuklarına gadredilmiş ise emvalinin mahkeme vasıtası ile iadesine dair..»* hüküm. BACVT A. N. 5941, Ramazan 1195 (Ağustos - Eylül 1781).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE SİYASETEN KATL SEBEPLERİNİN SINIRLANDIRILMASI VE BU KURUMUN HÜKÜMDARIN KEYFİ YETKİSİNE BAĞLI OLMAKTAN ÇIKIP KANUN İÇİNDE DÜZENLENMESİ

I — TANZİMATIN HAZIRLIK DEVRİ.

1) Genel Olarak:

Osmanlı Devleti, gerilemeğe başlamasından itibaren, eski kuvvetli durumuna tekrar sahip olmak için zaman zaman birtakım hamleler yapmıştır. Devletin geçirdiği bu gelişimi incelemiyeceğiz. Çünkü pek çok bakımlardan ilginç olan bu ilerleme çabaları ve bunun ekseriya verimsiz olan sonuçları, tezimizin konusu yönünden önemli değildir. Bu yüzden konumuz bakımından, batılılaşmamızın başlangıcı sayılan Lâle devrinden[1] başlayarak Osmanlı Devletinin siyasî hayatını incelemek gereksizdir. Bizim için önemli olan, «Padişahın örfî siyaset yetkisinin» ortadan kalkmasıdır. Bu yetkinin ortadan kalkması ise ancak II. Mahmud'un son zamanlarında başlamış ve Tanzimat devrinde tamamlanmıştır. II. Mahmud'a hazırlık sayılan Lâle devrinden başlayarak III. Selim zamanına kadar gelen zamanlarda, pek çok bakımlardan pek çok kurumun temeli atılmağa uğraşılmışsa da hükümdarın katl emri verme yetkisinin düzenlenmesine dair açık-zımnî hiçbir hareket görülmez. Bununla beraber, Tanzimat devrinde siyaseten katlin kanunla düzenlenmesinin ancak bu uzun hazırlıkların sonucu olduğu ileri sürülebilir. Biz bu kanıda değiliz. Herşeyden önce, II. Mahmud'a kadar,

(1) Msl bk; KARAL, *OT V*, 57 vd; TUNAYA, Tarık Zafer: *Türkiyenin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri.* İstanbul 1960. s 20.

yenileşme ve ilerleme yolunda atılan adımların son derece kısır ve sonuçsuz olduğuna inanıyoruz. Bu inancımızın gerekçesini şöylece özetlemek mümkündür :

Yeni çağla birlikte *Avrupa*'da başlayan ilim, sanat ve din reformları, bir süre sonra Osmanlı Devletini sarsmağa başladı. İlerliyen *Avrupa* karşısında devletin sınırlarını koruma imkânı bulunamadı. Çünkü, burada üzerinde durulmasına imkân olmıyan pek çok sebepler, Batıdaki ilerlemeleri benimsememizi engellemiştir. Kısaca, bir fikir vermek için belirtelim ki bizce, pek çok olan bu sebeplerin en önemlileri şunlardır : Devşirme unsurunun devlet idaresine geçmesinden dolayı Türk reayanın ezilmesi ve yüzyıllarca süren cihan egemenliğinin verdiği gurur ile *Avrupalılardan* geri olduğumuzun kabul edilmemesi. Devşirmelerin reayayı ezmesi, zaten savaşlarla altüst olan ekonomik durumu iyice sarsmış ve devamlı gurur duygusu da ilk sebebin doğurduğu çöküntüyü önlemek için Batı medeniyetinin kültür ve tekniğine başvurulmasını engellemiştir. Bu yüzden, aydınlar yalnız «fethedilen ülkelerin geri alınmasının ve eski şevkete kavuşulmasının» çarelerini aramışlar ve batının, yalnız «ordusunun» kuvvetlenmesi dolayısı ile üstünlüğümüzün kaybolduğuna kani olmuşlardır. Bu yüzden II. Mahmud'a kadar «batılılaşma» kavramından, yalnız «ordunun batı usullerine göre düzenlenmesi» anlaşılmıştır. II. Mahmud'a kadar yalnız bu yolda çalışılmıştır. Batının hukuk, müspet ilim, sanat prensiplerine başvurulmamıştır. Ordu batının ordusuna erişince, herşey çözümlenecekti. Bu yüzden msl, III. Mustafa ve I. Abdülhamid'in bütün çabaları «ordu» konusunda olmuştur.

III. Selim zamanında başlıyan Nizam-ı Cedid hareketinin pek çok bakımlardan önemli olduğu iddia edilmiştir [2]. Bu iddialar bir dereceye kadar doğru olabilir. Ancak III. Selim zamanının sanıldığı gibi büyük bir devir olmadığını belirtmek gerektir. Bilhassa konumuz bakımından bu devrin, diğer zamanlardan hiç farkı yoktur. Ancak, bu devir üzerinde biraz daha derince durarak fikrimizi ispat etmeğe çalışmamız gerekecektir.

(2) Msl, KARAL, *OT V*, 63.

2) III. Selim Devri:

Şahsen, iyi niyetli ve ilerleme yolunda hamleler yapmağa azimli, duygulu, devletin durumunu çok iyi görüp bunu içli ve samimi bir şekilde itiraf etmesi [3] III. Selim'in meziyetleridir. Ancak onun hatt-ı hümayunlarında görülen trajik ifadelere, duygulu kararlara bakıp, devlet içinde aydınların ve milletin hükümdarlarını desteklediği kanısına varmak doğru değildir.

Herşeyden önce III. Selim fikirleri itibarı ile Batı medeniyetini kavrayacak kudrette değildi. O zamana kadar hiçbir padişahda görülmemiş samimiliği ve düzenleme isteği bizi aldatmamalıdır. III. Selim, fikirleri itibarı ile, msl, o zamanlar Dünyanın en büyük olayını, Fransız İhtilâlini, anlayıp müspet veya menfi bir surette tahlil edecek kudrette bulunmuyordu [4]. Yapmayı düşündüğü yeniliklerde III. Selim hiçbir zaman ve hiçbir şekilde batının fikrî hayatı ile temasa gelememiştir [5]. Sadece siyasî amaçlarla *Avrupa* ile diplomatik temaslar fazlalaştırılmıştır. Bize göre III. Selim devrinin getirdiği en önemli yenilik budur. Böylece Osmanlı Devleti *Avrupa* muvazene siyasetine girmiş, en önemlisi Osmanlılar artık batıyla «eşit» olduklarının kabul etmişlerdir [6]. Bu husus ileride batıdan «geri» olduğumuzun itirafı sonucunu da doğurmuştur. Fakat bu sonuç, ancak II. Mahmud devrinde alınmıştır.

III. Selim'in söylediğimiz bu önemli eksikliğinden başka, hiç olmazsa tasarladıklarını yapmağa da engel olan, bazı şahsî özellikleri vardı. İlkönce son derece kararsızdı ve herkesin etkisi altında kalıyordu. Tabiatı, bazı hususlarda sert davranmak gerektiği zaman buna engel oluyordu. Bu

(3) III. Selim'in karakterini ve fikirlerini kendi hatt-ı hümayunlarından öğrenebiliriz. Bk; KARAL, *H. Hümayunlar I* ve *II.* Bu hatt-ı hümayunları sistemleştirerek özlü bir şekilde tanıtan şu yazıya da bk; TUNAYA, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayûnları.* Kitap Tahlili. İstanbul Ün. Huk. Fak. Dergisi XIII, 1947, sayı 1, s 382 - 405.

(4) AHMED RASİM: *İstibdattan Hâkimiyet-i Milliyeye I,* İstanbul 1924, s 126, OKANDAN, Recaî Galib: *Âmme Hukukumuzda Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet Devirleri.* İstanbul 1946, s 26'dan naklen.

(5) Veliahtlığı sırasında III. Selim *Fransa* Kıralı XVI. Louis ile mektuplaşmıştı. *Fransa* kralının kendisine «tavsiyelerde» bulunmasını hazmedememiş ve mektuplaşmayı kesmiştir. Bunun için bk; KARAL, *H. Hümayûnlar I,* s II vd. Bu mektuplaşma devam etseydi III. Selim'in batı hakkında daha açık ve bilgili hükümleri bulunabilirdi.

(6) TUNAYA, 23 - 24.

yüzden kimsede «siyaset» korkusu kalmamıştı. III. Selim'in tabiatı böyle olmakla beraber, «siyaset» hakkındaki fikrini ileride göreceğiz. III. Selim'in bir zayıflığı da yakınlarına fazla yüz vermesidir. Bu sebepten sefahat ve aşırılığa düşen bu zümre dolayısı ile halk, hükûmete olan güvenini kaybetmiştir. Nihayet yeniçeriler, Nizam-ı Cedid askerleri aleyhine açıkça konuştukları halde bu yumuşaklık yüzünden hiçbir tedbir alamamıştır [7].

Bu eksiklikleri yüzünden, tasarladıklarını uygulayamıyan III. Selim'in gene de o devre göre ileri bir aydın olduğu belirtilmelidir. Fikirleri yetersiz de olsa, gene çevresindeki aydınlara göre çok gelişmiştir. Etrafındaki kadro bu yetersiz fikirleri bile hazmetmekten pek uzaktı. Bunu bize, bizzat o devir aydınlarının ilerleme hakkındaki kanaatları gösterir. III. Selim, devlette yapılmasını istediği düzelti için devrin en seçkin adamlarından fikirler istemişti [8]. Bu aydınların verdikleri lâyihalara göre, devletin ilerlemesi ve bozuklukların düzeltilebilmesi için askerî alanda yapılacak bir düzenleme gerek ve yeterdir. Lâyihalarda hemen yalnız bu konu üzerinde durulmaktadır. Ancak bu düzeltinin yapılması için öngörülen tedbirler dahi yetersizdir. Cesur, devrimci görüşler yoktur. Devletin çöküntüsüne ikinci sebep olarak istisadî bozukluk gösterilmişse de kısır ve zayıf olan bu görüşler de gene askerî teşkilâttaki bozukluklara bağlanmıştır [9]. Askerî durum dışında eğitim, sosyal yaşayışın hataları, kültür eksikliği gibi sebeplere ise hiç dokunulmamıştır.

İşte, son derece kararsız şahsiyetli olan III. Selim ayrıca bu yetersiz kadronun da etkisi ile hiçbir olumlu harekette bulunamamıştır. Etrafında, Nizam-ı Cedid kuvvetlerinin değerli komutanı Kadı Abdürrahman Paşa, Kethüda Mustafa Reşit Efendi [10] gibi birkaç uyanık

(7) AHMED CEVDET PAŞA: *Tarih-i Cevdet VIII*, s 150. KAYNAR, Reşat: *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat.* Ankara 1954. s 22'den naklen.

(8) III. Selim'in isteği üzerine bazı aydınların verdikleri lâyihaların bir kısmı KARAL tarafından TV'de yayınlanmıştır. Bk; KARAL, *Nizam-ı Cedide dair vesikalar.* TV I, sayı 6, Nisan 1942. s 415-425; II, sayı 8, Ağustos 1942; s 104-111; sayı 12, Nisan 1943, 342-351; sayı 12, Nisan 1943, s 424-432.

(9) Yusuf Paşa (TV II, 430), Çavuşbaşı Râşid Efendi (TV I, 422) lâyihaları gibi.

(10) Bu uyanık fikirli zatın son derece mükemmel lâyihası için bk, TV II, 104 vd. Verilen lâyihalar arasında bu uyanık zatınkini diğerlerine oranla tek devrimci ve ilmî görüş saymak mümkündür.

fikirli aydın, kararsız padişahı gerekli radikal yollara itememişler, sonuçta, Kabakçı Mustafa Ayaklanması (1807/1222) ile III. Selim, yaptıklarını da kendi eliyle yıkmıştır.

Bu şekilde sonuçlanan III. Selim devrinin getirdiği bazı yenilikleri de inkâr etmemek gerektir. Meşverete olan içten bağlılığı [11], samimiyeti, devletin acıklı durumunu açıkça görmesi ve acele düzeltilere başvurulmasını istemesi II. Mahmud ve Abdülmecid üzerinde herhalde derin etkiler yapmıştır. Ayrıca, yukarıda belirttiğimiz gibi *Avrupa* devletleri ile daha sıkı ilgiler kurulması da faydalı olmuştur.

Bütün bu hususları belirttikten sonra şimdi konumuz için gerekli şu soruyu sorabiliriz: III. Selim devrinde, siyaseten katlin kanun içinde düzenlenmesine doğru bir hareket görülmüş müdür? Buna açıkça menfi cevap vermek mümkündür. Zira III. Selim merhametli bir hükümdar olmakla beraber, asla «siyaset hakkının kullanılmaması» şeklinde bir görüşe sahip değildi. Donanmada yolsuzluk yapan bir memur için yazdığı hatt-ı hümayûn III. Selim'in bu husustaki fikrini açıkça gösteriyor [12]. III. Selime göre bu yolsuzluklar «hayinler hakkında siyaset olunmadığından» vuku bulmaktadır. Bu adamın «şimdi hesabı görülmelidir». «Siyaset olmayınca halk-ı âlem ıslah olmaz, icra lâzımdır, selefte nizam siyaset ile olur imiş». Bu fikrinden anlaşılıyor ki III. Selim siyaseten katl emri verme yetkisini son derece normal karşılamaktadır. Etrafındaki, eski düzene ve hukuk anlayışına bağlı olduğunu söylediğimiz kadro ile de tabiî asla, bu yetkisini sınırlamak ve ölüm cezasını yalnız kanunda belirtilen hallere hasretmek fikri kendisinde uyanamazdı. Devlet hayatına getirdiğini söylediğimiz müspet fikirleri, asla bu noktaya kadar uzanmamıştır. Bu bakımdan III. Selim devri ile msl, II. Selim devri arasında en küçük bir fark yoktur [13].

(11) KAYNAR, *Türkiyede Hukuk Devleti Kurma Yolundaki Hareketler*, İstanbul 1960, s 1.

(12) Bk; BELGE N. 29 (KARAL, *H. Hümayûnlar II*, 66-67).

(13) Dipnotlarda zikrettiğimiz BAHH belgelerinin tarihlerine bakılırsa, önemli bir bölümünün III. Selim devrine ait olduğu anlaşılır.

Tarihimizde köklü düzeltileri ilk defa uygulayan II. Mahmud'un zamanı konumuz bakımından acaba nasıl bir görünüş gösteriyordu ? Şimdi de bu devreyi inceliyelim.

3) II. Mahmud Devri:

A — Birinci Safha.

II. Mahmud zamanını iki önemli safhada incelemek gerektir. Birinci safha 1826/1242 tarihine, yani Yeniçeri Ocağının ortadan kaldırılmasına kadar sürer. Bu süre içinde II. Mahmud'un henüz yenilikçi hareketlerine rastlanmaz. Konumuz bakımından ise, eski devirlerden en küçük bir farkı yoktur. Bu devreye «Halet Efendi devri»[14] demek son derece doğru olacaktır. Bütün kudreti eline geçiren Halet Efendi, adetâ «adaletsizlik» sembolüdür. Dilediğini, dilediği gibi cezalandırtır, padişahın yenilikler yapmasına engel olur. Padişahtan istediği kimselerin katl fermanlarını alır. Halet Efendi devri Osmanlı Tarihinin en karanlık bir safhasıdır[15]. Bu yüzden, daha fazla üzerinde durmuyoruz.

B — İkinci Safha.

a. Genel olarak :

Vak'a-i Hayriye ile gerçek hükümdarlık fonksiyonlarını ifa fırsatına kavuşan II. Mahmud, devletin o zamana kadar görmediği derecede şumullû düzeltilere girişti. Bu geniş düzelti fikirlerinin onda saltanata çıktığı andan itibaren başladığı şüphesizdir. Ancak Halet Efendi devrinde bu fikirlerini uygulama alanına koyamamıştır.

II. Mahmud çok cepheli bir düzelti hareketine girişmiştir. Bunları incelemek konumuzla ilgili değildir. Ancak, siyasî hukuk alanında yaptığı bazı hamleler kısaca belirtilmelidir. Padişah, çeşitli hususlar için gereken prensipleri hazırlayacak ve böylece devlet işlerinde kendisine bir dereceye ka-

(14) KAYNAR, *Hukuk Devleti*, 2 vd.

(15) Vezir-i âzam Rauf Paşa'yı azlettirdikten sonra katlettirmek te isteyen Hâlet Efendi'ye II. Mahmud, «kallavî başına pek yakışıyor, ben o güzel başa kıyamam» demiştir. KAYNAR, *Hukuk Devleti*, 3. Bu olay Hâlet Efendi devrinde insan hayatının ne kadar ucuz olduğunu açıkça gösteriyor. Bu konuda ilginç bir olay için bk, ŞEHSUVAROĞLU.

dar yardımcı olacak «Meclis-i Vala-i ahkâm-ı adliye» «Dâr-ı Şuray-yı Bab-ı âli» adları altında iki meclis kurmuş [16], böylece kanun yapma işleri ilkel de olsa bir düzene sokulmuştur. Daha ileride merkezî idare için için önemli yenilikler yapmıştır. Vezir-i âzamlık unvanı «Başvekâlet»e çevrilmiş ve vezir-i âzamın eski sınırsız yetkileri kendisinden alınarak nazırlara verilmiş, böylece bir bakanlar kurulu teşkil edilmiştir. Bundan sonra başvekâlet bakanlıklar arasında işbirliği ve ahengi sağlıyan bir şeref yeri yapılmıştır [17]. Bu değişikliklerin hukuk devletine doğru önemli hamleler olduğu açıktır . Bu yöndeki hamleler II. Mahmud'un meşhur «Teb'amdan müslümanları ancak camide, hristiyanları kilisede, musevileri de havrada görmek isterim» sözü ile din ve vicdan hürriyetine [18] ve silik de olsa halkın kanun önünde eşitli prensibine doğru gelişmiştir [19]. Kendisini «insan üstü» bir varlık sayan anlayışın da hafifletilmesine çalışmıştır. Bu amaçla kendisini büyük memurlarından ayıran ve herkese yukarıdan bakması esasına göre ayarlanmış geleneklerle törenleri bıraktı, bakanlar ile ulemanın huzurunda oturmalarına izin verdi [20].

II. Mahmud devrinin saydığımız belli başlı özellikleri, siyaseten katlin ortadan kalkmasını hazırlıyan önemli basamaklardır. Zira o zamana kadar hiçbir padişah bu derece geniş değişikliklere cesaret edememiştir. Ancak, II.Mahmud devrinin konumuz ile doğrudan doğruya ilgili iki önemli olayı vardır. Kanaatımıza göre bu iki olay, Tanzimatı hazırlayan ve siyaseten katlin ortadan kalkmasına birinci derecede âmil olan hareketlerdir. Bunları kısaca görmek gerektir.

b. Müsaderenin Kalkması :

Vak'a-i Hayriyenin hemen arkasından ayni yıl çıkarttığı bir fermanla II. Mahmud müsadere usulünün kaldırıldığını ilân etti [21]. Padişahın bu en önemli haklarının birisinden vazgeçmesi çok ilginç bir olaydır.

(16) OKANDAN, 29-30.
(17) KARAL, *OT V*, 156.
(18) TUNAYA, 29.
(19) KARAL, *OT V*, 156.
(20) KARAL, ay. eser, 161,
(21) KARAL, ay. eser, 155 vd; JORGA *V*, 320.

Müsaderenin kalktığını bildiren ferman, son derece ilginçtir [22]. Fermanın baş tarafında II. Mahmud, padişahın ödevinin tebayı refah ve güvenlik içinde yaşatmak, bu hususta onun tarafından gidilecek yolun «şefkat ve merhamet» yolu olduğunu belirttikten sonra, padişahın bu ödevini yerine getirememesinin tek sebebinin, yeniçeri eşkiyasının devlete iras ve ika ettiği son derece korkunç zararlar yüzünden hazinenin hep boş durması ve bu yüzden hükümdarın «muhallefat zaptına» mecbur kalarak, istemediği halde «şefkat ve merhamet» yolundan uzaklaşması bulunduğunu ileri sürmektedir. Müsaderenin sebebini yeniçerilerin hazineye yaptığı zarara inhisar ettirmek, elbette makul bir sebep değildir, fakat Yeniçeri Ocağı lehine herhangi bir hareketi önlemek için halkta, bu anarşi unsuruna tam anlamıyla nefret uyandırmak ancak bu yollarla mümkündür. Böylece II. Mahmud müsaderenin «hukuka aykırı» bir fiil olduğunu kabul etmekte fakat bütün suçu da yeniçerilere atarak saltanatı «temize» çıkartmaktadır.

Fermanın geri kalan bölümü «her kim olursa olsun» vefat edenlerin terekelerinin artık müsadere edilmeyip mirasçılar arasında bölüştürüleceğini ve devletin mirastan «kuruşta bir para» (1/40) «resm-i kısmet» alacağını hükme bağlıyarak, müsadere yerine miras vergisi usulünü kabul etmektedir.

Ancak şurasını belirtmek gerektir ki, müsadere yalnız «eceliyle vefat» edenlerin terekesinden uzaklaştırılmıştı. Siyaseten katl henüz ortadan kalkmadığı için, katledilenlerin muhallefatları müsadere ediliyordu. Fakat «eceliyle ölenler» in de mirasçıları, bu fermana rağmen henüz tereke üzerindeki mülkiyet haklarından emin değildiler. Yüzyılların doğurduğu alışkanlıklar devleti bazen müsadere yoluna başvurdurtuyor, birtakım özel hallerde «fetva» alınarak, devlet kendi sözünü kendisi çiğniyordu [23]. Eski alışkanlıklar, hazinenin za-

(22) Bk; BELGE N. 30 (BACVT A. N. 1485). *Filibe* Kadılığı tarafından fermanın ilân edildiğini bildiren bu beglede, fermanın hemen hemen aynen sureti vardır.

(23) *«Muhallefat zabtı irade-i seniye ile menolunmuş ise de bu kerre vefat eden Reissülküttap Seyyid Efendi'nin valide ve hemşiresinden ve iki azatlı ayalinden başka evlât ve eytamı olmadığı ve serveti ticaretten olmayıp devlet memuriyetinden kazanıldığı cihetle vârislerine münasip bir şey terkolunarak mütebaki muhallefatının mirîce zabtı meşruğ olduğuna dair fetva verildiği cihetle sadır olan irade-i seniye mucibince muhallefat-ı mezkûrenin tecrid olunduğuna..»* dair takrir müsveddesi. BACVT Maliye. N. 19445, 18 Şevval 1242 (14 Mayıs 1827).

rureti, bazı hallerde müsadere geleneğini canlandırıyor ve fermana rağmen devlet müsadere yapılmıyacağını teyit etmek zorunda kalıyordu [24]. Bazen de «borçları ödenmek» şartı ile terekenin «bağışlandığı» [25] bildiriliyordu. Şu hale göre henüz, ecelle ölüm halindeki müsaderenin bile ortadan tam anlamı ile kalkmaması, siyaseten katlin daha devletle yürürlükte olduğunu gösterir. Ancak buna rağmen, bahsettiğimiz olay son derece önemlidir. Zira müsaderenin kaldırılması fermanı ile padişah; (i). Devletin haksızlıklarda bulunabileceğini kabul etmektedir. (ii). Kaldırılan haksız bir usul yerine mantıklı ve hukuka uygun başka yollara başvurulmasının mümkün olduğunu göstermektedir. İşte bu iki prensip, ilkönce ilkel bir ceza kanunu çıkartabilmiş ve ileride de Tanzimata yol açmıştır.

c. 1838 (1254) Tarihli Ceza Kanunu:

II. Mahmud, hukuk devleti kurmak yolundaki hamlelerine, hayatının son aylarında bir yenisini eklemiştir. Bu hamle «kazasker, kadı ve memurlarla» ilgili bir ceza kanunudur. Şekil itibarı ile son derece basit olmasına [26] rağmen bu kanunla «askerî sınıfın» siyaseten katlinin ortadan kaldırıldığını görüyoruz. Kanun, baş tarafındaki ifadeye göre, «..ezman-ı sâlifede cârî olan müsadere-i gayr-i icabiyye ile beraber siyaset-i örfiyye bi'l-külliyye terk ve ilga ve şer'an kısas ve hudud icrası lâzım gelenlerden ma'da sair erbab-ı cürm ve kabahatin cerayim ve kabahatlerine göre âhar gûna te'dib olunmak üzere, i'dam ve itlâf-ı nefslerinden sarf-ı enzâr-ı âtıfet-âsar-ı hazret-i cihan-bânî şâyân ve seza buyrulmuş olduğuna.. binaen gerek Der-i saadet ve gerek Memâlik-i Mahrüsatû'l-mesâlik-i hazret-i hilâfet-penâhide bulunan şerif ve vazî, kâffe-i memurîn haklarında erzan buyurulmuş..» tur [27] Açıkça görülüyor ki hadd ve kısas gereğince, şer'an verilecek idam hükümleri dışında, memurlar hakkında «siyaset-i örfiyye» kaldırılmıştır. Hadd

(24) *«Dergâh-ı Ali kapucubaşılarından İslimiye Âyânı Tahir Bey'in bütün muhallefatının veresesine terkine müsaade olunmağla icabının icrası hakkında İslimiye Naibine..» hüküm.* BACVT A. N. 4483, 1244 (1828).
(25) Bk; Üçüncü Bölüm, not 447'de BACVT A. N. 4007.
(26) Bu kanunun tam metni için bk; KAYNAR, *Tanzimat,* 295 vd.
(27) KAYNAR, *Tanzimat,* 296'dan naklen.

ve kısas'ın da kötüye kullanılmasını önlemek üzere hükümler konarak, «haksız yere» hadd veya kısasa başvuranların da da idam edileceği [28] belirtilmiş ve memurlar tam anlamı ile güvenlik altına alınmışlardır.

Şu halde II. Mahmud devrinin sonunda memurlar için siyaseten katl kaldırılmıştır. Memurlara «Lutf ve İhsan» [29] edilen bu hak, henüz diğer teb'aya tanınmamıştır. Böylece bu «bir imtiyaz kanunu» olmakta, reaya ile memurlar arasında derin bir uçurum açılmaktadır. Bununla beraber, kanundan bir yıl önce Pertev Paşa gibi çok değerli bir devlet adamının öldürülmesi [30], zihniyette daha bir değişiklik olmadığını belirttiği gibi II. Mahmud'un ölümüne yakın zamanlarda kanun yayınlandıktan sonra, Mustafa Reşid Paşa'nın idamına irade-i seniye çıkması gibi olaylar bize kanunla memurlara bahşedilen bu güvenliğe - tıpkı müsaderenin kaldırılmasında olduğu gibi - uygulamada tam anlamı ile riayet edilmediğini göstermektedir. İbrete değer bir olay da şudur: Reşid Paşa Abdülmecid'in huzuruna çıkmak için Vezir-i Âzam Husrev Paşa tarafından kablu edildiğinde eline bir mektup verilmiş ve mektubu okuyan Abdülmecid üzerinde şunları görmüştür: «işbu arizamı efendimize takdim edecek olan Reşid Paşa cennetmekân pederinizin idam için ferman buyurduğu zattır ve yine devlete begayet muzır olduğundan hükmi pederi hemen icra buyurmanız münasibdir» [31]. O halde anlaşılıyor ki II. Mahmud'un son zamanlarında, hükümdarın katl emri verebilmesinin gayet meşru olduğu henüz kabul ediliyordu. Bu anlayışı ortadan kaldırmak için Abdülmecid gibi idam, ölüm ve kan kavramlarından bütün benliği ile nefret eden bir hükümdara ihtiyaç vardı.

II — TANZİMAT :

1) Genel Olarak:

Türk tarihinin en önemli olaylarından birisini teşkil eden Tanzimat hareketini temizin çerçevesi içinde inceleyip tah-

(28) Ay. eser, 300.
(29) Kanunun başlangıcından, ay. eser, 296.
(30) Bu olayın belgelerle açıklanması için bk; ay. eser, 30 vd.
(31) Ay. eser, 160 not 14 ve 161 not 15.

lil etmeğe imkân yoktur. Biz, aşağıda bu haraketin konumuz bakımından gösterdiği önemi anlatmağa çalışacağız. Yalnız daha önce bu olayın ana noktaları üzerinde çok kısa olarak durmak gerekecektir.

Tanzimat nedir ? Bu soruya şöyle bir cevap vermek mümkündür : Tanzimat, «temel müesseseleri bozulmuş olan Osmanlı İmparatorluğunun, yepyeni bir medeniyetle yükselen ve taarruza geçen bir *Avrupa*'nın ezici üstünlüğü karşısında yeniden teşkilâtlanma teşebbüsünün kati bir safhası» dır [32]. Bu genel tarifin daha derinlerine doğru inersek, Tanzimatın çok yönlü bir hareket olduğunu anlamak kolay olacaktır. Fakat, bu hareketin temel prensibi «bilâ tefrik-i cins-ü mezheb» eşitlik meselesidir [33]. Eşitlik, birinci plânda bir hukuk konusudur. Gerçek eşitliğin ancak kişi güvenliğinin teminat altına alınması ile sağlanacağı açıktır. Yukarıdan beri yaptığımız açıklamalar gösterdi ki padişahın bir iradesi ile vezir-i âzamların, vezirlerin, herkesin boynunu vurdurması, mallarını müsaderesi; vezirler, beylerbeyleri, valiler tarafından da başkaları hakkında ayni surette hareket edilmesi [34], İslâm hukukunun kurduğu yargılama sisteminin bozulması ve kişi güvenliğini asla sağlıyamaması, memlekette can ve mal teminatı bırakmamıştı. III. Selim'den itibaren başlıyan yenileşme hareketlerinde böyle bir teminatın henüz bahis konusu edilmediğini görmüştük. II. Mahmud son zamanlarında, devleti kurtarmanın ancak bu yolda olacağına inanmıştı. O devirlerde sayıları pek çok az olmakla beraber, bazı aydınlar da meselenin bu şekilde çözümlenmesi gereğine inanmışlardı. Yabancıların da bu aydınlar üzerinde müspet etkileri oluyordu. Tanzimat hareketinin önderi Mustafa Reşid Paşa *Londra*'da bulunurken, *İngiltere*'nin meşhur Türkiye Elçisi Canning ile yaptığı bir konuşamada, ona işe nereden başlamak gerektiğini sormuştu. Elçi «Ta baştan» dedi. Reşid Paşa «nasıl baştan ?» diye sorunca «Tabiî can ve mal emniyetinden» cevabını almıştır [35]. Devlette ilk

(32) İNALCIK, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* Ankara 1943, s 2.

(33) Bk; ay. eser, 3.

(34) TANER, 224.

(35) POOLE, Stanley Lane: *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, (Özetleyip çev: YÜCEL, Can), Ankara 1959, s 119.

problem bu güvenliğin sağlanması idi. Mustafa Reşid Paşa, bu konuda Abdülmecid'in şahsında büyük bir destekleyici bulmuştur. Osmanlı Devletinin başına gelen en büyük sultanlardan biri olduğu şüphesiz bulunan Abdülmecid, yapılması düşünülen hareket için son derece istekli ve heyecanlı idi. Tanzimat hareketi için şöyle düşünüyordu. «Tutumumun ilk amacı teb'amın mutluluğu. *Gülhane*'de ilân edilen insanî yasaların tatbikini emrettim..» [36].

Kişi güvenliğinin teminat altına alınması için ilk temel, ölüm cezasının yalnız kanunda yazılı hallerde ve sağlam bir soruşturma sonucu verilmesi ve ululemrin örfî yetkisine dayanarak resen katl emri ısdar edememesidir. Bu temel, padişahın örfî yetkisinin sınırlandırılması demektir. Osmanlı Devletinde, o zamana kadar, padişahın yetkilerini sınırlayıcı, bir ihtilâl veya aydınlar hareketi sonucu kurulmuş organ yoktu ve olması da beklenemezdi. Bu takdirde padişah, katl emri verme yetkisini kendi iradesi ile sınırlayacaktır. Herhangi bir teminat ve organ olmadığı için bu kendi kendini sınırlama mantıken imkânsız gibi görünür. İşte Abdülmecid'in büyüklüğü buradadır. Pek çok beşerî hatalarına rağmen, söz verdiği bu sınırlamayı, hayatının sonuna kadar bozmamıştır. Bunda kendisinin ruhî yapısının da etkisi vardı. Son derece yumuşak tabiatlı ve merhametli idi. Kandan tiksinirdi [37]. İdam kelimesinden nefret ederdi. Bu yüzden msl, hayatına kasteden *Kuleli* Olayı suikastçılarını bile, katlettirmemiştir [38]. Böylece bu hükümdar Osmanlı tarihinde ilk defa ölüm cezasını kanunda sayılı hallere inhisar ettirmeği başarmıştır.

Tanzimat hareketi pek çok bakımlardan istenen sonuçları doğurmamış fakat ilk temeli olan kişi güvenliğini, Osmanlı Devleti için bir muazzam reform sayılacak tarzda gerçekleştirmiştir. Bu hususu biraz daha yakından incelemek gerekecektir.

(36) Ay. eser, 111.

(37) KARAL, *OT V*, Lâvha XII.

(38) Bu konu için bk; İGDEMİR, Uluğ: *Kuleli Vak'ası Hakkında bir Araştırma*. Ankara 1937; kşl, KURAN, Ahmet Bedevî: *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul 1945, s 7.

2) *Tanzimat Devrinde Ölüm Cezasının Makûl Ölçülerle Kanunda Yazılı Hallere İnhisar Ettirilmesi:*

A — Tanzimat Devrindeki ilk Ceza Kanunnamesi (3 Mayıs 1840/3 Rebiulevvel 1256)

Tanzimat Fermanının ilânından kısa bir süre sonra hemen bir ceza kanunu yapılarak, söz verilen can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanması gerçekleştirildi. Çıkartılan kanun pek çok bakımlardan, II. Mahmud devrinde konulan ceza kanunundan farklıdır. İlkönce bütün tebaya şamildir. İkincisi, prensipleri öbürüne göre son derece ileridir. Nihayet ilkel olmakla beraber, eskisinden daha sistemli ve insicamlıdır [39].

Konumuz bakımından kanunun en önemli bölümleri Birinci ve İkinci Fasıllardır. Birinci Faslın ilk maddesinde, ölüm cezasını gerektirici suçlar sayılıyor. Bunlar «padişaha ihanet», «Devlet-i Aliyye aleyhine ikâz-ı fitne» ve «katl-i nefs» dir. Görüldüğü gibi bu üç halden ikisi siyaseten kàtl sebebi, sonuncusu ise şer'î bir ölüm cezasıdır. Böylece kanunda örfî ve şer'i cezalar birleştirilmiş ve bir tek metin elde edilmiştir.

Birinci maddenin diğer hükümlerinde bu suçların ne şekilde tebeyyün edeceği belirtiliyor. Bu fiillerin «tahkikat-ı lâzimesi» ve «tetkikat-ı mukteziyesi» icra olunup «kiraren ve miraren» davaları görüldükten sonra, suçun «bilâgarez» tebeyyün etmesi gerektir. Bu şekilde bir hüküm olmadan padişah dahi «hafî ve celî ve katîlen ve tesmîmen ve gerek her türlü suver-i mümküne ile hiç kimsenin canına kasd» edemiyeceğinden, pek tabiî hiçbir memur da böyle bir kasıtda bulunamaz. Bu hüküm ile vezir-i azamdan başlıyarak, bütün eski yetkililerden ve en nihayet padişahtan katl emri verme hakkı alınmaktadır. Maddenin sonunda verilen meşhur örnek ile bu prensip sağlam bir şekilde ifade edilmiştir : «..faraza vüzeradan birisi tarafından bir çobanın bile canına kasd vukuunda ol vezirin hakkında dahî kısas-ı şer'i icra oluna». İkinci madde, bu eşitlik üzerinde bir kere daha durur : «Elhasıl

(39) Kanunun metni için bk; KAYNAR, *Tanzimat,* 303 vd. Kanunun genel yapısı için bk; TANER, 226 vd.

işbu katl-i nefs maddesinde büyük ve küçük müsavî tutula». Üçüncü ve dördüncü maddeler yargılama yerini gösteriyor. Üçüncü maddeye göre katli mucib suçlardan *İstanbul*'da işlenenlerinin dâvası mutlaka «huzur-ı fetvâ - penâhîde» görülüp suç, «tevatüren ve şahitler» beyanıyla sabit olacaktır. Dördüncü maddede ise taşradaki yargılamadan bahsediliyor. Bu kabil suçların taşrada «memleket meclis-i meşveretinde marifet-i şeri ile şerait-i muharrereye tatbikan» davaları görülüp *İstanbul*'da hüküm tasdik edilecektir. Her iki maddeye göre gerek *İstanbul*'da gerekse taşrada verilmiş olan bu hükümler padişahça tasdik edilmedikçe icra edilmezler. Böylece bütün idam cezası infazları için son söz padişahtadır. Bu şekilde hiç bir yüksek memur katl emri veremez.

İkinci Fasılda, Birinci Fasıldaki sâî bilfesatlık kavramı üzerinde durulmaktadır. Siyaseten katlin bir ölçüsü olduğunu bildiğimiz bu kavram üzerinde herhangi bir şüphe olmaması için «kavlen» sâî bilfesad olanlara 1 - 5 yıla kadar kürek cezası verilmektedir. Fiilen sâî bilfesadlık ise son derece kuvvetli isyan ve hıyanet hallerine inhisar ettirildikten sonra, bunların cezalarının idam olduğu, fakat padişahça müebbed küreğe çevrilebileceği belirtilmektedir.

Bu şekilde, kanunda siyaseten katl yalnız «isyan» haline inhisar ettirilmiştir. Eskiden katl sebebi sayılan hallerde işlenen suçlara, derecesine göre hapis cezaları verilmiştir. Msl, devlet memurlarına silâh çekmek, (Dokuzuncu Fasıl Üçüncü Madde) yol kesmek - eşkiyalık - (onbirinci Fasıl Birinci Madde) gibi. Bu gibi hallerde ancak «kat-i nüfus »olursa «kısas» uygulanır.

Dördüncü Faslın Birinci maddesinde de müsaderenin kalktığı açık ve kesin bir şekilde belirtilmektedir.

Tanzimatın bu ilk ceza kanunu padişahın istediği sebebe dayanarak ölüm cezası verme yetkisini kaldırmıştır. Siyaseten katl, sadece kanunun bir teknik deyimi olmuş ve «hükümdarın iradesi ile infaz edilen ölüm cezası olmak» vasfını kaybetmiştir. Sadece kısas ile verilen ölüm cezasını sınırlamak imkânsızdı. Devletin selâmetine karşı işlenen ağır cürümleri de idam ile cezalandırmak gerekirdi. İkinci Bölümde de söylediğimiz gibi bazı zaruretler siyaseten katli İslâm ceza hu-

kukuna sokmuş, fakat bu hükmün verilmesini şeriat - kendisi de destekliyerek - hükümdara bırakmıştı. Halbuki Tanzimatta siyaseten katli gerekli fiiller sayılmış ve bunların tesbiti ile hükmün verilmesi yalnız mahkemeye bırakılmış, hükümdara ise sadece, bu hükmün tasdiki işi kalmıştır. Böylece padişaha «haksızlık varsa onu kontrol» etme ödevi verilmiş fakat ondan «ölüm cezası verme» yetkisi alınmıştır.

Bu kanun pek tabiî şeri hükümlerin saklı olduğunu kabul etmiştir[40]. Bunu devletin yapısı için zarurî bir prensip kabul etmek gerektir. İşte bu prensip yüzünden - kanunda yazılı olmamakla beraber - İslâmdan dönme ve zina için ölüm cezası verilmesini kabul etmek gerektir. Yol kesmenin cezası ise kanunda belirtilmiş ve ancak katl cürmü ile birleşirse «kısasla» cezalandırılacağı hükme bağlanmıştı. Zinanın daha Fatih'den beri para cezası ile cezalandırıldığını görmüştük[41]. Fakat İslâmdan dönme için kanun hüküm koyamamıştır. Zira bu devletin temel teokratik prensiplerine aykırı idi. Böylece İslâmdan dönme ölümle cezalandırılmakta devam ediyordu. Bu yüzden, Tanzimat hareketinden dolayı lehimize dönen batı halkoyu fena halde incinmişti[42]. Devlet adamları son derece zor bir durumda kalıyorlardı. Sonunda *İngiliz* Büyük Elçisi Canning - haklı olarak - Kur'an metninde böyle bir ceza olmadığını Abdülmecid'e anlattı ve o da bu çeşit cezasının infaz edilmiyeceğine söz verdi[43] Ancak mesele hukuken çözümlenmemiş, sadece «idare» edilmişti. Bu yüzden İslâmdan dönme meselesinin Tanzimat sonrası gösterdiği gelişim incelenmeğe muhtaç bir konudur[44].

Şu halde «İslâmdan dönme» meselesindeki zarurî eksikliği bir tarafı bırakılırsa Tanzimat'ın ilk ceza kanununun, *Gülhane* Fermanındaki temel hedefi gerçekleştirdiği açıktır.

(40) Bk TANER, 227.

(41) Bk; Üçüncü Bölüm, not 340.

(42) Bk; KAYNAR, *Tanzimat*, 556 vd; POOLE, 115 vd.

(43) POOLE, 117.

(44) GRÄF'e göre bu husustaki son ölüm cezası 1843'de infaz ettirilmiştir s 84. Ancak, bu doğru olmasa gerek. Zira 1844'de bu konu olağanüstü önem kazanmıştı. Abdülmecid-Canning konuşmasından sonra mürded meselesi çözümlenmiş sayıldığından Gräf'ın bir tarih hatası yapması ve 1844'den sonra meselenin kapandığı kabul edilebilir. Ancak iş incelenmeğe muhtaçtır.

B — Tanzimatta İkinci ve Üçüncü Ceza Kanunları :

14 Temmuz 1851 (15 Ramazan 1267) tarihinde, ilk Tanzimat ceza kanunu yürürlükten kaldırıldı ve ikincisi uygulanmağa başladı. Bu kanun, ilkine oranla bir duraklama ifade eder. Kanaatımıza göre lâik hükümlere olan tepki sebebiyle, bu kanunda şer'i hükümlere daha fazla yer verilmiştir. Konumuz bakımından son derece dikkate değer bir hüküm de kanunun Birinci Faslının Birinci Maddesinde yer almıştır. O da şahsî hak kabilinden olması dolayısı ile uygulanması, öldürülenin mirasçılarının dâvasına bağlı bulunan ve mirasçıların suçluyu affetmesi veya diyet alması ile düşen kısas hakkının bu suretlerden birisiyle şer'an sona ermesi halinde bile suçlunun «siyaseten ve nizamen» katledilmesidir. Bu artık bir siyaseten katl cezası değildir. Bu hükmün konulma sebebi kanaatımıza göre, devletin «cezalandırma» hakkını elinde tutmak istemesidir [45]. Şu halde, bu hüküm şeriata aykırı fakat modern ceza nazariyesine uygun bir adım teşkil eder.

Kanun diğer prensipleri ve yazılışı itibarı ile ilk kanunun hemen hemen aynıdır. Yalnız bazı yeni suçları ve cezalarını tesbit etmiştir.

9 Ağustos 1858 (28 Zilhicce 1274) Tarihli Ceza Kanunu ile Türk ceza hukukunun 1926 ya kadar süren temelleri atılmıştır. 68 yıl uygulanan bu kanun 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu esas alınarak meydana getirilmiştir. İlk iki kanuna göre bu daha ileri ve lâik bir eserdir.

Kanun daha ilk maddesinde, «şeriata muhalif olmayıp, şer'an ululemre ait olan ta'zirin derecatını» tâyin ettiğini belirterek, padişahın ta'zir yetkisinin kanunla sınırlandığını göstermektedir. Ancak gene ayni madde kanunun «şer'an muayyen olan hukuku şahsiyeye halel getirmeyeceğini» belirtmeği ihtiyata uygun bulmuştur. Fakat kanunun 171, 172 maddeleri ile 177 ve 170 maddelerinin ilk şekillerinde «hukuku şahsiye davası», «diyet», «kısas» dışındaki bütün hüküm-

(45) TANER, s 228-229'da bu cezanın siyaseten katl sayılması gerektiğine dair bir ima vardır. Kanundaki «nizamen» kelimesini yazar, zikretmiyor. «Nizamen ve siyaseten katl», bizce İslâm hukukuna göre infaz edilen bir ceza olmayıp lâik ve devletin ceza verme hakkını eline alması sebebi ile konulmuş bir hükümdür. Bu hükümle ihkak-ı hak önlenmiş olmaktadır. Bu önlemenin de İslâm ceza hukukundan saptığı bellidir.

ler lâik ve nizamî mahkemelerde uygulanacak hükümlerdir. Ancak şahsî hak kabilinden olan kısas ve diyet dâvalarının görülmesi, ilgililerin isteği üzerine şer'iye mahkemelerinin ödevleri içinde bırakılmıştır. Böylece msl, bir katl olayında vicdanî delil sistemini uygulayan nizamiye mahkemesinde beraat eden bir sanık, ilgililerin isteği üzerine kanunî delil sistemini uygulayan şeriye mahkemesince kısasen katle mahkûm edilebilir[46].

Bu ceza kanununda, birinci kanunda olduğu gibi hükümdarın tasdiki bulunmadan idam hükmünün infaz edilemiyeceği ifade edilmiş ve padişahın bu suçluları 15 yıldan az olmamak şartı ile kürek cezasına koyabileceği 172. madde ile öngörülmüştür.

3) Konumuz Bakımından Tanzimat Hareketinin Sonucu:

Gülhane Hattı-ı Hümayunun okunmasından altı ay gibi kısa bir zaman sonra yepyeni bir ceza kanununun ortaya konulması Tanzimat hareketinin ciddî bir şekilde ilerlediğini gösterir. İş ilkönce gayet sıkı tutulmuş, yenilikleri kavramak istemiyen büyük rütbeli devlet adamları, Tanzimat prensiplerine aykırı hareket ettiklerinden yargılanıp ağır cezalara çarptırılmışlardır. Eski vezir-i âzam Husrev Paşa Meclis'i valâ-i ahkâm-ı adliyye önünde yargılanarak kürek cezasına hüküm giydi. Tahir, Akif, Nafiz, Hasip Paşa gibi yüksek devlet adamları da ağır cezalara çarptırıldılar[47]. Halbuki eskiden böyle ağır suçlar işleyenler yargılamasız idam bile edilirlerdi. Tanzimata inananlar onun prensiplerine aykırı hareket edenleri, gene onun prensiplerine göre cezalandırıyorlardı.

Ceza kanunları halka açıkça okunuyor[48] hattâ basılı bir şekilde dağıtılıyordu[49]. Usul kuralları yenileştiriliyor, Hristiyan tebaanın tanıklığı kabul ediliyor, yazılı delil sistemine

(46) Ay. eser, 231 not 1.
(47) KARAL, *OT V*, 187.
(48) «*Tanzimat-ı Hayriyye Hatt-ı Hümayûnu ahkâmına tevfikan tanzim ve irsal olunan Ceza Kanunnâmesinin alenen kıraat ve ilân olunduğuna dair İmroz muhassılı ile Kadısından..*» gelen yazı. BACVT A. N. 275 4 Cemaziyelevvel 1256 (4 Temmuz 1840).
(49) «*Matbu ceza kanunlarının reayaya dahi dağıtıldığına..*» dair tarihsiz bir yazı. Tanzimat Devrine aittir. BACVT A. N. 842.

de yer veriliyordu [50]. İslâhat Fermanında bu prensipler bir kere daha teyit edilmiştir. Böylece, bu ceza hukuku düzeltisi «cezanın sosyal karakterini belirten ilk islâmi harekettir» [51].

Bununla beraber, büyük bir iyiniyetle girişilen bu teşebbüsler, toplumun bünyesini değiştirmediği için beklenen sonuçları verememiştir. Merkezî kuvvetten ayrı ve bağımsız yaşamağa alışmış feodal unsurlar, II. Mahmut'tan beri bir hayli sindirilmiş olmakla beraber Tanzimat prensiplerini baltalıyorlardı [52]. 1848 yılı sonlarına doğru *Balkanlar*'ı dolaşan *Fransız* subaylarının verdikleri rapora göre, «bilcümle tebanın mal ve hayatını temin eden kavannine *Dersaadet*'ten maada Memalik-i Mahrusanın hiçbir tarafından riayet olunmadığı itiraf olunabilir» [53].

Ancak bütün bu menfi sonuçlara rağmen, Tanzimat, hükümdarın katl emri verme yetkisini - bizzat hükümdarın da çabası ile - yok etmiş ve bu şekilde, hükümdarın ve mutlak yahut sınırlı yetkililerin emirlerine bağlı olan «siyaseten katli» ortadan kaldırmıştır. Bizim için önemli olan bu sonuçtur. Bu sonuç *Topkapı Sarayı*'nda kesik kafaların üzerinde teşhir edildiği *Senk-i ibret*'in kaldırılması ile [54] sembolik ifadesini bulmuştur. Padişahın ve merkezî kuvvetin dışında, Tanzimat prensiplerinin uygulanmamasının sebep ve gelişimini incelemek ise konumuzun ödevi değildir.

Tanzimattan sonra da, bütün idaresizliklere rağmen Tanzimat-ı Hayriyye prensiplerine bir dereceye kadar riayet edilmiştir. Bununla beraber, Abdülaziz'in son zamanları ile Abdülhamid devrinde bu esasların çiğnendiğini iddia etmek mümkündür. Ancak şurasını da belirtmek gerektir ki, Tanzimattan sonra, hükümdar ve diğer yetkililer yargılamasız, keyfî olarak katl emri verememişlerdir. Şu halde Tanzimat bu bakımdan etkisini sürdürebilmiş ve hukuk devletinin en önemli temeli de böylece Türk toplumuna yerleşmiştir.

(50) KARAL, *OT V*, 179.

(51) GRÄF, 105.

(52) Msl, devletin en verimli ve zengin yerlerinden olan *Bulgaristan*'da, ağalar egemenliği yüzünden *Bulgar* milliyetçiliğinin nasıl uyandığı hakkında bk; İNALCIK, *Bulgar* Meselesi.

(53) İNALCIK, ay. eser 8. Beklenen sonucun alınmamasında iktisadî rejimin ve hele arazi meselesinin rolü için bk, ay. eser.

(54) UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 23.

BEŞİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE HANEDAN ÜYELERİNİN KATİLLERİ

I — OSMANLI DEVLETİNDE HANEDAN ÜYELERİNİN KATLEDİLMELERİNİN SEBEBİ :

1) Meselenin Konumuzla İlgisi:

Osmanlı Devletinde, tahta çıkma hakkı, hemen hükümdar derecesinde veya ondan biraz az olan hanedan üyeleri uzun bir süre padişah tarafından katlettirilmişlerdir. Bu idamlar taht etrafında yapılacak mücadelelere engel olup devletin anarşiye sürüklenmesini önlemek saiki ile infaz edilmişlerdir. Hanedan üyelerinden, hükümdara karşı isyan eden olursa, bunların ölüme mahkûm edilmeleri İslâm isyan hukuku ile bir dereceye kadar açıklanabilirse de, hukuken hiçbir suçu olmıyan akrabaların mücerret bir «suç işleme ihtimali» ne dayanılarak katledilmelerini bu yolla anlamak imkânı yoktur. Mesele ancak, siyaseten katl kurumunun geniş bir şekilde ele alınması ile çözümlenebilir. İkinci bölümde siyaseten katli İslâm hukuku bakımından tahlil ederken, hükümdarın bu husustaki yetkisinin zamanla çok genişlediğini ve İslâmın açık prensibine rağmen, suçu belli olmadığı, hattâ suç işlemediği muhakkak bulunduğu halde, sırf bir «tehlike gelme şüphesi» ne dayanılarak katl emri verildiğini ve bu hâlin İslâm hukukuna aykırılığını belirtmiştik. Ancak kurumun Osmanlı Devletindeki gelişimini incelerken, hukukçular tarafından böyle sebeplerin de siyaseten katli gerektirdiğinin kabul edildiğini ve böylece bunların da hukukîleştirildiğini zaman zaman yaptığımız açıklamalarla belirtmeğe çalışmıştık. Bize kalırsa, İslâm ceza hukukunun açık prensibinin çiğnenmesi, bilhassa biraz önce belirttiğimiz hanedan üyeleri katillerinin hukukîleşmesinde rol oynar. Gerçekten, bir

hükümdarın «nizam-ı âlem» için msl, kardeşlerini katlettirmesi, onların varlığı halinde «nizam-ı âlem»in «tehlikeye düşmesi» sebebinin mevcut olmasından dolayıdır. Nizam-ı âlem, kamu selâmeti demektir. Şu halde hanedan üyelerinin katli bu en önemli gerekçeye dayandırılmaktadır. Fakat ortada suç yoktur.

Meselenin çözümü bir bakıma siyaseten katle dayanırken, diğer yandan da Osmanlı Hanedanının egemenlik anlayışına ve saltanat'ın intikali usulüne bağlanır. Gerçekten bu cins siyaseten katillere sık sık rastlanması bize hem katledenin hem de katledilenin özel birtakım anlayışlara sahip olduklarını gösterir. Bu yüzden bu mesele Osmanlıların egemenlik anlayışı ve saltanatın intikali usulü ile de doğrudan doğruya ilgilidir.

Biz böylece, ilkönce, Osmanlılarda bu konulardaki anlayışı açıklamakla işe başlayacak, sonra da meselenin devlet içinde gösterdiği gelişimi, «nizam-ı âlemin tehlikeye düşmesi» kavramının milletin şuurunda nasıl haklı bir sebep hâline geldiğini ve sonra bu sebebin nasıl ortadan kalktığını göreceğiz. İsyan eden hanedan üyeleri ile konumuz bakımından ilgilenmemek gerekecekse de, «nizam-ı âlemi tehlikeye düşürme» kavramının gelişimini görmek için, bir oranda bunlara da temas etmek gerekecektir.

Osmanlılarm egemenlik anlayışı ve saltanatın intikali usulünün temelleri hemen tamamen *Orta Asya* Türk - Moğol geleneğine dayanır. Ancak, daha önce bu anlayışın İslâmda nasıl bir gelişim geçirdiğini incelemek, bu salt - islâmî esasların Osmanlı Devletinde uzun bir süre hemen hemen hiç nazara alınmadığını ve sonra da yavaş yavaş benimsendiğini göstermek bakımından faydalı olacaktır.

2) *İslâmda Egemenlik Anlayışı ve Saltanatın İntikali Usulü:*

İslâmda egemenlik, doğrudan doğruya Tanrıya aittir[1]. Doğunun «tanrısal egemenlik» kavramının İslâm Devletine girmesinin bile bu anlayışı değiştirmediğini Birinci bölüm-

(1) NALLINO, 545.

de söylemiştik. İşte, Tanrıya ait olan egemenliği, onun resûlünün vekili olan halife kullanır. İslâmda egemenliği yalnız *Kureyş* Ailesinin, bazı şartları haiz olan üyeleri kullanabilir [2]. İşte bu üyelerin içinden birisinin halife olarak, nasıl tesbit edileceği, İslâmdaki, saltanatın intikali usulünü bize gösterir. Bu konuda iki yol vardır. Seçim ve halifenin ardgelenikendisinin tesbit etmesi [3]. İkinci yol da birincisi kadar meşrûdur, zira E b u B e k i r, yerine Ö m e r 'i tâyin etmiş ve bu bütün müslümanlar tarafından tasdik edilmiştir [4]. Ancak tâyin ile tesbit edilen veliahtın halife olması için, çeşitli hallerde veliahtlığının seçmenler [5] tarafından tasdik edilip edilmemesi hususunda çeşitli kanaatlar vardır [6].

Her iki halde de halifenin egemenliği kullanması bir sözleşmeye göre olur [7]. Bu şekilde, nazarî olarak halifelik hemen hemen tamamiyle dünyevîleştirilmiş bir kurumdur. Gerek bu hal, gerekse halifenin, Peygamberin vekili olması ona, akrabalarını katlettirmesi konusunda bir hak bahşetmez. Gerçi, halife, tek olmalıdır. Egemenlik asla bölünemez [8]. Ancak, usulüne uygun bir seçimle veya tâyinle halife olana «saltanat hakkı» ileri sürülerek itiraz etmek, mümkün değildir. Zira seçim veya tâyinle egemenliğin kullanılması bir kişiye verilmiş olmaktadır. *Kureyş* Ailesinin üyeleri, sözleşmenin uygulanamaz hale gelmesine kadar, artık bu konuda bir hakka sahip değillerdir. Bununla beraber, halifenin hoşlanmadığı bir akrabasını katlettirmesi mümkündür. Ancak bu ya alelâde bir siyaseten katl olur, veya bir cinayet. Her iki hal de burada incelemek istediğimiz konuya ilişkin değildir.

Orta Asya Türk anlayışında ise durum bambaşkadır. Bunu şimdi göreceğiz.

(2) M A W E R D İ , 5; Ö Z Ç E L İ K , S e l ç u k : *İslâm Hukukuna Göre Hükümdarın Durumu: Tahir Taner'e Armağan.* İstanbul 1956. s 153.

(3) M A W E R D İ , 7.

(4) Ay. eser, 16.

(5) Kimlerin seçmen olabileceği ve bunların vasıfları hakkında bk; Ö Z Ç E L İ K , 144 vd.

(6) Bk; M A W E R D İ , 17 vd.

(7) M A W E R D İ , 10; Ö Z Ç E L İ K , 144.

(8) M A W E R D İ , 12.

3) *Orta Asya Türk-Moğol Geleneğinde Egemenlik Anlayışı ve Saltanatın İntikali:*

Birinci ve İkinci bölümlerde *Orta Asya* Türk - Moğol geleneğinde, egemenliğin han'a, doğrudan doğruya gökten, yâni Tanrıdan geldiğini belirtmiştik. Bu yüzden evrensel bir egemenliği ifade eden bu han unvanını ancak Tanrının göndermiş olduğu soy taşıyabilir [9]. Bir soyun içinde, kendisine Tanrı tarafından «kut» verilmiş ailenin bütün mensupları, ayni kanı taşıdıklarından, hepsi, hükümdar olma bakımından eşit hakka sahiptirler. Böylece bu, karizmatik iktidarla açıklanması mümkün bir hal oluyor [10]. Bu yüzden *Orta Asya* Türk - Moğol imparatorluklarında saltanatın intikali hakkında bir kural asla meydana gelememiş ve han olma hanedan üyelerinin talihine kalmıştır [11]. Han « Kurultay » da [12] seçilir. Ancak bu, msl; *Indo - Germenler*'de olduğu gibi, prensip itibariyle herkesin seçilme hakkının bulunduğu bir seçim değildir [13]. Hattâ, Radloff'a göre bu hiçbir zaman seçim sayılamaz [14]. Gerçekten, seçim yalnız han ailesi üyeleri için bahis konusudur [15]. Bu üyelerin içinde, seçimi yapanlar üzerinde en çok nüfuz sahibi olan han'lık unvanını kazanır.

Moğolların imparatorluğunda bu hâli daha da açık bir şekilde görmek mümkündür. Öyle anlaşılıyor ki Cengiz Han kendisinde uzun bir süre, veliaht tâyin etmek cesaretini bulamamıştır [16]. Veliahtlık konusunda dört oğlu, herbiri kendisinin daha kabiliyetli olduğunu ileri sürerek, bizzat han'ın huzurunda çetin bir kavgaya girişmişlerdir [17]. Zira, kan ve durum itibarı ile eşit zevcelerden doğan çocukların hepsi tahta söz sahibiydi [18]. Nihayet Cengiz, sakin bir adam

(9) İNALCIK, *Os. Salt. Veraseti,* 75.
(10) *Orta Asya* Türk Devletlerinde iktidarın, hükümdar karizmasına Tanrı tarafından aşılandığı hakkında bk; LÂSZLÔ, 40 vd, Ayrıca bk; SPULER, 297 vd.
(11) İNALCIK, ay. eser, 70.
(12) Kurultay kelimesi için bk; BARTHOLD, 183 not 381.
(13) LÂSZLÔ, 40.
(14) ay. yerden naklen.
(15) VERNADSKY, 117; YAKUBOVSIY, A. Y.: *Altın Ordu ve İnhitatı.* (çev. EREN Hasan).İstanbul 1955, s 69.
(16) Bk; *MGT,* 174 vd.
(17) Ay. eser. 175 vd.
(18) İNALCIK, ay. eser, 72.

olan ortanca oğul Ü g e d e y 'in kendinden sonra han seçilmesini - diğer oğullarının da rızası ile - emretti [19]. C e n g i z H a n 'ın hatırasına son derece bağlı olan Moğollar, onun ölümünden sonra Ü g e d e y 'i büyük han seçtiler. Ama Ü g e - d e y 'den sonra durum böyle olmadı. Onun tarafından veliaht gösterilen torunu S i r e m ö n 'ü kurultay seçmedi; K u t a n ile G ö y ü k arasında kısa bir tereddütten sonra sonuncuyu büyük han ilân etti (1241) [20]. G ö y ü k 'ün ölümü üzerine toplanan Kurultay «hanedan'ın en yaşlısı» sıfatıyla *Altınordu* hükümdarına hanlık teklif etti ise de o bunu reddetti; bunun üzerine kurultay B a t u 'nun ısrarı ile S e h u r h o - h a t a y t a y'ın oğlu M o n g k e 'yi han seçti (1250) [21]. H ü - l â g ü öldüğü zaman ortanca oğlu Y e ş m ut hükümdar olmak istediyse de, emirler büyük oğul Â b a k â 'yı seçtiler (1245) [22]. A b a k a 'nın ölümünden sonra yedinci oğlu T e k u d a r (A h m e d) han seçildi (1282/680) [23]. Argun ölünce devlet ricali, kardeşi G e y h a t u 'yu seçti (1291/690) [24]. Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Açıkça görülüyor ki saltanatın intikalinde hiç te belirli bir kural yoktur. Bazen büyük oğlu, bazen ortanca, bazen küçük oğul, bazen kardeş, amca, yeğen han seçilebilmektedir. Şu halde Moğollarda s e - n i o r a t [25] veya P r i m o g e n i t u r kuralı [26] olduğunda iddia etmek doğru değildir. Moğollarda belirli bir saltanat veraseti usulü yoktur. C e n g i z ailesi mensuplarının hepsi bu hakka sahiptir. İşte bu kuralsızlık Moğol Devletini dağıtan önemli âmillerden birisi olmuştur [27].

Moğollarda olduğu gibi Türklerde de durum ayni merkezdeydi [28]. Bir saltanat usulünün bulunmaması kurulan Türk

(19) Bk; *MGT*, 175-179 ve 179 vd.
(20) S P U L E R , 51.
(21) Ay. eser, 56.
(22) Ay. eser, 78.
(23) Ay. eser, 89.
(24) Ay. eser, 99.
(25) msl bk; H A M M E R , *GOR III*, 769 - 770. Yazar bu görüşünü ileride daha geniş bir şekilde açıklamıştır. Bk; ay. yazar : *Über die rechtsmässige Thronfolge nach den Begriffen des moslimischen Staatsrechts besonders in Bezug auf das osmanische Reich. Vorgetragen in der öffentlichen Sitzung der Akademie'den 25 August 1841.* Bilhassa bk, s 602 vd.
(26) Bu konudaki fikirler için toplu bilgi. Bk; İ N A L C I K , ay. eser, 60-70.
(27) B A R T H O L D , 183.
(28) A R S A L 'a göre, şöyle bir sıra izlenir. Büyük oğul-büyük kardeş-amca-yeğen. Bk, s 270. Bize göre, Moğol ile Türk devletleri arasında bu bakımdan fark yok-

devletlerinin kısa zamanda parçalanmasına sebep oluyordu [29]. Bu anlayış Türk - İslâm devletlerine de aynen geçmiş ve devlet hükümdar ailesinin ortak malı sayılmıştır (Ülüş Sistemi) [30] Osmanlı Devletinin murisi saydığımız *Anadolu Selçukluları*'nda da durum böyleydi. Bu devlette saltanatın intikali konusunda belirli bir usul yoktu [31]. Bu yüzden veliath tâyini diğer kardeşlerin taht üzerinde hak iddia etmesine engel olmaz [32], böylece şehzâdeler arasında sık sık taht kavgaları çıkardı [33].

Orta Asya Türk ve Moğol devletlerinde saltanatın intikali için bir kural olmamakla beraber, hanedan üyelerinin idamı, ağır bir suç işlemedikleri müddetçe doğru görülmezdi [34]. Hattâ, hanedan üyeleri, bizzat tahta karşı bir harekete dahi girişseler, teşebbüse ortak olanlar idam edildiği halde, hanedan üyesi olanların «hükümdar ailesine mensup bulundukları için» öldürülmedikleri dahi görülmektedir [35]. Ancak bu bir istisnadır. Genel olarak, isyan eden hanedan üyeleri öldürülürler [36]. Bununla beraber ağır bir suç işlemedikleri takdirde hanedan üyelerinin katledilmemeleri son derece dikkate değer. Türk - İslâm devletlerinde suçsuz hanedan üyelerinin öldürülmesi bilhassa *Anadolu Selçukluları*'nda geniş ölçüde görülmeğe başlamıştır [37]. Osmanlı Devletine de bu gelenek girmiş ve sonunda Fatih'le yazılı hukuk kuralı haline gelmiştir. *Orta Asya*'da bulunmayan bu geleneğin Osmanlılarda geniş ölçüde uygulanması son derece önemli zaruretlerle ortaya çıkmış olmalıdır. Bize göre bu usulün eski *İran*'da geniş ölçüde uygulanması [38], Osmanlı Devletini tamamen et-

tur. Zira *Orta Asyada* egemenlik yalnız karizmatik iktidara dayanır. Karizmatik egemenliğin de zarurî sonucu veraset usulünde kuralsızlıktır. Bunu *Orhon* yazıtlarından da anlamak kabildir. Bk. İNALCIK, ay. eser, 70.

(29) ÜÇOK, *THT*, 168.

(30) ÜÇOK, ay. yer; İNALCIK, ay. eser, 71.

(31) KÖPRÜLÜ, *Os Dev. Kuruluşu*, 29.

(32) İNALCIK, ay eser, 71.

(33) KÖPRÜLÜ, ay. yer.

(34) İNALCIK, ay. eser, 91.

(35) Mongke'ye karşı Siremon bir harekete girişmiş, arkadaşları idam edildiği halde kendisi hanedana mensup olduğu için yalnız sürgün cezasına çarptırılmıştır (1246). SPULER, 57. Gene Gazan'a karşı isyan eden Prens Alafrenk'in suç ortakları katledildiği halde, bizzat prensin ayni sebepten dolayı hayatına dokunulmamıştır (1303/703). Ay. eser, 117.

(36) Bk SPULER, 107, 119, 274, 284.

(37) İNALCIK, ay. eser, 91.

(38) HAMMER, *GOR I*, 581 vd; İNALCIK, ay. yer

kilememiş, fakat Osmanlılar zaruretler gereğince bunu benimsemişler ve bu zaruretler ortadan kalkınca terketmekte sakınca görmemişlerdir. Bu yüzden meseleyi «kana susama» «iktidar hırsı» gibi sübjektif ölçülerle değil [39], daha objektif yollarla incelemek gerekmektedir. Ne İslâm ne de Türk geleneğinde olmadığı halde, hanedan üyelerinin katilleri Osmanlı Devletinde neden yerleşmiştir ? Meseleyi egemenlik anlayışı saltanatın intikali usulü yönünden inceleyip bir çözüm yolu aramağa çalışalım.

4) *Osmanlılarda Egemenlik Anlayışı ve Saltanatın İntikali Usulü ve Hanedan Üyelerinin Katlinin Ortaya Çıkması:*

Anadolu Selçuklularının mirasçısı olarak doğan Osmanlı Devletinin egemenlik anlayışı ve saltanatın intikali usulünde de ayni prensipler hâkim olmuştur. Bu yüzden devletin kuruluş safhasında ülüş sisteminin bulunduğunu görüyoruz. Bununla beraber başlangıçta, I. Murad devrine kadar hanedan üyelerinin katledilmesine de rastlamıyoruz. Gerçi beylik seçiminde doğan bir anlaşmazlık yüzünden Osman Bey, amcası Dündar'ı (bir rivayete göre bizzat) öldürmüştü (1298/698) [40]. Ancak O, Osman Bey başkan seçildikten sonra bunu bir türlü hazmedemediğinden ve yeğeni aleyhine faaliyette bulunduğundan ötürü katledilmiştir. Bu olay, istisnaî olmakla beraber, son derece dikkate değer. Devletin kuruluş ânında *Orta Asya* egemenlik anlayışına bağlı olduğunu gösterir, zira, amca da yeğeni kadar beylikte hakkı bulunduğunu iddia etmiştir. Bununla beraber, yeğeni aleyhine faaliyette bulunmasa idi, gene *Orta Asya* geleneğine bağlı olarak, katledilmemesi kuvvetle muhtemeldi. Zira, Osman Bey'den sonra başa geçen Orhan Bey'in kardeşlerini öldürmüş olduğuna dair bir kayıt yoktur. Bilâkis Orhan Bey'in kardeşlerinin ona - ülüş sistemine göre - yardımcı olduklarını biliyoruz [41]. Şurasını da belirtelim ki Orhan Bey, Osman Bey'in büyük oğlu idi. Bu da ülüş

(39) Msl bk; HAMMER, *GOR I*, 182 vd, 582 vd.
(40) Bu konu için bk; UZUNÇARŞILI, *OT I*, 104 HAMMER, *GOR I*, 78-79: DANİŞMEND *I*. 6, 7: NEŞRÎ *I*. 79.
(41) UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 131.

sisteminin büyük oğula tanıdığı bir imtiyazın sonucudur[42]. Nitekim hayatta kalan en büyük oğlu Murad, Orhan Bey ölünce hükümdar seçilmiştir. Fakat *Ahiler*'in yaptığı bu seçime[43] Murad'ın kardeşleri olan Halil ve İbrahim'in itiraz ettikleri ve ağabeylerine başkaldırdıkları, bu yüzden I. Murad'ın bu kardeşlerini bertaraf ettiğini en son araştırmalar bize gösteriyor[44]. Bununla beraber Murad'ın bu kardeşlerinden Halil'in ondan büyük olduğu söylentisi de vardır[45]. Nitekim bu ihtimalin kuvvetli olması mümkündür. Zira, eğer Murad büyük oğul olsa idi Orhan zamanında olduğu gibi, kardeşlerin ona başeğmesi beklenebilirdi. Fakat Murad'ın uç komutanı olması, bu ihtimali biraz zayıflatıyor. Zira uçlar büyük oğula verilirdi[46]. Mamafih her iki ihtimal de, başlangıçta devlette saltanatın intikali konusunda belirli bir usûl meydana gelmediğini bize açıkça gösteriyor.

I. Murad devrinde Savcı Bey'in katledilmesi de, pek çok noktalardan üzerinde durulması gerekli bir olay olmakla beraber, bunun hakkında iyi bir araştırma yapılmamıştır[47]. Eldeki mevcut malzemeye bakılırsa, Osmanlılarda, padişahın oğlunun, babası hayatta olduğu halde bile egemenlik üzerinde hak iddia etmesinin mümkün bulunduğu anlaşılıyor. Nitekim II. Murad ve I. Süleyman da böyle iddialarla karşılaşmışlardır. Şu halde I. Murad'ın oğlu Savcı Bey'in babasına isyan etmesi ve bunun sonucunda katlettirilmesi Osmanlı egemenlik anlayışı bakımından son derece dikkate değer (1385/787)[48].

Yıldırım Bayezid'in cülûsunda kardeşi Yakub Çelebi'yi katlettirmesi (1389/792) Osmanlı tarihinde kesin olarak bilinen ilk kardeş katlidir. Yıldırım Bayezid büyük oğuldu ve I. Murad ölürken onun yanında bulunuyordu. I. Murad ölüm ânında devlet erkânının oybirliği ile onu hükümdar seçti. O sırada *Kosova* savaşı henüz sona er-

(42) İNALCIK, ay. eser, 87.
(43) UZUNÇARŞILI, *OT I*, 160.
(44) UZUNÇARŞILI, *OT I*, vd: DANİŞMEND I, 33; İNALCIK, ay. eser, 91; KÖPRÜLÜ, ay. eser, 107.
(45) UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 132.
(46) Bk, not 42.
(47) İNALCIK, ay. eser, 89 not 110.
(48) UZUNÇARŞILI, *OT I*, 142 vd; HAMMER, *GOR I*, 163 vd; DANİŞMEND *I*, 69.

memişti, Yakub Çelebi ise ordunun bir bölümü ile savaşa devam ediyordu. Bu kardeşin de tahtta eşit hakkı bulunduğunu çok iyi bilen devlet erkânı, o kritik durumda ordunun bir bölümünü elinde tutan bu şehzadenin babasının ölümünden haberdar olmasını yerinde görmedi ve o zaman için isabetli sayılacak bir kararla bu şehzadenin boğdurulmasına karar verdi. Ancak bu olay ordu tarafından hiç te iyi karşılanmadı. Böylece, bu yeni usulün henüz kamu oyunca benimsemediği anlaşılıyor. Fakat şurasını da belirtelim ki, Yakub Çelebinin de katli, normal olmıyan şartlar altında vuku bulmuştur [49].

I. Bayezid'i takip eden Fetret devri, eşit derecede saltanat hakkına sahip şehzadelerin kanlı didişmelerine yol açmıştır. Çelebi Mehmed tarafından İsa (1405/808) ve Musa (1413/816) [51], Musa tarafından Süleyman (1410/813) [52] katledilmiş ve hareketli olaylardan sonra devleti tekrar birliğe kavuşturan I. Mehmed öldüğü zaman, henüz kardeşi Mustafa'yı bertaraf edememişti. Bununla beraber, I. Mehmed, bu kardeş katillerininin *Orta Asya* geleneğine uygun olmadığını belirten Timur Oğlu Şahruh tarafından protesto edilmişti. I. Mehmed'in bu protestoya verdiği cevap artık kardeş katlinin Osmanlı kamu hukukuna yerleşmek üzere olduğunu gösterir. Ona göre «Osmanlı ataları başlangıçtan beri tecrübe ile herşeyi çözümlemişlerdir. İki padişah bir memlekette barınamaz, hususu ile etrafındaki düşmanlar daima fırsat beklemektedirler» [53]. Böylece yukarıda belirttiğimiz İslâm hukuku prensibi, yâni, «egemenliğin bölünmemesi» anlayışı Osmanlı Devletine girmek üzeredir [54]. Bununla beraber, bu prensip henüz *Orta Asya* geleneğini yenememiştir. Zira I. Mehmed de kardeşlerini son derece anarşik bir ortamda katlettirmiştir. Ayni hâli II.

(49) Yakub Çelebi olayı için bk; UZUNÇARŞILI, *OT I*, 257; HAMMER, *GOR I*, 182 vd; DANİŞMEND *I*, 83 NEŞRÎ *I*, 305-307; İNALCIK, ay. eser. 92; ay. yazar, *Os. Huk. Giriş*, 115; ay. yazar, *Os. Padişahı*, 73; AŞIKPAŞAZADE, 134; ZINKSISEN *I*, 269.

(50) UZUNÇARŞILI, *OT I*, 333; HAMMER, *GOR I*, 270; DANİŞMEND *I*, 152; NEŞRÎ *II*, 451.

(51) UZUNÇARŞILI, *OT I*, 344; HAMMER, *GOR I*, 280; DANİŞMEND I, 166; NEŞRÎ II, 515.

(52) UZUNÇARŞILI, *OT I*, 338; HAMMER, *GOR I*, 274 vd; DANİŞMEND *I*, 161; NEŞRÎ *II*, 483.

(53) İNALCIK, *Os. Salt. Veraseti*, 90.

(54) Bk, KÖPRÜLÜ, ay. eser, 107 ve HAMMER, *GOR I*, 182.

Muradda da görüyoruz. Bu hükümdar kendisine isyan eden küçük kardeşi Mustafa'yı katlettirmiştir (1423İ827)[55]. Fakat diğer kardeşlerine dokunmamış ve sadece gözlerine mil çektirmekle yetinerek, iyi bir ödenek ile *Bursa*'da onlara yaşama imkânı sağlamıştır[56]. I. Mehmed ölürken büyük oğluna tahtı bırakmış[57] ve diğer oğullarının hayatını kurtarmak için bazı tedbirler almıştı[58]. İşte II. Murad bu tedbirleri göz önünde tutmadan böyle bir yola başvurmuştur. Ancak diğer yandan saltanat iddiasında bulunan amcası Mustafa ile de çarpışarak onu bertaraf etmiştir (1422/826)[59].

I. Murad'ın büyük oğlu Mehmed lehine tahtan feragati (1444/848), görünüşte Osmanlı Devletinde primogenitur kuralının yerleşmekte olduğu kanaatini uyandıracak bir hareket sayılabilir. Nitekim, II. Murad'ın ikinci padişahlığı sırasında oğlu Mehmed'e veliahd gözüyle bakılmıştır[60]. Bununla beraber, yukarıdan beri kısaca gözden geçirdiğimiz gelişim bize gösteriyor ki, artık ülüş sistemi yok olmağa başlamış ve egemenliğin bölünmezliği kuralı Osmanlı Devletine yerleşme yolunu tutmuştu. İşte, her kardeşe ayni derecede saltanat hakkı tanınması ve egemenliğin bölünmezliği prensiplerini biribiri ile bağdaştırmak için II. Mehmed kanunnâmesine kardeş katline dair meşhur maddesini koymuştur. Daha önce de Fatih, tahta çıkar çıkmaz kundakta bir çocuk olan kardeşi Ahmed'i derhal boğdurarak (1451/855)[61] bu iki zıt prensibi ancak böyle bağdaştırabilmek zorunda olduğuna inandığını göstermiştir. Bu şekilde normal şartlar altındaki ilk kardeş katli Fatih ile başlamıştır[62].

(55) UZUNÇARŞILI, *OT I*, 391 vd; HAMMER, *GOR I*, 351; DANİŞMEND *I*, 189; NEŞRÎ *II*, 573 vd.

(56) UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 119; ay. yazar, *OT I*, Silsilenâme; HAMMER, *GOR I*, 350 vd; NEŞRÎ *II*, 555, 581.

(57) AŞIKPAŞAZADE, 155.

(58) İNALCIK, *Os. Salt. Veraseti*, 92.

(59) UZUNÇARŞILI, *OT I*, 385 vd; HAMMER, GOR I, 318; DANİŞMEND *I*, 187.

(60) İNALCIK, *ay. eser* 87.

(61) HAMMER, *GOR I*, 383; DANİŞMEND *I*, 227; BABİNGER, *Mehmed der Eroberer*, 68-69 NEŞRİ *II*, 683; İBN KEMAL, 8-9; AŞIKPAŞAZADE, 191; ZİNKEİSEN I, 800.

(62) İNALCIK, ay. eser, 92-93.

Kanunnamenin kardeş katli ile ilgili meşhur maddesi şudur : «Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-ı âlem için katletmek münâsibdir, ekseri ulema dahi tecviz etmiştir, anınla âmil olalar» [63]. Kanunnâmenin bu hükmünün tahlili, bize, ileri sürdüğümüz iddianın doğru olmasının mümkün bulunduğunu gösterecektir. Kanuna göre, II. Mehmed'in yüzelli yıllık bir gelişime rağmen saltanatın intikali konusunda bir kural koyamadığı anlaşılıyor. İmparatorluğu üzerinde son derece titiz olan ve devletin geleceğini sağlamak için büyük hareketler yapan bu hükümdar, gene de saltanatın intikali hususunda kural koyamamıştı. Zira böyle bir kural koymuş olsa idi, kardeşlerin her biri gene Tanrının yardımı ile saltanat makamına oturmayı düşünecekti. Bilhassa Fetret devrinden itibaren bu «saltanat hakkına» dayanılarak girişilen taht kavgaları reayanın gözünü son derece yıldırmıştı. Hele 1444 buhranından sonra, Osmanlı ülkesinde halkın isyandan fazla korktuğu birşey yoktu [64]. Dukas da «Osmanlı Hükümdarının tebeddülünde isyan çıkması âdet hükmüne girmiştir» [65] demektedir. Böylece o zaman bu kardeş idamı geleneğinin kanunlaşması, kamu oyunca aykırı görülmemişti. Halk, devlet adamları ve ulema, devletin varlığını tehlikeye atan, iç savaşa ve pek çok servet ve can kaybına yol açan kardeş kavgalarını önliyecek tedbirleri herhalde tasviple karşılıyorlardı [66]. İşte bu yüzdendir ki, kanunnâmenin tertibi sırasındavezir-i âzam olan Karamanî Mehmed Paşa, yazdığı tarihinde, I. Bayezid'in, kardeşi Yakub'u katletmesini gayet doğru görür [67]. Buna rağmen

(63) Bu kanunnâmenin yazılış ve tertip şeklini incelemek konumuz dışındadır. Zira bu geniş kanunnâmede bizimle ilgili yalnız iki madde vardır. Bu hususta bilgi için İkinci Bölüm not 109 de zikredilen eserlere bakınız. Burada bir meseleye temas etmek istiyoruz. Bazı yazarlara göre, bu kanunnâmenin şimdiye kadar yalnız bir nüshasının ele geçmesi, onun doğru kanunnâme olmadığını gösterir, çünkü Fatih ayarında büyük ve müslüman bir hükümdar «günahsız mâsumların» öldürülmesini düşünemez bile. BERKİ, Ali Himmet: *Büyük Türk Hükümdarı, İstanbul Fâtihi Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı.* İstanbul 1953. s 141 vd, bilhassa 146 vd. Değerli bir hukukçu olan yazarın ciddî olarak böyle bir mütalâa ileri sürmesi gariptir, çünkü Fatih, kardeşi Ahmed'i katlettirdiği gibi, bundan sonra onun bu hususta koyduğu kesin kurala dayanarak, tahta çıkan Osmanlı hükümdarları kardeşlerini katlettirmişlerdir. Sayın Berki'nin bu tarihi gerçeği gözönüne almadan, ciddî olarak ileri sürdüğü iddiasını tabiî ki kabul etmek imkânsızdır.

(64) İNALCIK, ay. eser, 92.

(65) Ay. yerden naklen.

(66) Ay. yer.

(67) KARAMANÎ, 347; İNALCIK, ay. yer.

kardeşlerin hepsinin ayni derecede saltanat hakkı olduğunu düşünen Fatih, onlardan «hangisine saltanat müyesser» olursa, onun hükümdarlık tahtına çıkacağını belirtmiş ve Osmanlı Devletinde, tahminlerin tersine bir primogenitur veya seniorat sisteminin kurulmadığını göstermiştir. Böylece, Fatih gene de, taht değişikliklerinde anarşiyi tam anlamı ile önliyememişti. Bu durumda yeniçerilerin ve ulemanın desteğini alan şehzade padişah oluyordu[68]. Doğu memleketlerinde herkesin kuvvetli ve otoriteli kimselere itaat etmesi geleneği[69] ve *İstanbul'a* gelip hazineyi ele geçirenin ulema ile yeniçeriyi elde etmesi ile kudret kazanması, onun hükümdar olmasını gerektiriyor; sonra da «egemenliğin bölünmezliği» ni temin ve nizam-ı âlem için de kardeşlerini öldürtüyordu.

Kanunnâmenin sözü geçen maddesindeki «ekseri ulema dahi tecviz etmiştir» ibaresi konumuz bakımından son derece önemlidir. Anlaşılıyor ki II. Mehmed bu prensibin kanunlaşabilmesi için ulemanın desteğini almıştır. Şu halde açık bir örfî hukuk - İslâm hukuku işbirliğini görmekteyiz. Açıkladığımız önemli sebepler «nizam-ı âlem» için kardeşlerin siyaseten katilleri, ulemanın da oyu ile meşru kılmıştır. Hayatta kalmaları ile nizam-ı âleme zarar vermeleri ihtimali son derece kuvvetli olan kardeşler, bu bakımdan sâi bilfesad dahi sayılabilirler. İşte böylece kardeş katli, devletin yüksek menfaatları gereğince, sırf padişahın iradesine bağlı olan bir siyaseten katl sayılmak gerektir.

Kardeş idamının siyaseten katl sayılıp sayılmadığı hakkında kesin bir belge bulamadık. Ancak ulemanın bu katilleri tecviz etmesi, yalnız siyaseten katl kurumu ile açıklanabilir kanaatındayız. Yukarıdaki açıklamalarımızın da bunu destekleyebileceği fikrinde bulunuyoruz.

(68) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 155; GIESE, Friedrich: *Das Seniorat im osmanischen Herrscherhause.* Mitteilungen zur Os. Geschichte. II/-2. 1922. 253.

(69) HINZ, Walter: *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (Çev: BIYIKLIOĞLU Tevfik). Ankara 1948, s 25.

II — FATİH KANUNNAMESİNİN UYGULANMASI :

1) Gelişimi:

Bu kanunnâmenin uygulanmasının gösterdiği gelişime kısaca göz atmak gerekecektir. Fatih'in saltanatın intikali konusunda bir usul koyamaması, onun ölümü ile iki oğlu Bayezid ve Cem arasında derhal bir saltanat kavgasına yol açmış, sonunda, Fatih'in sert siyasetini yumuşatacağına söz veren Bayezid'in Kapıkulu Ocağını ele geçirmesi ile onun lehine sonuçlanmış ve uzun maceralardan sonra Cem, *İtalya*'da katledilmiştir (1495/901) [70]. II. Bayezid daha önce Gedik Ahmed Paşa'nın koruyuculuğu altında bulunan, Cem'in oğlu Oğuz Han'ı, Ahmed Paşa'yı bertaraf ettikten sonra boğdurmuştu (1482/887) [71]. Böylece saltanatta yalnız kalan II. Bayezid, bir süre sonra ikinci oğlu Ahmed'i veliahd yapmak yolunda bazı adımlar atınca en küçük oğlu Selim ayaklanmış ve kendisini saltanatta aynı derecede hak sahibi gördüğü için babasından «şehzadelerden hiçbirisini diğerine tercih ile veliahd yapmayacağına» dair söz almıştır. Ancak bu sırada bazı olaylar yüzünden II Bayezid tahttan çekilmek isteyerek «muaccelen Ahmed Hanı getirün ve benim fermanımı yerine getirün. Mülkü sahibine virem, tahtı vârisine teslim kılam» [72] diyerek ikinci oğluna tahtı terketmek istemişse de egemenlik anlayışı yüzünden bu emrinin hiçbir değeri kalmamış ve Selim, yeniçerilerin desteği ile tahtı eline geçirerek babasını, emekli maaşı tahsisle *Dimetoka*'ya yollamıştır (1512/918) [73]. II Bayezid'in büyük oğlunu değil de ikinci oğlunu tahta çıkartmak istemesi primogenitur kuralının yerleşmediğine alâmettir.

(70) Cem olayı için bk; UZUNÇARŞILI, *OT II*, 159-169; HAMMER, *GOR I*, 602-622; ERTAYLAN, İsmail Hikmet: *Sultan Cem*. İstanbul 1951; BAYSUN, *Cem*, İA II, s 69-81.

(71) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 168-169; YİNANÇ, 198. Oğuz Han hakkında II. Bayezide verilen bir rapor ve onun, yeğenini katl için gizli olarak yolladığı emirname bk; BELGE N. 4 A ve B.

(72) Âli Tarihi. Basılmamış I. Cilt. s 208. UZUNÇARŞILI, *OT II*, 236 not 1'den naklen vd; HAMMER, *GOR I*, 164 vd; DANİŞMEND I, 414 vd.

(73) I. Selim'in tahtı eline geçirmesi olayı için bk; UZUNÇARŞILI, *OT II*, 230 vd; HAMMER, *GOR I*, 674 vd; DANİŞMEND I, 414 vd.

II. Bayezid, Selim'den, kendisine karşı koymadıkça *kardeşlerini öldürtmiyeceğine dair söz almıştır* [74]. Selim buna rağmen dedesinin kanunnâmesini uygulamıştır. İlkönce, daha önce ölmüş bulunan kardeşleri Şehinşah, Alemşah ve Mahmud'un oğulları olan Mehmed, Musa, Emin, Orhan ve Osman'ı boğdurttu (1513/919) [75]. Sonra büyük ağabeyi Korkud'un saltanat isteği olup olmadığını kontrol etti. Bu isteğin varlığını anladıktan sonra onu da katlettirdi (1512/918) [76]. Ahmed'le yaptığı *Yenişehir* savaşını kazandıktan sonra onu da yakalayıp boğdurttu (1513/919) [77], Ahmed'in oğullarından Kasım *Kölemenlere,* Murad ise Şah İsmail yanına kaçtılarsa da bir süre sonra Murad eceli ile öldü, Kasım ise I. Selim'in *Mısır*'ı almasından sonra yakalanarak katledildi (1518/924) [78]. Çok kuvvetli bir söylentiye göre I. Selim, babası II. Bayezid'i de öldürtmüştür [79]. Ancak bu konumuza giren bir katl olayı değildir.

I. Süleyman tahta çıktığı zaman erkek kardeşi yoktu. O yüzden kanunnâme uygulanmadı. Kanunî'nin, bir erkek kardeşinin olduğu söylenir. Bu çocuk, I. Selim'in şehzadeliği sırasında bir cariye ile temasından olmuştur. Ancak Selim cariyeyi daha önce birisine nikâhladığından doğum gizli tutulmuş ve çocuk saraya alınmıştır. Tahta çıktıktan sonra durumu öğrenen Kanunî, onu *Yemen* Beylerbeyi yapmış ve Üveys Paşa adındaki bu kardeşi, 1545/952 yılında, orada çıkan bir isyanda öldürülmüştür. Kanunî'ye, «onu niçin fitne ihtimaline binaen öldürtmediniz» diye sorulunca «gönlümdeki Allah korkusu o işe daima engel olmuştur» derdi [80]. Bu söylenti gerçek olarak kabul edilirse, Kanunî'nin, kardeş katlini doğru bulmadığı anlaşılıyor.

(74) ÂLİ Tarihi, ay, cilt, 254. UZUNÇARŞILI, *OT II*, 239 not 2'den naklen.
(75) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 244; HAMMER, *GOR I*, 695-696; DANİŞMEND *II*, 3.
(76) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 244-245; HAMMER, *GOR I*, 697 vd; DANİŞMEND *II*, 4.
(77) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 245-246; HAMMER, *GOR I*, 699 vd; DANİŞMEND *II*, 5.
(78) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 246 ve 283.
(79) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 239; HAMMER, *GOR I*, 684; DANİŞMEND *II*, 2.
(80) ÂLİ Tarihi. Basılmamış II. Cilt, varak 105. UZUNÇARŞILI, *OT* II, 383 not 2'den naklen.

I. Süleyman 1522/929 yılında *Rodos*'u fethettiği zaman orada Cem'in Hristiyan olan oğlu Murad ile onun oğlunu yakaladı ve katlettirdi. Bazı yazarlara göre bu irtidad dolayısı ile verilmiş ölüm cezasıdır [81]. Bazılarına göre ise, saltanat kanunun uygulanmasıdır [82].

Saltanatın intikalinde bir usul olmaması, Kanunî'nin son zamanlarında iki kanlı olaya sebep vermiştir. Büyük oğlu Mustafa, tahtta gözü olduğu iddiası ile, boğdurulmuştur (1553/961) [83]. Bu olaydan sonra, Kanunî'nin gene saltanatın intikali konusunda çekimser kalması, oğlu Bayezid'in isyanı sonucunu doğurmuştur. Uzun mücadelelerden sonra, yenilen Bayezid, *İran*'a kaçmış ve orada, Kanunî'nin ricası üzerine, oğulları ile birlikte boğdurulmuştur (1561/969) [84].

II. Selim'den itibaren saltanatın intikalinden belli bir kurala doğru atılmış adımı görüyoruz. Artık şehzadelerin içinden yalnız en büyüğü sancağa çıkartılmıştır [85]. Nitekim, II. Selim öldüğü zaman büyük oğlu Murad sancakta bulunuyordu. *İstanbul*'da bulunan kardeşlerinden herhangi birisi yerine, ona haber verilmiş ve hemen *İstanbul*'a gelen III. Murad, cülûs eder etmez beş erkek kardeşini derhal katlettirmiştir (1574/982) [86]. Gene bu usule göre tahta çıkan III. Mehmed, Fatih kanunnâmesini uygulayarak ondokuz erkek kardeşini birden katlettirmiştir (1595/1004) [87]. Bu hükümdar da, saltanatta gözü olduğu iddiası ile büyük oğlu

(81) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 304.

(82) HAMMER, *GOR II*, 32; DANİŞMEND *II*, 89.

(83) UZUNÇARŞILI, *OT II*, vd; HAMMER, *GOR II*, 291 vd; DANİŞMEND *II*, 178 vd, 287 vd; TURAN, Şerafeddin: *Kanunînin oğlu Şehzâde Bayezid vakası*. Ankara 1961, s 15 vd. BUSBECQ, *Türk Mektupları* (çev: YALÇIN Hüseyin Cahit) İstanbul 1939 s 43 vd.

(84) UZUNÇARŞILI, *OT II*, 395 vd; ay. yazar. *İran Şahına iltica etmiş olan Şehzade Bayezid'in teslimi için Sultan Süleyman ve oğlu Selim taraflarından Şaha gönderilen altınlar ve kıymetli hediyeler*. Belleten, 1960, sayı 93, s 103 - 105; ay. yazar, *Babasından sonra saltanatı elde etmek için kardeşi Selimle çatışan Şehzâde Bayezid'in Amasyadan babası Kanunî Sultan Süleymana gönderilmiş olduğu ariza*. Belleten, 1961, sayı 96, s 597-599; HAMMER, *GOR II*, 264 vd; DANİŞMEND *II*, 309 vd; TURAN, BUSBECQ, 185 vd.

(85) UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 46.

(86) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 42; HAMMER, *GOR II*, 445; DANİŞMEND *II*, 423.

(87) HAMMER, *GOR II*, 598; DANİŞMEND *III*, 143-144.

Mahmud'u öldürtmüştü (1603/1012) [88]. Bu padişah zamanında ülüş sisteminin son kırıntılarının da ortadan kalktığını görüyoruz. Artık büyük şehzadenin sancağa çıkması geleneği de bırakılmıştır [89]. Anlaşılıyor ki Osmanlı Devletinde *Orta-Asya* anlayışı şimdi yalnız bir sembol haline gelmekte [90], buna karşılık egemenliğin bölünmezliği anlayışı kuvvetlenmekte, devlette hükümdarın şahsî egemenliğine ortak olabilecek başka hiçbir kimse kalmaması yolunda bir görüş yerleşmektedir. Devletin şiddetlenen ve İslâm - *İran* - *Bizans* etkisi altında daha da artan mutlak karakteri artık ülüş sistemi gibi, egemenliği bölecek prensipleri değerden düşürmüştür. Bu yüzden toplumsal vicdan da artık kardeş idamını iyi karşılamamaktadır [91]. Zira tahta çıkan padişah, egemenliğin kayıtsız şartsız sahibidir. Ona hiç kimse itiraz edemez. Bu anlayış, tesadüfi bir olayın da etkisi ile karşımıza seniorat sistemini çıkarmıştır. I. Ahmed tahta geçtiği zaman çocuk denebilecek bir yaştaydı. Henüz evlenip çocuğu olması mümkün değildi. Hayatta da bir tek kardeşi vardı. I. Ahmed kanun gereğince kardeşini öldürtmek istedi ise de devlet erkânı buna engel oldular ve kardeşi Mustafa'nın akılca zayıf olduğunu ve kendisine ondan bir zarar gelmiyeceğini söylediler (1603/1012) [92]. I. Ahmed'in genç yaşta ölümü, çocuklarının tahta çıkmasına imkân vermedi ve yerine, kardeşi Mustafa geçti (1617/1025). Fakat bu hükümdar deli olduğundan üç ay sonra hal' edilmiş ve yerine I. Ahmed'in büyük oğlu II. Osman geçirilmiştir (1618/1028). Bu hükümdarın altı kardeşi vardı. O, bir müddet bunların hayatına dokunmadı. Fakat *Lehistan* seferine çıkarken, içlerinden en büyüğü Mehmed'e saltanat kanununu uygulamak istedi. Şurası son derece dikkate değer; şimdiye kadar - evlât katilleri dışında - kardeş katli için fetva istenmemişken,

(88) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 119 vd; ay. yazar, *Üçüncü Mehmed'in oğlu Şehzade Mahmud'un öldürülmesi.* Belleten, 1960, sayı 94, s 263-267; HAMMER, *GOR II*, 663; DANİŞMEND III, 220.

(89) UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 46.

(90) İNALCIK, ay. eser, 89.

(91) DANİŞMEND *III*, 229.

(92) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 132; HAMMER, *GOR II*, 673. Ayrıca bk; GIESE, 253 vd.

(93) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 135; HAMMER, *GOR II*, 276; DANİŞMEND *III*, 278-279.

II. Osman böyle bir fetva almayı arzulamıştır. Gene dikkate değen ikinci bir nokta, Şeyhülislâm Esat Efendi'nin bu fetvayı vermemesidir [93]. Şu hale göre artık kardeş katlini, ulema desteklememektedir. Ancak sonradan *Rumeli* Kazaskeri Taşköprülüzade'nin fetvası ile Şehzade Mehmed katledilmiştir (1621/1031) [94]. II. Osman'ın idamından sonra tekrar padişah olan I. Mustafa'nın (1622-1623/1032-1034) yerine, II. Osman'ın kardeşi IV. Murad geçmiştir. Bu hükümdar da ilkönce kardeşlerine dokunmamış, ancak tıpkı ağabeyisi gibi, *Revan* seferi sırasında bunlardan Bayezid ile Süleyman (1635/1045) *Bağdat* seferi esnasında da Kasım (1638/1047) boğdurulmuş [95], geriye yalnız İbrahim kalmıştır. Uzun bir gelişim sonucu yerleşmiş ve kanunlaşmış olan kardeş idamı da tabiî derhal kalkamıyacaktı. Hem II. Osman hem de IV Murad başlangıçta kardeşlerine dokunmamışlar, ancak sefere çıkarlarken, geride bir «fitne» olması ihtimaline dayanarak bu katl emirlerini infaz ettirmişlerdir. Şu halde, padişahların sefere çıkmaları geleneğinin kalkması da kardeş katlinin sona ermesini etkiliyen bir sebep olmuştur.

IV. Murad'dan sonra, başka vâris olmadığı için tahta kardeşi İbrahim çıkmış, onun hal'edilmesinden sonra da - kardeşi olmadığı için - oğlu IV. Mehmed padişah olmuş ve bundan böyle geleneksel bir şekilde seniorat sistemi Osmanlı Devletine yerleşmiş ve kardeş idamı ortadan kalkmıştır. Pek tabiî bazı istisnaî katl emirleri infaz edilmiştir. IV. Mehmed zaman zaman kardeşlerini öldürtmeyi düşünmüşse de [96] yerleşen yeni gelenek bunun gerçekleşmesine engel olmuştur. II. Ahmed'in oğlu olan İbrahim'in, III. Ahmed tarafından öldürüldüğü söylentisi vardır [97]. III. Osman, III. Ahmed'in çocuklarını katlettirmek istemiştir. Hattâ 1756/1170'de vefat eden büyük Şehzade Mehmed'in padişahça öldürüldüğü söylenir [98]. Buna rağmen bu

(94) Bk, not 93.

(95) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 204; HAMMER, *GOR III*, 151 ve 169; DANİŞMEND *III*, 336 ve 371.

(96) UZUNÇARŞILI, *OT IV/1*, 508, 509 not 1 ve *III/2* 589 not 1; HAMMER, *GOR III*, 614.

(97) UZUNÇARŞILI, *OT IV/1*, 209 ve not 1.

(98) UZUNÇARŞILI, ay. eser, 339-340.

söylenti doğru olsa bile, III. Ahmed diğer şehzadelere dokunamamıştır. Bu konudaki son olay da III. Selim'in IV. Mustafa, onun da II. Mahmud tarafından katlidir (1808/1223). Ancak, kanaatımıza göre, IV. Mustafa'nın, III. Selimi öldürtmesi ve şehzade Mahmud'un öldürülmesi için emir vermesi saltanatın intikali usulü ve egemenlik anlayışından dolayı değil, vukubulan ayaklanma dolayısıyla, tahtta yalnız kalmak isteğindendir [99]. İnfaz tarzı da bunu gösterir. Bu katl hançerle infaz edilmiştir [100]. IV. Mustafa'nın II. Mahmud tarafından katli ise büyük zaruretler sonucudur. Durum kritikti ve IV. Mustafa'nın hayatta olması II. Mahmud'un devrilip, onun padişah olmasını mümkün kılıyordu. İşte bu durumda uzun konuşmalardan sonra Şeyhülislâm Salihzâde Esad Efendi IV. Mustafa'nın katline fetva vermiştir [101]. Buna rağmen II. Mahmud'un gene de tereddüt ettiği ve sonunda mecbur kalarak katl emrini verdiği anlaşılıyor [102]. Şu halde bu son olay, başka zaruretler sebebile ile karşılaştığımız bir siyaseten katildir. IV. Mehmed'den sonraki birkaç katl de istisnaî olaylardır.

Seniorat sistemi, bir gelenek halinde öylesine yerleşmiştir ki, bunu primogenitur'a çevirme istekleri sonuçsuz kalmıştır. Bu konuda faaliyette bulunan bir hükümdar, Abdülmecid'dir. Bu padişah primogetur sistemini kanun hâline bile getirmeği düşünmüştü [103]. Ancak bunu başaramıyan Abdülmecid, Veliahd Abdülaziz'i ortadan kaldırmak hususunda Vezir-i Âzam Mehmed Paşa'nın imalı teklifini de nefretle karşılamıştır [104]. Abdülaziz de (1860-1876/1277-1293) primogenitur usulünü koymak istemişse de, bunu başaramamıştır [105]. Sonunda 1876 Kanunu Esasisinin 3. Maddesinde seniorat usulü yazılı hukuk kuralı hâline gelmiştir. Bu madde, haklı olarak seni-

(99) KARAL, *OT V*, 83, 87, 92; JORGA *V*, 183; UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 105; DANİŞMEND *IV*, 91.

(100) KARAL, *OT V*, 92.

(101) DANİŞMEND *IV*, 97.

(102) TSA'de bir müverrih notu II. Mahmud'un bu emri, son çare olarak verdiğini gösteriyor. Bu belge TV I. sayı 1, 1941, s 23-29'de Tahsin Öz tarafından yayınlanmıştır. Bu uzun belgenin fotoğrafını TSA'de aldık. Bk, TSA N. E/2650.

(103) KARAL, *OT* VII, Ankara 1956, s 2; GIESE, 255; UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 49 ve not 2.

(104) KARAL, ay. yer.

orat sisteminin «usulü kadime» olduğunu belirterek, bir tarihî gerçeği doğrulamaktadır.

Kardeş katlinin kalkması, başka çeşit bir katlin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sarayda, özel dairelerinde bir çeşit hapis hayatı yaşıyarak, saltanat sıralarını bekliyen şehzadeler, sınırlı sayıda cariyeler ile temasta bulunabilirlerdi. Bu cariyelere temastan önce ve sonra çeşit çeşit, gebeliğe engel olucu ilâçlar içirilirdi [106]. Eğer bu ilâçlar gebeliği önliyemezse o zaman çocuk, doğar doğmaz, derhal öldürülürdü [107]. Bu çirkin geleneğin ne zaman kalktığını kesin olarak bilemiyoruz. Herhalde, XIX. Yüzyıl başına kadar devam etmiş olmalıdır.

2) Kanunnâmenin Uygulanmasının Şumulü:

Fatih Kanunnâmesinin kardeş katline ait maddesi yalnız «karındaşların» katline cevaz vermektedir. Ancak, yukarıda gördük ki, bu «kardeşlerin çocuklarına da» uygulanan bir madde olmuştur. Nitekim kanunnâmenin bir maddesinde bu uygulamayı destekliyen bir hüküm de vardır. Buna göre : «Ve kızlarımın evlâdından olanlara beylerbeyilik verilmesun, ağır sancak verilsun». Kanunnâme «oğulların evlâtlarından» bahsetmemiştir. Şu hale göre, onlar, babaları ile katledilecektir.

Kızların evlâtlarına beylerbeyilik verilmemesi, onların bir kuvvet kazanmalarına engel olmak içindir. Şu halde kızların çocuklarından bile bir tehlike sezildiğine [108] göre, oğulların çocukları, tıpkı babaları gibi asıl tehlikeyi meydana getirebilirler.

Hammer'e göre padişah kızlarının oğulları da doğar doğmaz, boğularak öldürülürler. Kanunâmenin bu maddesi yalnız «kızların kız evlâtlarının çocukları» na uygulanır [109]. Bu durumda kanunnâmenin erkek torunlara kadar uzanan

(105) UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, ay. yer.
(106) D'OHSSON *I*, 284.
(107) UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 115; D'OHSSON, ay. yer; GIESE, 253-254.
(108) HAMMER, *GOR I*, 583.
(109) Ay. yer.

çok geniş bir uygulama alanı bulduğunu kabul etmek gerektir. Gerçi kanunnâmede «kızlarımın evlâdından olanlar» ibaresi Hammer'in anladığı şekilde de yorumlanabilir. Fakat, kanaatımıza göre bu yanlış bir yorumdur ve kanunnâme yalnız yeğenlere kadar uzanır.

Evlâtların katli ise, kanunnâme gereğince değildir. Onlar babaya «isyan» ettikleri için idam edilirler. Bu takdirde onlara yardım edenler de isyancı sayılarak siyaseten katl cezasına çarptırılırlar[110].

Seniorat geleneği yerleştikten sonra da, kafes hayatı yaşıyan şehzadelerle kimse haberleşemezdi. Eğer böyle bir haberleşmeye girişen olursa idam edilirdi[111]. Bu da saltanat veraseti usulü dolayısı ile doğan yeni bir siyaseten katl sebebidir.

3) *Hanedan Üyelerinin Katlinde Usul ve İnfaz Şekli:*

Kanunnâme gereğince idam edilen kardeş ve yeğenlerin katli için soruşturma ve yargılama yapılması ve fetva alınması gereksizdir. Zira onlar, kanun gereğince «yaşaması mümkün olmıyan» kimselerdir. Bu yüzden, cülûs vaki olunca, derhal katledilirler. Bu hal, kardeş katlini doğuran sebeplerin ortaya çıkardığı bir usuldür.

Babaya isyan eden şehzadelerin ise katlinin caiz olduğuna dair fetvalar alındığı görülmektedir. Kanunî, Mustafa ve Bayezid için[112], III. Mehmed, Mahmud için[113] böyle fetvalar almıştı.

Hanedan üyelerinin idamının infazında ise eski Türk-Moğol geleneğine büyük bir titizlikle riayet edilirdi. Osmanlı Devletinde kuruluşundan itibaren, katledilen bütün hanedan üyeleri «kanları akıtılmadan», yani boğularak idam edilmişlerdir.

(110) Msl, Kanunî'nin oğlu Bayezid'e yardım edenler isyancı sayılarak siyaseten katledilmişlerdir. Bk, BELGE N. 31 (BAKFT N. 453).

(111) UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, 114.

(112) TURAN, 31 ve 110-111.

(113) UZUNÇARŞILI, *OT III/1*, 265.

Frazer'in incelemelerine göre kan en önemli tabulardan birisidir[114]. Bu tabuya Dünyanın çeşitli yerlerinde rastlanır. *Orta Asyada* da bu göze çarpar. Moğollar, yenecek hayvanları bile kan dökmeden öldürürler ve bu hususa riayet etmeyeni idam ederlerdi. Bilhassa kurban edilecek hayvanlar için bu yasağa daha da titizlikle riayet edilirdi. Böylece bu yasak ayni zamanda esasen kutsal olan bir canlı cismin kanına da tallûk ediyordu[115]. Yukarıda Türk egemenlik anlayışı hakkında söylediklerimizi hatırlarsak bu yasağın hanedan üyelerine de yaydırılmasının sebebi anlaşılır. Bildiğimiz gibi, hanedan, kutsaldır. O halde kutsal olan bu kimselerin katlinde kanlarının akıtılmaması gerektir[116]. Bu gelenek *Orta Asya*'da bütün kuvveti ile yaşadığı gibi[117], Türk İslâm devletlerine de geçmiştir[118]. Egemenlik anlayışı bakımından kuruluş devrinde *Orta Asya* geleneklerine büyük ölçüde bağlı olan Osmanlı Devletinde bu yasağa büyük bir dikkatle riayet edilmiştir. İdam edilecek bütün hanedan üyeleri mutlaka kemend ile boğulurlar[119], doğum ânında katledilecek yavrular da göbekleri düğümlenerek öldürülürlerdi. Zira onların bile kanlarının akıtılması Osmanlı hânedanına saygısızlık addedilirdi[120]. Hanedan üeylerinin kanlarının akıtılarak idam edilmesine yalnız III. Selim'in katli istisna teşkil eder[121]. Bunun dışında kan akıtmama yasağına riayet edilmiştir. Hattâ, üçüncü bölümde gördüğümüz gibi (D-a, bc), yüksek devlet memurları da asîl sayılarak, istisnaları dışında, bu yasağa riayet edilerek idam edilmişlerdir. Zira *Orta Asya*'da asiller için de bu usul uygulanırdı. Şu halde *Orta Asya* kan dökmeme geleneği, ilk plânda hükümdar ailesinin kutsallığı göz önüne alınarak uygulanmışsa da, ileride «asil» lere de yaydırılmıştır.

(114) Bk; KÖPRÜLÜ, *Hanedan Azasının İdamında Kan dökme Memnuiyeti.* Türk Hukuk Tarihi Dergisi I, 1944, s 1.

(115) Ay. eser, 3-4.

(116) Ay. eser, 8 ve 9.

(117) Bk; Üçüncü Bölüm, not. 262.

(118) Örnekler için bk; KÖPRÜLÜ, *Kan Dökme Memnuiyeti,* 4-7.

(119) UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı,* 46 ve not 3.

(120) D'OHSSON *I,* 284.

(121) Bk; not 100.

Katledilen hanedan üyesinin cesedine ihtimam edilir. Kafası kesilmez [122]. Ekseriya babalarının türbelerine gömülürler. Mamafih tabiî ki bu hususlarda istisnalar olabilir.

Böylece, İslâm ceza hukuku ile ilişkin olmadan, sırf egemenlik anlayışı ve saltanatın intikali usulü yüzünden doğmuş ve sonradan hukukîleştirilmiş, ayrı ve özel bir siyaseten katl çeşitini teşkil eden bu konuyu da incelemiş olmaktayız.

(122) İki istisnanın birisi, Süleyman Çelebi'yi katledenlerin, onu boğduktan sonra kesik kafasını Musa Çelebi'ye götürmeleridir. Ancak bu dahi bir söylentidir. DANİŞMEND *I*, 161. Gene bir söylentiye göre Musa Çelebinin de kesik başı Mehmed Çelebi'ye gösterilmiştir. Ay. eser, 166.

S O N U Ç

Yaptığımız araştırmanın sonunda, siyaseten katl hakkında edindiğimiz kanaati belirterek, çalışmamızı bitireceğiz.

I — SİYASETEN KATL HAKKINDA DEĞER HÜKMÜ.

Herşeyden önce şunu belirtmek gerekecektir: Siyaseten katl tam anlamı ile bir hukukî kurumdur. Yaptığımız uzun açıklamalar gösterdi ki siyaseten katl, belirli hukukî ilişkilere bağlı olarak gelişmiştir ve gene belirli şartlara ve bunların doğurduğu çeşitli kurallara göre uygulanarak belli bir sonuca ulaştığı için bir hukukî kurum sayılmak gerektir. Nitekim Siyaseten Katl Kurumu İslâm hukuku sisteminin esaslı bir dalı olan İslâm ceza hukukunun bir parçasıdır.

Yaptığımız açıklamalar, siyaseten katlin, İslâm ceza hukukunun önemli eksikliklerinin doldurulmasını sağlamak amacıyla doğduğunu göstermektedir. Gerçekten, eğer Kur'anda suçlar ve cezalar tam bir şekilde sayılmış olsa idi, örfî ceza hukukunun ortaya çıkması gereksiz olurdu. İslâm ceza hukukunda ölüm cezasını gerektiren hallerin çok az olması, devletin sorumlu makamlarında bulunanların, gene fıkhın ta'zir kurumundan faydalanarak idam hükmü verebilmelerini sağlamıştır. İslâm Teokrasisini etkisi altına alan çeşitli sistemlerin doğurduğu bir zaruret gereği olarak ta, hükümdarın ta'zir hakkı son derece genişlemiş ve temel fikri itibarı ile yerinde bir hukukî kurum sayılması gerekli siyaseten katl zaman zaman en önemli despotluk vasıtası hâline gelmiştir.

Osmanlı Devletinde doğunun bütün İslâm devletlerinde olduğu gibi [1], kurumun uygulanması böyle cereyan etmiştir.

(1) Siyaseten katlin msl, *İran*'da da uygulanması hakkında bk; KÄMPFER, Engelbert: *Am Hofe des persischen Grosskönigs*, 1684 - 1685. (Eingeleitet: HINZ, Walther). Leipzig 1940. s 17, 29, 64.

Devletin çok büyük dış tehlikelerle karşı karşıya olması itibarı ile hükümdarın mutlak egemenliğinin zarurî sayılabilecek şartlar yüzünden son derece artması [2] siyaseten katlin keyfî bir şekilde uygulanmasına yol açmıştır. Gerçi, normal şartlar altında ve uydurma olmıyan gerçek bir yargılama sonunda, ölüm cezasının verilmesini gerektirecek esaslı hukukî sebepler ortaya çıktığı takdirde siyaseten katl meşrû görülürse de, keyfî siyaseten katillerde bütün sorumluluğun, emri verene ait olması gerektir. Nitekim, dış tehlikelerin son derece önemli olması yüzünden mutlak hükümdarlık otoritesinin artması bile, siyaseten katlin, İslâm hukukunun ana prensiplerine aykırı olarak kullanılmasını haklı gösteremez. Fakat bu nazarî mülâhaza, uygulamada hiç dikkate alınmamış ve siyaseten katlin bir zulüm vasıtası olmasında ulema da, hükümdar ile işbirliği yapmıştır. Batının da mutlak devletlerinde, bir hukuk kurumu haline gelmemekle beraber, keyfi ölüm cezaları vardı. Ancak batıda hukuk devletinin kurulması gelişip tamamlandıkça, doğudaki keyfî cezalar, aynen yaşamakta devam ettiği için, daha çok hukuk dışı sayılmak gerektir. Nihayet çok geç de olsa doğuda ilk defa olarak Osmanlı Devletinde, Tanzimatta, siyaseten katlin bu keyfiliği sona ermiş ve belki de ilk defa amacına elverişli bir hale getirilerek hukuka uygun bir duruma sokulmuştur. Bununla beraber Türk ceza hukukunun Tanzimat sonrası problemleri dikkate değer bir inceleme konusudur.

II — SİYASETEN KATLİN TÜRK KAMU HUKUKUNA ETKİSİ.

Tanzimata kadar hükümdarın, mutlak vekilinin veya diğer yetkililerin, bilhassa XVI. Yüzyıl sonundan itibaren vatandaşın canı üzerinde mutlak bir yetkiye sahip olması, şüphesiz, devletin insan unsuru bakımından son derece tahripçi sonuçlar yaratmıştır. Vatandaşın devlet karşısında hiçbir değerinin olmaması, onu zaman zaman korkak, haklarını almayı ve korumayı bilemez hale getirmiş, zaman zaman da devleti hiçe sayma, ona her fırsatta baş kaldırma yoluna itmiştir. Birinci hâl insanın devletin kölesi olmasını gerektir-

(2) İNALCIK, *Os. Padişahı*, 79.

miş ve bu tabasbus her türlü gelişmeyi engellemiş, ikinci hâl de devleti ve insanları anarşiye sürüklemiş ve vatandaş gene canından korkmuş, her iki durum da Türk Ülkesinde huzur bırakmamış ve halktaki korku, kamu hukukunda kendi lehinde bir hareket yapılmasına engel olmuştur.

Tanzimat hareketi sonucunda gerçi yargılamasız katl ortadan kalkmıştır. Fakat bu aydınlık hareketin iyi teşkilâtlandırılamaması ve o zamana kadar süren millî ayaklanmalar ve dış savaşların ardı kesilmeden gene devam etmesi yüzünden, iktisadî ve toplumsal bünyenin iyice bozulması, girişilen diğer cılız reformları kösteklemiştir. Yargılamasız katlin ve zulmün nazarî olarak ortadan kaldırılması, çürümüş bir devlet mekanizmasının idarecilerini uyaramamıştır. Bu yüzden Cumhuriyete kadar devlet «korkutucu» olmak karakterini saklamış, halk ta bunun karşısında daima pasif olarak direnmiş, bu yüzden devlet ile hal karasında işbirliği yerine, büyük bir uçurum yerleşmekte devam etmiştir.

Cumhuriyet devrinde yapılan köklü hukuk reformları daha kesin sonucunu vermemiştir. Türk insanının imparatorluk devrindeki huzursuzluğu henüz sona ermemiştir. Yüzyılların doğurduğu derin ve tahripçi sebeplerin bir - iki nesil içinde sona ermesi tabiî ki beklenemez. Ancak Cumhuriyet Devletinin, yüzyıllık geleneklerin sembolik kalıntılarını artık atması ile beklenilen ilerlemenin daha hızlı gerçekleşme yoluna gireceği şüphesizdir.

TAM METNİ VERİLEN BELGELER

BELGE N. 1

TSA N. D/6919 (İlâm)

An vaz'-il hudud alâ mevzi'-il sücud arz-ı bende-i bi-vücud oldur ki Hüdavendigâr kullarından sipahi oğlanları zümresinden divane B a y e z i d nam kimesne bunda *Alaşehir* kazasında *Rodosa* giderken E n b i y a nam şahsın seri üzerine varub koyunun almak istedikde vermeyicek başra bozdoğanla vurub mecruh edüb ol cerahatden fevt olicak mezbur divane B a y e z i d meclis-i şer'e dâvet içün bâzı âdemler irsal olundukta varan adamlardan M u s t a f a nam kimesneyi dahi hançerle mecruh edüb şer'e itaat etmeyüb gıybet edicek veliy-i makbul vaki-i hâli der-i devlete ilâm ediver deyu tazarrû ettüği sebebden hakikat-i hâl der-i devlete arz olundu baki ferman ülül-emrindir

Min-el-abd-ül-fakir
S ü l e y m a n-ül-hakir
elkâdî bi-*Alaşehir*

BELGE N. 2

TSA N. E/12079 (Fetva)

Harem-i selâtin-i islâm şer'an dâr-il-salâh olmak iktiza eder iken hâlâ hüddam-ı harem-i hümayundan Zeyd ve Amr müfsidler şer'an mahrem olub ulül emir üzerine men'i lâzım olan bâzı fiil-i münkeri irtikâb etdiklerinde padişah-ı âlempenah eyydallâh-u nasara ve kuvah hazretleri mezburları ol fiil-i mükerden muktezay-ı şer' üzere meni' ve tenbih ve tahvif ve tâkid buyurduklarından sonra mezburlar itaat etmeyüb yine ol

fiil-i muharremi işleyub mükib alel-fesad olmaları ile mezburların bu vecih üzere hareket-i şemaları sayirlerin irtikâb-ı muharremâta tecasürlerine bais olması mütayakkin olmağla pâdişâh-ı âlempenah sebeb-i islâh-ı âlem olmağiçün mezburları siyaseten katil etmeyi re'y buyursalar mezburları ber-vech-i meşruh katil etdirmeleri meşrûmudur beyan buyurulub indallâh-ül-melik-il-gafur musab ve mecur olalar.

El-cevab ——————————— allâh-ü 'alem

Meşrûdur

Ketebe Abdullah-ül-fakir
Afa anh

BELGE N. 3

TSA N. E/12079 (Fetva)

Bu mesele ——————————— beyanında eimme-i hanefiyeden cevab nedir ki. Huddâm-ı saray-ı hümayundan Zeyd âlet-i cariha ile Amrı amden derun-ı saray-ı hümayunda bi-gayr-i hakkin cerh ve katl eylese sultan-ı enam nasarahullah il melik-il allâm hazretleri Amrın âhar diyardan veresesi gelüb hazır olunca tevakkuf olunduğu takdirce cayiz ki Zeyd halâs olmağla min ba'd sair hüddam-ı saray-ı hümayun bu makule fesada ictiradan tehaşi etmemeleriyle nizâm-ı daire-i aliyyeye halel tatarruk edüb bu takdirce sair tabiatlerinde fesad merkûz olan yaramazlar izhar-ı fesada tecasür üzere olmalariyle emn-ı mürtefî olup nizam-ı âlem muhtel ve ibadullâh mutazarrır olur deyu Amrın veresesi zuhuruna tevakkuf buyurmayub siyaneten lil'ibâd katil-i mezburu katl etmeyi re'y buyurub vech-i meşruh üzere siyaseten katl etmeleri meşrûmudur

Elcevab ——————————— allâh-ü a'lem

Meşrûdur

Ketebe-hül-fakir Abdullah
Afa anh

BELGE N. 4/A

TSA N. 11983 (Emirnâme)

(Tuğra)

Kulum İ s k e n d e r beti sana vasıl olduğu gibi bilesin ki G e d i ğ i tepeledim. Gerektir ki sen de C e m 'in oğlunu mecal vermeyib boğdurasın ki gayet mühimdir amma bir vahid vâkıf olmaya şöyle bilesin alâmet-i şerif üzere itimad kılasın tahriren fi evahir-i şehr-i şevval sene seb'a ve semanin ve semanemie.

Bi - mekam-ı
Edirne

BELGE N. 4/B

TSA N. E/11983 (Mektup)

Hv

Ezalellâh-ü anküm küllü âfe Künun-ül cem'i fi hâl-ül izafe Gıbbedua arza-i bende-i hakir budur kim karındaşın oğlu O ğ u z h a n Ç e l e b i *Muharrem ayının tokuzuncu gününde* oğlan hastalığı tuttu hiç aslâ ve kat'â ifakat vakî olmadı ahirete intikali meczum olduğu cihetten mezkûr ayın on dördünde kaziyye tafsiliyle ketb olunub devletlu sultanıma arz olundu baki emir sultanımındır eğer intikal vakî olursa makrebesi yeri tâyin oluna baki devlet ve saadet müstahkembâd abduhu elfakir İskender-il hakir

BELGE N. 5

TSA N. E/11591

K a h r a m a n P a ş a 'nın ser-i maktuu üzerine *Aylak* çadırında vaz' olunan yaftanın müsveddesidir

Sefer-i hümayun için mirî akçe ile altı bin nefer piyade tahririne ve kış içinde *Hotin* muhafazasına memur olmuşiken yalnız üç bin nefer mikdarı kefereden usat eşkiyası tahrir ve

altı ayda vilâyetinden *Hotin'*e varınca yollarda fukarây-ı raiyyeti zulum ve harab ve ırzlarını hetk ve enva-i fesada cesaret eylediğinden mâda *Hotin'*e vardıkta askerî taifesi beynine niza' bıragub sabıka *Hotin* muhafızı Hüseyin Paşa'nın kurşun ile urulub fevt olmasına ve Moskof kâfirinin taburunun bu defa *Hotin* üzerine geldiğinde henüz cenke şüru' olunmazdan mukaddem ümmet-i Muhammed ne durursuz asker bozuldu deyu ademleriyle feryad ederek firar eylediğinden asker-i İslâma perişanlık geldikde tabur-ı makhurun *Hotin'*i muhasarasına sebep olan Dukakin mutasarrıfı Kahraman Paşa nam mirmiranın ser-i maktûudur.

BELGE N. 6

BAHH N. 51758 (Telhis ve Hatt-ı Hümayun)

Mahzurum olmuşdur.

Maktul-i mumaileyhin sui- hali mukaddem bâzı taraflardan sem-i hümayunuma vasıl olmuş ise de şayed âdem olub babasının yerini tutar deyu vezaretini ibka edüb *Raka* eyaletini tevcih etmişidim zamirinde olan habaseti icra içün itaat edüb gitmedi ez'in işte böyle belâsını bulur ser-i maktuu nihade-i cây-ı ibret kılına Pehlivan Paşa'nın oltarafda olan eşkiyaya nizam vermek içün bir müddet olhavalide tevkif olunub yahud avdet eylemesini iktiza edenler ile bilmüzakere nevechile re'y olunur ise kararı tekrar taraf-ı hümayunuma arz olunsun ve müşar-ün ileyhin tatar ağasına hil'at ilbas ve münasibi vechile atiyye verilsün

Padişahım

Şevketlu kerametlu muhabbetlu kudretlu veliynîmetim Efendim

Sivas Valisi Pehlivan Paşa kullarının vürud eden tahriratında mâden emini tarafından idam olunduğu çend ruz mukaddem ihbar olunan Veli Paşa ser-i maktuunu gönderdiğini ve *Darende* ahalisi ekrad takımından dilgir olduklarından bu vechile cezalarını bulduklarını müşahede eylediklerinden teşekkürü havi arz ve mahzar takdim eyledikle-

rini iş'ar ve ekrad-ı mezkûrenin cevr-i siteminden etraf ve eknaf bizar olduğuna binaen nizama rabtiyle olhavalinin têmini içün oltarafta bir müddet dahi meksi ve hususât-ı saire zımnında memuriyet gönderilmesi ve yahud avdetine ruhsat verilmesini iş'ar etmekle tahrir olunan *Akçedağ* maadin-i hümayuna merbut ise de isyan üzere olarak hizmetlerinden istinkâf eylediklerinden darbhane-i âmire emini efendi kullariyle bil-müzakere iktizasına bakılacağı ve zikr olunan ser-beride pişgâh-ı bab-ı hümayunlarından nihade-i cây-ı ibret kılınacağı ve varid olan arz ve mahzar ve ilâm ve evrak-ı saire manzur-ı şahâneleri buyurulmak içün mâruz-ı huzur-ı feyz-i gencur-ı mülûkâneleri kılındığı muhat-ı ilm-i âlileri buyuruldukda emr-ü ferman şevketlu kerametlu mehabetlu kudretlu velinîmetim efendim padişahım hazretlerinindir 1228 (1813)

BELGE N. 7

TSA N. E/10190

Kaymakam Paşa

Sadr-ı sabık Şerif Hasan Paşa'nın ser-i maktuunu (silik okunmuyor) mirahur ağanın şatırı getürdü size gönderdim umur-ı seferde kusur edüb dikkat ve zamaniyle düşman üzerine gitmeyüb asâkirin perişaniyetine bais ve *İsmail*'e imdad etmediğinden istilâsına sebeb ve beyt-il mâl-i müsliminin itlâf-ı izaatine muceb olduğu ve bunlara dair töhmet-i şedide izvile yaftasının tesvidini yapub şimdi tarafıma gönderirsiz ve yarın ser-i maktuunu *Edirne kapuya* vaz'eyleyesiz ve şimdi defterdarı gönderüb hanesini temhir idesiz

Hazine kethüdası gitti

BELGE N. 8

TSA N. E/10190

Makam-ı sadaret taraf-ı hazret-i penâhiden mertebe-i mutlaka-i vekâlet olunduğuna nazaran sadr-ı âzam olanların etvarı ve hareketi asar-ı rızay-ı bâri ve murad-ı cihandâriyete tatbik ile umur-ı mêmurelerine iffet ve istikamet ve ikdamına gayret

ve ibadullâha şefkat ve beyt-i mâl-i müslimine siyanet ve ahz-i rüşvetten mücanebet din-ü devlete sadakat ve zevayit-i nizam-ı askeriyeye takviyet ve istihkâm ser haddâtma dikkat ve böyle hengâm-ı seferde askere ve levazım-ı mühimmâtı vaktiyle celb ve düşman üzerine vaktiyle ve sarf-ı makderet ve bunların hilâfına vaz'iyyetden mücanebet etmek kenduleri-ne farz-ı zimmet iken Şerif Hasan Paşa kendu sadakat-i mêmuriyet mertebe-i mezkûre karar etdüği günden beru bunların birisine rağbet celb ve cem-i mal fikrini ve tecrim-i ibad ve mezalim ve tâdiyât umur-ı seferinde takdim ile geçen baharda müretteb olan asâkir ve mühimmâtı vaktiyle celb etmeyüb ve asker *Şumnu*'ya vardıkda dahi ve müddet-i vafire hareket ve yaz âhirlerinden hareket devlet-i aliyyenin aslî düşman-ı kavisi olan Mosko üzerine gitmeyüb *Yerkökü* tarafına kendu iradesiyle azimet ve *Nemce* mütareke zuhurunda asker-i müctemiini Mosko üzerine götürmek lâzım iken bu kadar ikdâm ve ihtimâm ile tecemmü' etmiş askeri bilâ muharebe imdad eyledüği ve *İsmail* kal'asının istihkâmı ve müteakiben hatt-ı hümayun ile têkid olunmuş iken tecrim-i ibad ve mezalim ve tâdiyât ve itlâf-ı beyt-il-mâl-i müslimin ile meşgul olub kal'a-i merkumeyi imdad eylemedüği ve düşman muhasara etdikde derununda asakiri ve bu kadar nisvan ve sibyan imdada intizaren eyyam-ı vafire muhasaraya dayanmışlar iken *Hacıoğlu Pazarcığı*'ndan ileru hareket etmeyüp ve *Sünne boğazı*'nın takviyetine sarf-ı himmet eylemeyüb kal'a-i merkumeyi berren ve bahren düşman istilâsına ve guzât-ı müsliminin itlâfına sebeb ve ef'al-i sairesinin birisi rızaillâha ve resm-i sadakate muvafık olmadığı güneş gibi zahir olub ve saire ibret kılınması lâzım geldiğinden ba-hatt-ı hümayun cezası tertib olunan müşar-ün ileyhin ser-i maktuudur

BELGE N. 9

Ankara Hukuk Fakültesi Kitaplığında 45006 Numarada kayıtlı üç fetva mecmuasından en eski ve uzun oylu olanının son sahifelerine doğru divanî yazı ile koypa edilen,

Yeğen Osman Paşa'nın katli fermanıdır.
Emir-ül-ümera-ül-kiram kebir-ül-küberayül fiham zevül kadr-ü vel ihtiram sahib-ül izz-ü vel ihtişam el muhteris be mezid-i inayet-il melik-ül alâ Rumeli Beylerbeyisi Rüstem paşa da-

met mealik-i tevki-i ref-i hümayûn vasıl olucak malûm ola ki sabıka Engürüs seferine serasker tâyin olunan Y e ğ e n O s - m a n P a ş a ile sabıka *Rumeli* beylerbeyisi olan K a r a v e l i P a ş a etba-ı nuhusetleri ile daire-i itaatten huruc edip tahrib bilâd-ı islâmiyeye âzîm ve hilâf-ı rıza-i hümayunum olan vaz ve harekete câzim olub şekavetleri zahir olmağla şer'an katilleri helâl ve kaatilleri gazi olduğuna fetva-i şerife verülüb memalik-i mahrûsemin levs-i vücud-u habaset alûtlarından tethiri mühim olup bundan akdem seraskerim olan düstur-u ekrem müşir-i mufahhan nizam-ül âlem vezirim H a s a n P a ş a edam allahû taalâ iclâlini geri kemâkâne serasker ve serdar nasb ve tâyin olunup eşkiyay-ı mezburunun haklarından gelinmek babında ferman-ı âlişahım sadır olmağla imdi sen ki mir-i miran-ı müşarünleyhsin eyalet-i *Rumeli*'de vaki-i evliya alay beyleri ve aşayir ve kabayil sahipleri ve kethüda yerleri ve yeniçeri serdarları ve ayan-ı vilâyetin işerleri ve sair ahali-i vilâyetin sığar ve kibari ile nefir-i âm veche üzere cemiyet-i tam ve tedarik-i temam birle mütevekkilen al-allahü taalâ üzerlerine varup ve inâyetullahül taallî eşkiyay-ı mezburun cemiyetini dağutub bieyyi vechi kâne haklarından gelinmekte ikdam-ı tam ve ihtimam-ı ma-ül kelâm edüb a'vk ve te'hirden ve ihmal ve musalleheden begayet ihtiraz eylemek babında ferman-ı âlişanım sadır olmuşdur. Buyurdum ki (okunamadı) vusul buldukta babta sadır olan emrim üzere amel edüb dahi sen ki mir-i miranın müşarünleyisin senin sadakat ve istikametin huzur-u hümayûnum husrevanemde (?) mübreben ve kabeyyen olmağla senden külli hizmet memul-u hümayûnumdur. Eyalet-i *Rumelinde* vaki olan evliya-alay beylerbeyi ve aşayir ve kabayil sahipleri ve bilcümle ahali-i vilâyetin sığar ve kibarı ile nefir-i âm vechi üzere cemiyet-i tam ve tedarik-i temam birle mütevekkilen allalahü taalâ sürat ve istical ile zikrolunan eşkiyalarm üzerlerine varub be inayetullahü taalî cemiyetlerin dağutub vücud-u datalet nuhusetlerinden memalik-i mahrusemi pâk ve tathir ve bieyyi vech haklarından gelmekle bezl-i dikkat ve merdâne hareket edüb ve var kuvveti bâzuye getirüb tekâsül (okunamadı) ihtiraz eyliyesin şöyle ki husus-u mezburda adem-i tekâsülan mümayan olur ise bir vechile özr ve cevabın mesmu olunmayub gazab-ı âteşbar-ı hüsrevaneme mazhar olmağı mukarrer bilesin ana göre basiret ve intibah üzere hareket edüb sadır

olan emr-i celil-i şânımın mazmum-u hümayunu icrasında dakika fetv etmiyesin şöyle bilesin ki alemet-i şerife itimat kılasın. Tahriren fi evahır-ı cemaziyelâher sene 1099 (Mart 1688)

Be makam-ı *Belgrad* el mahruse.

(Ohreced an'i sicilli mahfuz nem mekahül fakir ileyhi süphanehü)

(Abdullah eşşehir be helvacızade el kadi be medine-i *Usturumca.)*

BELGE N. 10

TSA N. E/8105

Hıdır Kuka Oğlu Mehmed Bey'e varan Ahmed çavuş'un takriridir

Didi ki paşa hazretleri ben kulunu çağırttı hazır ol *Buğdan* vilâyetine ulaklığa gitmeye ben kulun hazır olub huzur-ı şeriflerine vardukda buyurdılar ki *Buğdan*'a gitmezsin Hıdır Kuka Oğlu'nu asmağa gidersin neylersen eyle ezkiy âzet basiret üzere ol deyüb emr-i şerif-i hümayunu ben kuluna verdiler ben kulun da yola çıkub *Buğdan*'a gideriz deyu *Edirne* şehrinedek bu tedarik üzere yürüdük *Edirne*'den *Üsküb*'e varınca *Hersek* vilâyetine giderim cevabım bu idi *Dukakin (?)* Vilâyetinden *Leş* iskelesine inib mezbur şehrin sağ canibi *Arnavud İskenderiye*'sidir ve sol canibi *Akçakale*'dür ki Mehmed Bey anda mahbusdur zikr olan *Leş* iskelesine vardukda ben kuluna sual ettiler ki ne yere gidersiz dediler ben kulun da hilâfm söyleyüb Mesih Beğ'ün muştucusuyum Mesih Bey'e *Köstendil*'i verdiler anı muştulamağa giderim deyu cevab verdim ol mahalde bâzı kimesne ya bizim Hıdır Kuka Oğlu'ndan hiç bir haber bilmezmisin dediler ben kulun da cevab verdüm ki inşallâhürrahman ana hayır haberim vardır eğer buluşa bilürsem ademleri olan kimesne kerem-i lütûf ile bizim Beye buluşmayınca gitmeyesin dediler ben kulun da ettümki sizün Bey ne yerdedür dedim cevap verdiler ki aşağı *Akçekale*'nin bağçelerinde oturuyor dediler ben kulunda ettümki çünki bağçelerde duruva-

dub buluşmak müyesser değildir zira emre muhalif iş işlemişdir ben bu hafta burda isem gelecek hafta kapudayım kapuda bana sual ettükleri zamanda anın hakkına bize düşmez ki anlarla varub bağçelerde buluşduk diyevüz ol gece zikr olan *Leş iskelesi*'nden kalkub ertesi *Akçekalecik*'e varub *Akçekaleciğin* dizdarına buluşub Mehmet Bey kandedür deyu sual ettükde cevap verdiki gün doğmadan evvel sizün ğnünüzce geldi kaleye girdi şimdi kalede oturuyor dediler ben kulunda *Leş iskelesinde* var bey ilen buluş diyen adamlar bizden evvel varub beyle buluşub beyi kaleye götürmüşler zira ben kulun cevab verdim idiki emre muhalif iş işlemişdir ta varub kaleye girmeyince ben ana cevap vermezim diye beydahi benden evvel acele ile gelib kaleye girmiş ben kulun da akabinde kale kapusun alub dizdarın çağırtum ittim ki müfettiş kadıları ve müfettiş çavuşu ne yerde kayd-ü bend ettilerse ol tarik üzere beni bey algit buluşdur dedim anlar da kayd-ü bend edüb camin içine getirmişler ben kulun da kale kapusun kapadub ve kilidleyüb içeru girdikde camie girib dizdarını ve hisar erlerini bir yer cem' edüb Mehmed Beg'ün yüzüne karşu emr-i şerif-i hümayunu okudub mezburu camî-i şerifden çıkarub emr-i şerif mucebince salb eyledük dedi. (XVI. Yüzyıl)

BELGE N. 11

BAHH N. 4102/B

Maktul Hüseyin Paşa'nın kendulere îtasma dair Tayyar Paşa'nın Cebbar zade âdemine gönderdiği şukkadır.

İzzetlu meveddetlu Sadık Ağa huzurlarına

Selâm-ı vafire iblagiyle inhay-ı muhibbanemizdir ki firarı Hüseyin Paşa'nın *Söğüdcük* nam karyede ele girdiğini mübeyyin bu defa âdemleri yediyle mursul arizeleri vusul ve bu vechile irade-i devlet-i aliyyenin husulü bais-i mahzuzumuz olmuşdur paşây-ı merkum her nekadar mağzub-i padişâhi ise de ırz-ı padişahiye riayet ve şân-ı vezareti

siyanet cümleye firaza-i zimmet olmağin matlub-ı padişâhi ancak merkumun îdamı olup züll-i rezaleti olmadığı ve muktezay-ı memuriyet merkumun tarafımıza gelmesi olduğu müstagna-i tahrir ve beyan olmağın bilhamdihi taalâ irade-i aiyye-i hilâfetpenahi infaz olundu merkumun rezaletine rıza vermeyüb tarafımıza gönderilmez ise de şân-ı devlet-i aliyye üzere idamına ihtimam eylemeleri mêmuli verekamız tahrir ve irsal olundu bimennihi taalâ vusulünde bervech-i muharrer harekete gayret etmeniz mêmuldür (1216/1801)

(Mühür)

Esseyid Mahmud Tayyar

(İmza)

BELGE N. 12

BAHH N. 4121

Kaptan Paşa kullarının Kapu Kethüdası Sabit Efendi'ye olan şukkasıdır ferman menlehülemrindir

Benim saadetlu müveddetlu hamiyetmendlu efendi hazretleri *Rumeli* Valisi Seyyid Ali Paşa'nın salik olduğu etvar-ı serkeşâne ve reftar-ı bagıyanesini ve şimdiyedek vukua gelen isaeti ra'na mâlumunuzdur şimdi ve bâde zeman devlet-i aliyyeye Pasban oğlu'ndan ezar ve eşna' bir fitne dırahte olacağı cay-ı ictibah olmayub bir eyyamdan beru izale-i vücudu menvi ve musammem ve bir iki defa tedbirine şürû olunmuşken müyesser olmamışdı elhaleti hazihi gün begün fesad-ı derununu izahara başladığından bâzı madde müzakeresi bahanesiyle ba-tezkere *İvraca*'dan celb ve bir iki gün gereği gibi iğfal ve têmin olundukdan sonra *Rahuva*'da oturduğum odada meclis-i müsahabette kurşun ve bıçak darbiyle ba-avn-i bâri cezası tertib olunub ser-i maktuu der-i mâdeletmakarre tesyir olunmuşdur inşallâh-ı taalâ hain-i din-i devlet olanlar bunun gibi mübtelây-ı kahr-ı demar olur

etvar-ı bağıyanesi ve ibadullâha ve devlet-i aliyyeye olan mazarratı kın ve kaleme sığmaz mevaddan ise dahi bir mıkdârı bir kıt'a arizemize derc ve terkim ve der-i mâdeletmakarra tesyir olunmağla vusulünde bâb-ı âliye takdim ve iktiza eden cevabını ahz ve irsale tâcil eylemen matlubdur fi 11 C (Cemaziyelâhir) sene 213 (20 Kasım 1798)

(Mühür) H ü s e y i n

BELGE N. 13

TSA N. E/10190

Canikli muhassıl A l i hakkında celâlet efzay-ı sahife-i sudur olan emr-ü irade-i aliyyelerinin infaz ve icra olunduğunu muhbir bostancı başı ağa kullarının takriridir ferman hazret-i veliy-yül-emrindir

Takrir-i kullarıdır ki
Bâ ferman-ı âli nezd-i kullarında mahpus olunan T a y y a r P a ş a 'nın avenelerinden ve dergâh-ı âli kapucu başılarından A l i nam kimesnenin cezası tertib ve ser-i maktuu *Bâb-ı Hümayun*'a vazı' olunmasiyçün nezd-i kullarına hitaben sadır buyurulan ferman-ı âlilerine imtisalen merkumun cezası tertib ve ser-i maktuu *Bâb-ı Hümayun*'a vaz iyçün irsal olunduğunu mâlum-ı devletleri buyuruldukda emr-ü ferman devletlu inayetlu sultanım hazretlerinindir

Bende

BELGE N. 14

TSA N. E/12079 (Fetva)
(D u a)

Ve minnehül - bidayetü vet - tevfik

Bu mesele ——————— beyanında eimme-i hanefiyyeden cevab ne vechiledir ki
Taraf-ı saltanat-ı aliyyeden sancak beyliği ihsan olunan Zeyd'e

ve mirî hizmet iltizam eden Amr'e padişâh-ı islâm halledet hilâfetehu ilâ yevm-il-kıyam hazretleri taraf-ı aliyyelerinden reayâ fukarasına zulüm etmen deyu tenbih-i ekid olundukdan sonra Zeyd ve Amr mütenebbihler olmayub reayâ fukarasının zulmen mallarını alub fukarayı perişan etmeleriyle saî-i bil-fesad oldukları şer'an sabit olsa Zeyd ve Amrın emr-i veliy-ül-emr ile katilleri meşrûmudur

El-cevab ——————————————— allâhü a'lem

meşrûdur

Ketebe-hül fakir M e h m e d S a d ı k
afa anh

BELGE N. 15

TSA N. E/12079 (Fetva)

(D u a)

Bu mesele ——————————— beyanında eimme-i hanefiyyeden cevab nedirki

Zeyd vâlinin mehin-i devlet ve bigayr-ı hakkın nice kimesnelerin mallarını ahz edüb zulüm âdet-i müstemirresi olup saî-i bil-fesad olsa Zeyde ne lâzım olur beyan buyrula

El - Cevap ——————————————— allâh-ü âlem

(Emr-ü veliy-yül-emrile katl olunur)

Ketebe-hül-fakir A b d ü r r a h i m
Afa anh

BELGE N. 16

BA Mülga divan-ı hümayun 1 numaralı mektum mühimme defterinin 72 nci sahifesinden çıkartılan ferman kaydı örneği

Zikr-î âti şakinin bulunduğu kazanın naibine ve ocak-ı âmirem tarafından mubaşir tâyin olunan (okunamadı) zeyde mecdehuya ve yeniçeri zabiti ve zabitan-ı saire ve vücuh-i memlekete ve iş erlerine hüküm

Bir müddetden beru *Geyve* ve *Akhisar* kazalarında âyanlık iddiasiyle fukaray-ı raiyyete gûnagûn mezalim ve tâdiyata ictisar eden B a l a b a n A h m e d nam şaki bundan böyle dahi vedayi-i hâlik-ül berâyâ olan reaya fukarasına dürlü dürlü

tekâlif ile zulüm ve taaddiye ibtidar edeceği-ahval ve etvar-ı sabıkasından meczum ve âşikâr ve bu makule muzır-ı ibad ve saî-i bilfesad olanların izale-i vücudlariyle zuafây-ı raiyyet üzerlerinden taaddilerinin defi' ve ref'i vacib ve lâzım idüği müstagna an-il-iş'ar olmağla merkum Balaban Ahmed'in alâ eyyi hâlin bulunduğu mahalde tertib-i cezası hususuna irade-i katıa-i mülûkânem taalluk edüb olbabda hatt-ı hümayun mehabetmakrunum celâletriz-i sudur olmağın sizki mevlâna ve zabitan ve sair mumaileyhimsiz merkum Balaban Ahmed bir ferde zarar ve hasar vukua gelmeszin ber takrib ahz ve alelgafle cezasını tertib ve ser-i maktuunu derbar-ı adaletmedar-ı şâhaneme irsal ve tesyire bil- ittifak dâmen-i dermeyan-ı gayret ve hilâf-ı hareket vukuundan ve firar ve gaybetini mucib olur hâlâtdan ve bu takrible fukaray-ı raiyyete zuhur-ı zarar ve hasardan gayet-ül-gaye tahaşi ve mücanebet eylemeniz içün rikâb-ı kâmiyabından mesturen ve mahfiyyen işbu ferman-ı kaza cereyanım isdar ve memhuren ve mektumen (okunamadı) ile irsal olunmuşdur imdi keyfiyet mâlumunuz oldukda ber-vech-i meşruh amel ve harekete ihtimam ve dikkat ve ne vechile ve ne tarikle olur ise olsun alâ eyyi hâl merkum Balaban Ahmed'i alel-gafle ahz ve fukaray-ı raiyyete mazarratı dokunmaksızın ber-vech-i suhulet cezay-ı sezasını icra ve ser-i maktuunu der-aliyyeme tesyire bezl-i makderet ve hilâfı hareketi tecviz ile mazhar-ı gazeb-i şâhânem olmakdan hazer ve mubaadet eyleyesiz ve senki mubaşir-i mumaileyhsin işbu emr-i şerifimi istishab ve doğru serian orduy-ı hümayunum canibine teveccüh edüb bu tarafda ve esnay-ı rahda kimesneye maddeyi ifşa etmiyerek kaza be-keza merkumu hafiyyeten tefehhüs ve her hangi kazada bulunur ve tesadüf olunur ise ol-mahalde-emr-i şerifimi ibraz ve tenfiz ve icrasına ikdam-ı tam eylemek babında

fi evail-i M (Muharrem) sene 206
(Ağustos - Eylül 1791)

BELGE N. 17

TSA N. E/4880

Hâlâ *Özi* Valisi Vezir-i mukerrem izzetlu saadetlu karındaşım Mehmed Paşa hazretlerinin huzur-ı izzetmevfurlarına

paşây-ı celil-ül-kadir hazretlerinin

İzzetlu saadetlu karındaşım
huzur-ı izzetmevfurlarına mezid îzaz ve ikram ile

Dürer-i daavât-ı sâfiyât-ı muhabbet füzun ve özr-ü teslimât-ı vâfiyât-ı meveddet numun ittihafından sonra zamir-i münir-i hurşid tenvirlerine minhay-i muhlisane budur ki benim izzetlu saadetlu karındâşım hazretleri zamirmaye-i fitretinizde merkûz olan cevher-i rüşd-ü sedâd muktezasında bu anedek uhde-i liyakatinize tefviz kılınan mensablarda neşr-i âsâr-ı adil ve nısfet ve te'dib ve gûşihal-i erbâb-ı şakavet ederek fukarây-i raiyyeti himayet ve siyanet ve tahsil-i esbâb-ı refah ve rahatlarına ihtimam ve dikkat zımnıda etvar-ı hamiyyetiniz mâlum-ı hümayun olduğuna binaen tanzim-i umur-ı vilâyet ve terfih-i ahval-i raiyyete vesile olacak umur ve hâlâtda cenabınıza r u h s a t ve i s t i k l â l - i t a m verilmekle imdi bervech-i meşruh evamir-i şerifeleriyle uhde-i hamiyyetinize tâlik olunan umur ve hususların muktezay-ı şer'i şerif ve kanun-ı münif üzere tekmil ve temşitlerine sa'y-i mubaderet ve emrinize ve mütesellimininizin re'yine muhalefet üzere olanları ahz-ü têdib ile tanzim-i umur-ı müşâdan memlekete bezl-i meknet ve zatınızda olan rüşd-ü diyanet muktezasınca havza-i hükûmetinizde bilâ-istiklâl neşr-i âsâr-ı adil ve nısfet ve ehl-i arz makulelerini eşkiyanın zarar ve hasaretlerinden siyanet ve fukaray-ı raiyyeti zulüm ve taaddiden haraset etmeğe ikdam ve mubaderet ederek temin ve terfih-i kulub şükkân-ı memlekete bezl-i cell-i himmet birle fimaba'd dahi tahsil-i rızay-ı hümayuna nisar-ı vus'-u kudret eylemeniz babında sadır olan fermân-ı âlişân mucebince mektub-ı meveddet tahrir ve
ile irsal olunmuşdur inşaallâh-ı taalâ led-el-vusul mazmun-ı emr-i âli mâlumunuz oldukda muktezası üzere amel ve harekete himmet buyurmaları mêmuldür baki hemişe eyyam-ı izz-ü saadet ve kâmiranî daim bâd (XVII. Yüzyıl)

Men muhibb-ül muhlis
M e h m e d

BELGE N. 18

TSA. N. E/12078 (Fetva)

Allahümme ya veliy-yül-asametü vet-tevfik
Yes'elük-el hidayetü suittarik

Bu mesele ———————— beyanında eimme-i hanefiyyeden cevab ne vechiledir ki

Ehl-i zimmetden bâzı karyelerin ehli isyan ve temerrüd üzerine olub haraçların ve sair üzerlerine vacib olan hukuk-ı şer'iyyeyi eda etmekde inad edüb kemal i tuğyan üzerine olduklarından gayri ehl-i İslâmdan etraf ve nevahilerinde vaki' olan reaya ve sipahilerin daima evlerin ve çiftliklerin basub emlâk ve esbabların ve davarların gart edüb enva'-i fesadât edüb ol vilâyetlere zarar-ı âmları olduğu muhakkak olub karyeleri sarb yerlerde olmağın fesadlarının def'i müşkil olmağla yevmen fe-yevmen isyanları ve tuğyanları artmak içinde olsa onların hoyratları kırılub ehilleri evlâdları esir edilmek şer'an caiz olurmu olmazmı Beyan kılınub musab oluna

El-cevab ———————————————— allâh-ü a'lem

Fesad edenleri kırılmak meşru'dur amma bu mertebe ile ehilleri ve evladları esir edilüb malları gart olunmak meşru' değildir ehl-i zimmet olanlar isyan ve tuğyan edüb dâr-ı harbe lâyık olmayınca yahud bir mevzie galib ve müstevli olub ehl-i islâmla muharebe etmeyince zimmetleri bozulub kendiler katl olunub malları gart ve ehil ve evlâdları esir edilmek meşru' olmaz bâzı sarb yerler derincene olub üzerlerine gelenler ile cenk edüb korunmak ile ol mevzie galib ve müstevli olmuş olmazlar taife-i mezkûrenin hükmü kıta-ı tarik hükmüdür mahza mal gart etdiler ise aldıkları taksim olundukda her birine onar dirhemlik nesne değdiyse sağ elleri ile sol ayakları katı' olunub katli nefs dahi etdiler ise katı'dan sonra yahud katil olunmadan katil yahud salb olunmak lâzım olur ve ehil ve evlâdları fesada mütemekkin olıcak yerlerden iclâ' olunub sair ehl-zimmet içlerinde sakin olmak teklif olunur vallahü teâlâ a'lem

Ketebe-hül-fakir E b u s s u u d
Afa anh

BELGE N. 19

TSA N. 12078

(Belge üzerindeki Arapça yazının altındaki çeviri)

Ve kim cizyeden imtinâ ederse veya bir müslümanı öldürürse veya Peygamber-i aleyh-üsselâma küfür ederse veya bir müslüman kadın ile zina yaparsa ahdi sakıt olmaz çünkü bunda kıtalin nihayet buluncaya kadar cizyenin ifasına ve diğer iltizâmatınm edasına ahdi bakidir meydan-ı harbe yetişüb mevkie hakim olub bize harb ederlerse ahidleri naksedilir. Bunlar bize harb açdılar harblerin şerrini defi' etmek olan faideyi başlangıçta yapmaktır

Mucibince yapmak ve hükmü ile yürümek hakdır

Ketebe-hül-fakir Ebussuud

BELGE N. 20

TSA N. E/12079 (Fetva)

Sultan-ıl İslâm vel-müslimîn haledallâh-ü zılâl-i saltanatehu alel'âlemin hazretlerine tavaif-i kefereden bir taife itaat etmeleriyle taraf-ı saltanat-ı aliyyeden kendu cinslerin biri üzerlerine voyvada nasb ve tâyin olunub ve taraf-ı saltanat ile icmâ ve ittifak ve ahd-ü misak üzere iken mezbur voyvada hıyanât ve fesadâta sülûk ve a'dây-ı din-ü devlet olan kefere ile müttefik olub imdat ve ianet ve muavenet ve müzaheret eyleyüb kalâ-i sultaniyeden bâzısmı tahrib ve mütemekkinîn ve mutavattmîn olan agniya ve fukarâ ve reayânın emvalini nebh-ü gart ve katl-i nüfus eyleyüb beyn-en-nas şururu îka' ve müfsid-i sai-i fil-arz olduğu şer'an sabit olsa mezbur voyvadanın katli meşrûmudur El-cevab ——————

şer'an katli vacibdir tehirinde âsim-i azim vardır

Ketebehu Mahmud-ül fakir
Afa anh

Bu suretde müfsid-i mezbur ahz olundukda evlâd ve akraba ve itbamdan kenduye muavenet edüb takviyet veren eşrara avenesinden bir kaçı dahi ahz olunsa ibadullâh üzerlerinden

şer'lerini defi' içün mezburların dahi katilleri meşrûmudur

Elcevab ——————————

meşrûdur

Ketebehu M a h m u d -ül fakir

Af anh

BELGE N. 21

TSA N. D/10410

Bayezid Mutasarrıfı İ s h a k P a ş a bilâ cürüm katl eylediği hanedanlar beyan olunur

Eleşkird Mutasarrıfı A b d i P a ş a z a d e M e h m e d B e y ve karındaşı A l i B e y ve S ü l e y m a n B e y

Eleşkird'de hâlâ müderrisin-i kiramdan A b d ü l g a f u r E f e n d i z a d e M e h m e t E f e n d i maktul

Eleşkird hanedânından Y u s u f B e y z a d e elhac İ m i r z e B e y üzerine daş yığılub öylece maktul

Eleşkird'in aşiret ağası S ü l e y m a n A ğ a ve ammi zadesi Y â k u b A ğ a ve S ü l e y m a n A ğ a 'nın mahtumu A l i A ğ a maktul
Haliyazı Subaşısı S ü l e y m a n A ğ a maktul

Eleşkird hanedanından H ü s e y i n A ğ a z a d e A l i A ğ a maktul

Hamur B e y i İ b r a h i m B e y maktul ve mensubini İ s h a k P a ş a üzerinden aldık mahtumunun cismi nâmevcuddur

Eleşkird hanedânından olarak mastur-il-isim olan kimesnelerden mâda maktul kırk beş kimesnedir Bu cümlesini bilâ cürüm İ s h a k P a ş a katl eylemişdir A b d i P a ş a z a d e H a l i l B e y *Eleşkird*'e mutasarrıf olduktan sonra on beş nefer hanedan dahi bilâ cürüm katil eylemiştir

(XVIII. Yüzyıl)

BELGE N. 22

TSA N. E/12079 (Fetva)

Bu mesele —————————— beyanında eimme-i hanefiyyeden cevab nemenedir ki

Bilâd-ı İslâmiyeden bir belde ahalisinden birkaç kimesnelerin nefi' ve iclâlariycün taraf-ı saltanat-ı aliyyeden ferman-ı âli sadır ve mubaşır tâyin olunub mubaşır vardıkda bâzı mufsıd kimesneler belde-i mezbure ahalisinden kırk elli nefer kimesnelerin katline ferman gelmiş deyu halkâ işaat ve isma' etmeleriyle ahali-i belde havfa düşüb vali-i vilâyet üzerine tecemmü' ve nefilerine ferman kimesneleri mubaşir elinden alub ferman-ı âliye adem-i itaat gösterdiklerinde içlerinden bâzıları nush-u pend etmekle yine menfileri mubaşıra teslim edüb ferman-ı âli icra olunca mezbular bu mertebe ile saîi bil-fesad olub şer'an katilleri lâzım olurmu beyan buyurula
El-cevap ——————————————— allâh-ü a'lem
Olmaz mezburlar bigayri vecih tecemmü' ve taraf-ı saltanattan memur olan mubaşir elinden adem alub valilerine ve ferman-ı âliye itaat etmedikleriyçün şedd-i tâzir ile tâzir ve salâhları zahir olunca hapis ve içlerinde muzır-ün nâs olanlar re'y-i ülülemir ile tagrib ve nef'i ve iclâ olunmakla iktifa olunur saî-ibil-fesadın zuafaya zulüm etmek âdet-i müstemirresi olub ve mevadd-i zulmü ve sâî'i bil-fesadı şer'an sabit olmağa muhtacdır.

Ketebe-hül-fakir Abdullah
Af anh

BELGE N. 23

BACVT A. N. 277

Hüküm buyuruldu
Vidin seraskeri vezirim Hasan Paşa iclâlehuye hüküm Evlâd-ı fatihân çeri başısı olub bin nefer asker ile maiyyetine memur Mehmed Emin'in evlâd-ı fatihân taifesine cesaret eylediği zulüm ve taaddinin nihayeti olmadığı ve çeri başısı olduğu kazalarda katl-i nufus ve hetk-i âraz mi-

sullu enva'-i fezayiha ibraz eylediğine bianen icray-ı cezasına müsaraat eylemen içün senki vezir-i müşar-ün-ileyhsin sana hitaben eğerçi ferman-ı kaza-ı ceraim sudur etmiş olub ancak merkum Mehmed Emin fimaba'd zabiti olduğu fukarâya zulum ve taaddi etmeyüb himayet ve siyanetlerine ikdam ve dikkat ve hilâf-ı rızay ı aliyyem harekâta adem-i cesaret birle memur olduğu hidemât-ı aliyyemde izhar-ı sadakat etmek şartiyle senki vezir-i müşar-ün-ileyhsin cerayim-i güzeştesi af olunmasını istid'a eylediğime binaen merkumun şurut-ı mezkûre ile ceraim-i güzeştesi af ve sudur eden emrin kaydı refi ve terkin olmağla imdi senki vezir-i müşar-ün-ileyhsin merkumun ceyarim-i güzeştesi afvı mutlaka senin şefaatine binaen olduğu mâlumun oldukda merkumu huzuruna ihzar ve şurut-ı afvını kenduye ifade ve tebyin ve bâde-ezin o makule hareketten kef-i yed eylemesini tenbih ve telkin ve bundan sonra dahi mütenebih olmayub hilâf-ı rızay-ı aliyyem harekette bulunduğu mesmuum olduğu surette bir dahi af ve ıtlah kendüsiyçün mutasavver olmadığı etrafiyle merkumun gûş-i huşine ilkaya mubaderet eylemen babında

fi evasıt-ı L (Şevval) sene 202 (Temmuz-Ağustos 1788)

BELGE N. 24

BAHH N. 25247 (Telhis ve Hatt-ı Hümayûn)

Kaymakam Paşa

Zeneci Hacı Ali'nin muhallefâtı vefir ise dahi esnaf makulesinin malı eşyadan ibaret olmak gerek varisi var iken vaz-ı yed olunmak münafi-i rızay-ı bârî olub imdi mesarif-i seferiyye dahi dergâr isede bu surette müteveffay-ı merkumun kâffe-i muhallefâtı ve nukûdu defter olunub her neye baliğ olur ise eşyayı vârislerine teslim ve takdir olunan bahasının yekûnuna mukabil sekizer seneliğine esham kavaimi verilsün dekâkin ve hane igibi musakkafâtı ber vech-i âdî evladlarına îta olunur

Padişahım

Şevketlu Kerametlu mehabetlu Kudretlu Veliynîmetim Efendim

Zeneci esnafından *Bandırma*'lı H a c ı A l i hulûl-i ecel mev udiyle fevt olub merkumun eshab-ı servet ve yesardan olduğu haber verilüb kebir ve kebire üç nefer oğlu ve kerimesi mevcud ise de oğullarının haneleri başka ve sahib-i sermaye idükleri ihbar olunmağla muhallefât maddesiyçün neşr olunan evamir-i aliyye mezamini mâlum-ı mülûkaneleri buyurulan mevaddan ve mesarifi seferiyenin kesreti ve nukûdun fıkdanı dahi zahir olan keyfiyattan olmağın müteveffay-ı merkumun muhallefâtı hususunda ne vechile emr-ü irade-i şâhâneleri buyurulur ise olbabda ve her halde emr-ü ferman şevketlü mehabetlu kudretlu veliy-i nîmetim efendim padişahım hazretlerinindir (1242, 1826)

BELGE N. 25

TSA N. E/640

Faziletlu atufetlu mürüvvetlu rêfetlu kerim-üş-şiyem karındaş-ı uluvvüş-şanım sultanım efend-i mar -el hısal hazretleri hemare-i kevkeb baht ve ikballeri evc-i adâdâ tali' ve neyyir-i şem'-i iclâlleri füruzan ve lâmi' olmaları daavâtı eda ve istinbayı mizac-ı mürüvvetleri takdim cümleten müvedda kılındığı verasında nümayende-i muhibb-i halis-il-bâlleri budır ki meyanede rabıta bend ve müşeyyed olan hubb-i muhadenat muktezası istilâm tab'-ı necabetlerine vesilecu iken kaç senedenberu eyaletimizi ihtilâle verüb bagyü tuğyan ile şöhretşiar olan kırkıncı cemaat H a c ı Ö m e r A ğ a ve M e h m e d M e s ' u d E f e n d i ve S o f i- o ğ l u H a c ı M e h m e d E f e n d i atüv ve istikbarlarına israr ve bi-muhabâ katl-i infas ve hetk-i ârâza ibtidar ve fukarâ ve zuafâya itale-i deşt-i hasar ve vüzeray-ı izam hazrâtiyle makam-ı muarazada kıyam ve şakavete ictisar etdikleri mesmu'-i zıllullah olub H a c ı Ö m e r A ğ a 'nın izale ve idamına irade-i katıa-i zıllullahi eşyası (cihet-i ?) mirîden zabt için halâ valimiz devletlu O s m a n P a ş a E f e n d i m i z e hitaben bir kıt'a ferman-ı âlişan (kopmuş) dergâh-ı âliden saadetlu S ü r u r i M e h m e d A ğ a memuriyet ve mubaşere-

tiyle şerefvürıd etdikde agây-ı muma (kopmuş) re'y-üt-tedbir olub mêmuriyeti hususu müzakere ve istişare olundukda bizler ulülemre mutî ve minkadız emr-i cihan muthai veliy-ünna'm efendimiz icra etsün cümlemiz beraberiz deyu söz verilüb vezir-i müşar-ün ileyh hazretleri mâ-i cemaziyelevvelin beşinci günü şaki-i mezburu katil eyledikde emvâl ve eşyasın ber-muceb-i emr-i âli zabt içün taraf-ı devletlerinde va hakim-üş-şer' tarafından ve kapucıbaşı ağa tarafından ademleri irsal buyurduklarında şaki-i maktulün aveneleri tarafgirlerin igva ve tahrik ve emvâl-i mirînin zabtına manî olduklarından gayri saray kırkıncı derununda olduğundan saray-ı hısr ve tüfenk endahte etdiklerinde merkumlara nedir bu fazahat bir zorbayı ba-emr-i âli bir vezir-i alîşan katil etmekle bu misillu harekâta cesaret ve cüretdir bizler veliy-yül na'm efendimizle beraberiz rahat durmazsız bu tarafdan bizler dahi üzerinize gelürüz dediğimizde muharebeden kef-i yed etdiler ancak hasr-ü tazyikden yazgelmediler devletlu veliy-yül-na'm efendimiz fesad ve muharebe olmaksızın def'-i tarikate bakım deyu emir buyurduklarından meyaneye tavassut olunub şakavet-pişeler ber takrib saraya duhul kapucibaşı ağayı ihrac ve Hacı beyin oğlunun konağına haps-i gûna misafir ettiklerinden gayri veliy-yül-na'm efendimize kethüdayı istemenüz deyu haber gönderdiklerinden ve bagiy şekavetden hâli olmadıklarından vezir-i müşar-ün ileyh hazretleri ehl-i ırz derununda takriri irade ve kaç etbaiyle atureflu Firuz Paşa hazretleri konağa teşrif buyurub keyfiyet-i hali der-i devlete arz etyanların ve ahl-i ırza etdikleri taaddilerin ve vüzeray-ı izam hazratma eyledikleri zill-i hakareti arz ve mahzar etmeleriyle an-asıl saray-ı kırkıncı derununda olduğundan bu denlu fürceyâb olub devletlu Veli Paşa hazretlerine etdikleri hakaret ve bâdehu Esseyyid Alâüddin Paşa hazretlerine ve der-akab devletlu elhac İbrahim Paşa hazretlerine olan zill-i hakaret âfâkgir olan mevaddan olub sonra Abdullah Paşa'ya etdikleri ihanet ve hâlâ valimiz teşrif buyurdukları günden ilâ hazer'an sarayın kapusına yasakcılar vazı' ve nedenlu mal-i mirî ve vüzerâya muhtes olan irad ve tayyarâtı cümleten nefislerine hasr-ü mêkel etdiklerinden vezir-i müşarün-ileyh hazretleri istidane birle daire halkın idare ve dört mâhdan mütevaciz matbah-ı müşiraneleri mesdud (okunamadı) bu vak'a zuhurunda vezir-i mü-

şar-ün-iley Firuz Paşa hazretleri konağına teşrif buyurub ve kapucıbaşı ağa yirmi gün tamam anda gönül azabı çeküb zatında (kopmuş) ve delir ve Dünyanın kerem-ü serdim çekmiş ehl-i tedbir olduğundan bir gece fırsat bulup veliy-yül-na'ım efendimiz tarafına gelmiştir mâdâm sarây-ı kırkıncı tarafındadır bunlar bu misullu fesaddan hâlî olmazlar ve maktulün mâlini verdirmeyenlerin nizamı ve têdibi hususuna emr-i âli isdar buyurulmaya müsaade ve sarây-ı kırkıncı derunundan hedm ve refi' ve dervin'i ruhada arab meydanında saraya münasib bir mahal olub anda inşaya emr-î âli sudur ve fermân-ı celil-üş-şân suduruna teşmir said-ü gayret ve himmet buyurmanız mêmulü kaime-i muhabbet tahrir ve savb-ı mürüvvete tesyir kılınmışdır bimennehi taâlâ led-el-vusul keyfiyet mâlum-ı mürüvvetmelzumları buyuruldukda husus-ı mezkûrlara himmet ve bâdeza canib-i riya mücanebetlerini güşe-i hatır-ı mürüvvetden endâhte-i vadi-i hicran buyurmaları vabeste-i lütf-i mürüvvetleridir sultanım

fi 27 Ca (Cemaziyelevvel) sene 223
(21 temmuz 1808)
(Mühür)
Mehmed

El-muhib-bül muhlis el-hac
Mehmed seksunî
mütesellim-i sabık

BELGE N. 26

TSA N. E/11630 (Muhallefat defteri)

Emval ——————————

Maktul vezir-i âzam sabık Ahmed Paşa elvakî
fi 20 Rebiulevvel sene 1068

Sepet	Sandık	Musannâ Frenk
Adet	Aded	sandıkı sagir Aded 1

İcmâl ——————————

28 yırmı sekizdir

İzzetlu Kethüday-ı zişan Gönderilen esbabın vusulü haberin îlâm buyurasız zikıymet şeyler vardır takayyüd buyurula

Hazinedar başı

BELGE N. 27

BAHH N. 25384 (Telhis ve Hatt-ı Hümayûn

Kaymakam Paşa

Tertib olunduğu üzere tarafından gönderesin vakıa güzel hizmet etti mevcud olanlardan bir mücevher hançer ifraz olunub tarafına gönderilmiştir kürk tedarik olundu ise hemen irsal olunsun têhir olunmasun gerçi Kadı Paşa'nın muhallefatma İbrahim Paşa memur olunmuş idi güzel amma *Asitane*'den dahi vilâyetine başka ve *Konya*'ya başkar birer kârgüzâr müstakim mübaşirler ve maiyyetlerine baş muhasebeden birer kâtib tâyin olunması iktiza eder zira yedi bin keselik muhallefatı olduğunu rivayet ediyorlar *Konya*'da ve etrafında iki bin keselik hayvanât ve hububâtı olduğunu tahkik ederler hazine-i hümyunumun zarureti mâlumunuz iken niçün böyle hususlara dikkat etmiyorsunuz güzel ce tahsilini isterim

padişahım

Şevketlu krametlu mehabetlu kudretlu veliynimetim efendim

Maktul Abdurrahman Paşa'nm muktezay-ı emrü irade-i seniyye-i şâhâneleri üzere cezasını tertib ile ser-i maktuunu ibretgâh-ı südde-i ulyalarma irsal eden dergâh-ı âli kapucu başılarından hâlâ *Teke* Sancağı Mütesellimi Elhac Mehmed Ağa kulları maktul-i merkumun üzerine teveccühle varmış ve ahali ve fukarâ pazede-i hasar olmaksızın ber-vech-i suhulet negûne ahz-ü girift eylemiş olduğunu mübeyyin bun-

dan akdem âgây-ı mumaileyhin vürud eden arizası takdim-ı hakipây-ı hacetrevay-ı şahâneleri kılınarak meşmul-i lihaza-i mekârim ifada-i şehr-i yârileri buyurulmuşidi âgây-ı mumaileyh kulları *Anadolu*'nun kadim ve kibar hanedânından olub bu babda ibraz eylediği hizmet ve sadakati şayan-ı tahsin ve aferin olduğundan mukabelesinde mazhar-ı in'am ve iltifat olması muktezay-ı şan-ı ebhet nişan-ı saltanat-ı seniyyelerinden olduğuna binaen emsali üzere mir-ahur-ı evvel-i hazret-i şehr-i yârileri payesi tevcih ve ihsaniyle taltif ve tatyib olunması hatıra gelmiş ise de mukaddema *Mısır* seferi esnasında âgây-ı mumaileyhe paye-i mezkûr tevcih buyurulmuş olduğundan cihet-i malikâne uhdesinde olan *Alâiye* Sancağı âgây-ı mumaileyhin zir-i idaresinde olan *Teke* Sancağına civar ve muttasıl olmak mülâbesesiyle zikr olunan *Alâiye* Sancağı'nın malikânelik suretiylemi olur yoksa vech-i âhar ilemi irade buyurulur ve vechile olur ise uhdesine ihale ve tefviz olunması hususunu başka tahrirat ile iş'ar ve istid'a etmiş olduğundan niyazı üzere liva-i mezbur uhdesine ihale olunur ise mutayyeb ve memnun olacağı ifade olunmuş ise dahi liva-i mezkûr mukaddeme vezaret ihsaniyle İbrahim Paşa kullarına ber-vec-i mensab tevcih buyurulmuş ve müşar-ün-ileyh dahi hareket ve azimet eylemiş bulunduğundan el-halet-i hazihi tahvil ve tagyiri tecviz olunmayub ancak maktul-i merkumun idamından sonra muhallefâtını temhir ve üzerlerine muhafaza içün mûtemed adamlarını vazı' tâyin etmiş olduğunu âgay-ı mumaileyh tahriratını da beyan ve iş'ar eylemiş olduğuna binaen maktul-i merkumun kâffe-i muhallefatını canib-i mirîyçün zabt ve tahrir etmek üzere müşar-ün-ileyh maiyyetiyle gönderilen memurların muhallefât-ı merkumeyi zahire ihrac ve tahsil etmeleri hususu dahi âgây-ı mumaileyh kullarının ianet ve ikdam ve dikkatine mutevakkıf idüği ve muhallefât-ı merkume dahi külliyetlu madde olduğu ihbar ve tahkik olunduğundan bir cihit-i hasene ile taltif ve tatyibi lâzım geldiğine mebni bu suretlere nazaran âgay-ı mumaileyhe iki üç bin kuruşluk bir sevb bol yenli samur ile bir kaç bin kuruşluk kıymetlu bir kabza hançer irsal ve işbu hizmeti ind-i devlet-i aliyyede bais-i mezir-i makbuliyet ve hamdü hamiyyet olduğunu elfaz ve ibarât-ı lâyıka ve kendunın ötedenberu rızacu ve fermanber-i hademe-i devlet-i aliyyeden olduğu ve liva-i mezbur mukaddema ber-vech-i mansab mü-

şar-ün-leyh İbrahim Paşa'ya tevcih olunmuş bulunduğu iktizasına göre beyan ve itizar olunarak memurlara muavenet ve muzaheret ile muhallefât-ı merkumenin zahire ihrac ve tahsiline dahi ikdam ve dikkat eylemesini müeyyed ve müekked mukaddemât-ı müşevvika derc ve tekâriyle taraf-ı çakeriden tahrirât ba's-ü isal olunması hem agay-ı mumaileyhin mutayyıb olmasını mucib ve hem muhallefât-ı merkumenin zahire ihracına ikdam eylemesini müstevcib olacağı mütalâasiyle tensib ve tasvib olundukdan sonra vezaret rütbesini ihraz etmiyen bu makule taşra hanedânına taraf-ı hümayunlarından kürk ve hançer irsali münasip görülmediğinden vech-i muharrer üzere âgây-ı mumaileyhe tesyiri tertib olunan samur kürk ve hançerin tarafa-ı bendegânemden hediye olarak gönderilmesi bil-müzakere karargir olmağla ber-menval-i muharrer âgây-ı mumaileyhe gidecek hançer mubayaa ile tedarik olunmakdan ise hazine-i hümayunlarında mevcud olan âdi hançerlerden bir ifraz ve îta birle ihsan buyurulur ise üçbin kuruşa kadar tedarik olunacak bol yenli samur kürk ve iktizasına göre yazılacak tahriratla maan âgây-ı mumaileyhin tatarına teslim ve tatar-ı merkuma mukaddem hin-i vürudunda hil'at ilbas olunmuş olunduğundan bu defa beşyüz kuruş îta ile tatyib olunarak eşyay-ı mezkûre taraf-ı çakiranemden hediye olmak üzere âgây-ı mumaileyh kullarına irsal ve tesyir olunacağı mâlum-ı âlileri buyuruldukda emr-ü ferman şevketlu kerametlu mehabetlu kudretli veliynimetim efendim padişahım hazretlerinindir 1224 (1809)

BELGE N. 28

TSA N. E/4928 (Arz)

Şevketlu keramenltu mehabetlu kudretlu velinîmetim efendim Taraf-ı sami-i cihandârilerinden bu kullarına bil-vücuh ruhsat ve istiklâliyet inayet ve ihsan-ı hümayunları buyurulmuş olduğundan bahs-ı şâhâneleriyle böyle vakitde bu kullarından nev'a etvar-ı fütur melhuz-ı mülûkâneleri olduğuna mebni her hususda inayet-i ruhsat-ı kâmile-i şahaneleriyle teselliyet-i çakiranemi havi şeref efzay-ı sudur olan mubarek hatt-ı hümayun-ı şevkatmak ruhlarının maznun-ı münifi mâlum-

çakiranem oldukda hakk-ı kemteranemde olan enva'-ı inayât bi-gayât-ı mülükâneleri eslâf-ı abidânemden bir kullarına müyesser olmadığının teşekküriyle devam-ı eyyam-i ömr-ü husrevaneleri davâtı iysal-ı dergâh-ı cenab-ı mücib-üs-sailin kılınmıştır. Bu kullarından rehavet ve fütura dair melhuz-ı şâhâneleri ayâ ne hikmete mebni ola deyu mülâhaza olundukda kat'a bir illet hâtır-ı kemteraneme hutur etmeyüb illî ser berber-i şehriyerileri ağa kullariyle mükâleme esnasında bil-münasebe taşrada bulunan vüzeray-ı izâm kullarının bâzen memuriyetlerinde vaki' olan taksiratları rehavet ve betaetlerinden olmayub mücerred tenkdestliklerinden nişan edüb ez-cümle sadr-ı âzam olanlar sadaretden hin-i azillerinde saye-i mülükânelerinde malik olduğu emval ve *eşyası müsadere ve canib-i mirî içün zabt ve tahrir olunageldiği egerçi mûtad olub ancak tahrire memur olanlar buldukları emval ve eşyayı beyinlerinde taksim ve ekl-i kalenderi birle sülüsü mertebesini canib-i mirîye vermeyüb bu suretle hem canib-i miriye hasaret ve hem mûzule perişaniyet dergâr olub* kendusine bir mensab ihsan buyuruldukda dairesini tanzim ve alâyiş-i vezareti tanzim edinciye değin düyun-ı vefireye giriftar olduğu hesabiyle akçe içün kapu kethüdasının peyderpey sıkleti bir tarafdan ve dairesinin idaresi fikri bir tarafdan kendusini gark-ı deryay-i -alâm edüb bu takdirce memur olunduğu hidemât-ı aliyyede beher hâl kusuru beridâr ve telef ve zayî olacağı aşikâr almağla bu keyfiyetler hatır-ı nişanın olub vakt-i mukadderemizde azlimiz zuhurunda bu misillu hâlât ile telef olmaklığıma rızay-ı şâhâne buyurulmayub bulunduğumuz hidemât-ı din-ü devlet-i aliyyede ba-kemalle ibraz-ı hidemât-ı mebrure ve pesendideye muvaffak olmaklığıma vesile-i bûzuy-i iktidar içün vakt-i mukadderede azlimiz zuhurunda bilâ musadere sia-i abidânem ile mahall-i mêmuremize isyal hususuna müsaade-i mülûkâneleri erzan buyurulmasını olvakit hakipâyı merambahşâh-ı dâveranelerinden istida ve niyaz olunması hususu agay-ı mumaileyh kullarına tevdî olunmuşdu galiba şimdiden efendime arz ve takrir etmek gerek ki kulunuzun füturuma izz-ü ve haml-i hümayunları buyurulmuş hâşâ sümme hâşâ saye-i şâhânelerinde kat'a bir hususda aciz ve füturum olmayub mâdâm manend-i hurşid-i âlemtâb olan iltifat-ı mülükâneleri fark-ı çakirânemde ve sagir ruh-i abidânem kafes ten nâtuvân-ı âcizanemdedir hidemât-ı din-ü dev-

let-i aliyyelerinde bi-avn-i bâri bu kullarıyçün rehavet ve fütur ve izhar-ı acz ve kusur mutasavver olmayub daima tahsil-i rızay-ı yümn-ü irtizay-ı padişâhaneleriyle ağver-i şevket nüşur-ı dâverânelerinde bezl-i vücud etmiş abd-i sadakat mevfurları olduğum ve agay-ı mumaileyh kullarına olan makâlât tevdiât-ı âcizanem vakt-i mukaddereye tâlikan olub her halde şakir na'm-ı celile-i husrevâneleri olduğum muhat-ı ilm-i âlem-i âlem arây-ı mülûkaneleri buyuruldukda emr-ü ferman şevketlu kerametlu muhabetlu kudretlu velinîmetim efendim padişâhım hazretlerinindir (XVIII. Yüzyıl)

BELGE N. 29

KARAL, H. Hûmayûnlar II, 66 - 67'den

«Kaymakam Paşa,
Tersanenin her işi hıyanet ile görülür; sadakat ile görülsün deyû bu kadar hatt-ı hümayûn yazdım, hiç icra olunmuyor, hıyanet edenlerin hakkında siyaset olmadığından böyle oluyor. Kaliyonlar halifesi Ahmed dedikleri hain cümle donanma neferatmın ulûfelerini ve zahirelerini istedikleri gibi alup verüp ve yerini bilür yok, hiç bu kadar umur-ı aizme böyle bir hain melûna münhasır olur mu ? olduğu vaktta ne kadar hıyanet-i miriyye hasaret olur, donanmanın neferatını noksan ve zahirelerinin verilmemesine sebep olur, bu adamın şimdi hesabını görüp yerine bir sadık adam....... nasboluna.... ve bu Ahmed'in devletime eylediği hiyanete binaen gayırlara ibret olmak veçhile tedip olunmasını arzedesin, siyaset olmayınca halk-ı âlem ıslah olmaz, icra lazımdır, selefte nizam siyaset ile olur imiş»

BELGE N. 30

BACVT A. N. 1485

(Müsaderenin Kalktığını Bildiren Fermanın *Filibe* Kadılığınca Kaydedildiğini Belirten Belge)

Der-i devletmekine arz-ı daî-i kemineleridir ki Zıll-ı zalil-ı mülûkânede mustazıl olan kâffe-i ibadullahın hüsn-i hâl ve refah-ı bâlleri akdem-i meram-ı merahim ittisam-ı padişahâneden olduğu cümleye zahir ve aşikâr olduğu vechile bezl-i nîmet adl-ü nısfet ve âmme-i ename ve kâffe-i eramil ve eytama ifaza-i envar-ı şefkat ve merhamet-i irade-i mâdalet ifadesine mebni kudret-i kahire-i hazret-i rabbil-âlemin ve mûcize-i bahire-i cenab-ı rabb-il mürselin ile bu avan-ı fevz-i iktiranda seyf-i şeriat-i garra ile kahr-ü tenkil ve nam-ı şekavet ittisamları sahife-i âdad-ı vücuddan hâk ve tenzil ve ism-i resimleri ruy-i arzdan mahv-ü ilka olunmuş olan yeniçeri eşkiyasının fart-ı cehalet ve adem-i itaatiyle guluvv ve istilâları beytülmale ariz olan telefat-ı beyhudenin cebr-ü noksaniyçün bil-icab bâzı muhallefâtın canib-i mirîden zabt ve tahriri seyyiesi külliyyen terk olunarak gerek vüzeray ve mirmirân ve rical ve hademe-i devlet ve sair müslim ve reaya her kim olur ise olsun vefat edüb eytamları veresesi olanların bilcümle terekeleri alâma farzallah beynel-verese taksim olunması ve mevcud verese-i kebiresi olan terekelere hükkâm-ı şer' tarafından cebren tahrir olunması ve muceb-i tahrir olandan resm-i kısmet olarak kuruşda birer pareden ziyade nam-ı ahar ile bir akçe alınmaması ve vülât-ı mutasarrıfın taraflarından müdahale olunmaması ve her halde taraf-ı eşref-i hazret-i cihandâriye cümleden daavât-ı hayriye isticlâbı vesailine ihtimam ve dikkat olunması babında şerefbahş sadır olar emr-i celilüşşen mubaşırı sadr-ı âzam hazretleri tatarlarından Osman Ağa kulları yediyle medine-i *Filibe* mahkemesine led-el-vürud vel-tescil cümle lâzımil-huzur muvacehelerinde feth-ü kıraat ve mazmun-ı itaatmakrunu cümleye ilân ve işaat olundukda merasim-i mutavaatı bâd-el-edâ ve ber mantuk-ı emr-i âli amel ve hareket ve devem-ı devlet-ı şehinşahi daatına tekrar bitekrar muvazabat ve iştigal üzere oldukları paye-i serir-i âlaya arz ve îlâm olundu baki emr-ül hazret men leh-ül-emr hurire filyem-iltasî vel-aşrin min zilkâde-tüş-şerife lisane ihda ve erbain ve mieteyn ve elf

El-abd-ül-daî li-devlet-il-aliyetül-Osmaniye
Mehmed Refî el-kâdi-i bi-medine-i *Filibe*
29 Zilhicce 1941 (4 Haziran 1831)

BELGE N. 31

BAFK N. 453 (Ferman)

(Kanuni Sultan Süleyman tuğrası)

Emir-il-ümera-il-kiram kebir-il-kübera-il-fehm zül-kadr-ü vel-ihtiram sahib il-izz-ü vel-ihtişam el-muhtessi bimezid-i inayet-il melik-il-allâm *Erzurum* beylerbeyi lalam damat mealiyehu tevki-i ref-iihümayun vasıl olıcak mâlûm olaki haliyâ reis-ü zümre-i dagiyân ve kudve-i taife-i bagıyân Sultan Bayezid bağyu tugyân edüb zulüm ve gadr ile üzerime gelib harb ve kital ve cenk ve cidale mubaşeret ettikde azim muharebe olub bi-avnillâh fetih ve husrat canib-i saadetime raci' olub ekser askeri tâme-i şimşir ve hedef-i tiz-ü tir olub kendisü münhezim bakiyyet-üs-seyf bir mukdar ademleriyle gıybet ve firar eylemişdir imdi mumaileyhin ele gelmesin emredüp buyurdum ki hükm-i şerifim ile fahr-ül-akran kulum Ali Çavuş vardıkda şöyle ki müşar-ün-ileyh firar edüb ol caniblere varmak ihtimali olursa erkân vechile ikdam ve ihtinam edüb geçirmeyüb ele getürmeyi sa'y ve ihtimam eyleyesiz şöylekim ele getüresiz enva'-i inayet-i padişâhiye mazhar olub ihmal ve müsahele edüb muavenet ve muzaheretiniz olmaduğu istima' olursa hareket ve siyaset olunursuz bilmiş olub göre tedarik üzere olasız bir dürlü dahl eylemeyesiz şöyle bilüb alâmet şerife itimad kılasız tahriren fi evahir-i şehr-i şabanül-muazzam sene sitte ve sittin ve tis'amile

Be-yurt-ı
Karaciyan ? ·
Çayırı

ve müşar-ün-ileyhin giybet ve firar edüb yanına varmıyan kulları af olunmuşdur ve ol mekânlarında varub sakin olub kendu hallerinde olanları kimesne rencide ettirmeyesiz

(966/1559)

İ N D E K S

I. KİŞİ ADLARI

II. DİĞER ADLAR VE DEYİMLER

Indeks Kısaltmaları

B — Tam Metni Verilen Belgelerden

n — Dipnot.

KİŞİ ADLARI

= A =

= B =

= C =

= Ç =

= D =

= E =

= İ =

= J =

= K =

= N =

= O =

= Ö =

= P =

= R =

= S =

= Ş =

DİĞER ADLAR ve DEYİMLER

= A =

= B =

= L =

= M =

= N =

= O =

= Ö =

= P =

= R =

= S =

TAM METNİ VERİLEN BELGELERDEN

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde Bulunanların

Tıpkıbasımları

BELGE N. 1

TSA N. D/6919

عرض ... وضع المذكور ... موضع ... عرض بنده وجود اولدر که خداوندکار

قوللرندن سپاهی اوغلانلری زمره سندن دیوانه بایزید نام کمسنه بوسنه [illegible]

قضاسندن رودوسه کیدرکن انبیا نام شخصک سریبی ازرنه وارب فیونی الحق

استاد کرم ویرمیجک باشره بر ظفانله ... مجروح ادب [illegible]

فوت اولیجاق مزبور دیوانه بایزید مجلس شرعه دعوت ایچون بعض آدملر ارسال

اولندقده ورن آدملردن مصطفی نام کمسنه‌ی خنجرله مجروح ادب شرعه

اطاعت ایتیوب غیبت ایدجک ... مقتول واقع حال دردولته اعلام ایدیجک [illegible]

دیو تضرع ایتدکی سببدن حقیقت حال دردولته عرض اولندی باقی فرمان دولتلو [illegible]

BİR SİPAHİ'NİN KATLİ İÇİN FERMAN İSTEĞİ.

BELGE N. 2

TSA N. E/12079

FETVA

BELGE N. 3

TSA N. E/12079

خدام سرای همایوندن زید آتک جاریه‌سیله عمرو دخی آغادن
سرای همایونده بغیر حق جرح و قتل ایلیه سلطان انام نصره الله
الملک العلام حضرتلری عمرونک اخذ یاردن ورثه‌سی کلوب حاکم
اولنجه توقف و بعد زیدجه جائز که زید خلاص اولمغله بعید
سائر خدام سرای همایون بو مقوله فساد اجرادن
ابتنامریله نظام دائره دولت علیه خلل تطرق ایدوب
بو تقدیرجه سائر طبقه‌لرده فساد مرکوز اولان
اظهار فساده تجاسر ایدنده محلیله امن مرتفع اولوب نظام عالم
مختل و عباد الله متضرر اولور ایسه عمرونک ورثه‌سی ظهورینه توقف
بیورلیوب صیانة للعباد قاتل مزبوری قتل ایتمکه رای
وجه شرعی ذنده سیاسة قتل ایتمکی مشروع ایدر

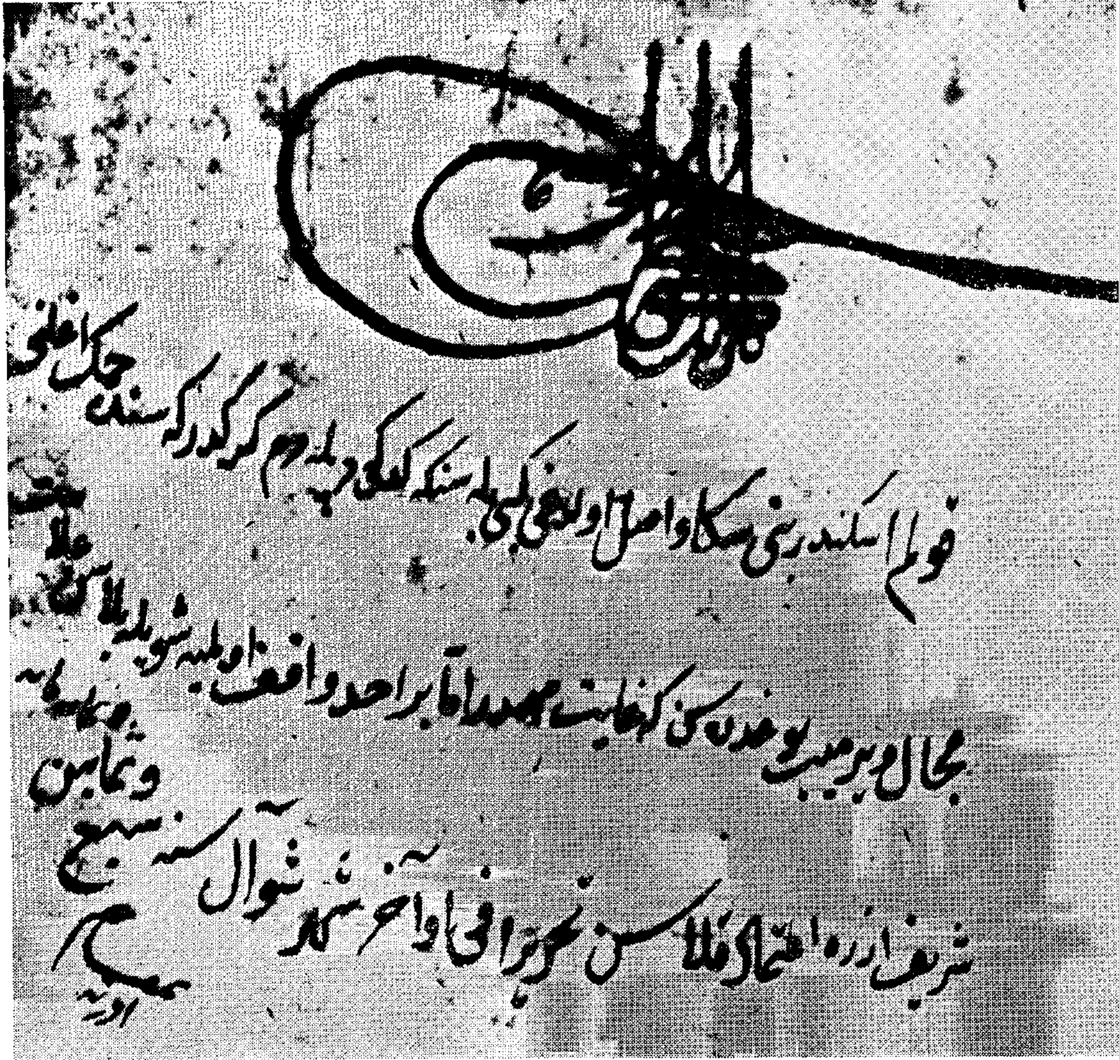
الجواب الله اعلم

عفی عنه

FETVA

BELGE N. 4/A

TSA N. E/11983

CEM'İN OĞLU OĞUZHAN ÇELEBİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ HAKKINDA II. BAYEZİD'İN YAZDIĞI EMİRNÂME.

BELGE N. 4/B

TSA N. E/11983

بمی

ادام الله عمركم الى آخره كنون الجميع فضائل الاضافه

غب الدعا عرضه بنده حقیر بودر کیم فرنزلشک

اوغلی اوغوزخان چلبی مرحوم آنک طوقوزنجی کوننده

اوغلن خستلغی طوتدی هیچ اصلا و قطعا افاقت

واقع اولمدی آخرت انتقالی مجزوم اولدیغی جهتدن

متوکلا ایکی اون دردوننده نقصیبه تفصیلیله کتب

اولنب دولتلو سلطانمه عرض اولندی باقی امر

سلطانمکدر اگر انتقال واقع اولورسه خبرسی

یری نعمت اولنه باقی دولت و سعادت سلطانمک

CEM'İN OĞLU OĞUZHAN ÇELEBİ HAKKINDA II. BAYEZİD'E VERİLEN BİR RAPOR.

BELGE N. 5

TSA N. E/11591

ÖDEVİ IHMAL SEBEBİ İLE KATL

(Yafta müsveddesi).

BELGE N. 7
TSA N. E/10190

III. SELİM TARAFINDAN, ŞERİF HASAN PAŞA'NIN KESİK BAŞININ TEŞHİRİNE DAİR YAZILAN EMİR.

BELGE N. 8

TSA N. E/10190

ŞERİF HASAN PAŞA'NIN KESİK BAŞI ÖNÜNE KONULAN YAFTA.

BELGE N. 10

TSA N. E/8105

KATL FERMANINI GÖTÜREN BİR ÇAVUŞUN VERDİĞİ TAKRİR.

BELGE N. 13

TSA N. E/10190

KESİLEN KAFA'NIN GELDİĞİNE DAİR VERİLEN TAKRİR.

BELGE N. 14

TSA N. E/12079

طرف سلطنت علیه دن سنجاق بیکلکی جهاتی اولنان زید

و میری خدمتی التزام ایدن عمرو پادشاه اسلام خلدت خلافته

الی یوم القیام حضرتلری طرف علیه لرندن رعایا فقراسنه ظلم ایتمک ایچون

تنبیه اکید اولنمشکن صکره زید و عمرو تنبیه لرا دیمیوب رعایا فقرا

ظلما ماللرینی الوب فقرای پریشان ایتملریله سعی بالفساد ایتدکلری

اولدقلری شرعا ثابت اولسه زید و عمروک امر ولی الامر ایله قتللری

شرعا مباح اولور می

الجواب مشروعدر

مشروعدر

الله اعلم

کتبه الفقیر محمد صالح عفی عنه

FETVA

BELGE N. 17

TSA N. E/4880

E. 4880

EŞKİYAYI TENKİL İÇİN BİR VALİYE YETKİ VERİLMESİ.

BELGE N. 21

TSA N. E/10410

بايزيد متصرفى اسحاق پاشا بلا جرم قتل ايدلكى خانه‌دانلر بيانيدر [illegible]

السكرد متصرفى عبدى پاشا زاده محمد بك و قرنداشى على بك و سليمان بك

السكرد حاله مدرسى كردلردن عبد الغفور افندى زاده محمد افندى مقتوله

السكرد خاندانندن [illegible] زاده الحاج حمزه بك [illegible] مقتول

السكرد عشيرتى [illegible] سليمان اغا و عمى زاده [illegible] بك [illegible] مقتول

[illegible] سليمان اغا مقتوله

السكرد خاندانندن صبرى اغا زاده على اغا مقتول

[illegible] ابراهيم بك مقتوله [illegible] اسحاق پاشا [illegible]

السكرد خاندانندن [illegible] اولان كمسنه‌لردن ماعدا مقتوله

[illegible] كمسنه [illegible] اسحاق پاشا قتل ايتمشدر

عبدى پاشا زاده خليل بك السكرد متصرف اولدقلرى [illegible]

خاندانك [illegible] بلا جرم قتل ايتمشدر

BAYEZİD MUTASARRIFI İSHAK PAŞA VE ELEŞKİRD MUTASARRIFI ABDİPAŞAZÂDE HALİL BEY'İN İNFAZ ETTİRDİKLERİ BAZI KATİLLER HAKKINDA BİR BELGE.

BELGE N. 18
TSA N. E/12078

EBUSSUUD EFENDİ'NİN ZİMMÎLER'İN HUKUKÎ DURUMUNU BELİRTEN BİR FETVASI.

BELGE N. 19

TSA N. E/12078

ومن امتنع من الجزية او قتل مسلما او سب النبي عليه السلام
او زنى بمسلمة لم ينتقض عهده لان الغاية التي ينتهي
بها القتال التزام الجزية لا اداؤها والالتزام باق هدايه

ولا ينتقض العهد الا ان يلحق بدار الحرب او يغلبوا على
موضع فيحاربوننا لانهم صاروا حربا علينا فيعرى
عقد الذمة عن الفائدة وهو دفع شر الحراب هدايه

حق يعمل بفحواه ويقضى بمقتضاه
كتبه الفقير
ابو السعود
عفي عنه

EBUSSUUD EFENDİ'NİN ZİMMİLER'İN HUKUKİ DURUMUNA AİT BAŞKA BİR FETVASI.

BELGE N. 20

TSA N. E/12079

سلطان الاسلام والمسلمین خلد الله ظلال سلطنته علی العالمین حضرتلرینه
طوائف کفره دن بر طائفه اطاعت ایتمه لریله طرف سلطنت علیه دن کندو جنسلرندن
بری اوزرلرینه ویوده نصب وتعیین اولنوب وطرف سلطنتدن ایله اجماع
واتفاق وعهد ومیثاق اولنمشکن مزبور ویوده خیانات وقباحته
سلوک واعداء دین ودولت اولان کفره ایله متفق اولوب امداد واعانت
ومعاونت ومظاهرت ایلیوب قلاع سلطانیه دن بعضیسنی تخریب
ومتمکنین ومتوطنین اولان اغنیا وفقرا ورعایانک اموالنی نهب
وغارت وقتل نفوس ایلیوب بین الناس شروری ایقاع وسعی
بالفساد فی الارض اولدیغی شرعا ثابت اولسه مزبور ویوده نک
قتلی مشروع میدر الجواب

شرعا قتلی واجبدر ناصر [illegible] اجر عظیم واردر

کتبه محمود العفی عنه

بو صورتده مفسد مزبور اخذ اولندقده اولاد واقربا واتباعندن کندویه
معاونت ایدوب تعصب ویرن اشرار اعوانه [illegible] بر فاجی دخی
اخذ اولنسه جابجا اوزرلرندن شرلرینی دفع ایچون مزبورلرک دخی
قتللری مشروع میدر الجواب

مشروعدر

کتبه محمود العفی عنه

İSYAN EDEN BİR VOYVODA İLE ONA YARDIM EDEN AİLESİ ÜYELERİNİN KATİLLERİ HAKKINDA FETVA.

BELGE N. 22

TSA N. E/12079

FETVA

BELGE N. 25

TSA N. E/640

İNFAZ EDİLEN BİR KATL CEZASI HAKKINDA PADİŞAHA ARZ.

BELGE N. 26

TSA N. E/11630

İDAM EDİLEN BİR VEZİR-İ ÂZAM'IN MUHALLEFAT DEFTERİ.

BELGE N. 28

TSA N. E/4928

MÜSADEREDE YAPILAN SUİİSTİMALLER HAKKINDA PADİŞAHA ARZ.